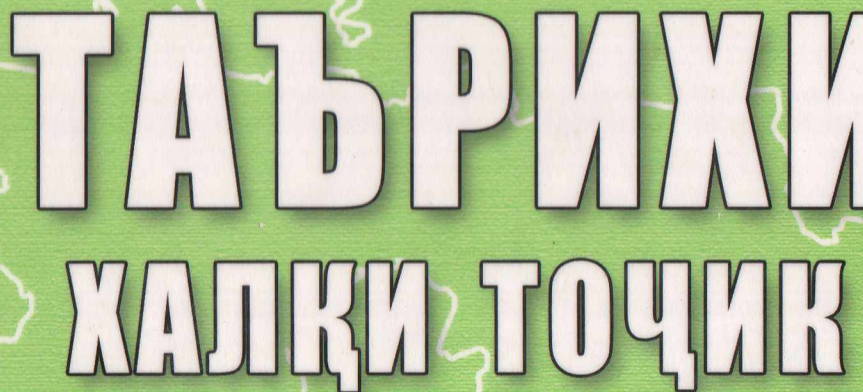

Набиева Р., Зикриёев Ф., Зикриёева М.

A white outline map of Tajikistan is visible in the background, partially obscured by the title text.

ТАЪРИХИ ХАЛҚИ ТОҶИК

Р. НАБИЕВА, Ф. ЗИКРИЁЕВ, М. ЗИКРИЁЕВА

ТАЪРИХИ ХАЛҚИ ТОҶИК

*Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни
мактабҳои олии ҷумҳурӣ*

ДУШАНБЕ
“СОБИРИЁН”
2010

ББК 63.3 (2 тоҷик) + 74.263.1
Н-13

**Набиева Роҳат Абдуваҳҳобовна
Зикриёев Файзӣ Боқиевич
Зикриёева Малика Файзиевна**

Таърихи халқи тоҷик.

Нашри дуюм. – Душанбе: Собириён, 2010. – 328 с.

*Маводҳои китоби дарсиро Мушовираи
Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон
ба ҷои таърихи халқи тоҷик.*

Китоб ба донишҷӯёни мактабҳои олӣ ва ба ҳамаи онҳое, ки таърихи Ватанро дониستانيанд кӯмак хоҳад расонд.

Китоб роҳи тайкардаи халқи тоҷикро дар асри XX ва ибтидои асри XXI аз нигоҳи нав таҳлил ва ҷамъбасти намуда, хонандаро ба сохтори сиёсӣ, ҳаёти иҷтимоиву иқтисодӣ ва фарҳанги халқи тоҷик шинос менамояд. Инчунин дар китоби мазкур саҳми Ҷумҳурии Тоҷикистон дар инкишофи ҷаҳони имрӯза баён гардидааст.

ISBN 978-99947-728-3-4

“Собириён”, 2010

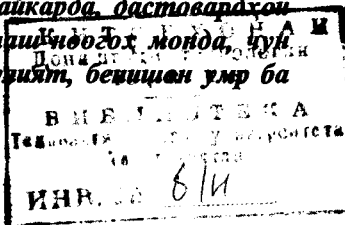
САРСУХАН

Тарбияи ватандӯстӣ ин тарбияест, ки дар натиҷаи он шаҳрвандон ҷумҳурии соҳибистиклоли худро дӯст дошта, баҳри инкишофи он содиқона меҳнат мекунанд. Яке аз омилҳои муфиди тарбияи ватандӯстӣ ва ба камол расонидани мутахассисони ҷавон ин дуруст ба роҳ мондани омӯзиши фанни таърих мебошад.

Дар натиҷаи тағйироти куллие, ки дар даҳсолаи охири асри XX дар ҷомеа ба амал омад, Ҷумҳурии соҳибистиклоли Тоҷикистон ташкил ёфт. Дар чунин шароит зарурияти пешниҳоди концепсияи нави тафаккури таърихӣ пеш омад.

Дар асару мақола, суҳарониҳо ва паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон, алаҳқусус, дар китоби бисёрҷилдаи «Тоҷикон дар оинаи таърих», концепсияи нави тафаккури таърихӣ пешниҳод гардидааст. Ба туфайли ин концепсия шохроҳе гузошта шудааст, ки шаҳрвандон таърих ва фарҳанги қадимаи хешро омӯхта, сатҳи маданияти умумӣ ва сиёсии худро дар асоси анбанаҳои муфиди аҷдодон ғанӣ мегардонанд.

Ба туфайли соҳибистиклол гардидани Тоҷикистон омӯхтани таърихи Ватан ва мақоми он дар ҷомеа торафт меафзояд. Дар ин хусус Президенти ҷумҳури Эмомалӣ Раҳмон чунин қайд кардааст: *«Агар кас гузаштаи аҷдоди худро надонад, инсонӣ комил нест! Ин хитобаи содда, вале дар айни замон ҷиддии бузургони илму адаби мо аз қаъри асрҳо ба гӯш мерасад ва ҳушдор медиҳад, ки аз таърихи миллату сарзамин, расму русум ва дину оини худ мудом воқиф бошем. Воқеан, таърихро хотираи инсоният меноманд. Пас ҳар фард бе омӯзиши таърихи кишвари худ аслу насаб ва маърифати бумиву зотияшро пойдору бегазанд нигоҳ дошта наметавонад, аз решаи хеш дур ё канда шуда, ба вартаи гумномӣ ё фано қадам мениҳад ва ба таъбири имрӯзиён, манқурт мешавад. Яъне инсон таърихи гузаштаи худро фаро нагирад, табиист, ки аз зоти худ, роҳи тайкарда, дастовардҳои сиёсиву фарҳангӣ ва бурду бохти мардумашро ғайриҷаҳонӣ монда, ҷун махлуқе одамсурат, вале бепарво, бемасъулият, бевиҷдон умр ба сар мебарад.*

Имрӯз мардуми кишвар ба худшиносӣ ва барқарор кардани хотираи таърихӣ хеш беш аз пеш ниёз доранд. Мо бояд аз таърихи гузашта сабақ бигирем ва барои ваҳдати комили миллӣ корҳои бузургро ба анҷом бирасонем»¹.

Хушбахтона, ба туфайли соҳибистиқлол гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон, ғамхорӣ ва кӯшишҳои бевоситаи Президенти мамлакат Эмомалӣ Раҳмон дар таълими таърихи халқи хеш дигаргуниҳои мусбӣ ба амал омаданд.

Дар натиҷаи татбиқи Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», «Дар бораи таҳсилоти олии касбӣ ва таҳсилоти касбии баъд аз муассисаи олии таълимӣ» ва Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба «Концепсияи миллии маълумот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ислоҳоти соҳаи маориф ҷомаи амал пӯшида, мутахассисони баландихтисоси ба талаботи стандартҳои ҷаҳонӣ ҷавобгӯ тайёр карда мешаванд.

Имрӯз ҳар як хонанда, донишҷӯ вазифадор аст, ки бо кӯмаки амалии омӯзгорон таърихи Ватанро аз нигоҳи нав омӯзад. Дар рафти омӯзиш бояд пеш аз ҳама ба омилҳои зерин: аз худ кардани таҷрибаи муфиди таърихӣ; таҳлили объективонаи мушкилиҳо, камбудииҳо ва қачравииҳо дар гузашта, равшан донистани вазифаҳои имрӯза ва ояндаи Ҷумҳурии соҳибистиқлоли Тоҷикистон диққати махсус дода шавад.

Маълум аст, ки қарни XXI дар миқёси ҷаҳон ва ҷумҳуриамон дар назди шаҳрвандон масъалаҳои ҷиддӣ мегузорад. Барои халқи онҳо шаҳрвандони асри навин бояд таърихи худро хуб дониста, ватандӯсти ҳақиқӣ, интернационалист, меҳнатдӯст, боодобу хушахлоқ, муборизи тантанаи арзишҳои умумибашарӣ бошанд.

Донишҷӯёни мӯхтарам бояд бидонанд, ки баъзе саҳифаҳои таърихи халқамон ҳанӯз дуруст таҳлил ва таҳқиқ нашудаанд. Масалан, таърихи қарни XX-и халқи тоҷик гуногунранг буда, баъзе саҳифаҳои он то ҳол норавшану баҳсталаб мебошанд ва камбудииҳои ҷиддии дар ҷомеа рухдода таҳлили худро наёфтаанд. Аз ин лиҳоз ҳангоми таълиму тадрис ба масоили зерин диққати махсус додан лозим аст: сабақҳои таърихӣ ҷазодиҳии сиёсии солҳои 30-юм ва баъди ҷанг; сабақҳои солҳои тӯлонӣ дар Тоҷикистон тараққӣ накардани саноати вазнин; диққати лозимӣ надодан ба ободии мавзӯҳои кӯхистон; дар сохтмон, шаҳрсозӣ

¹Эмомалӣ Раҳмон. Сарчашмаи худшиносии миллӣ //Б.Ф.Ғафуров. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин ва асри миёна. Китоби якум. –Душанбе: Ирфон, 1998. – С. 1-5.

самаранок истифода нашудани архитектураи миллӣ (хусусан наққошӣ ва кандакорӣ); дар соҳаи кишоварзӣ дуруст истифода нашудани захираҳои об, аз байн рафтани навъҳои самараноки маҳсулоти кишоварзӣ, аз ҷумла чорводорӣ ва ғайраҳо.

Яке аз роҳҳои баланд бардоштани сатҳи маърифати донишҷӯён оид ба таърихи халқи тоҷик дуруст ба роҳ мондани дарсҳои лексионӣ ва амалӣ мебошад. Дар вақти дарс фаъл будани донишҷӯён бештар ба супоришҳои омӯзгорон, ташкили кори мустақилонаи онҳо вобаста аст. Хуб мебуд, агар донишҷӯён зери роҳбарии устодон дар мавзӯҳои мушаххас маъруза, реферат навишта, савияи дониши худро оид ба таърихи Ватан боз ҳам баланд мебардоштанд.

Китоб роҳи тайкардаи халқи тоҷикро дар асри XX ва ибтидои асри XXI аз нигоҳи нав таҳлил ва ҷамъбаст намуда, ба донишҷӯ дар омӯختани масоили сохтори сиёсӣ, бурду боҳти ҳаёти иқтисодию иҷтимоӣ ва фарҳангӣ кӯмак хоҳад расонд. Дар он ҳамчунин таърихи ташкилҳои Ҷумҳурии соҳибистиклоли Тоҷикистон, таҷрибаи таърихии истиқрори сулҳ ва ваҳдат дар сарзамини тоҷикон, эҳё ва инкишофи робитаҳо ба тоҷикони бурунмарзӣ баён гардидаанд.

ФАСЛИ ЯКУМ ХАЛҚИ ТОЧИК ДАР ЧОРЯКИ АВВАЛИ АСРИ ХХ

БОБИ 1. ХАЛҚИ ТОЧИК ДАР СОЛҲОИ 1900-1917¹

1. ВАЪИ ИҚТИСОДИ-ИҚТИМОИ ВА ҲАЁТИ СИЁСИИ ХАЛҚИ ТОЧИК ДАР ИБТИДОИ АСРИ ХХ

Ҷаҳони охири асри XIX ва аввали асри XX пур аз дигаргуниҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва сиёсӣ мебошад. Ин таҳаввулоти ҷашмрас пеш аз ҳама марбут ба инкишофи ҷомеаи сармоядорӣ буд. Давлатҳои калонтарини Аврупо, ИМА, Россия, Япония рӯ ба тараққӣ ниҳода, ба марҳалаи инкишофи давраи империализм гузаштанд. Вале чунин дараҷаи тараққиёт бо мушкилиҳои зиёди дохилӣ ва зиддиятҳои байни мамлакатҳои капиталистӣ барои мустамликаҳои нав, ашӯи хом, қувваи кирои арзон ба амал меомад. Дар ибтидои асри XX рақобат дар байни мамлакатҳои капиталистӣ, хусусан, барои бозор, торафт тезутунд мегардид.

Дар ҳаёти сиёсии Россияи подшоҳӣ низ тағйироти ҷиддӣ ба амал омад. Бидуни вучуд доштани муносибатҳои феодалӣ-капиталистӣ Россия дар аввали асри XX ба давраи империализм қадам ниҳод. Аммо империализми рус дорои хусусиятҳои хос буд ва дар шароити сусти ҳаёти иқтисодию техникӣ ташаккул меёфт. Империализми русро «империализми ҳарбӣ-феодалӣ» ҳам меномиданд.

¹ Доир ба ин давра донишҷӯ метавонад инчунин аз адабиётҳои зерин истифода наояд: Арбобзода А. Таърихи фарҳанги халқи тоҷик. – Душанбе, 2003; Аслонов М. Паҳн шудани идеяҳои ленинизм дар Тоҷикистон. – Душанбе: Ирфон, 1971; Бартольд В.В. Таджики. – Ташкент, 1925; Восстание 1916 года в Средней Азии и Казахстане // Сборник документов. – Ташкент, 1960; Каримов Т.Р. Шӯриши соли 1916 дар Тоҷикистон. – Душанбе, 1966; Мухторов А. Дильшод и ее место в истории общественно – политической мысли таджикского народа в XIX начале XX вв. – Душанбе, 1969; Раҷабов З.Ш. Аз таърихи афкори ҷамъиятӣ-сиёсии халқи тоҷик. – Душанбе, 1967; Шарипов И. Закономерности формирования общественных отношений в Таджикистане. – Душанбе: Дониш, 1983; Шишов А. Таджики (этнографическое исследование). – Алматы, 2006; Фафуров Б.Ф. Тоҷикон. Охириҳои асри миёна ва давраи нав. Китоби дуюм. – Душанбе: Ирфон, 1998.

Дигаргуниҳои сиёсӣ-иқтисодии дар Россия баамаломата ба мустамликаҳо ва кишварҳои ба он ҳамсоя низ таъсири худро мерасонданд. Осӣи Миёна, ки аз тарафи Россиян подшоҳӣ забт карда шуда буд, на танҳо ҳамчун макони ашӣи хом (хусусан пахта), балки инчунин барои фурӯши маҳсулоти тайёр чун бозор хизмат мекард. Молҳои Россия ба рақобати бозорҳои Аврупои Ғарбӣ тоб оварда натавониста, роҳи начотро дар истифодаи самараноки бозорҳои Осӣи Миёна медиданд. Сармоядорони рус маблағи худро ба ин сарзамин ворид намуда, торафт муносибатҳои капиталистиро пуркуват мекарданд. Дар ибтидои асри ХХ сармояи рус бевосита ба ноҳияҳои шимолии Тоҷикистон ворид гардид. Аморати Бухоро низ пурра зери тасарруфи Россиян подшоҳӣ буд. Сармояи рус то андозае муносибатҳои патриархалӣ - феодалиро бекор кард, пояҳои истехсолоти косибиро суст ва хочагии натуралиро касод намуд. Хусусан молҳои истехсолкардаи саноати Россия, ки нисбатан хушсифату бозоргир буданд, маҳсулоти хунармандони маҳаллиро танг мекарданд. Баробари сармоядорони рус бойҳои маҳаллӣ косибону хунармандони харобгаштаро ба доми худ кашида, қорхонаҳои худро аз ҳисоби онҳо васеъ мекарданд.

Муносибатҳои капиталистӣ дар сарзамини тоҷикон дорои хусусиятҳои хос буд. Аввалан, дар ибтидои асри ХХ кишвари тоҷикон пароканда буда, ноҳияҳои шимолӣ ва Помир ба Туркистон, қисмати марказӣ ва ҷанубӣ ба ҳайати аморати Бухоро дохил мешуданд. Чунин вазъият ба инкишофи муносибатҳои капиталистӣ ва пешрафти ҳаёти-иҷтимоӣ-фарҳангии халқи тоҷик таъсири манфӣ мерасонд. Дуюм, ин ки як қисми тоҷикон дар ноҳияҳои кӯҳистон сукунат доштанд ва бо сабаби набудани роҳҳои нақлиёт ва душвор будани истифодаи ашӣи хоми маҳаллӣ муносибатҳои капиталистӣ ба он ҷойҳо роҳ намеёфт. Мафкураи ҷомеаи патриархалӣ, ки асосан дар ноҳияҳои дурдасти кишвар вучуд дошт, низ ба пешравии ҳаёти иқтисодӣ халал мерасонд.

Бо вучуди паҳн шудани муносибатҳои капиталистӣ дар кишвар, бештари тоҷикон дар ибтидои асри ХХ бо қорводорӣ, зироатпарварӣ, пахтакорӣ ва кирмакпарварӣ машғул буданд. Ҳамин тавр, сарфи назар аз он ки Россиян подшоҳӣ сиёсати мустамликадориро пеш гирифта, истисмори мардуми маҳаллиро пурзӯр карда буд, барои ҷорӣ шудани муносибатҳои капиталистӣ дар Осӣи Миёна замина гузошт.

Вазъи саноат, оғози ташаккули синфи коргар ва буржуазияи миллӣ. Дар Осиёи Миёна, аз ҷумла, дар Тоҷикистон дар ибтидои асри XX вобаста ба ашёи хом соҳаҳои гуногуни саноат ташкил меёфтанд. Корхонаҳои хеле хурд дар соҳаҳои пахтадозакунӣ, равғанкашӣ (ҷувозхонаҳо), чармгарӣ, маъдантозакунӣ, заргарӣ, шаробкашӣ, оҳангарӣ, осибҳо, обҷувозҳо, конҳои тилло, ангишт, истеҳсоли матоъҳои пашмину абрешимӣ ва ғайра вучуд доштанд. Аксарияти ин корхонаҳо дар ноҳияҳои шимолӣ, аз ҷумла, дар Хучанд, Ёротеппа, Исфара, Конибодом, Нов, Ғулакандоз, Панҷакент буданд. Сабаб дар он буд, ки ноҳияҳои шимолӣ дар ҳайати генерал-губернатории Туркистон буданд. Ба ғайр аз он, вучуд доштани отряди сермиллати синфи коргар ва роҳҳои нақлиётӣ дар шимоли Тоҷикистон низ ба инкишофи саноат мусоидат мекарданд.

Дар ибтидои асри XX танҳо дар кишвари Туркистон 562 корхона вучуд доштанд, ки 230-гоашонро корхонаҳои пахтадозакунӣ ташкил медоданд. Бештари заводҳои пахтадозакунӣ дар вилояти Фарғона ҷойгир шуда буданд, чунки дар ин сарзамин пахтакорӣ инкишоф ёфта буд. Аммо дараҷаи техникаи ин корхонаҳои саноатӣ паст буда, бештари равандҳои истеҳсолӣ дастӣ иҷро карда мешуданд. Дар ноҳияҳои марказӣ ва ҷанубии Тоҷикистон – Ҳисор, Душанбе, Қаротог, Кӯлоб, Қубодиён, Чиликӯл, Қаротегину Дарвоз корхонаҳои хурд ҷойгир буданд.

Ба қор даромадани роҳҳои оҳан ба пешрафти ҳаёти иқтисодӣ ёри мерасонд. Чунин роҳҳо дар Осиёи Миёна ҳанӯз дар охири асри XIX сохта шуда буданд. Роҳи оҳан ба Тоҷикистони шимолӣ низ омада расид. Дар ибтидои асри XX дар Тоҷикистон сохтмони роҳҳои аробакаш низ инкишоф ёфта буд.

Бо тараққиёти саноат синфи коргар ташаккул меёфт. Дар Осиёи Миёна оғози ташаккули синфи коргари тоҷик ба охири асри XIX ва нимаи аввали асри XX рост меояд. Ба қор даромадани корхонаҳои нав сол то сол шумораи синфи коргарро зиёд мегардонид. Дар ибтидои асри XX танҳо дар генерал-губернатории Туркистон 14500 нафар коргар вучуд доштанд, ки зиёда аз 70 фоизи онҳоро коргарони маҳаллӣ ташкил медоданд. Шумораи коргарони миллатҳои маҳаллӣ, хусусан, дар заводҳои пахтадозакунӣ, равғанкашӣ, конҳои ангишт ва маъдантозакунӣ бештар буданд. Миқдори синфи коргар дар роҳи оҳан ва сохтмонҳои он ба 15 ҳазор нафар расида буд.

Ташаккули синфи коргари тоҷик хусусиятҳои хос дошт, ҳайати он сермиллат буд ва аксарият ихтисоси махсус надошт.

ганд. Синфи коргар дар аввали асри ХХ ҳанӯз ташкилоти бонуфузи сиёсӣ надошт ва тафаккури сиёсии он низ паст буд. Бо сабабҳои объективӣ ва субъективӣ миқдори занон дар корхонаҳои саноатӣ кам буда, бештари онҳо дар ҷои истиқомат ба касибӣ машғул гардида, барои рӯзгузаронӣ мол истеҳсол мекарданд.

Дар ибтидои асри ХХ муомилоти тижоратӣ хеле афзуда, бозорҳои хариду фурӯш зиёд гардиданд. Хусусан, бо ба кор даромадани роҳи оҳан дар Осиёи Миёна муомилоти тижоратӣ бо шаҳрҳои Россия равнақ ёфт. Инкишофи муомилоти пулӣ барои дар марказҳои Осиёи Миёна ташкил ёфтани бонкҳо ва ташаккули буржуазияи миллӣ шароит муҳайё намуд. Шӯъбаҳои бонкӣ бо ташаббуси Россияи подшоҳӣ ташкил ёфта, наметавонистанд бевосита худашон бо истеҳсолкунандагон муомила кунанд. Аз ин сабаб як гурӯҳи шахсон пайдо шуданд, ки вазифаи миёнравро ба ӯҳда гирифтанд. Дар байни онҳо тоҷикон, ўзбекон, тоторҳо ва яҳудиён буданд. Бонкҳо қарзро ба фирмаҳо (ширкатҳо)-и гуногун, пахтачаллобон, савдогарони алоҳида медоданд ва онҳо пулро дар маҳалҳо ба шахсони боваринок таксим карда, дар навбати худ даромад мегирифтанд.

Ҳамин тавр, рӯз то рӯз фоизи бойҳо зиёд шуда, дар Туркистон дар қатори коргарону деҳқонон буржуазияи миллӣ низ ташаккул меёфт. Вале буржуазияи миллии Осиёи Миёна аз буржуазияи Аврупо фарқ мекард. Дар ибтидои асри ХХ он аз ҷиҳати боигарӣ камқувват буда, дар қордонӣ ҳанӯз таҷрибаи кофӣ надошт ва ҳамчунин ба сармоияи хориҷӣ боварии комил надошт.

Вазъи иҷтимоӣ—иқтисодии аҳоли. Дар ибтидои асри ХХ ҳаёти иҷтимоӣ - иқтисодии халқи тоҷик мураккаб гардид, махсусан, вазъи аҳолии меҳнаткаш хеле вазнин буд. Хусусан, онҳое, ки дар кӯҳистон зиндагӣ мекарданд, аз норасоии хурокворӣ ва молҳои сермасрафи саноат душворӣ мекашиданд.

Бояд қайд кард, ки ба тасарруфи Россияи подшоҳӣ гузаштани Осиёи Миёна зиндагии меҳнаткашонро беҳтар накард. Инкишофи муносибатҳои молияи пулӣ дар аморати Бухоро низ як қисми кишоварзонро хонахароб кард. Ҳарчанд сол то сол миқдори истеҳсоли маҳсулот зиёд мегардид, вале истеҳсолкунанда торафт аз маҳсулоти худ маҳрум мешуд.

Дар Осиёи Миёна роҳҳои гуногуни хонахароб гардидани деҳқонон ва касибону ҳунармандон вучуд доштанд. Аз ҷумла,

бо роҳҳои ситонидани андоз, супоридани закот, баргардонидани ғоизи қарзҳои зиёд ва ғайраҳо.

Вазъи иҷтимоии кулли мардум хеле душвор буд. Маҳсулоти сермасраф, аз ҷумла, намак, гӯгирд, маводи гуногуни хӯрокворӣ, либос, пойафзол нарасида, аксарияти аҳолии қашшоқона зиндагӣ мекарданд. Бо сабаби кам будани хонаю ҷой аҳолии камбағал дар шароити ғайрисанитарӣ умр ба сар мебуданд. Набудани маводи табобатӣ ва мутахассисони соҳаи тандурустӣ, хусусан, ба ғавти кӯдакон оварда мерасонд.

Дар ҷорӣ аввали асри ХХ замин манбаи асосии зиндагии халқи тоҷик ба ҳисоб мерафт. Вале дар Бухорои Шарқӣ миқдори заминҳои қорам хеле кам буд ва аксарияти заминҳо дар дасти бойҳо буданд. Масалан, танҳо дар бекигарии Ҳисор 45,6 ғоиз заминҳои обӣ дар дасти бойҳо буда, фақат як ғоизи чунин заминҳоро деҳқонони камзамин истифода мебуданд.

Дараҷаи андоз, хусусан, дар Бухорои Шарқӣ, хеле қалон буд. Амир ҳар сол аз ин минтақа 2 миллион сӯм андоз мегирифт. Моли мулки аҳолии инчунин аз тарафи намоёндагони аморат худсарона бо баҳонаҳои гуногун тороҷ карда мешуд.

Оид ба вазъи зиндагӣ ва беҳуқуқии мардуми тоҷик дар ибтидои асри ХХ дар асарҳои Қаҳрамони Тоҷикистон С. Айни «Ёддоштҳо», «Ғуломон», «Марги судхӯр» маълумоти мушаххас оварда шудааст. Баҳри зиндагӣ камбағалон маҷбур мешуданд, ки пас аз ғунучини ҳосили зироат ба шаҳрҳо рафта мардикорӣ намоянд. Оилаҳои низ буданд, ки ба хоричи наздик ва дур ҳичрат намуда, дар ғарибӣ зиндагӣ мекарданд.

Ҳамин тавр, вазъи иҷтимоӣ - иқтисодӣ ва сиёсӣ сабабгори ҷунбишҳо ва исёнҳои номуташаккили халқӣ бар зидди золимон мегардид. Дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX ҳаракатҳои халқӣ торафт авҷ мегирифтанд.

Афкори ҷамъиятӣ-сиёсии халқи тоҷик. Аз тарафи Россиян подшоҳӣ забт шудани Осиёи Миёна, ташкил ёфтани қорхонаҳои саноатӣ ва инкишофи муносибатҳои капиталистӣ заминаи муҳим дар ба амал омадани дигаргуниҳои ҷиддӣ дар афкори ҷамъиятию сиёсии халқи тоҷик дар охири асри XIX ва аввали асри XX гардиданд.

Маркази интишори афкори ҷадид мактабу мадраса, масҷид, матбуоти даврӣ, ҷараёнҳои сиёсӣ ва маҳфилҳои сотсиал-демократӣ ба ҳисоб мерафтанд. Азбаски ислом дини ҳукмрон буд, он дар ҷомеа мақоми махсус дошт.

Афкори чамъиятӣ—сиёсӣ бевосита бо ташаккул ва фаъолияти зиёён вобастагӣ дошт. Дар ибтидои асри ХХ зиёён бо фаъолияти худ ба се гурӯҳ чудо мешуданд. Гурӯҳи аввалро онҳое ташкил медоданд, ки нисбат ба сиёсати мустамликадорӣ норозигӣ баён намуда, дар ҳаракатҳои эътирозии зидди Россияи подшоҳӣ иштирок мекарданд ва умед доштанд, ки тартиботи пештара барқарор мегардад.

Гурӯҳи дуюми зиёён тағйироти ба амал омадаро тақозои замон шуморида, барқарор гаштани тартиботи пештараро имконнопазир медонистанд. Бинобар ин, бештари онҳо ватанро тарк намуда, ба давлатҳои мусулмони Шарқ кӯчида, ба воситаи асар ва суханрониҳои худ нисбат ба ин тағйирот баҳои гаразнок медоданд.

Гурӯҳи сеюми зиёён дигаргуниҳои ба амал омадаро таҳлил намуда, барои худ хулосаҳои лозимӣ мебароварданд. Онҳо чун ватандӯст сабабҳои қафомонии кишвар ва бадбахтиҳои мардумро дар паст будани сатҳи маърифатнокии амалдорон ва оммаи меҳнаткаш медиданд. Дар афкори чамъиятии охири асри XIX ва аввали асри XX чунин зиёён бо номи маорифпарварон маълуманд.

Маорифпарварӣ чун чараёни прогрессивии давраи гузариш аз феодализм ба капитализм саҳми худро дар инкишофи маданият, илм, ақидаҳои чамъиятию сиёсии мардум гузоштааст. Маорифпарварон роҳҳои барҳам додани қафомонӣ ва камбудии чомеаро дар тамоли маориф ва маърифатнок гардонидани оммаи халқ медиданд.

Маорифпарварӣ дар Осиёи Миёна ва дар чандин мамлакатҳои Шарқ асосан дар охири асри XIX ба вучуд омад, вале фаъолияти амалии он дар ибтидои асри XX пурзӯр гардид. Маорифпарварӣ дар ин кишварҳо хусусияти хос дошта, бо афкори динӣ алоқаманд буд. Ходимони намоёни маорифпарварони Осиёи Миёна ва мамлакатҳои муосири Шарқи мусалмонӣ инҳо буданд: Аҳмад Махдуми Дониш, Муҳаммад Иқбол, Муҳаммад Абдо ва дигарон.

Аҳмади Дониш соли 1827 дар оилаи мулло дар шаҳри Бухоро таваллуд ёфта, пас аз бомуваффақият хатм кардани мадраса ӯро барои хидмат ба дарбор даъват намуданд. Се сафари Дониш ба Россия ба ташаккули ҷаҳонбинии ӯ таъсири мусбӣ расонид. Нуқтаи назари худро оид ба тақмили сохтор, ба амал баровардани маърифат ва баланд бардоштани маданияти

умумии халқ дар аморати Бухоро ӯ аввал дар «Рисола дар назми тамаддун ва таовун» ва баъдан дар шоҳасараш «Наводир-ул-вақоеъ» баён кардааст. Дар зери таъсири асарҳои ӯ як зумра маорифпарварони тоҷик ба камол расиданд ва дар аввали асри ХХ ба халқи худ содиқона хизмат кардаанд.

Ҳамин тавр, равшанфикрони тоҷик Аҳмади Дониш, Савдо, Ҳайрат, Асирӣ, Возех, Шоҳин, Садри Зиё ва дигарон дар асарҳояшон сабабҳои қафомонии иқтисодию маданияи кишварро баён намуда, бо қувваҳои иртиқоии феодалию динӣ саҳт мубориза мебурданд. Ғояҳои пешқадаму демократии маърифатпарварони тоҷик беҳуда нарафт, қори неку иқдоми тараққиқоҳонаи онҳо аз қониби қадидон давом дода шуд.

Қадидия чараёни чамъиятию сиёсӣ, адабию фарҳангӣ буда, сабабҳои қафомонии кишварро муайян намуд ва роҳҳои наҷоти миллатро пешниҳод кард. Қадидон баҳри амалӣ гардидани ақидаҳои худ мактабҳои усули нав кушода, рӯзнома ва нашри китобҳоро ба роҳ монданд. Онҳо аз рӯи ақидаҳои сиёсӣ ва фарҳангиашон ба қаноти буржуазияи демократӣ ва буржуазияи миллатчигӣ чудо гардида буданд.

Қадидияи қаноти буржуазияи миллатчигӣ ба худ майлони иртиқоӣ гирифта, барои нигоҳ доштани муносибатҳои кӯҳна ва даст кашидан аз фарҳанги бегонагон баромад мекард.

Воқеаҳои даҳсолаҳои аввали асри ХХ нишон доданд, ки тамоюли буржуазӣ - демократӣ боло гирифта, ҳодимони он, ба монанди С. Айни, Ҳ. Ниёзӣ, Т. Асирӣ, С. Аҷзӣ, М.А. Мунзим, А. Ҳамдӣ, М. Беҳбудӣ ва дигарон баҳри озодӣ, маърифати халқи худ хизмати босазо кардаанд. Чараёни қадидияро ҳаргиз бо исломпарастӣ ва ё туркпарастӣ омехта кардан мумкин нест.

Дар афкори чамъиятӣ-сиёсӣ чараёнҳои исломпарастӣ ва туркпарастӣ низ мақоми муайян доштанд. Исломпарастӣ идеологияи динию сиёсӣ буда, исломро воситаи муттаҳидкунандаи мусалмонони тамоми дунё меҳисобид. Исломпарастӣ дар охири асри XIX, дар вазъияте, ки капитализм сиёсати мустамликадорӣ худро мустаҳкам менамуд, ташаккул ёфтааст. Асосгузори он Қамолитдини Афғонӣ буд. Туркия дар зери байрақи исломпарастӣ меҳост мамлакатҳои мусалмониро барои татбиқи амалиётҳои сиёсии худ истифода барад. Синфҳои ҳукмрон ба исломпарастӣ таъя карда, меҳостанд муборизаи озодихонаи миллӣ ва синфӣи меҳнаткашонро ба муборизаи динӣ табдил диҳанд.

Туркпарастӣ ҳамчун идеологияи миллатчиғию буржуазӣ дар аввали асри ХХ ба вучуд омада, дар асоси он ҳамаи халқҳои туркзабон мебоист бо роҳбарии Туркия дар як давлат муттаҳид мешуданд. Туркпарастӣ «афзалияти наҷодӣ»-и халқҳои туркзабонро баён карда, истисмори халқҳои майдари раво медонист ва нақшаҳои қувваҳои иртиқоии сиёсати забтқорӣ Туркияро дастгирӣ мекард. Яке аз аввалин асосгузори ин таълимоти иртиқоӣ Юсуфбой Окчур-ўғлӣ (Юсуф Акчурин) буд.

Ҳанӯз дар нимаи дуоми асри XIX дар мамлакатҳои Аврупо ва Россия таълимоти марксистӣ чун идеологияи пролетарӣ ба вучуд омада, зери таъсири он маҳфилҳои гурӯҳҳои сотсиал-демократӣ ва ҳизбҳои сиёсӣ ташаккул меёфтанд. Вале дар Осиёи Миёна ғояҳои инқилобӣ-марксистӣ ва гурӯҳҳои сотсиал-демократӣ дар ибтидои асри ХХ дар шароити душвор ва ҳоси таърихӣ ба амал омаданд. Хусусан, ақибмонии иқтисодӣ ва маданияи кишвар, кам будани миқдори синфи коргар, бесаводии мардуми таҳҷой ва пурзӯр будани идеологияи ислом ба интишори ғояҳои инқилобӣ таъсир мерасониданд. Сарфи назар аз ин вазъият, ғояҳои инқилобӣ баъди анҷумани II-юми РСДРП (соли 1903) дар сарзамини Туркистон паҳн гардиданд. Ин ғояҳо ба воситаи тарғиботи даҳонӣ, сӯҳбатҳо, маърузаҳо, рӯзномаҳо ва адабиёти сиёсӣ охишта-охишта қорӣ мешуданд. Соли 1906 дар Осиёи Миёна аллакай 17 созмони сотсиал-демократӣ амал мекарданд. Чунин гурӯҳҳо дар Хучанд, Ўротепша ва дигар ноҳияҳои Тоҷикистони имрӯза низ ташкил ёфтаанд. Дар Хучанд коргарон Барот Икромов, Абдукарим Ашӯров, Мулло Малик, Дӯст Устобоев ва дигарон дар байни аҳоли ташвиқоти инқилобӣ мебуданд.

Дар ташаккули ҳаракати сотсиал-демократӣ ва паҳн гардидани ғояҳои инқилобӣ мавқеи матбуоти даврӣ калон мебошад. Матбуоти даврӣ дар Осиёи Миёнаи тоинқилобӣ аз ҷиҳати ғоявӣ гуногун буда, бо шумораи начандон зиёд чоп мешуд. Аз он ҷумла, дар он давра рӯзномаҳои «Рабочий Туркестана», «Туркестан», «Самарқанд», «Заря Туркестана», «Туркестанский курьер», «Туркестанская жизнь» ва ғайра нашр мешуданд. Миқдори рӯзномаҳои аксулинқилобӣ низ кам набуданд, чунончи «Голос народной свободы», «Самарқандский телеграф», «Туркестанский край», «Туркестанское слово», «Асхабад». Хусусан, бо забони ўзбекӣ рӯзномаҳои аз ҷиҳати ақида гуногун нашр шуда, дар байни мардуми маҳаллӣ паҳн мегардиданд («Тараққӣ», «Хуршед», «Хуррият», «Начот»).

Гурӯҳҳои калони сотсиал-демократӣ низ нашрияҳои худро доштанд. Масалан, рӯномаи «Самарқанд» - нашрияи сотсиал-демократҳои Самарқанд аз соли 1904 то 1907 чоп шудааст. Мухаррири газета М.В. Морозов буд. Барои фаъолияти инқилобиаш газета борҳо манъ карда шуд, вале он бо номҳои дигар: «Зарафшон», «Русский Самарқанд», «Новый Самарқанд» аз чоп баромадааст.

Баъзе шумораҳои рӯномаҳои болшевикӣ, аз ҷумла, «Искра» дар Кӯлоб ва дигар ноҳияҳои тоҷикнишини Осиёи Миёна ёфт шудаанд, ки гоҳҳои марксистӣ - инқилобиро паҳн менамуданд.

Ҳамин тавр, афкори ҷамъиятӣ - сиёсӣ дар ибтидои асри XX шаҳодат меод, ки дар кишвар ҳаракати миллӣ-озодихонаии халқи тоҷик пухта расидааст.

2. ИНҚИЛОБИ РУС ВА ТАЪСИРИ ОН БА ҲАРАКАТИ ОЗОДИХОҶОНАИ ХАЛҚИ ТОҶИК

Инқилоби солҳои 1905-1907 дар таърихи муборизаи синфи коргари Россия барои озодии худ ҷои махсусро ишғол менамояд. Сабабҳои инқилоби рус он зиддиятҳои иҷтимоӣ - иқтисодӣ ва сиёсӣ буданд, ки дар Россия дар давоми бисёр солҳо ба вучуд меомаданд ва дар аввали асри XX махсусан тезтунд шуданд. Сабаби асосӣ, ки инқилобро ногузир гардонид, зиддияти байни капитализми саноатӣ ва заминдорӣ феодалӣ буд.

Синфи коргар бераҳмона истимор мешуд. Рӯзи кор дар аксарияти корхонаҳо 12-14 соат давом мекард. Музди ночизи кор, ҷаримаҳои беҳадду ҳисоб, шароити тоқатфарсои ҷои истиқомат, мӯҳтоҷии аз ҳад зиёд, нимгуруснагии доимӣ - чунин буд манзараи ҳаёти талхи оммаи меҳнаткаш. Деҳқонони сершумори камбағал ба замин мӯҳтоҷ буданд. Дар мамлакат озодихоӣ оддитарини сиёсӣ ҳам вучуд надоштанд. Шумораи коргарони бекор низ сол аз сол меафзуд.

Косаи сабри халқи мазлум лабрес шуда буд. Шарорае лозим буд, ки сӯхтор ба амал ояд. Воқеаҳои 9-уми январи соли 1905 ҳамин гуна шарора шуда, ибтидои инқилоби якуми буржуазӣ-демократии рус гардиданд.

Вазифаҳои асосии инқилоб барҳам додани заминдорӣ помещикӣ, сарнагун кардани мутлақияти подшоҳӣ ва барпо намудани ҷумҳурии демократӣ, таъмин кардани озодихоӣ граждандӣ, рӯзи кори 8-соата, ҷорӣ намудани баробарҳуқуқии миллату халқиятҳои мазлум буданд.

Инқилоб дар мамлакат паҳн гардида, оммаи халқи Россияро сарфи назар аз миллаташон, ба ҳаракат овард. Намояндагони пролетариати миллӣ ва деҳқонони канораҳои мазлум тақдирӣ худро бо синфи коргари рус пайвастанд.

Хабари инқилоб зуд ба кишвари Туркистон, ки мустамликаи Россия ба ҳисоб мерафт, расид. Инқилоб ба аморати Бухоро низ таъсири худро расонид.

12-уми январӣ соли 1905 бахшида ба 150-солагии Университети Москва бо ташаббуси сотсиал-демократҳо дар шаҳрҳои Тошкенту Самарқанд намоиши коргарону зиёӣён бар зидди сиёсати ҳукумати подшоҳӣ ташкил ёфт.

Дар ҳаракатҳои инқилобӣ дар аввал намояндагони миллатҳои аврупоӣ бештар иштирок карданд, вале аз баҳори соли 1905 сар карда, фаъолияти инқилобии мардуми маҳаллӣ зиёдтар гардид.

Дар Осиеи Миёна, аз ҷумла, дар ноҳияҳои тоҷикнишини кӯҳистон, миқдори синфи коргар кам буд, бинобар ин бештар деҳқонони камбағал дар ин ҳаракатҳо иштирок намуданд.

Сотсиал-демократҳо ҷунбишҳои озодихонаи мардуми маҳаллиро бар зидди ҳукумати подшоҳӣ ташкил меоданд. Дар шаҳрҳои Туркистон, хусусан, аз тарафи коргарони роҳи оҳан митингу намоишҳо зери шиорҳои «Нест бод мутлақият!», «Зинда бод озодӣ!» гузаронида мешуданд. Ҷунин шиорҳои сиёсиро инчунин деҳқонони камбағали безамин дастгирӣ менамуданд. Меҳнаткашони тоҷик ба коргарони Россия ҳамдигар баён намуда, ба онҳо ёрии маънавӣ ва моддӣ худро мерасонданд.

Дар рафти инқилоб ва баъд аз он дар Осиеи Миёна бо кӯшиши зиёӣёни пешқадам созмонҳо, ҳизбҳо ва иттиҳодияҳои гуногун ташкил ёфтанд. Яке аз ин созмонҳо «Иттифоқи муслимин» буд, ки то соли 1917 амал кардааст.

Соли 1910 Мирзо Абдулвоҳиди Мунзим бо ҳаммаслақонаш ҷамъияти «Тарбияи атфол»-ро таъсис доданд, ки дар низомномаи он омадааст: «...халқро ба ислоҳоти умумӣ ташвиқ карда, фасодҳои тарзи идораи амиро фашш намуда, аҳолиро бар зидди ин идораи золимона барангехтан...». Ин созмон дар ташаккули буржуазияи миллии тоҷик, тарбияи бовусъати тафаккури сиёсӣ-ичтимоӣ ва дар ташаккули ҷунбиши ҷадидия сахми муайян гузошт.

Муборизаи халқи тоҷик дар шаклҳои гуногун сар мезад. Ҷунончи, ошӯбҳои деҳқонон бар зидди бойҳои маҳаллӣ, ҳамла овардан ба идораҳои маъмурии подшоҳӣ, даст кашидан аз додани андоз тез-тез ба амал меоманданд. Танҳо аз соли 1905 то соли 1909

359 ошӯбу баромадҳои халқи ба вуқӯи пайваста буданд, ки калонтарини онҳо дар Чоркӯҳи Исфара, Қӯштегирмони Нов, Қароянтоқи Ҷротешпа, Ғузни Мастчоҳ, Ҳоит, Ҳисор ва ғайра ба амал омада буданд.

Дар қисмҳои ҳарбӣ шӯришҳо сар зада ба деҳаҳои ғирду атроф низ таъсири инқилобӣ мерасониданд. Моҳи декабри соли 1905 дар Хучанд дар ротаи понтонӣ шӯриш ба амал омад. Шӯриш пахш карда шуд, чандин нафар сарбозон ҳабс гардида, ба бадарга фирстонда шуданд.

Инқилоби солҳои 1905-1907 шикаст хӯрд. Сабабҳои асосии шикаст хӯрдани инқилоб инҳо буданд: дар амалиёти синфи коргар якдилӣ ва мувофиқати зарурӣ набуд; коргарон дар мубориза ба муқобили мутлақият бо деҳқонон иттифоқи мустақкам баста натавонистанд; аксарияти деҳқононе, ки аз ҷиҳати сиёсӣ қафомонда буданд, ҳанӯз ба подшоҳ бовар мекарданд; оммаи меҳнаткашони халқҳои мазлум ҳам, ки ба қувваҳои онҳо ҳизбҳои миллатчиӣ буржуазӣ ва майдабуржуазӣ таъсир мерасонданд, ба мутлақият зарба назаданд. Сусти ҳаракати деҳқонон ба дастгирии армия низ вобаста буд. Ҳарчанд ки қисмҳои ҷудогона ба тарафдори инқилоб ба муқобили мутлақият фаълоне амал мекарданд, аксарияти сарбозон ба ҳукумати подшоҳӣ содиқ монда, фармонҳои онро иҷро мекарданд.

Инқилоб бо вучуди шикаст хӯрданаи дар шуури сиёсии халқ нақши ҷиддие гузошт ва ба минбаъд вусъат ёфтани ҳаракати инқилобӣ дар Россия ва дар канораҳои он, аз ҷумла, дар Осиёи Миёна, таъсири калон расонд.

Шӯриши соли 1916. Яке аз ҳаракатҳои озодихоҳонаи халқи тоҷик шӯриши соли 1916 дар Хучанд мебошад. Россияи подшоҳӣ ба ҷанги империалистии якуми ҷаҳон (солҳои 1914-1918) дохил шуда, на танҳо ҳаёти иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва сиёсии дохилӣ, балки вазъи мустамликаҳои худро низ муташанниҷ гардонд. Ҳукумати подшоҳӣ баҳри нақшаҳои ҷангҷӯёнаи худ ашӯи хом ва захираҳои меҳнатии кишвари Туркистонро истифода карданӣ шуд. Ҳукуматдорони подшоҳӣ ба аҳолии таҳҷой боварӣ надоштанд, бинобар ин мардумро танҳо дар корҳои ақибгоҳ чун қувваи меҳнатӣ муфт истифода карданӣ мешуданд. Бо ин мақсад 25-уми июни соли 1916 императори Россия Николаи II фармон баровард, ки дар он чунин омадааст: «Дар бораи сафарбарии мардҳои аҳолии маҳаллии тобеи империя ба қори сохтмони иншооти мудофия дар маҳалли армияи амалкунанда ва ҳамчунин

барои анчоми ҳама гуна корҳои барои мудофияи давлат зарур...» Мувофиқи ин фармон 400 ҳазор нафар, аз ҷумла, аз кишвари Туркистон 260 ҳазор нафар мардони аз 19 то 43-сола, ба корҳои хандаққовӣ ва дигар корҳои дорои аҳамияти мудофиявӣ ҷалб карда мешуданд. Дар асоси нақша танҳо уезди Хучанд бояд 8949 касро сафарбар мекард. Маъракаи сафарбаркунӣ дар шароите ба вуқӯъ пайваст, ки мардум ба корҳои сахрой машғул буданд. 2-юми июли соли 1916 дар шаҳри Хучанд маъракаи ба рӯйхатгирӣ сар шуд. Вале бойҳо ба роҳбарони идора ва мутасаддиёни ҳамин маърака пул дода, фарзандони худро озод мекарданд. Ба рӯйхат асосан шахсони камбағал дохил мегардиданд. Зиндагии камбағалон рӯз то рӯз мураккаб гардида, норозигии онҳо нисбат ба ҳукумати подшоҳӣ меафзуд.

4-уми июли соли 1916 бо роҳбарии Ҷӯра Зокиров, Зубайдулло Раҳматуллоев, Додобой Машарифов, Ҷӯра Алӣ намоиши дохилӣ (коргарон, косибон, деҳқонони гирду атроф, батракҳо) дар шаҳри Хучанд барпо гардид. Политсия хост бо роҳи зӯрӣ намоишчиёро пароканда намояд. Оташи тир қаҳру ғазаби мардумро зиёд карда, намоиш ба шӯриш табдил ёфт ва дар як муддати кӯтоҳ ба дигар ноҳияҳои Туркистон паҳн гардид. Дар қатори мардон дар ин ҳаракат занон низ иштирок карданд. Шӯриш ба ҳаракати миллӣ-озодихоҳӣ табдил ёфт.

Аз паҳншавии шӯриш ҳукумати подшоҳӣ тарсида, 27-уми июли соли 1916 дар кишвар ҳолати ҳарбӣ эълон намуд. Бо сарвари полковник Рубах-сардори гарнизони Хучанд шӯриш паҳн карда шуд, чандин нафар ҳабс гардида, пас аз ин чазо дода шуданд.

Барои паҳн кардани шӯришҳои халқӣ генерал-губернатори Туркистон 14 баталёни пиёдагард, отрядҳои хуб мусаллаҳшудаи казакиро ҷалб намуд. Дар рафти чунин амалиётҳо бисёр хонаю чой, деҳаҳо сӯхта, ҳазорон шаҳрвандон, алаҳқусус, кӯдакон ва занон аз беморӣ, гуруснагӣ ҳалок гардиданд.

Дар кишвари Туркистон 3 ҳазор иштирокчиёни шӯриш ба тафтишу мувофиқаи судӣ кашида шуда, роҳбарони бевоситаи он қатл гардиданд. Зиёда аз 200 ҳазор тоҷикон, ўзбекон, қазокҳо ва туркманҳо ба корҳои ақибгоҳ зӯран ба Россия фиристода шуданд.

Шӯриш характери стихиявӣ дошт. Агар дар Хучанд амалиёти шӯриш инкишоф ёфта истода бошад, дар дигар ноҳияҳои Тоҷикистони шимолӣ хомӯшӣ ҳукмфармо буд. Ва баръакс, ҳангоме, ки дар Ўротепша, Ғонҷӣ, Исфара, Кӯхистони Мастчоҳ

ошӯбҳо сар заданд, дар Хучанд бо гуноҳи бойҳои маҳаллӣ, амалдорони подшоҳӣ, миллатчиёни буржуазӣ шӯриш пахш карда шуда буд. Шӯриш муташаккил набуд ва дар байни ҳизбу созмонҳо оид ба сарварӣ ба он ягонагӣ вучуд надошт.

Ҳамин тавр, шӯриш дорои хусусиятҳои хос мебошад, ки дар ин бора академик Б. Фафуров навишта буд: «Хулласи калом, ҳангоми баҳо додан ба хусусияти шӯриши соли 1916 шароити ҳар як маҳалли Осиёи Миёнаро ба ҳисоб гирифтани даркор. Аниқу равшан чудо кардан даркор, ки кадом шӯриш стихиявӣ буд, кадом шӯриш хусусияти халқию озодкунӣ дошт, кадом шӯришро феодалиҳои иртиқӣ, муллоён ва дигар унсурҳои зиддиҳалқӣ ташкил кардаанд, ё ба манфиати худ истифода бурдаанд».¹

Шӯриш таъсири худро ба дигар қисмҳои империяи Россия ва аморати Бухоро низ расонд. Аз ҷумла, баромадҳои халқӣ дар Китобу Шаҳрисабз, Яккабоғу роҳи Бухоро–Тирмиз ба вучуд омаданд.

Мардуми маҳнаткаши Бухорои Шарқӣ аз шӯриши дар кишвари Туркистон баамаломата хабардор шуда, онро дастгирӣ намуданд. Хусусан, баъд аз фармони амир дар бораи ба эҳтиёҷи ҷанг сар шудани маъракаи маблағгункунӣ, дар маҳалҳо бар зидди андозчамъкунҳо мубориза пурзӯр гардид. Ҳатто хурӯҷҳои халқие, ки дар Балҷувону Норақ ва Қалъаи Лаби Об сар шуда буданд, аз ҷазодиҳии ҷисмонии амалдорон шӯруъ гардида, бо талаву тороч кардани мулки бойҳо ба охир расиданд. Вале ин баромадҳо фақат аз тарафи дастаҳои мусаллаҳи беки Ҳисору Фарм торумор карда шуданд.

Шӯриши соли 1916 дар Осиёи Миёна шикаст хӯрд, вале дар қисми тарбияи сиёсии шаҳрвандон баҳри вусъати минбаъдаи мубориза барои озод шудан аз зулми мустамликавӣ ва феодалиҳои маҳаллӣ саҳми худро гузошт.

Инқилоби февралӣ соли 1917 ва таъсири он ба халқи тоҷик. Азбаски инқилоби якуми рус ғалаба накард ва ҷанги империалистӣ бӯҳрони капиталистиро тезтунд карда, аҳволи иҷтимоӣ–иқтисодӣ ва сиёсии оммаи меҳнаткашро боз ҳам вазнинтар намуд, моҳи февралӣ соли 1917 дар Россия инқилоби дуҷуми буржуазӣ–демократӣ ба амал омад. 27-уми феврал коргарон ва сарбозҳо дар Петроград шӯриш бардошта, ҳукумати подшоҳиро сарнагун намуданд ва ба ҷои он Шӯрои депутатҳои

¹Фафуров Б.Ф. Тоҷикон. Охириҳои асри миёна ва давраи нав. Китоби дуюм. – Душанбе: Ирфон, 1998. – С.267.

коргарон ва сарбозхоро ташкил доданд. Синфи буржуазия ба ҳизбу созмонҳои худ така намуда, бо дастгирии меншевикону эссерон Ҳукумати Муваққатино барпо намуд. Ҳамин тавр, дар Россия дуҳокимияти ташкил ёфт.

Хабари сарнагун гардидани ҳукумати подшоҳӣ на танҳо дар маркази Россия, балки инчунин дар канораҳои он пазируфта шуд. Ба Осиеи Миёна, ба шаҳри Тошкент ин хабар моҳи март соли 1917 расид ва коргарони устохонаҳои роҳи оҳани шаҳр бори аввал дар кишвари Туркистон Шӯрои депутатҳои коргаронро ташкил доданд.

Аз рӯзҳои аввали саршавии инқилоб дар кишвари Туркистон ва баъдтар дар аморати Бухоро гурӯҳҳои гуногун, чараён ва ташкилотҳои сиёсӣ ба ҳаракат даромада, барои ҳокимият мубориза бурданд. Дар дохили кишвар асосан се қувваи сиёсӣ вучуд дошт. Ба гурӯҳи аввал сотсиал-демократҳо дохил мешуданд, ки дар шаҳрҳои калонтарин, корхонаҳои саноатӣ, истгоҳи роҳи оҳан ячейкаҳои худро доштанд ва дар ҳаёти баъзе аз онҳо аксар меншевикон буданд. Нисбат ба солҳои инқилоби якуми рус аъзоёни гурӯҳҳои сотсиал-демократӣ аз намояндагони миллатҳои маҳаллӣ-коргарон, мардикорон бештар буданд, вале миқдори занон хеле кам буд.

Моҳи март соли 1917 тахти сарвари Е.А. Иванитский дар Ҳучанд, Д. Т. Деканов дар қони ангишти Сулукта, И. Р. Румянцев ва Н. Тихонов дар истгоҳи роҳи оҳани Ҳучанд гурӯҳҳои сотсиал-демократӣ ташкил гардиданд, ки онҳо дар шароити мураккаб амал мекарданд.

Ба гурӯҳи аввал инчунин «Иттифоқҳои меҳнаткашони мусалмон», «Иттифоқи фойтунҷӣ ва аробакашон», «Комитети роҳиоханчиён ва деҳқонон», ячейкаҳои касаба дохил мешуданд.

Ба гурӯҳи дуюм созмонҳои буржуазияи миллӣ, як қисми зиёиён ва ходимони идораҳои динӣ дохил буданд. Моҳи март соли 1917 дар шаҳри Тошкент «Шӯрои исломия» ташкил гардид, ки ба ҳаёти он ба гайр аз рӯҳониёну бойҳо инчунин намояндагони буржуазияи миллӣ дохил мешуданд. Ин ташкилот дар баъзе ноҳияҳои шимолии Тоҷикистон низ шӯъбаҳои худро дошт. Онҳо сиёсати туркпарастӣ ва исломпарастиро пеш гирифта буданд.

«Шӯрои уламо» ҳамчун ташкилоти миллатчиғии буржуазӣ ва исломпарастӣ моҳи июни соли 1917 ташкил ёфт. Ба ҳаёти он рӯҳониёни олимартаба, намояндагони буржуазияи миллӣ ва феодалони клерикалӣ, ки ҳукмронии рӯҳониёнро қорӣ қарданӣ буданд, дохил мешуданд. Ҳам «Шӯрои исломия» ва ҳам «Шӯрои

уламо» сиёсати Ҳукумати Муваққати буржуазиро ҳимоя мекарданд.

Ба гурӯҳи сеюм ҷавонбухориён, ҷадидон, яъне зиёиёни пешқадам, ба монанди С. Айнӣ, М. А. Мунзим, А. Фитрат ва дигарон дохил буданд.

Ҷавонбухориён дар Бухоро ҳамчун ҳаракати буржуазӣ-миллӣ аз байни ҷадидон ба камол расидаанд. Дар арафаи инқилоби февралӣ ҷавонбухориён ба гурӯҳҳои алоҳидаи сиёсӣ тақсим шуданд. Аз ҷумла, бо сардории Файзулло Хоҷаев «Бюрои марказии туркистонии ҷавонбухориёни инқилобӣ» ташкил гардид. Мувофиқи барномаи онҳо бояд ҳокимияти амири сарнагун карда шуда, дар Бухоро ҷумҳурии демократӣ барпо мегардид.

Қувваи ҳаракатдиҳандаи инқилоби февралиро дар Осиёи Миёна синфҳои табақаҳои гуногун ташкил медоданд, вале миқдори пролетариати саноатӣ кам буд.

Моҳҳои март–майи соли 1917 дар шаҳрҳои калонтарини Туркистон ва қонҳои САНТО, Қизил-Кия, истгоҳҳои роҳи оҳан намоишҳо ба амал омада, дар рафти онҳо сохтори мақомоти роҳбарикунанда дар шаклҳои гуногун: Шӯроҳои депутатҳои коргарон ва аскарон, Шӯроҳои депутатҳои мусалмон ва гайраҳо ба вуҷуд омаданд. Дар рафти мубориза як қисми онҳо муттаҳид гардиданд. Масалан, дар баъзе шаҳру ноҳияҳо Шӯроҳои инқилобӣю демократии мусалмони меҳнаткаш бо Шӯроҳои депутатҳои коргарон ва аскарон пайваст шуданд.

Шӯроҳои ташкилӣ фақат кӯшиш мекарданд, ки бо фаъолиятҳои тағйироти сиёсӣ ба амал оранд. Шӯроҳои депутатҳои коргарону аскарони шаҳри Тошкент бо Шӯроҳои депутатҳои деҳқонон ва намоёнҳои Шӯроҳои депутатҳои мусалмон аз 31-уми март соли 1917 дар ҷаласаи муттаҳиди худ дар бораи барҳам додани сохтори генерал-губернатории Туркистон қарори таърихӣ қабул намуданд. Ин музаффарияти назаррас дар роҳи барҳам додани сохтори мустамликавӣ буд.

Дар сохтори сиёсии Осиёи Миёна низ дуҳокимият ба амал омад. Аз як тараф, ҳукумати коргару деҳқонон дар шакли Шӯроҳо, аз тарафи дигар, Комитети туркистонии Ҳукумати Муваққати буржуазӣ дар маҳалҳо комитетҳои иҷроияи худро ташкил намуданд. Ҳукумати Муваққатӣ кӯшиш мекард, ки тартиботи мустамликавӣ дар ин сарзамин нигоҳ дошта шавад.

Дар ноҳияҳои шимолӣ Тоҷикистон бори аввал 25-уми майи соли 1917 дар шаҳри Хучанд Шӯроҳои депутатҳои мардикорон

ташкил ёфт, ки ба президиуми он Чӯра Зокиров, Ҳайдар Усмонов, Абдуқодир Раҳимбоев ва дигар болшевикон дохил шуда буданд. Онҳо ташаббус нишон дода, бо Шӯрои мусалмонони меҳнаткаш ва Шӯрои депутатҳои коргарон ва аскарон муттаҳид гардиданд.

Таъсири инқилоб ба аморати Бухоро ва кӯҳистони Помир ҳам расид. Амир Саид Олимхон пас аз сарнагун шудани подшоҳ Николаи II ба ташвиш афтада, бо мақсади рух надодани нооромӣ ва нигоҳ доштани режими худ 7-уми апрели соли 1917 манифестеро интишор намуд. Ба воситаи ин ҳуҷҷат амир эълон намуд, ки дар мамлакат «ислоҳот» гузаронда, вазъи мардумро беҳтар хоҳад кард. Вале зиёиёни пешқадам, аз ҷумла, ҷадидон (ҷавон-бухороиён) ин сиёсати авомфиребонаи амирро ғош карданд. Дар ҷавоб амир роҳи зӯриро пеш гирифт, ки дар натиҷа хунрезӣ ба амал омад. Садҳо ватандӯстон ба зиндон партофта шуда, ҷазоҳои маънавию ҷисмонӣ диданд. Дар қатори ҷунин шахсон нависанда С. Айни низ буд, ки пас аз калтаккӯб шуданаш ҳаёс карда шуд. Даре нагузашта ҳуди амир аз роҳи «ислоҳот» даст кашид ва онро «муҳолифи шарият» эълон намуд. Вале 8-уми апрели соли 1917 ҷавонбухориён намоиши 5 ҳазор нафарро ташкил дода, талаби ислоҳот карданд. Амир ба тарафдорони худ таъя намуда, намоишчиёро пароканда ва 150 нафари онҳоро ҳаёс намуд. Қайд кардан ҷоиз аст, ки иртиҷоъпарастон муваққатан галаба карданд. Вале рӯҳи инқилобии халқ паст нашуда, балки баръакс рӯз то рӯз меафзуд.

Инқилоби февралӣ ба кӯҳистони Помир низ таъсири худро расонд. Ҳарчанд дар ин сарзамин синфи коргари саноатӣ вучуд надошт, ғояҳои инқилобӣ дар байни мардум дида мешуданд.

Комитети туркистонии Ҳукумати Муваққатӣ ҷунин шароитро ба ҳисоб гирифта, қарор дод, ки дар Помир тағйироти кулӣ аз боло гузаронида шавад. Бо ин мақсад хошанд комиссариат ва комичроияи умумипомирии худро таъсис диҳанд ва барои пайваст нашудани қисмҳои ҳарбии сарҳадчиёни дар Хоруг буда бо мардуми инқилобӣ онро аз вилоят бароранд. Вале Шӯрои депутатҳои аскарон ба ин сиёсат розӣ нашуда, Комитети умумипомирии аскаронро таҳти сарвари инқилобӣ П. Воловик ташкил намуданд.

Ҳамин тавр, инқилоби февралӣ соли 1917-и Россия ба сарзамини тоҷикон таъсири худро расонд ва дар ин кишвар низ баъзе тағйироти сиёсиро ба амал овард.

3. ФАРҲАНГИ ХАЛҚИ ТОЧИК ДАР АВВАЛИ АСРИ ХХ

Маориф. Таҷрибаи таърихӣ нишон медиҳад, ки мамлакате, ки ба пешрафти фарҳанг диққат наметаҳад, аз тарафи тамаддуни башар эътироф намегардад. Вазъи фарҳанги халқи тоҷик дар солҳои 1900 -1917 мушкил ва мураккаб буд.

Ҳарчанд ба Россия ҳамроҳ шудани Осӣи Миёна ба фарҳанги халқи тоҷик таъсири мусбат расонид, дар кишвари Туркистон барои пешрафти маориф, илм, адабиёт, санъат маблағи ночиз ҷудо карда мешуд. Масалан, соли 1909 дар кишвар ба ҳар шахс дар соҳаи маориф 6,5 тин сарф карда мешуд. Дар аморати Бухоро аз буҷа барои маориф маблағ тамоман ҷудо карда намешуд. Амир пешрафти ин соҳаро ба ҳуди шаҳрвандон ва масҷид ҳавола карда буд. Хусусан, маърифатнок гардонидани наврасон ба ҳоли худ гузошта шуда, тадбирҳои судманд оид ба беҳбудии ин масъала андешида намешуданд.

Агар дар кишвари Туркистон соли 1911 ҳамагӣ 105 мактаби русӣ-маҳаллӣ амал мекарда бошад, дар ноҳияҳои шимолии Тоҷикистон ва Помир ҳамагӣ 10 мактаб бо 169 хонанда кор мекард. Фаъолияти ҷунин мактабҳо аз он ҷиҳат ҷолиб буд, ки дар онҳо фанҳои замонавӣ дунявӣ ба монанди таърих, ҷуғрофия, арифметика, забони русӣ ва ғайраҳо таълим дода мешуданд. Дараҷаи дониши хонандагони ин мактабҳо нисбат ба мактабҳои динӣ баландтар буд. Хатмкунандагони ин мактабҳо метавонистанд таҳсилро дар дигар кишварҳо, аз ҷумла, дар Россия давом диҳанд. Ин мактабҳо дар ташаккули зиёиёни миллии саҳм гузоштанд.

Як миқдори муайяни бачагон дар мактабҳои тарзи таълими нав, шахсӣ, дар хонаҳои муллоҳои босавод ва мактабҳои динии назди масҷидҳо дарс мегирифтанд. Вазъи таҳсили духтарон, хусусан дар аморати Бухоро, дар дараҷаи паст меистод. Фарзандони бойҳо, муллоҳо, мансабдорони ҳукумати ва баъзе аз ҷавонони ҳунарманд дар мадрасаҳо таҳсилро давом медоданд. Оид ба тарзи таълим ва тарбия то галабаи Инқилоби Октябр сардафтари адабиёти давраи нави тоҷик С. Айни дар китоби худ «Мактаби кӯҳна» муфассал маълумот додааст. Ҳуди ӯ аз аввалинҳо шуда ташаббускори барпо кардани мактаби таълими нав гардид. Соли 1908 ӯ ҷунин мактабро кушода, барои он алифбо ва китоби хониш - «Таҳзиб-ус-сибён» («Тарбияи наврасон»)-ро навишт. Ин аввалин китоби таълимие буд, ки аз нуқтаи назари дунявӣ таълиф шудааст.

Мутаассифона, то барпо гардидани Ҳокимияти Шӯравӣ дар Тоҷикистон аксарияти аҳоли бесавод буд. Бинобар ин, зарур буд, ки сатҳи мактабу маърифати халқи тоҷик ба кулلى тағйир дода шавад.

Илм. Намояндагони пешқадами халқи тоҷик аз замонҳои қадим, хусусан, аз давраи Сомониён, ба инкишофи илм диққати махсус меоданд. Дар ин бора мактаби илмии Абуалӣ ибни Сино ва дигар ҳодимони соҳаҳои гуногуни илму фарҳанги халқи тоҷик шаҳодат медиҳанд. Аммо баъди барҳам хӯрдани давлати Сомониён тӯли қарнҳо мунтазам шиддат гирифтани ҷангҳои байнифеодалӣ вазъи ҳаёти иқтисодии кишварро суст карда, мавқеи илм ва маданиятро паст гардонид.

Сарфи назар аз мушкилиҳои иқтисодӣ, ватандӯстоне буданд, ки ба қорҳои илмӣ-тадқиқотӣ машғул мешуданд. Дар аввали асри ХХ зодагони Хуҷанди бостонӣ ҷуғрофиядону мунаҷҷим Ҳочӣ Юсуф Мирфаёзов, ихтироъкорон Ҳочӣ Толиб, Ёқуби Фарҳанг, Мирсолех Мирсаидбоев, кишваршинос – паразитолог Мирзохӯҷа Собиров ва дигаронро бо қорҳои тадқиқотиашон берун аз Осиёи Миёна низ мешинохтанд.

Пас аз забт шудани Осиёи Миёна аз тарафи Россия омӯзиши илми боигариҳои табиӣи кишвар сар шуд. Бо ин мақсад якҷанд экспедитсияҳои илмӣ, кумитаҳо оид ба омӯхтани таърих, археология, этнография, забон ва ҷамъиятҳои табиатшиносон, духтурон ташкил ёфтанд. Хусусан, тадқиқотчиёни рус ба монанди П. П. Семёнов Тянь-Шанский, А. П. Федченко, В. Ф. Ошанин, И. В. Мушкетов, В. Л. Комаров, М. С. Андреев ва дигарон саҳми арзандаи худро дар омӯзиши сарзамини Осиёи Миёна, аз ҷумла таърихи халқи тоҷик, гузоштанд. Онҳо дар ин бобат чандин асарҳои илмӣ ҷоп карданд. Масалан, оид ба таърихи кишвар китобҳои олими машҳур – шарқшинос, академик В. А. Бартолд «Туркестан в эпоху монгольского нашествия», «К истории орошения Туркестана», тадқиқоти А. А. Семёнов «Этнографические очерки Зеравшанских гор, Каратегина и Дарваза» ва дигарон нашр гардиданд.

Адабиёт ва санъат. Сарфи назар аз мушкилиҳои замон, адабиёти тоҷик дар аввали асри ХХ инкишоф меёфт. Эҷодиёти адибони тоҷикро аз ҷиҳати мазмун ба ду тамоил: прогрессивӣ ва ирриҷойӣ ҷудо кардан мумкин аст. Эҷодиёти Ҳайрат, Саҳбо, Асирӣ, Садрӣ Зиё, Аҷзӣ, Туғрал, Ҷавҳарӣ, Айнӣ характери демократӣ дошта, роҳҳои азнавсозии ҷомеа ва баланд бардош-

тани сатҳи маданияти умумии халқро тараннум мекарданд. Ба эҷодиёти адибони ватандӯсти тоҷик адабиёти пешқадами рус таъсири худро расонида буд.

Дар ин давра хусусан эҷодиёти шифоҳии халқ – фольклор ғанӣ гашта, дар раванди маънавияти халқи тоҷик ҷои муайяно ишғол мекард. Шоирони халқӣ Юсуф Вафо, Бобоюнус Худойдодзода, Муллоёри Ванҷӣ, Қудрати Бадахшонӣ, Карим-Девона, Фаҳри Рӯмонӣ, Ҳомид Саид ва дигарон ҳаёти талхи халқи тоҷикро инъикос намуда, мардумро ба маърифатнок будан даъват мекарданд.

Халқи тоҷик санъати қадима ва бой дорад. Дар аввали асри ХХ санъати миллии халқи тоҷик боз ҳам ғанӣ гардид. Хусусан, бастакорони тоҷик ба мероси маданияти худ – «Шашмақом» таъя намуда, санъати мусиқиро боз ҳам сайқал доданд. Дар ин ҷабҳа бастакорон, навозандагон ва овозхонон Содирхони Ҳофиз (Бобошарифов), Ҳоҷӣ Абдулазиз, Домулло Ҳалим, Бобочалол Носиров ва дигарон саҳми босазо гузоштанд.

Дар аввали асри ХХ ҳамкориҳои байни шоирон ва ходимони санъат дар шакли маҳфилҳои адабӣ-мусиқӣ дар шаҳрҳои Хучанд, Ўротеппа, Самарқанд, Бухоро ба амал омаданд.

Ҳофизони мардумӣ низ дар тарбияи маънавии халқ хиссаи сазовор гузоштаанд. Масалан, номҳои ҳофизони помирӣ Азизмаҳмад Хушдилов, Ғарибмаҳмад Қозиев, Тӯтишо Шохалилов дар байни мардум маълуму машҳур буданд.

Ҳарчанд то Инқилоби Октябр халқи тоҷик театри касбӣ надошт, аз замонҳои қадим намудҳои театри халқии он ба монанди «Масҳарабозӣ», «Лӯхтакбозӣ», «Дорбозӣ» амал мекарданд ва халқ ин намудҳои санъатро хеле дӯст медошт.

Санъати тасвирӣ ва меъмории халқи тоҷик дар байни мардуми ҷаҳон маълуму машҳур буд. Беҳуда нест, ки Камолдин Беҳзодро «Рафаэли Шарқ» меноманд. Меъморони тоҷик дар ҳамаи маҳалҳо, ҳатто дар ҷойҳои дурдасттарини кӯҳистони тоҷик зиндагӣ ва эҷод кардаанд. Бо дастони мӯъҷизакори тоҷикон ёдгориҳои меъморӣ дар Исфара, Ҳисор, Мастҷоҳ, Ўротеппа, Хучанд, Самарқанду Бухоро сохта шудаанд.

Ҳамин тавр, бо вучуди мушкилиҳои ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ, фарҳанги халқи тоҷик аз байн нарафт, балки ба тадриҷ рушду такомул ёфт ва саҳми худро дар пешравии маданияти ҷаҳонӣ гузошт.

БОБИ 2. ИНҚИЛОБИ ОКТАБР ВА ХУСУСИЯТҲОИ ХОСИ БАРПОШАВИИ СОҲТОРИ НАВИ СИЁСӢ ДАР ТОЧИКИСТОН

Оид ба мавзӯи ғалабаи Инқилоби Октябр ва барпо шудани Ҳокимияти Шӯравӣ дар Тоҷикистон китобҳои гуногунҳаҷм ҷоп гардида, муаллифон нуктаи назари худро оид ба хусусиятҳои хос, давраҳо ва роҳҳои мустақкам намудани он баён намулдаанд. Донишҷӯ ба сарчашмаҳо ва адабиёти илмӣ тақия карда, метавонад аз нигоҳи нав фикру мулоҳизаҳои худро дар вақти машғулиятҳои амалӣ баён намояд.¹

1. ҒАЛАБАИ ИНҚИЛОБИ ОКТАБР ВА ТАЪСИРИ ОН БА ОСИЁИ МИЁНА

Дар оғози қарни XX дар ҳаёти халқҳои Россия ва канораҳои он тағйиротҳои ҷиддии сиёсӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ба амал омаданд. Ин дигаргуниҳои ҷиддӣ пеш аз ҳама ба омилҳои объективӣ ва субъективӣ дар мамлакат пухта расида, вобаста буданд. Таҳти сарварии ҳизби коммунистӣ синфи коргар ва иттифокчиёни он, пеш аз ҳама деҳқонони камбағал, ба инқилоби сотсиалистӣ тайёр мешуданд.

Ҳукумати муваққатии буржуазӣ, ки тобистони соли 1917 тамоми ҳокимиятро ба даст оварда буд, ваъдаҳои худро оид ба таъмини сулҳ, додани замин ба деҳқонон, рӯзи қори 8-соата ба

¹ Айни С. Таърихи инқилоби Бухоро. – Душанбе, 1989; История таджикского народа. Т.V. Новейшая история (1917-1941гг.). – Душанбе, 2004; Ишанов А.Н. Победа Народной Советской революции в Бухаре. – Ташкент, 1957; Каримов Т. Муборизаи меҳнаткашон барои барпо намудани Ҳокимияти Советӣ дар Тоҷикистони шимолӣ. – Душанбе, 1957; Материалҳо оид ба таърихи халқи тоҷик (Давраи Советӣ). – Сталинобод, 1957; Масов Р.М. История исторической науки и историография социалистического строительства в Таджикистане. – Душанбе, 1988; Набиева Р., Зикриёев Ф.Б. Таърихи халқи тоҷик. – Душанбе: Сарпараст, 2001; Революция Кабири Сотсиалистии Октябр. Энциклопедия. – Душанбе: Ирфон, 1987; Султонов Ш. Ба намақдон набояд туф қард ва ё чанд сухан дар хусуси Инқилоби Октябр // Тоҷикистони Советӣ. – 1990. – 3 ноябр; Шарифзода Б. Барпо ва мустақкам намудани Ҳокимияти Советӣ дар гурӯҳи ноҳияҳои Кӯлоб. – Душанбе, 1961; Хайдаров Г.Х. История таджикского народа: XX век. – Худжанд, 2001; Эркаев М. Барпо ва мустақкам намудани Ҳокимияти Соваеӣ дар Тоҷикистон. – Душанбе, 1966; Ҳотамов Н. Таърихи халқи тоҷик (аз солҳои 60-уми асри XIX то соли 1924). – Душанбе, 2007.

коргарон ва дигар озодихои демократӣ ба аҳолии меҳнаткаш, иҷро накард. Бӯҳрони инқилобӣ дар марказ ва канораҳои Россия торафт пурзӯр гардида, ниҳоят ба шӯриши мусаллаҳона оварда расонд.

Шӯриши мусаллаҳонае, ки бо сарвари бевоситаи болшевикон тайёр карда шуда буд, 25-уми октябр (7-уми ноябр)-и соли 1917 дар Петроград галаба кард. Музаффарияти инқилоб дар анҷумани II-юми Шӯрои Умумироссиягӣ қонунӣ гардид ва чанд қарорҳои таърихӣ низ қабул шуд. Аз ҷумла, декрет оид ба сулҳ ва замин ва тахти сарвари В. И. Ленин (Улянов) ҳукумати иҷроӣ – Шӯрои Комиссарони халқ (ШКХ) ва ташкилоти қонунбарор – Комитети Иҷроияи Марказии Умумироссиягӣ интихоб карда шуд. Шӯрои Комиссарони халқ «Декларатсияи ҳуқуқи халқҳои Россия» (15-уми ноябри соли 1917) ва Мурочиатнома «Ба ҳамаи меҳнаткашони мусалмони Россия ва Шарқ»-ро 20-уми ноябр (3-юми декабр)-и соли 1917 қабул кард ва дар ин ҳуҷҷатҳои муҳим ба тамоми мусалмонони мамлакат ҳуқуқи худмуайянқунӣ қафолат дода мешуд. Аз ҷумла, дар Мурочиатномаи ШКХ чунин қайд шуда буд: «Ҳамаи мазҳабҳо, урфу одатҳо, муассисаҳои миллӣ ва маданӣ озод ва дахлнопазир эълон карда мешаванд, ҳамаи ҳуқуқҳои халқҳои мусалмон, чун ҳуқуқҳои тамоми халқҳои Россия, бо тамоми иқтисодии инқилоб ва органҳои он – Шӯроҳои депутатҳои коргарон, сарбозҳо ва деҳқонон муҳофизат карда мешаванд. Меҳнаткашони мусалмон даъват карда мешаванд, ки ҳаёти миллии худро озодона ва бемонеа ташкил намуда, инқилоби сотсиалистӣ ва ҳукумати ташкилкардаи онро дастгирӣ намоянд. ШКХ ба мусалмонони Шарқи мустамликавӣ муроҷиат намуда, хабар медиҳад, ки ҳокимияти Шӯравӣ ҳамаи шартномаҳои истилогаронаи ҳокимони пештарро бекор ва нест кард; вай яқини шуда байраки озодии халқҳои мазлумро барафрохт ва аз онҳо дар роҳи азнавсозии ҷаҳон интизори хайрхоҳӣ ва дастгирӣ».

Маълум аст, ки аз тарафи Россияи подшоҳӣ забт шудани Осӣи Миёна ба вайрон шудани муносибатҳои патриархалӣ-феодалӣ таъсир расонда, ба пайдоиш ва пешрафти иқтисодиёти ҷомеаи капиталистӣ асос гузошт ва сабаби паҳн шудани идеологияи инқилобии пролетариати вилоятҳои марказии Россия дар ноҳияҳои кишвар гардид. Хусусан, сохта шудани корхонаҳои саноатӣ, роҳи оҳан ва инкишофи муносибатҳои молию пулӣ дар соҳаи кишоварзӣ сабаби ба табақаҳо ҷудошавии деҳқонон гардида, ба пайдо шудани синфи коргари миллатҳои маҳаллӣ таҳкурсии амалӣ гузошт. Танҳо дар уезди Хучанд соли 1916 30 корхонаи саноатӣ, аз ҷумла, ду

заводи пахтатозакунӣ вучуд дошт. Сафи синфи коргари миллӣ аз ҳисоби кормандони мавсимӣ (отходникҳо) сол то сол зиёд мегардид. Ҳамин тавр, заминаҳои объективӣ ва субъективии ҳаракати инқилобӣ дар Тоҷикистон низ пухта мерасиданд.

Инқилобҳои февралӣ ва октябрӣ дар Россия баамаломата таъсири худро бевосита ба халқҳои Осиёи Миёна расониданд. Дар ин қор саҳми ташкилотҳои сотсиал-демократӣ, коргарон – инқилобчиёне, ки ба Туркистон бадарга шуда буданд, калон буд. Ҳанӯз соли 1916 беш аз 200 ҳазор нафар намояндагони миллатҳои гуногун (тоҷикон, ўзбекон, туркманҳо, қазоқҳо, киргизҳо) маҷбуран ба «қорҳои ақибгоҳ» ба губернияҳои гуногуни Россия фиристода шуда буданд. Дар байни онҳо аз ноҳияҳои шимолӣ Тоҷикистон Абдуқодир Раҳимбоев, Ҷура Зокиров, Ҳайдар Усмонов ва дигарон (ҷамъ 1800 нафар) буданд, ки пас аз ба ватан баргаштан ташвиқоти инқилобиро пурзӯр карданд. Хусусан, бо роҳи ғайрилегалӣ паҳн карда шудани адабиёти сиёсӣ – китобҳои марксистӣ, ҳуҷҷатҳои ҳизби болшевикӣ, рӯзнома ва ҳар гуна варақаҳои инқилобӣ сатҳи маданияти сиёсии шаҳрвандонро баланд бардошта, иштироки онҳоро дар муборизаҳои синфӣ таъмин мекард. Дар яке аз варақаҳои ҷопӣ «Ба унвони шаҳрвандони Ўротеппа» чунин омадааст: «Шаҳрвандони Ўротеппа! Наход, ки мо ҳанӯз ҳам он ҷараёни азими озодихоҳиро, ки ҳоло тамоми Россияро фаро гирифтааст, дарк накунем?... Хуни ноҳақ рехтан ва одамони бегуноҳро куштан бас аст, онҳо барои гоҳҳои баробарӣ ва бародарӣ далерона ва часуруна ҳалок шуда истодаанд».

Хабари ғалабаи Инқилоби Октябр ба Осиёи Миёна расид ва аз тарафи мардуми меҳнаткаш пазируфта шуд. Якуми ноябри соли 1917 шӯриши шаҳри Тошкент ғалаба кард ва ҳокимият ба дасти Шӯроҳои депутатҳои коргарон ва аскарон гузашт. 15-уми ноябри соли 1917 анҷумани Шӯрои Туркистон барпо гардида, Шӯрои Комиссарони Халқии Туркистонро интихоб намуд, ки дар он аксариятро болшевикон ташкил медоданд. Тахти сарвариин ҳамин Шӯро дар кишвар раванди инқилобӣ инкишоф ёфт.

Аз рӯзҳои аввали ғалабаи Инқилоби Октябр дар кишвари Туркистон созмонҳои гуногуни аксулинқилобӣ, буржуазияи миллӣ, рӯҳониён ва ғайра фаъолияти худро сар карданд. Аз ҷумла, «Шӯрои исломия» ва «Шӯрои уламо» ба майдон баромада, талаб карданд, ки пеш аз ҳама ғоизи коммунистон дар ҳукумат кам карда шавад.

Қувваҳои аксулинқилобӣ фаҳмиданд, ки бо роҳи гуфтушунид муамморо ҳал кардан ғайриимкон аст, чунки дар маҳалҳо мардуми

меҳнаткаш сиёсати болшевиконро дастгирӣ мекарданд. Бинобар ин, онҳо роҳи стратегӣ ва тактикий худро, алаҳқусус оид ба сохтори давлатдорӣ, муайян карданд. Чунончи, ҳизби «Шӯрои исломия» ва «Шӯрои уламо» дар анҷумани Шӯрои вилоятӣ Мухторияи Қўқандро ба расмият дароварданд. Мустафо Чуқаев ва Ҷанишев роҳбари Мухтория эълон шуданд. Вале Мухтория дер давом накард ва моҳи феврала соли 1918 барҳам хӯрд.

Аз нимаи дуҷоми соли 1917 сар карда зери сарвари буржуазияи миллӣ бо иштироки фаёлонаи табақаҳои феодалӣ дар шимоли Тоҷикистон – Хучанд, Ёротеппа, Исфара ва дигар ноҳияҳо ташкилотҳои маҳаллии «Шӯрои исломия» таъсис ёфтанд. Масалан, зери роҳбарии Мирзоумар Мирзохўҷа ташкилоти «Шӯрои исломия» таъсис ёфт, ки 20 нафар бойҳоро дар бар мегирифт ва онҳо кўшиш мекарданд, ки оммаи меҳнаткашро аз ҳаракатҳои инқилобӣ дур намоянд. Вале нақшаи онҳо ҷомаи амал напӯшид.

Анҷумани V-уми Шӯроҳои Туркистон, ки 30-юми апрели соли 1918 барпо гардид. Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Туркистон (ҶМШСТ)-ро таъсис дод. Анҷуман қарор кард, ки он фаёлияти худро бо дастгирии Федератсияи Россия пеш мебарад. Федератсияи Россия аз рӯзҳои аввали таъсисёбии ҶМШСТ онро дастгирӣ намуда, ба он ёрии моддӣ ва маънавӣ мерасонд. Ба ин Декрети ШКХ-и РСФСР аз 17-уми майи соли 1918 «Дар бораи ҷудо кардани 50 млн. сўм барои корҳои обёрӣ дар Туркистон» мисол шуда метавонад.

Раванди инқилобӣ дар кишвар бо суръати баланд инкишоф ёфта, дар маҳалҳо Ҳокимияти Шӯроҳо барпо мегардид. Пас аз ғалабаи Инқилоби Октябр дар Осиеи Миёна ташкилотҳои ҳизби коммунист оҳиста-оҳиста миқдоран зиёд ва сифатан беҳтар гардиданд, синфи коргар дар иттифок, бо деҳқонони камбағал тайёр буданд, ки Ҳокимияти Шӯроҳоро ҳатто дар ҷойҳои дурдаст барпо намоянд. Барои барпо гардидани Ҳокимияти Шӯравӣ дар сарзамини тоҷикон низ заминаҳои воқеии инқилоб пухта расиданд.

Ҳамин тавр, Инқилоби Октябр, ки соли 1917 дар Россия ғалаба кард, аз ҷиҳати характер сотсиалистӣ буда, диктатураи пролетариатро дар шакли Ҳокимияти Шӯроҳо барпо намуд. Қувваҳои асосии ҳаракатдиҳандаи он синфи коргар, деҳқонони камбағал ва аскарони инқилобӣ буданд. Инчунин зиёиёни пешқадами дорои идеологияи пролетарӣ дар инқилоб иштирок намуда, ба он роҳбарӣ карданд.

Халқи тоҷик инқилобро дар шароите пешвоз гирифт, ки аз давлатдории ягонаи худ маҳрум буда, як қисми он ба ҳайати

кишвари Туркистон ва қисми дигараш ба ҳайати аморати Бухоро дохил мешуданд. Дараҷаи тараққиёти ҳаёти иқтисодӣ-иҷтимоии тоҷикон низ гуногун ва дар сатҳи паст меистод, бинобар ин, барпошавии Ҳокимияти Шӯравӣ дар ин сарзамин тӯл кашида, дар давраҳои гуногун мегузашт. Вазъияти мушкили иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва сиёсӣ аҳолии камбағалро ба мубориза омода кард. Тоҷикон бо ҳамроҳии бародарони худ ўзбекҳо, қирғизҳо, туркману қазокҳо тайёр буданд, ки бо кўмак ва дастгирии халқҳои Россия дар ҳаёти сиёсӣ тағйироти куллиро ба амал оранд.

2. БАРПО ШУДАНИ ҲОКИМИЯТИ ШҶРАВИ ДАР ШИМОЛИ ТОҶИКИСТОН, ПОМИР ВА МУСТАҲКАМ НАМУДАНИ ОН

Ноҳияҳои имрӯзаи вилояти Сугд ва вилояти Мухтори Кўхистони Бадахшон ба ҳайати кишвари Туркистон дохил буданд. Бинобар ин, ҳаракатҳои инқилобӣ, ки дар Тошкент ва дигар шаҳрҳои Туркистон ба амал меомаданд, бевосита ба ноҳияҳои тоҷикнишини кишвар таъсири худро мерасониданд.

Барпо гардидани Ҳокимияти Шӯравӣ дар шаҳрҳои калонтарини Осиёи Миёна рӯи инқилобии мардуми тоҷикро баланд намуд ва дар ташкил ёфтани ҳокимияти нав дар шимолӣ Тоҷикистон ва Помир аҳамияти амалӣ дошт. Дар ноҳияҳои шимолӣ Ҳокимияти Шӯравӣ дар давраҳои гуногун қисман бо роҳи зўри ва баъзан бо роҳи осоишта барпо мегардид. Чунончи, дар Хучанд 11-уми ноябри соли 1917 дар ҷаласаи Шӯрои шаҳрӣ ва ташкилотҳои демократӣ кори худро оғоз намуданд. Маҷлис барпо шудани Ҳокимияти Шӯро дар он ҷо эътироф намуда, қарор қабул кард, ки аз ҳамон рӯз сар карда тамоми халқ ҳокимиятро ба дасти худ гирад ва намояндагони худро ба анҷумани Шӯрои кишвари Туркистон фиристад. Инчунин қарор карда шуд, ки барои барпо намудани Ҳокимияти Шӯроҳо дар шаҳру волостҳои уезд бевосита тадбирҳо андешида шавад. Ҳамин тавр, дар шаҳри Хучанд Ҳокимияти Шӯравӣ бо роҳи осоишта барпо гардид.

Пас аз Хучанд дар истгоҳҳои Драгомирово, Урсатевск ҳокимият ба дасти меҳнаткашон гузашт. Хусусан, дар он ноҳияҳо, ки синфи коргар вучуд дошт, Ҳокимияти Шӯравӣ барпо ва мустаҳкам мегардид. Дар як муддати кӯтоҳ Ҳокимияти Шӯравӣ дар қонҳои Сулукта, Шӯроб, «Санто» ва роҳи оҳани Хучанд барпо шуд.

Анҷумани Шӯроҳои кишвари Туркистон (15-уми ноябри соли 1917, шаҳри Тошкент) Ҳокимияти Шӯравиро расман эълон карда,

Шӯроҳои маҳаллиро даъват намуд, ки ҳокимиятро ба дасти худ гиранд. Ин даъват барои бо роҳи осоишта инкишоф ёфтани инкилоб дар маҳалҳо мавқеи муҳим бозид.

13-уми декабри соли 1917 дар Панҷакент, Фалгар (Айнӣ) Ҳокимияти Шӯравӣ асосан бо роҳи осоишта барпо гардид. Аммо дар аксарияти ноҳияҳои шимолӣ ҳокимият бо роҳи ғайривоқифа, яъне дар натиҷаи истифодаи қувваи зӯрӣ, ба дасти Шӯроҳо гузаштааст.

Дар Конибодом, Исфара, Ашт, Мастҷоҳ бо сабабҳои кам будани миқдори синфи коргар, камшумор будани ташкилотҳои хизмӣ ва қувваҳои инкилобӣ ва баръақс пурқувват будани қисмҳои аксулинқилобӣ¹ Ҳокимияти Шӯравӣ соли 1918 бо мушкилиҳои зиёд барпо гардид.

Дар рафти барпошавии Ҳокимияти Шӯравӣ қувваҳои муҳолифин низ барои ҳокимият ҷиддӣ мубориза мебарданд. Маркази амалиёти муҳолифин ҳанӯз то инкилоб Қўқанд буд, чунки дар ин ҷо бо кўмаки сармояи хориҷӣ банкҳои тичоратӣ-саноатӣ амал мекарданд. Ва сармоядорони хориҷӣ бо ҳар роҳ кўмаки худро барои ташкили ҳокимияти буржуазияи миллӣ ба доираҳои феодалӣ мерасонданд. Ҳамин тавр, 27-уми ноябри соли 1917 дар Қўқанд анҷумани намоёндагони мусалмони синфҳои собиқ ҳуқмрон барпо гардид ва бо қарори худ «Автономия (Мухтория)-и Қўқанд»-ро ташкил дод.

Мақсади асосии Мухтория сарнагун намудани Ҳокимияти Шӯравӣ дар Туркистон ва ташкили давлати миллии буржуазӣ-помешикӣ буд. «Мухторияи Қўқанд» барои барпо шудани шӯроҳо, хусусан, дар ноҳияҳои Конибодом, Исфара, Ўротепша ва Мастҷоҳ, ҳалали қалон мерасонд. Бо дастгирии Мухтория дар Ўротепша қувваҳои аксулинқилобӣ дар якҷоягӣ бо ташкилоти «Дружинаи халқии рус»² амал карда, ҳокимиятро дар даст нигоҳ

¹Аксулинқилобчиён – қувваҳои, ки муҳолифи инкилоби пролетарӣ буданд. Ба ин ҳайат буржуазияи миллӣ, пантуркистон, панисломистон, бою муллоҳо, як қисми камбағалоне, ки зери таъсири сарватмандон ва рӯҳониён буданд, дохил мешуданд.

²«Дружинаи халқии рус» моҳи феввали соли 1918 ташкил ёфтааст. Ба ҳайати он собиқ хизматчиёни армияи ҳуқмати подшоҳӣ, мансабдорони пештара дохил буданд. Дружина бо он мақсад ташкил ёфта буд, ки дар мавриди баромадҳои мусаллаҳонаи омма манфиати аҳолии маҳалҳои руснишинро муҳофизат намояд. Дар асл бошад, дружина зидди Ҳокимияти Шӯравӣ амал мекард.

медоштан. Танҳо баъд аз барҳам хӯрдани «Мухторияи Қӯқанд» феввали соли 1918 дар Конибодому Исфара ва июли ҳамон сол дар Ёротеппа Ҳокимияти Шӯравӣ барпо гардид. Вале қувваҳои муҳолифин тавонистанд Ҳокимияти Шӯравиро дар баъзе ноҳияҳои шимолӣ зуд барҳам диҳанд. Масалан, мири Мастҷоҳ бо дастгирии амалии қувваҳои аксулинқилобии Фарғона моҳи ноябри соли 1918 Ҳокимияти Шӯравиро дар он ноҳия барҳам дод.

Раванди барқароршавии Ҳокимияти Шӯравӣ дар Мастҷоҳ тӯл кашида, дар шароити хеле мураккаб мегузашт. Иштирокчиҳои фаъоли барпо ва мустақкамшавии Ҳокимияти Шӯравӣ дар Тоҷикистон Бобоҳон Ҳамдамов дар ёддоштҳои худ чунин навиштааст: «...Дар моҳҳои аввали соли 1919 аз аксулинқи-лобчиёни Туркистон Осипов ба Мастҷоҳ меояд ва якҷанд рӯз дар Оббурдон меҳмони мири Мастҷоҳ мешавад. Вай бо омадани худ ба гурӯҳи аксулинқилобии Мастҷоҳ рӯҳ бахшида, таълим дод ва бо роҳи Моғиён ба тарафи Шаҳрисабз меравад. Пас аз он чунин овоза паҳн мешавад, ки гӯё Осипов дар Фарғона дастаи қурбошиён Мадаминбек, Кӯри Шермат ва Эргашро ташкил дода, акнун ба Самарқанду Бухоро меравад, ки дар Самарқанд низ ҳукумати худро ташкил кунад ва бо амири Бухоро ҳамкорӣ намояд...

Маълум, ки Эргаш дар Фарғона аз аскарони сурх шикаст хӯрда, ба Мастҷоҳ паноҳ овардааст. Даре нагузашта одамони Эргаш барои дам гирифтани ба қишлоқҳои Мастҷоҳ тақсим шуданд. Аз ҳамин даста даҳ нафар савора дар қишлоқи Яримҷой шуд. Мо дидем, ки онҳо ҳақиқатан ба шикасти сахт дучор шуда буданд. Либосҳои сару танашон даридааст, аспҳои лоғару бемадор, дар милтиқҳои онҳо тир намондааст. Моҳи июли соли 1919 ин дастаи дуздони Эргаш аҳолии Заҳматобод (Айнии имрӯза)-ро гурӯҳ карданд. Аз хонаҳои деҳқонон ҷома, чакману молҳои пурқимматро гирифтанд, аспҳои қорӣ деҳқонро рабуданд... Ёд дорам дар болооби Зарафшон марду зану бачаҳои гурусна ва нимбараҳнаро зеро фишори милтиқ барои аз роҳ гузаштан ба тарафи агбаи Пакшиф бурда маҷбур карданд, ки барфро канда ба тарафи водии Камаров роҳ кушоянд, то ки қисмҳои босмачиёни водии Зарафшон бо дастаҳои Фузайл Маҳсум пайваст гарданд. Дар натиҷаи чунин зулм як қисми одамон ҳалок ва аксарият ба касалии гирифтӣ шуданд»¹.

¹Ҳамдамов Б. Бо номи халқ. - Душанбе: Ирфон, 1976 - С.11.

Дар рафти барпо гардидани Ҳокимияти Шӯравӣ дар ноҳияҳои шимолӣ фавран тадбирҳо оид ба мустаҳкам намудани сохтори нав гузаронида мешуданд. Ба ҷои ташкилотҳои Ҳукумати Муваққатӣ идораҳои маҳаллии Шӯро барпо мегардиданд. Дар ҳаёати Шӯроҳо пеш аз ҳама шӯъба, ҷамъиятҳои иқтисодӣ, фарҳангии маҳаллӣ ва ҳарбӣ таъсис меёфтанд. 17-уми декабри соли 1917 ташкилоти маҳаллии Комитети озуқа дар назди Шӯрои Хучанд ва январи соли 1918 Комиссариати озуқа ташкил гардид.

Барои нигоҳ доштани музаффарияти инқилоб ҳанӯз моҳи декабри соли 1917 Гвардияи Сурх дар уезди Хучанд ташкил дода шуд, ки аз 1500 нафар иборат буд. Дар назди Шӯроҳои ноҳиявӣ Комиссариатҳо оид ба корҳои миллатҳо таъсис ёфтанд.

Дар асоси қарорҳои Шӯрои Комиссарони Халқии Туркистон ва «Низомнома дар бораи Шӯроҳои депутатҳои коргарон, солдатҳо ва деҳқонон» (10-уми декабри соли 1917) дар маҳалҳо интихоби депутатҳо ба ихтиёри ҳуди шӯроҳои маҳаллӣ гузошта шуд. Дар асоси ин ҳуҷжатҳо дар ноҳияҳои шимолӣ депутатҳо аз нав интихоб карда шуданд. Шӯроҳои коргарон, сарбозҳо, мусалмонон ва деҳқонон муттаҳид карда шуданд. Аз якуми майи соли 1918 Шӯроҳо чун ташкилоти ягона амал мекарданд.

Ташкилотҳои Ҳукумати Муваққатӣ дар маҳалҳо пароканда карда шуданд. Моҳи декабри соли 1917 инчунин ташкилотҳои буржуазӣ-миллатчиғии ҳизби «Шӯрои исломия» дар Ҷуртеппа ва Хучанд барҳам дода шуданд.

Дар ташкил ва гузаронидани чорабиниҳо оид ба мустаҳкам намудани Ҳокимияти Шӯравӣ махсусан ҳизби коммунистӣ фаъолона иштирок мекард. Ибтидои соли 1918 дар ноҳияҳои шимолӣ Тоҷикистон 7 ташкилоти ҳизбӣ буда, 170 аъзо ва 30 нафар хайрхоҳон дошт.

Бо мақсади мустаҳкам намудани Ҳокимияти Шӯроҳо ва шикаст додани қувваҳои ақсулинқилобӣ якҷанд тадбирҳои сиёсӣ-ҳарбӣ ва иқтисодӣ андешида шуданд. Аз ҷумла, моҳи августи соли 1918 Комиссияи фавқулоддаи Умумироссиягии назди ШКХ оид ба муборизаи зидди контрреволютсия ва коршиканӣ (ВЧК) ташкил гардид. Комиссия моҳи сентябри соли 1918 ташкилотҳои махфӣи зидди Шӯравӣ «Иттифоқи Туркистон барои мубориза бар зидди болшевикон» ва «Ташкилоти ҳарбии Туркистон»-ро барҳам дод.

Барои мудофиаи Ҳукумати Шӯроҳо аз душманон дар солҳои 1918-1920 сиёсати иқтисодӣ бо номи «Коммунизми ҳарбӣ» ҷорӣ карда шуд, ки он ба милликунони саноат, назорат аз болои тақ-

симоти махсулот, қорӣ намудани тақсимот (развёрстка)-и озуқа ва ғайра машғул буд.

Дар барпо ва мустаҳкам намудани Ҳокимияти Шӯравӣ дар Осиеи Миёна Турккомиссия (Комиссияи Туркистонӣ) саҳми зиёд гузоштааст. Комиссия 7-уми октябри соли 1919 бо қарори Шӯрои Комиссарони Халқ ва имзои В. И. Ленин таъсис дода шудааст. Ба ҳайати он Ш. З. Элиава (раис), Ф. И. Голощекин, Г. И. Бокий, Я. Э. Рудзутак, В. М. Фрунзе, В. В. Куйбишев (аз моҳи майи соли 1920 ӯ раиси Турккомиссия таъйин гардид) дохил мешуданд. Вазифаҳои стратегии Турккомиссия аз инҳо иборат буданд: мустаҳкам намудани иттифоқи оммаи меҳнаткаши Россия бо халқҳои Туркистон; ёри расондан ба ташкилотҳои ҳизбӣ ва Шӯравии ҷумҳурӣ дар мустаҳкам намудани Ҳокимияти Шӯравӣ; барҳам додани нобаробарии миллӣ ва хотима додан ба камбудҳои содиршуда дар роҳи амалӣ намудани сиёсати миллӣ.

Барномаи фаъолияти Турккомиссия инчунин дар мактуби махсуси В.И. Ленин «Ба рафиқон, коммунистони Туркистон» баён ёфтааст. Ба Турккомиссия ҳуқуқҳои зиёди ҳалли масъалаҳои сиёсӣ, хоҷагӣ ва ғайра дода шуда буд. Турккомиссия аз ҷониби ҳукумати РСФСР ва КМ РКП (б) амал карда, аз болои ташкилотҳои шӯравӣ, ҳизбӣ назорат ва роҳбарӣ мекард.

Ҳарчанд Помир ба кишвари Туркистон дохил мешуд, Ҳокимияти Шӯравӣ дар ин сарзамин дертар барпо гардид. Ба ин сабабҳои объективӣ ва субъективӣ, яъне бад будани роҳҳои нақлиёт, паст будани дараҷаи ҳаёти иқтисодӣ, набудани саноат, синфи коргар, пурзӯр будани муносибатҳои қавмӣ ва набудани ташкилоти ҳизби болшевикӣ таъсир мерасонданд. Аҳолии Помир аз ғалабаи Инқилоби Октябр ханӯз то омадани мактуби Павел Воловик бохабар буданд¹. Мактуб аз шаҳри Тошкент ба Помир расида, 2-юми июли соли 1918 дар Комитети аскарони отряди ҳарбӣ муҳокима гардид.

Полковник Фенин, ки ба отряди сарҳадбонони Помир роҳбарӣ мекард, Ҳокимияти Шӯравиро эътироф накарда, баръакс тартиботи Ҳукумати Муваққатиро нигоҳ медошт. Бо кӯмаки Фенин тирамоҳи соли 1918 тахти сарварии поручики армияи ҳукумати подшоҳӣ Афанасев отряди ҳарбӣ ба Помир омад. Вале ташвиқоти зидди инқилобии афсарони сафед аз тарафи аскарон дастгирӣ наёфт. Вазъи инқилобии аскарони қаторӣ, ҳаракати инқилобӣ-демократии аҳолии

¹Павел Воловик - аъзои ҳизби коммунистӣ, баъди ғалабаи Инқилоби Октябр роҳбари Комитети инқилобии Помир интиҳоб гардид ва аз 24-уми июли соли 1919 роҳбарии сиёсии отряди ҳарбии Помирро ба дӯш дошт.

маҳаллӣ ва мустаҳкам будани Ҳокимияти Шӯравиро дар марказ ба назар гирифта, полковник Фенин моҳи ноябри соли 1918 бо ҳамроҳии 32 нафар ҳаммаслакони худ ба Ҳиндустон фирор кард. Дар чунин вазъ як гурӯҳ мардикороне, ки аз корхонаҳои саноатии шаҳрҳои Осиёи Миёна баргашта омада буданд, ташвиқоти инқилобиро пурзӯр намуданд. Дар байни онҳо А. Наврӯзбеков, Ш. Нағзибеков, Х. Кирмоншоев, И. Раҳимхудоев ва Х. Руштов хеле фаъол буданд.

Бо қарори Шӯрои Комиссарони Халқи ҶМШС Туркистон аз 10-уми июни соли 1918 дар Помир отряди 300 нафараи милитсия аз ҳисоби аҳолии маҳаллӣ ташкил дода шуд, ки он дар барпо шудани Ҳокимияти Шӯравӣ низ мавқеи муайян бозид.

Ҳамин тавр, дар Помир заминаҳои инқилобӣ фароҳам омада, тоҷикон ва қирғизҳо дар якҷоягӣ бо аскарони инқилобӣ тавонистанд моҳи ноябри соли 1918 ҳокимиятро ба даст дароранд. КИМ ҶМШС Туркистон ин хабарро шунида, моҳи ноябри соли 1918 барои мустаҳкам намудани Ҳокимияти Шӯроҳо Комиссияи ҳарбӣ-сиёсиро бо сарвари коммунист А. А. Холмаков ба Помир фирисод. Моҳи феврالی соли 1919 Комиссия бо отряди ҳарбӣ ба Хоруғ расид. Комиссия ба ташкил намудани ташкилотҳои Ҳукумати инқилобӣ ва мудофияи сарҳади давлатӣ машғул буд. Сарфи назар аз террори намояндагони аксулинқилобчиён Комиссияи ҳарбӣ-сиёсӣ вазифаи худро иҷро намуд.

Дар охири соли 1918 ва аввали соли 1919 дар қишлоқҷойҳо комитетҳои инқилобӣ ташкил ёфтанд. Баҳори соли 1919 дар Анҷумани комитетҳои инқилобӣ қарор шуд, ки Помири Ғарбӣ ва Шарқӣ муттаҳид карда шаванд.

Помир ба ҳайати ҶМШС Туркистон дохил мешуд ва дар натиҷаи кӯмаки амалӣ раванди инқилобӣ афзуда, дар маҳалҳои дурдасти кӯҳистон низ Ҳокимияти Шӯравӣ барпо мегардид. Барои мустаҳкам намудани Ҳокимияти Шӯроҳо дар Помир соли 1921 Иттифоқи ҳарбии сиёсии сегона дар ҳайати Ш. Шохтемур, А. Ҳусейнбоев ва Т.М. Дяков таъсис дода шуд. Бо мустаҳкам намудани Ҳокимияти Шӯроҳо аҳолии Помир бо корҳои хоҷагӣ машғул гардид.

3. САРНАГУН ШУДАНИ АМОРАТИ БУХОРО. ПОЙДОР ВА МУСТАҲҚАМ ГАРДИДАНИ ҲОКИМИЯТИ ШҶРАВАӢ ДАР ТОҶИКИСТОНИ МАРКАЗӢ ВА ҶАНУБӢ

Аз тахт рафтани амир. Барпошавии Ҳокимияти Шӯравӣ дар кишвари Туркистон таъсири худро бевосита ба аморати Бухоро

расонд. Дар аморат заминаҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва сиёсии тағйироти кулӣ фаро мерасиданд. Хусусан, сиёсати иртиқоии дохилӣ ва хориҷии амир торафт норозигии оммаи меҳнаткашро зиёд карда, тақвияти заминаҳои аз байн рафтани сохтори подшоҳиро метезонд. Ба аҳолии аморат инчунин маҳалҳои руснишини Бухорои нав, Карки, Тирмиз, Чорчӯ таъсири инқилобӣ мерасонданд.

Амири Бухоро аз тағйироти куллие, ки Инқилоби Октябр дар кишвари Туркистон ба амал оварда буд, саҳт тарсида дар се самт тадбирҳои таъҷили мечуст, то ки аморат ба футур наравад. Аввалан, баъди воқеаҳои фоҷиавии ҷарбии моҳи марти соли 1918, вақте ки ҷавонбухориён ба раиси Шӯрои Комиссарони халқи Туркистон Ф. И. Колесов пешниҳод карданд, ки ба Бухоро ҳучум кунад ва бо ҳамин роҳ амир сарнагун карда шавад, вале ин иғво натиҷа надод, амири Бухоро 25-уми марти соли 1918 бо ШКХ Туркистон аҳднома имзо карда, бо пуркуват намудани иқтидори мудофиавии худ шуруъ намуд. Дуюм, тирамоҳи соли 1918 амир бо Англия аҳдномаи ҷарбӣ имзо карда, дар асоси он миқдори зиёди яроқ ва дастурдиҳандагон (инструкторон)-и ҷарбиро ба ихтиёри худ гирифт. Сеюм, амир алоқаи худро бо дастаҳои босмаҷиёни дар Осиёи Миёна буда, бо Колчак ва инчунин бо давлатҳои калони хориҷӣ пурзур намуд. Ҳамин тавр, амир бо Туркистони Шӯравӣ дар ҳолати «чанги эълоннашуда» меистод. Чунин сиёсат вазъи мамлакатро боз ҳам душвор гардонда, торафт ҳаракати инқилобии аҳолии камбағалро метезонид. Хусусан, паст шудани истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, афзудани нархи маҳсулоти саноатӣ ва ҳӯрокворӣ норозигии мардумро нисбат ба амир ва сохтори ӯ рӯз то рӯз зиёд мекард.

25-уми сентябри соли 1918 Ҳизби коммунистии Бухоро (ҲКБ) таъсис ёфт ва он ба ҳаракатҳои мардум роҳбарӣ мекард. Ҳизб ба воситаи рӯзномаи «Қутилиш» («Озодӣ») ва маҷаллаи «Тонг» («Субҳ»), ки бо забонҳои ўзбекию тоҷикӣ нашр мешуданд, ташвиқоти зиддиамириро пурзур намуд.

Анҷумани IV-уми ҲКБ (16-18-уми августи соли 1920) масъалаи «Дар бораи инқилоби Бухоро»-ро муҳокима намуда, қарор кард, ки ҳамин моҳ шӯриши мусаллаҳонаи зидди амир сар карда шавад. Чунин қарорро ҷавонбухориён низ дастгирӣ намуданд.

Ҷавонбухориён дар Бухоро ҳамчун ҳаракати буржуазияи миллӣ ба амал омада, аз байн ҷадидон ба камол расиданд. Ташкилоти ҷавонбухориён базудӣ пароканда гардид ва соли 1920 як қисми онҳо бо сардории Ф. Хоҷаев «Бюрои марказии туркистонии ҷавон-

бухориёни революционер»-ро ташкил намуданд. Мувофиқи барномаи онҳо, бояд ҳокимияти амири сарнагун гардида, дар Бухоро ҷумхурии демократӣ барпо мешуд.

Барои амалан сарнагун кардани Ҳокимияти амири бо ташаббуси ҳизби коммунистӣ ва ҷавонбухориён Кумитаи инқилобӣ ва мақомоти иҷроия – Шӯрои Нозирони Халқ ташкил карда шуданд. Ба раёсати ин ташкилот Ф. Хоҷаев ва Н. Хусейнов дохил гардиданд.

Ҳукумати Туркистон барои сарнагун намудани амир чанд тадбири мушаххас андешид. Аз ҷумла, дар шаҳрҳои Бухоро, Самарқанд артиши мусалмонӣ (маҳаллӣ) ва дар баъзе ноҳияҳо дастаҳои ҳарбӣ таъсис дода шуданд. Тахти сарвари коммунистон гурӯҳҳои ҳарбиён дар Когон 300, Тирмиз 200, Бухоро, Чорҷӯй 520 ва Карки 270 нафарро ташкил меоданд.

Баромадҳои халқии моҳи августи соли 1920 аввал дар Чорҷӯ, Шаҳрисабз, Кармина ва баъд дар дигар шаҳру ноҳияҳои аморат ба амал омаданд. Дар чунин шароит комитетҳои инқилобӣ меҳнаткашонии шаҳри Бухоро ба муборизаи сиёсӣ даъват намуданд. Дар айни ҳол қисми аҳолие, ки аз сохтори амири норозӣ буданд, аз Ҷумҳурии Туркистон ёри пурсиданд. Тахти роҳбарии М.В. Фрунзе қисмҳои ҳарбӣ ҳозир шуда, дар якҷоягӣ бо отрядҳои инқилобӣ 2-юми сентябри соли 1920 шаҳри Бухоро гирифтанд. Амири сарнагунгашта бо дастаҳои ҳарбии худ ба Бухорои Шарқӣ гурехт.

Ҳамин тавр, аморати Бухоро сарнагун карда шуд ва мақомоти олии ҳокимият – Комитети Иҷроияи Марказӣ ва Шӯрои Нозирони Халқ ташкил ёфт. Анҷумани якуми Намояндагони халқии умумибухороӣ (6-8-уми октябри соли 1920) ташкилҳои Ҷумҳурии Халқии Шӯравии Бухоро (ҶХШБ)-ро эълон намуд. Ин ҷумҳурӣ аз ибтидои фаъолияти худ аввал бо РСФСР ва баъд бо ИҶШС алоқаи зичи ҳарбӣ-сиёсӣ ва хоҷагӣ дошт.

Баромадҳои халқии Бухоро аз рӯи мақсад ва вазифаҳошон характери зиддифеодалӣ, зиддиимпериалистӣ ва демократӣ доштанд. Аз ин сабаб, пас аз сарнагун гаштани аморат на Ҷумҳурии сотсиалистии Бухоро, балки ҷумҳурии халқӣ ташкил ёфт.

Пойдор гардидани Ҳокимияти Шӯравӣ дар Бухорои Шарқӣ. Амир Саид Олимхон Бухоро тарк намуда, бо сарвати калон ба тарафи Ҳисор – Душанбе фирор намуд. Ӯ бо мақсади баргардонидани тахту тоҷи худ кӯшиш намуд, ки дар Бухорои Шарқӣ бо ёрии бою феодалон, рӯҳониёни иртиҷой, собиқ мансабдорони аморат, ҳарбиён ва давлатҳои хориҷӣ, пеш аз ҳама англисҳо, армияи сершуморро ташкил диҳад. Теъдоди сарбозони

амир ва тарафдорони ӯ қариб ба 20 ҳазор расида буд. Бо фармони амир мансабдорон аз аҳоли андози зиёд чамъ мекарданд, ҳатто баҳри чанги «муқаддас» боигарӣ, чорво ва дигар маводи хӯрокаро зӯран кашида мегирифтанд. Фочиаи дигари мардуми тоҷик низ дар он буд, ки фарзандони онҳо зӯран ба сафи армия ҷалб карда мешуданд ва аз камтаҷрибагӣ зуд ҳалок мегардиданд. Нафрати мардум нисбат ба ҳокимияти амири рӯз то рӯз зиёд мегардид. Онҳое, ки ба амир ва тарафдорони ӯ муқобилият нишон медоданд, ҷазои саҳт медиданд. Дар ин бора шӯриши деҳқонони бекигарии Қаротегин, ки моҳи декабри соли 1920 бо сардории Усмон Маҳмадамин ба амал омада буд, шаҳодат медиҳад. Ҳарчанд шӯришчиён Фармо ишғол карда бошанд ҳам, шӯриш зуд паҳш гардид ва пешсафони он Усмон, Одина, Мулло Тошев қатл карда шуданд.

Дар охири соли 1920 ва аввали соли 1921 амир амалиёти ҳарбиро зидди ҶХШБ пурзӯр кард. Ба маркази қувваҳои иртиқой табдил ёфтани Бухорои Шарқиро ба назар гирифта, ҶХШБ ба ҳукумати Федератсияи Россия муроҷиат намуда, хоҳиш кард, ки барои аз сарбозони амир озод кардани мардуми ин сарзамин ёрии амалӣ расонад.

Барои озод намудани Бухорои Шарқӣ аз қўшунҳои амир ва мубориза алайҳи қувваҳои аксулинқилобӣ охири соли 1920 Экспедитсияи ҳарбӣ - сиёсии Ҳисор таъсис дода шуд, ки аз 4 ҳазор нафар аскар иборат буд. Экспедитсия аз ҳисоби қисмҳои ҳарбии ҶХШБ ва сарбозони Фронти Туркистонӣ ташкил шуда, таҳти сарфармондеҳии В. М. Ионов, А. И. Марсов ғайолият менамуд. Пас аз таъсис ёфтани экспедитсия КМ ҲКБ бо Муроҷиатнома «Ба ҳамаи меҳнатқашон, деҳқонон ва ҳамаи шаҳрвандони поквичдони ҶХШБ» рӯ оварда, хоҳиш кард, ки ба аскарони сурх ёри расонанд. Ба Экспедитсияи Ҳисор намояндагони маҳаллӣ, аз чумла, Ниёз Ятим (Варзоб), Собир Қаландаров (Фарм), Саид Назаров (Кўлоб), Имомназар Юсуфов (Қаратог), Қаршӣ Одинаев (Ёвон) ва дигарон ёри расонданд.

Отряди ҳарбии савораи Я. А. Мелкумов Қаратогу Ҳисорро аз сарбозони амир озод карда, 21-уми феввали соли 1921 ба Душанбе дохил шуд. Қисмҳои ҳарбии амир шикаст хӯрда, ба Кўлоб гурехтанд ва баъд ба Афғонистон гузаштанд. Моҳҳои феврал - март бо дастгирии бевоситаи Экспедитсияи ҳарбии сиёсӣ водии Вахш, яъне ноҳияҳои Кўргонтеппа, Сарой-Камар, Кубодиён ва гайра аз дастаҳои амир озод гардиданд. Дар симои

армияи сурх аҳолии камбагал қувваи озодқунандаро аз зери зулми бойҳо ва намояндагони амир меид.

Меҳнатқашони Балҷувон бо сарвари Бобоюнус Худойдодзода, собиқ мардикор, аввали моҳи март шӯриш бардошта, бо кӯмаки аскарони сурх моҳи марти соли 1921 ҳокимиятро ба даст оварданд. Ҳокимияти Шӯравӣ дар Ховалинг, Муъминобод, Сари Хосор, баъд дар Фарм, Қалъаи Лаби Об, Қалаи Хумб ва дар дигар ноҳияҳо барпо гардид.

Амир Саид Олимхон шикаст хӯрдани худро ҳис карда, 5-уми марти соли 1921 бо 1350 сарбоз ва атрофиёнаш ба 80 уштур сарват бор карда, ҳамроҳ бо 400 асп, 2000 сар гӯсфанд аз Кӯлоб ба Афғонистон гурехт.

Дар давраи барпо намудани Ҳокимияти Шӯравӣ дар Тоҷикистон хатову камбудихо низ содир шуда буданд. Чунончи, дар вақти гузаронидани фаъолияти Экспедитсияи Ҳарбии Ҳисор дар Бухорои Шарқӣ на дар ҳамаи ноҳияҳо сарбозон бо хӯрок ва пӯшок таъмин карда мешуданд. Дар баъзе ноҳияҳо аскарон маҷбур мешуданд, ки зӯран аз аҳоли хӯрокро кашида гиранд; дар баъзе мавридҳо китобҳои нодиреро, ки бо ҳуруфи арабӣ навишта шуда буданд, ба оташ партофта, месӯзонданд. Албатта, ин фаъолияти сарбозони отряди Ҳарбӣ норозигии аҳолии маҳаллиро ба миён меовард.

Дар барпо намудани Ҳокимияти Шӯроҳо дар Бухорои Шарқӣ душвориҳо низ рух доданд. Дар баъзе қишлоқҳои водии Қаротегин дар натиҷаи ташвиқоти қувваҳои муҳолиф, бо омадани аскарони сурх мардуми маҳаллӣ ҷойҳои истиқомати худро муваққатан тарк карда, ба ҷойҳои дастнораси кӯҳӣ баромада мерафтанд. Дар Бухорои Шарқӣ дастаҳои босмаҷиён ташкил ёфта, фаъолон амалиёти худро сар карданд ва раванди барпошавии Ҳокимияти Шӯроҳо бо мушкилиҳои зиёд мувоҷеҳ гардид. Вале ба душвориҳо нигоҳ накарда, бо ёрии Экспедитсияи Ҳарбии Ҳисор то моҳи майи соли 1921 тамоми ноҳияҳои Бухорои Шарқӣ, яъне Тоҷикистони марказӣ ва ҷанубӣ, аз сарбозони амир озод гардиданд ва дар маҳалҳо сохтори нави шӯравӣ бо хусусиятҳои хоси худ ба фаъолият сар кард.

Мустақкам намудани Ҳокимияти Шӯравӣ. Бо аз тахт рафтани амир Саид Олимхон дастгоҳи идоракунии ӯ дар Бухоро ва инчунин дар Бухорои Шарқӣ аз байн рафт. Ба ҷои қӯшбегӣ, қозӣён, оқсаққолон, райсон, бекҳо, амлоқдор, мироб ва ғайраҳо зарурати таъсиси ташкилотҳои нави идоракунии ба миён омад. Дар

Бухорои Шарқӣ комитетҳои инқилобӣ таъсис ёфтанд, ки онҳо дар як давраи муайян вазифаи идораи давлатиро иҷро карда, барои мустаҳкам намудани Шӯроҳо тадбирҳо меандешиданд.

Мувофиқи қарори Президиуми Комитети Иҷроияи Марказии Ҷумҳурии Халқии Шӯравии Бухоро 20-уми октябри соли 1920 барои мустаҳкам намудани ташкилотҳои идораи Ҳокимияти Шӯравӣ дар Бухорои Шарқӣ Намояндагии фавқулодда иборат аз се кас таъсис дода шуд, ки он аксар вақт намояндаи КМ ҲК Бухоро ҳам буд. Намояндагии фавқулодда мақомоти давлатӣ ва ҳизбиरो дар маҳалҳо ташкил дода, ҳалли масъалаи заминро об ва рафти амалиёти ҳарбиरो назорат карда, ба Президиуми КИМ ҚХШБ ва КМ ҲК Бухоро мунтазам ахбор дода меистод. Ҳайати Намояндагии фавқулодда ҳар вақт иваз шуда меистод ва ба ҳайати он шахсони нави пуртаҷриба дохил мегардиданд.

КИМ Бухоро дар Бухорои Шарқӣ ба Намояндагии фавқулоддаи худ мунтазам ёрии методӣ ва барномавӣ мерасонд. Ба ин дастурамале, ки КИМ Бухоро дар ҷаласаи худ аз 10-уми марти соли 1921 қабул карда буд, мисол шуда метавонад. Мувофиқи ин ҳуҷҷат Усмонхӯча Пулодхӯчаев – раиси Намояндагии фавқулодда¹ ва аъзоён: Абдулҳаким Қулмуҳаммадов, Мирзоанвар Азимов таъйин шуданд. Намояндагии фавқулодда ба кори тамоми муассисаҳои граждани ва ҳарбӣ назорат мекард, шӯъбаҳо ва комиссияҳои нав ташкил медод, коркунони онҳоро таъйин ва аз кор озод мекард.

Барои самарнок гардидани фаъолияти Намояндагии фавқулодда дар назди он шӯъбаҳои зерин: молия, озуқа, саноат, тандурустӣ, савдо, маъмури ва ҳарбӣ амал мекарданд. Бо фармони махсуси Намояндагии фавқулодда аз июни соли 1921 дар Душанбе Нозироти маорифи вилоятӣ ташкил ёфт ва ба кушодани мактабҳо шурӯъ намуд. Боигарии амир, бойҳо ва амлоқдорон милли карда шуда, корхонаҳои хӯрокворӣ, чорво ва дигар олотҳои кишоварзӣ моликияти умумихалқӣ эълон гардиданд ва фаъолияти бозорҳо

¹Баъдтар маълум мешавад, ки Усмонхӯча Пулодхӯчаев бо қувваҳои аксулинқилобӣ алоқа дошта, бо фармонҳои худ одамони амирро ба ҳайати шӯъбаҳо ва комитетҳои инқилобӣ дохил карда, муқобили мустаҳкам шудани ташкилотҳои шӯравӣ ва ҳизбӣ амал кардааст. Чунончи, 28-уми майи соли 1921 бо баҳонаи он, ки гӯё дар Бухорои Шарқӣ барои барпо намудани ташкилотҳои ҳизбӣ замина ҳанӯз пухта нарасида бошад, фармон бароварда, онҳоро пароканда намуд. Ӯ ба Ҳукумати Шӯроҳо хоинӣ намуда, фаъолияти Анварпошоро тарафдорӣ кардааст.

зери назорати давлат қарор гирифт. Бо фармонҳои махсуси Намояндагии Ҷавқуллода андозҳои кӯхнаи амирӣ: «хироч», «кафсан», «амлок», «яксар» ва ғайраҳо бекор карда шуданд.

Яке аз қадамҳои муҳим дар роҳи мустақкам намудани Ҳукумати Шӯравӣ ба камбағалон тақсим карда додани замин буд.

Дар адабиёти илмӣ – публисистӣ фикрҳои баён ёфтаанд, ки ғӯё аз рӯзҳои аввали барпошавии Ҳокимияти Шӯравӣ дар Тоҷикистон муқобили рӯҳониён ва масҷидҳо муборизаи сахт бурда мешуд. Вале сарчашмаҳо шаҳодат медиҳанд, ки Намояндагии Ҷавқуллода бо фармони махсуси худ аз 12-уми апрели соли 1921 рӯҳониёнро вазифадор намудааст, ки масҷид ва мадрасаҳо кушода, шаҳрвандонро ба намозхонӣ даъват намоянд. Вале рӯҳониён эътироз намуда, талаб мекарданд, ки умуман давлат ба қори идораҳои динӣ дахлат накунад.

Азбаски таъсири рӯҳониён ба аҳли меҳнаткашон қалон буд, бо тавсия ва кӯмаки ташкилотҳои давлатӣ 18 - 20-уми июни соли 1921 дар Душанбе Анҷуман (қурултой)-и рӯҳониёни вилоят барпо гардид, ки дар он 120 нафар намоянда иштирок карданд. Анҷуман масъалаҳои маориф, вазифаҳои армияи сурх ва вазъияти кунуниро шунида, қарорҳои лозимӣ қабул намуд. Чунин тадбирҳо дар дигар вилоятҳо низ гузаронида шуданд ва натиҷаи хуб доданд. Аммо дар ин солҳои душвор ва мураккаб дар қори ташкил ва мустақкам намудани Ҳокимияти Шӯравӣ қачравӣ, хато ва душманӣ вучуд доштанд. Як қисми қормандони мақомоти Шӯравӣ аз вазифаҳои худ суистифода намуда, қонуншиканӣ мекарданд ва ин боиси суст шудани обрӯи ташкилотҳои Шӯравӣ мегардид, ки дар натиҷа як қисми аҳоли ба тарафи босмачиён майл намуданд.

Бою феодалони сарнагуншуда бо кӯмаки қосусони қоричӣ қатову камбудҳои аз тарафи Ҳокимияти Шӯравӣ содиршударо истифода бурда, дар байни аҳоли игво меандохтанд ва онҳоро ба ҳаракати аксулинқилобӣ даъват мекарданд. Чунин вазъиятро ба назар гирифта, 2-юми январи соли 1922 дар маҷлиси якҷояи ҚМ ҲК Бухоро ва Шӯрои Нозирони Халқ Комиссияи Ҷавқуллодаи диктатории ҚИМ ҚҲШБ оид ба қорҳои Бухорои Шарқӣ таъсис дода шуд. Сабаби таъсисёбии чунин ташкилот аз Конституцияи ҚҲШБ баромада буд, зеро муборизаи синфӣ тезутунд гардида, ҳаракати босмачигариро ба миён овард. Ба Комиссия ҳуқуқҳои васеъ дода шуда буд. Чунончи, он ҳуқуқ

дошт, ки дар мавридҳои зарурӣ комичроияҳои вилоятиро барҳам дода, ба ҷои онҳо комитетҳои инқилобӣ ташкил намояд, шахсони мансабдорро аз вазифаашон озод карда, ба ҷои онҳо дигаронро таъин намояд ва ғайраҳо.

Комиссияи вазифаи худро иҷро намуд, бинобар ин КИМ-и ҚХШБ аз 28-уми майи соли 1924 қарор «Дар бораи шӯравикунони Бухорои Шарқӣ ва барҳам додани Комиссияи Ҷавқуллодаи диктаторӣ»-ро қабул намуд.

Ҳамин тавр, Ҳокимияти Шӯравӣ дар Тоҷикистон дар як шароити ҳосии сиёсӣ, иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва маънавӣ ташкил ёфта, дорони хусусиятҳои хос мебошад. Аввалан, раванди барпошавии Ҳокимияти Шӯравӣ дар Тоҷикистон тӯл кашида, дар вазъияте ба амал омад, ки синфи корғари миллии ва ташкилотҳои сиёсии он миқдоран хеле кам буданд; дуум, Ҳокимияти Шӯравӣ дар натиҷаи иттифоқи ҳаматарафаи ҳарбӣ-сиёсии пролетариати Россия дар симои Армияи Сурх бо аҳолии сершумори камбағали миллатҳои маҳаллӣ барпо гардид; сеюм, аҳолии асосии кишварро деҳқонон ташкил меоданд, сатҳи маданияти умумӣ ва сиёсии онҳо паст буд ва зерин таъсири рӯҳониёни иртиҷоӣ буданд. На ҳамаи деҳқонон дар маҳалҳо моҳияти Ҳокимияти Шӯравиро зуд фаҳмида, онро дастгирӣ мекарданд. Аз чунин вазъ синфҳои сарнагуншуда бо сарвари амир Олимхон истифода бурда, бо ёрии моддӣ ва маънавии давлатҳои хориҷӣ ҷанги гражданиро дар Тоҷикистон оғоз намуданд.

БОБИ 3. ЧАНГИ ЗИДДИ ШҶРАВИ ДАР ТОЧИКИСТОН ВА МУСТАҲКАМ НАМУДАНИ СОХТОРИ НАВ ДАР МАҲАЛҲО

1. САРШАВИИ ЧАНГИ ЗИДДИ ШҶРАВИ ВА ТАШКИЛЁБИИ ДАСТАҲОИ БОСМАЧИЁН

Тағйироти куллии сиёсӣ дар сохтори чома на ҳама вақт бо роҳи осоишта ба амал меояд. Таҷрибаи таърихӣ нишон медиҳад, ки дар бисёр мавридҳо задухӯрдҳои ҳарбӣ ба вуқӯъ омада, одамони зиёд ҳалок мегарданд. Хусусан, агар ба ин задухӯрдҳо қувваҳои хориҷӣ даҳлат кунанд, муборизаи сиёсӣ тӯл кашида, қурбониҳо бештар мешаванд.

Аз рӯзҳои аввали барпошавии Ҳокимияти Шӯравӣ дар Тоҷикистон дастаҳои босмачиён¹ амал карда, аз соли 1918 то соли 1924 фаъолияти мусаллаҳонаро пеш гирифта, аҳолии сарзаминро ба ҷанги зидди шӯравӣ кашиданд.

Оид ба ҷанги граждани ханӯз аз солҳои 20-ум мақола ва китобҳои гуногунҷам чоп гардида, дар таърихнигории масъала фикрҳои гуногун вучуд доранд. Муаллифони солҳои 20-ум Н. Берзин, Л. Соловейник, И. Солтс ва дигарон дар қорҳои худ таъкид намудаанд, ки ҳаракати босмачигарӣ ин шӯриши халқӣ бар зидди сохтори нави шӯравӣ буд.²

Гурӯҳи олимони номии давраи Шӯравӣ, мутахассисони масъалаи ҷанги зиддишӯравӣ дар Осиёи Миёна М. Эркаев, М. Ташлиев, А. И. Зевелев, Ю. А. Поляков, А. И. Чугунов, Х. Ш. Иноятов аз нигоҳи мафкураи коммунистӣ асарҳои худро навишта, ҳаракати босмачигарию маҳкум кардаанд.³

¹Пайдоиши мафҳуми босмачигарӣ бо саршавии ҷанги граждани дар Осиёи Миёна алоқа дорад. «Босмак» - калимаи туркӣ буда, маънои ҳамлакуниро дорад.

²Берзин Н. Босмачество в Бухаре // Военный работник Туркестана, 1922, №7; Соловейник Л. Революционная Бухара // Новый Восток, 1922, кн. 2; Солтс И. Англоэнверская авантюра и освобождение народов Востока. // Коммунист, 1922, №3-4 ва ғайра.

³Иркаев М. История гражданской войны в Таджикистане. - Душанбе, 1963; Барпо ва мустаҳкам намудани Ҳокимияти Советӣ дар Тоҷикистон. - Душанбе: Ирфон, 1966; Ташлиев Ш. Гражданская война и английская военная интервенция в Туркестане. Т.1-2. - Ашхабад, 1974-1975., Зевелев А.И., Поляков Ю.А., Чугунов А.И. Босмачество: возникновение, сущность и крах. - М., 1981; Иноятов Х. Ш. Народы Средней Азии в борьбе против интервентов и внутренней контрреволюции. - М.: Мысль, 1984.

Баъд аз пош хӯрдани ИҶШС ва ташкил ёфтани ҷумҳуриҳои соҳибистиклол дар Осиёи Миёна як қатор корҳои илмӣ-оммавӣ бахшида ба ҷанги зиддишӯравӣ ҷоп шудаанд, ки муаллифон нуктаи назари навро пешниҳод кардаанд. Масалан, Қ.О. Ғорифӣ дар таълифоти худ қайд кардааст, ки босмачиён ватанпарвари ҳақиқӣ буда, баҳри сарзамини худ муборизаи миллӣ-озодихоҳона бурдаанд¹. Сарчашмаҳои гуногуни таърихӣ шаҳодат медиҳанд, ки босмачигариҳо чун ҳаракати ватанпарварӣ ва миллӣ-озодихоҳӣ номидан шубҳанок аст.

Имрӯз бояд ҷанги зидди шӯравӣ аз диди нав омӯхта шуда, ҳатто иштибоҳоти асарҳои пешин ислоҳ карда шаванд. Чунончи, дар рисолаи худ профессор Х. Ш. Иноятов иштибоҳан навиштааст, ки Кӯҳистони Мастҷоҳ бо аморати Бухоро, Афғонистон, Ҳиндустон ва Синзяни Хитой ҳамсарҳад аст.² Албатта, ин фикр тамоман нодуруст аст. Оид ба он ки водии Фарғона маркази калони ҳаракати босмачигарӣ буд, шубҳае нест. Вале ноҳияи Мастҷоҳ, ки дар сарғаҳи Зарафшон ҷойгир аст, ҳеч гоҳ бо давлатҳои хориҷӣ ҳамсоя набуд ва аз он минтақаҳо ёрии ҳарбӣ-иқтисодӣ нагирифтааст.

Ба вуҷуд омадани сохтори нави Шӯравӣ, ки асоси онро камбағалон ташкил дода буданд, сабаби асосии ҷанг гардид. Собик синфҳои ҳукмрон, ки аз ҳокимият ва боигарӣ маҳрум гардида буданд, зидди сохтори нав бархестанд. Бо мақсади барҳам додани Ҳокимияти Шӯравӣ, аз Россия ҷудо намудани ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна ва аз нав барқарор намудани ҳокимияти худ қувваҳои аксулинқилобии мусаллаҳ ҳаракати босмачигариҳо сар карданд. Ин ҳаракати мусаллаҳона зери гоҳи исломпарастӣ ба амал омада, ташкилотҳои «Шӯрои исломия», «Шӯрои уламо», буржуазияи миллатчи ва сармоядорони манфиатдори хориҷӣ онро ҳаматарафа дастгирӣ мекарданд. Босмачиён гурӯҳҳои мусаллаҳе буданд, ки барои баргардонидани ҳокимияти собик синфҳои истисморгар – бою феодалон, миллатчиёни буржуазӣ, амалдорони амир, рӯҳониёни иртиҷой мубориза мебуданд. Ба ҳайати босмачиён асосан намоёндагони амир, бойҳо, роҳзанон, зархаридони хориҷӣ дохил мешуданд. Камбағалон бошанд, бо ду роҳ, ба воситаи зӯрӣ, зери фишори идеологияи динӣ ва дар баъзе мавридҳо бо сабабҳои сатҳи пасти маданияти сиёсӣ ба ҳайати дастаҳои босмачӣ дохил мешуданд. Аммо дар рафти мубориза

¹Ниг. Қосим Одинабеки Ғорифӣ, Аморати Бухоро: тахти воҷгон ё истилои булшевикӣ. – Душанбе, 1992.

²Иноятов Х.Ш. Народы Средней Азии в борьбе против интервентов и внутренней контрреволюции. – С. 29.

бештари камбагалон моҳияти ҳаракати босмачиёро фаҳмида, аз дастаҳои онҳо ҷудо мешуданд.

Ҳамин тавр, пас аз барпошавии Ҳокимияти Шӯравӣ босмачигарӣ характери сиёсӣ гирифта, ба як қувваи калони ҳарбӣ табдил ёфт ва тақвоҳои асосии синфҳои собиқ ҳуқумрон гардид. Фаъолияти босмачиён характери террористӣ дошта, зери шиори газовот амал мекарданд.

Дар ҳудуди имрӯзаи Тоҷикистон дастаҳои босмачиён асосан дар се самт: шимол, ноҳияҳои марказию ҷанубӣ ва Помир ташкил ёфтаанд.

Дастаҳои босмачиён аввал дар водии Фарғона бо сардории Эргаш, Кӯри Шермат, Мадаминбек, Раҳмонкул ва дигарон ба вучуд омадаанд. Дар ноҳияҳои шимоли Тоҷикистон бо ёрии онҳо дастаҳои босмачиён бо роҳбарии Лаҳадмахсум дар Қистакӯз, Холбӯта дар Ёротеппа, Асрорхон, Нусратшоҳ, Ҳомид дар Мастҷоҳ амал мекарданд,

Барои ташкил намудани гурӯҳҳои мусаллаҳшудаи босмачиён, омӯзонидани тактикаи ҳарбӣ мутахассисони хориҷӣ, алалхусус, афсарони собиқ армияи ҳуқумати подшоҳӣ, ба сарварони босмачиён кӯмаки амалӣ мерасонданд. Соли 1918 хориҷиён – консули дар Қошғар будаи англисҳо Макартней, капитан Блеккёр, полковник Бейли, Тредуэлл, афсарони рус Осипов, Стерлингва ва дигарон ба кишвари Туркистон омада, бо мақсади ташкил намудани қувваҳои контрреволюсионӣ чораҷӯӣҳо карданд.

Барои нест кардани Ҳокимияти Шӯравӣ дар Осиёи Миёна бо иштироки бевоситаи англисҳо ташкилоти аксулинқилобии «Иттифоқи туркистонии мубориза бар зидди болшевизм» таъсис ёфт, ки пас аз торумори «Мухторияи Кӯканд» баҳори соли 1918 номи «Ташкилоти ҳарбии Туркистон»-ро гирифт. Роҳбарони ин ташкилот собиқ генералҳо Е. Джунковский, Л. Кондратович, як гурӯҳ афсарон, юнкерҳо, саноатчиён, амалдорон, аз ҷумла, И.Зайтсев, Л. Корнилов, П. Светков, А. Тишковский, Н. Назаров ва дигарон буданд. Онҳо кӯшиш намуданд, ки шӯъбаҳои ташкилотро дар маҳалҳо барпо намуда, ҳайатро мунтазам аз ҳисоби фаъолони миллатҳои маҳаллӣ пурқувват гардонанд. Бо ин ташкилоти аксулинқилобӣ узви ҳизби ҷадидон М. Бехбудӣ ва намояндаи думай давлатӣ Абдуқаҳҳоров ҳамкорӣ мекарданд.

Бо ташаббуси «Ташкилоти ҳарбии Туркистон» кӯшиши муттаҳид намудани қувваҳои ҳарбии зиддишӯравӣ сар шуд.

Вақте генерал Дутов дар наздикии Оренбург роҳи оҳани самти Туркистонро ишғол намуд, ташкилот фавран алоқаи худро бо ӯ барқарор кард. Ташкилот бо шӯъбаҳои дар маҳалҳо дошташ исёни зиддишӯравиро тайёр кард, вале нақшаҳои онҳо ҷомаи амал напӯшиданд, чунки аз тарафи аксарияти аҳоли дастгирӣ наёфтанд.

Дар натиҷаи ёрии моддӣ-ҳарбӣ ва маънавии собиқ амир Саид Олимхон дастаҳои босмачиён дар Бухорои Шарқӣ низ ташкил меёфтанд. Гурӯҳҳои босмачиён дар ноҳияи Лақайтоҷик бо сардории Иброҳимбек, дар Кӯлоб Ашӯртуксабой, дар Балҷувон Давлатманбӣ, дар Қизилмазор Туғайсарӣ, дар Қаротегин Фузайл Махсум, дар Дарвоз Эшони Султон ва ғайраҳо амал мекарданд. Аксарияти сарварони дастаҳои босмачиён собиқ дуздон ва роҳзанҳо буда, маълумоти махсуси ҳарбӣ надоштанд. Чунончи, дар “Энциклопедияи советии тоҷик” дар хусуси Иброҳимбек чунин омадааст: «Аз ҷавонӣ ба роҳзанӣ ва торочгарӣ машғул буд. Соли 1919 дар бекигарии Ҳисор ба унвони қаровулбеғӣ соҳиб шуда, сипас амири Бухоро ба вай унвонҳои мири девонбеғӣ, сардори қўшуни тўпзан ва сарлашқарро дод. Иброҳимбек соли 1920, баъди ғалабаи инқилоби Бухоро ба як тўдаи лашқари парокандашудаи амир сардорӣ намуда, ҳаракати аксулинқилобиро сар кард. Сентябри соли 1920 дар чамъомади кӯрбошиҳо ба Иброҳимбек унвони «сардори лашқари ислом» дода шуд. Ӯ аз нимаи дуюми соли 1923 то охири соли 1924 дастаҳои босмачиёнро муттаҳид карда, то охири соли 1925 дар бисёр ноҳияҳои Тоҷикистону Ўзбекистон роҳзанӣ ва ғоратгарӣ кард. Ба зарбаҳои Армияи Сурх ва калтакдорони сурх тоб наоварда, 21-уми июни соли 1926 ба Афғонистон гурехт»¹.

Барои тоза намудани мамлакат аз дастаҳои босмачиён ва мустаҳкам намудани Ҳокимияти Шӯравӣ ташкилотҳои давлатӣ ва ҳизбӣ чорабиниҳои сиёсӣ ва ҳарбиро мунтазам меандешиданд. Аз ҷумла, аз ҳисоби аҳолии маҳаллӣ сафҳои армияро пурқувват менамуданд, қори ташвиқотӣ ва фаҳмондадиҳии моҳияти Ҳокимияти Шӯравиро такмил меоданд, ҷобачогузории кадрҳоро аз ҳисоби миллатҳои маҳаллӣ беҳтар менамуданд, чорабиниҳоро оид ба проблемаҳои иқтисодӣ-ичтимоӣ, ҷимояи манфиати занон, кӯдакон ва ғайраҳо меандешиданд. Хусусан, чорабиниҳои ҳарбӣ-сиёсӣ оид ба ташкили Комиссияи фавқулоддаи муфаттишон (5-уми сентябри соли 1918), таъсис додани Трибунали инқилобӣ (16-уми сентябри соли 1918), КФ (18-уми октябри соли 1918), Шӯрои ҳарбии

¹ЭСТ.Ч-2.-Душанбе, 1980.— С.533.

инқилобӣ (7-уми апрели соли 1919), Комиссияҳои фавқуллодаи мубориза бар зидди босмачиён (17 ноябри соли 1921), Комиссияи фавқуллодаи диктатории КИМ ҚХШБ оид ба корҳои Бухорои Шарқӣ (2-юми январи 1922) дар маҳви босмачиён муфид буданд. Ташкилёбии шӯъбаҳои маҳаллии ин комиссияҳо низ натиҷаи дилхоҳ дод.

2. ШИКАСТ ХҶРДАНИ БОСМАЧИЁН

Қувваҳои аксулинқилобии дохилӣ ва хориҷӣ ният доштанд, ки дар як муддати кӯтоҳ Ҳокимияти Шӯравиро дар минтақаҳои Туркистон барҳам дода, тартиботи пештараро аз нав барқарор намоянд. Онҳо бо ин мақсад нақшаи оташ гирифтани Туркистонро тартиб дода, амалиёти ҷарбиरो якбора аз самтҳои Закаспий, Оренбург, Фарғона ва Бухоро сар карданд. Тақягоҳи асосии қувваҳои аксулинқилобӣ дар водии Фарғона армияи сершумори Мадаминбек ба ҳисоб мерафт. Сарлашқари армияи сафеди Туркистон афсари собиқ қушӯнҳои подшоҳӣ Монстров ва ноиби ӯ Мадаминбек таъйин гардида, онҳо амалиёти худро зидди Ҳокимияти Шӯравӣ сар карданд.

15-уми июли соли 1918 КИМ-и Қумҳурии Туркистон вазъияти баамаломадаро ба назар гирифта, мурочиатнома қабул намуд ва меҳнатқашони кишварро даъват кард, ки мусаллаҳ гардида, бар зидди қувваҳои аксулинқилобӣ мубориза баранд. Дар ин маърака пеш аз ҳама болшевикон, коргарон ва деҳқонон ибрат нишон меоданд. Дар ноҳияҳои шимолии Тоҷикистон дружинаҳои ҷангии коргарон ва отрядҳои «интернатсионалистон» ташкил ёфтанд. Охири соли 1918 дар Хучанд 206 кас, Сулукта 65, Ҷротеппа 65, Драгомирово 20 ва аз истгоҳи Хучанд 25 нафар ба ҳайати ин отрядҳо дохил шуданд.

Яке аз самтҳои муҳими қувваҳои аксулинқилобӣ ноҳияҳои шимолии Тоҷикистон ва Помир ба ҳисоб мерафтанд. Бинобар ин қисмҳои ҷарбӣ бо ёрии аҳолии маҳаллӣ муташаккилона бар зидди босмачиён мубориза мебуданд. Бо ташаббуси ҳизбиён отрядҳои худихтиёрӣ низ аз ҳисоби аҳолии маҳаллӣ ташкил меёфтанд. Ба чунин отрядҳо собиқ мардикорон, болшевикон – Қўра Зокиров, Ҳайдар Усмонов, Бобобек Мавлонбеков, Абдуқодир Раҳимбоев ва дигарон роҳбарӣ мекарданд. Бо ташаббуси Бобо Содиқов отрядҳои милитсияи халқӣ ташкил ёфта, бар зидди босмачиён дар Ҷротеппа, Мастҷоҳ, Исфараю Конибодом ҷангидаанд.

Дар ноҳияҳои шимолӣ маҳви дастаҳои босмачиён танҳо дар Мастчоҳ тӯл кашид. Босмачиёни ноҳияҳои шимолии Тоҷикистон ва водии Фарғона, ки аз тарафи Армияи Сурх шикаст хӯрда буданд, дар Мастчоҳ пинҳон шуда, ҷангро давом доданд. Моҳи апрели соли 1919 Эргаш-қӯрбошӣ бо 700 нафар сарбозонаш ба деҳаи Оббурдон меояд. Ақсулинкилобчи кишвари Туркистон Осипов ва дигар ҳамсафонаш низ ба Мастчоҳ омада, босмачиёро на танҳо бо яроку аслиҳа таъмин кардааст, балки ба онҳо тактикаи ҳарбиро низ ёд додааст. Қувваҳои иртиҷой ҳатто Саид Аҳмадхӯчаро аз деҳаи Андарақи Исфони оварда, мири Мастчоҳ эълон карданд.

Бояд гуфт, ки дар байни дастаҳои босмачиёни шимол ва марказу ҷануби Тоҷикистон алоқа вучуд дошт ва ҳатто дар баъзе лаҳзаҳо онҳо ба ҳамдигар кӯмаки амалӣ мерасониданд. Чунончи, Ғузайл Махсум ба дастаҳои босмачиёни Мастчоҳу Ӯротеппа яроқҳои истеҳсоли Англияро фиристода, кӯшиш намудааст, ки дар якҷоягӣ қисмҳои Армияи Сурх ва отрядҳои ихтиёриро шикаст диҳанд. Дар фасли зимистону баҳор, вақте ки кӯҳҳо пур аз барф буданд, босмачиён аҳолии маҳаллиро маҷбур мекарданд, ки роҳи байни Мастчоҳу Қаротегинро барқарор намоянд.

Армияи Сурх зери сарвари Е.Н. Шветсов бо иштироки М.В. Трипольский, Кузнецов, дастгирӣ ва кӯмаки аҳолии маҳаллӣ қисмҳои босмачиёни дар Мастчоҳ бударо шикаст дода, моҳи апрели соли 1923 Ҳокимияти Шӯравиро дар он ҷо аз нав барқарор намуд. Дар торумори дастаҳои босмачиёни болооби Зарафшон аз аҳолии маҳаллӣ Бобоҳон Ҳамдамов, Усто Бобобек, Маҳадшариф Ашӯров, Қурбон Ҳасанов ва дигарон саҳми сазовор гузоштаанд.

Ҳамин тавр, бо торумори дастаҳои босмачиён дар Мастчоҳ ҷанги граждани дар шимолии Тоҷикистон ба итмом расид.

Бояд объективона гуфт, ки ҷанг дар шароити минтақаҳои кӯҳии Тоҷикистон хеле тӯл кашид, ки ба он набудани роҳҳо ва алоқа сабаб гардид. Хусусан, шароити табиӣ кӯҳистони Помир имконият наметод, ки босмачиён базудӣ торумор гарданд. Ба онҳо инчунин ақсулинкилобчиёни Фарғона, Закаспий ва консули дар Қошғар будаи Англия ёрии иқтисодӣ ва ҳарбӣ расонданд.

Яке аз иштирокчиёни ҷанги граждани дар Туркистон Г. Х. Турсункулов дар ёддоштҳои чунин навиштааст: «...Босмачиён нағз мусаллаҳ буданд. Милтиқҳои системаи «Лиметфор» (Англия), «Росс Рифм» (Канада), «Лебел» (Фаронса), таппончаҳои

«Смит Вессон» ва «Колт» – мана он номгӯи нопурраи яроке, ки мо аз дасти босмачиён зада мегирифтем. Ва агар ба ин илова кунем, ки бисёр босмачиён либоси низомии англисӣ доштанд, равшан мегардад, ки интервентҳои хориҷӣ дастнишондеҳҳои худро дар Осиёи Миёна чӣ тавр зӯр зада дастгирӣ менамуданд, ба умеди он ки бо ёрии онҳо кишвари Туркистонро аз Россияи революсионӣ чудо карда мегиранд»¹.

Моҳи июли соли 1919 чор нафар афсарони зархариди сафед аз хориҷ ба Хоруғ омада, аввал куштори сардори Комиссияи ҳарбӣ-сиёсӣ А. Холмаков ва ду нафар ёрдамчиёни ўро ташкил намуда, баъд исёнро сар карданд.

Отряди аксулинкилобчиён моҳи октябри соли 1919 бо сардории полковник Тимофеев ба Хоруғ дохил гардид ва муваққатан Ҳокимияти Шӯравӣ дар Помир барҳам дода шуд. Аммо Ҳокимияти аксулинкилобчиёнро аксарияти аҳолии Помир дастгирӣ намекард. Моҳи майи соли 1920 бо ёрии милитсияи халқӣ зери сарвари Ақназар дар Хоруғ Ҳокимияти Шӯравӣ аз нав барқарор карда шуд. Вале ин ҳокимият дер давом накард. Азбаски қувваҳои аксулинкилобӣ дар Хоруғ бисёр буданд, онҳо аз Ақназар талаб карданд, ки қалъаро супоранд. Мудофиачиён қалъаро тарк карда, бо яроки худ баромада рафтанд.

Дар ҳайати дастаҳои босмачиён аз аҳолии маҳаллӣ кам буданд ва бештари сарбозон аз водии Фарғона омада, таҳти сарвари Мадаминбек, Кӯри Шермат гонатгарӣ мекарданд. Ба ҳаракати босмачиёни Помири Шарқӣ аз соли 1920 Соиб Амин роҳбарӣ мекард. Отряди ҷосусии англис бо сарвари Мамадҷумъа ва гвардиячии сафед Зинченко амалиётҳои террористӣ мебуданд.

Консули дар Қашгар будаи англис Эссертон шахсан ба фаъолияти босмачиён ва сафедгвардиячиёни Помир алоқа намуда, ба эшонҳои маҳаллӣ оид ба барқарор намудани сохтори пештара маслиҳат меод. Дар баробари чунин дастурҳо Эссертон дастаҳои босмачиён ва ҳомиёни онҳоро бо яроқ ва пул таъмин мекард.

27-уми июни соли 1920 як гурӯҳ инкилобчиён – А. Наврӯзбеков, М. Бодуров, Т. Худойбердиев, Х. Кирмоншоев, М. Карамов, Е. Элчибеков ва чанде дигарон бо сарвари Хубоншо Наримоншоев шӯриш бардошта, қалъаи Хоруғро ба даст

¹Революция Сотсиалисти Октябр ва ҷанги граждани дар Туркистон. - Тошкент, 1957. - С.256

дароварданд. Дар як муддати кӯтоҳ сафи инқилобчиён зиёд гардида, аз нав милитсияи халқӣ барқарор шуд. Муборизаи байни милитсияи халқӣ ва дастаҳои босмачиён дар Помир авҷ гирифт. Отряди Тимофеев аз шӯришгарон тарсида, Помиро тарк намуд ва ба Ҳиндустон гурехт. Бо ғалабаи шӯришгарон ва гурехтани дастаҳои босмачиён соли 1920 ҷанги граждани дар Помир ба охир расид.

Бо мақсади мустаҳкам намудани Ҳокимияти Шӯравӣ ҳукумати Туркистон моҳи октябри соли 1920 бо сардории Семикин отряди 350 – нафара ва сентябри соли 1921 бошад, бо сардории Т. М. Дяков отряди иборат аз 200 нафарро ба Помир фиристонд.

Яке аз тадбирҳои мушаххаси мустаҳкам намудан ва таъмини роҳбарии умумӣ ба ҳаёти сиёсӣ-иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дар Помир ташкил кардани Иттифоқи сегонаи ҳарбӣ-сиёсӣ (сентябри соли 1921) дар ҳайати Ш. Шохтемур, Х. Хусейнбоев ва фармондеҳи отряди сарҳадӣ Т. М. Дяков мебошад. Бо фаъолияти Иттифок дар Помир мақомоти Ҳокимияти Шӯравӣ дар шакли Комитетҳои инқилобӣ барқарор шуданд, ки онҳо то соли 1922 вучуд доштанд. Моҳи декабри соли 1921 аввалин ташкилоти ҳизбии Помир ташкил ёфт, ки он дар мустаҳкам намудани Ҳокимияти Шӯравӣ мақоми муҳим бозид.

Ҳамин тавр, дар натиҷаи фаъолияти ҷангии инқилобчиён ва аскарони сурх сохтори Шӯравӣ барпо гардид ва Помир ба давраи азнавбарқаркунии хоҷагии халқ шурӯъ намуд.

Бухорои Шарқӣ аз бекигарихои Ҳисор, Қўргонтеппа, Қубодиён, Кўлоб, Балҷувон, Қаротегин, Дарвоз ва гайра иборат буда, мавқеи ҷуғрофии он барои ташкил намудан ва инкишофи фаъолияти дастаҳои босмачиён хеле қулай буд. Ин сарзамин пеш аз ҳама ба Афғонистон ҳамсарҳад буда, бо Хитой, Покистон ва Эрон аз замонҳои қадим равобити тичоратӣ дошт. Бинобар ин, қувваҳои аксулинқилобӣ метавонистанд аз давлатҳои ҳамсоя низ кўмаки амалӣ гиранд. Аз тарафи дигар, қафомондагии кишвар ва паст будани маданияти умумии шаҳрвандон дар Бухорои Шарқӣ ба босмачиён имконият медод, ки қувваи аксулинқилобӣ ташкил диҳанд.

Профессор М.Э. Эркаев се марҳалаи ҷанги зидди шӯравиро дар Тоҷикистон муайян намуда, оид ба хусусиятҳои ҳоси босмачигарӣ дар марҳалаи яқум, ки солҳои 1921-1923-ро дар бар мегирифт, навиштааст: «яқум, босмачигарӣ хеле вусъат ёфта, қисми қафомондаи фиребхӯрдагони деҳқонон, ки ханӯз моҳияти

Ҳокимияти Шӯравиро равшан тасаввур намекарданд, аз паси роҳбарони иртиҷоӣ-муллоҳо, бойҳо ва авантюристонӣ хоричӣ мераванд; дуҷум, манфиатҳои синфии синфҳои истисморгар аз манфиатҳои миллии тоифаи ҳукмрон зӯр баромада, ин синфҳо бо гвардиячиёни сафед ва дигар қувваҳои контрреволюсионӣ, бо намоёндагонӣ доираҳои иртиҷоии Англия, Туркия, Афғонистон ва ғайраҳо иттифоқ мебаранд. Тоифаи ҳукмрон баҳри ҳимояи манфиатҳои синфии худ аз истиклолияти миллии даст мекашад; сеюм, шиори «Аз нав барқарор кардани аморат», «Ташкил кардани хонигарии алоҳидаи мустақил», ки шиори синфҳои истисморгар буд, дар байни шиорҳои сершумори дини ислом нопадид гардида, як қисми деҳқонон ба ғапҳои амалдорони амир, муллоҳо ва бойҳо кӯр-кӯрона бовар мекунанду барои муҳофизати дини ислом ба «ғазавот» мебароянд; чорум, босмачиён аз бартарии қувваҳои худ истифода бурда, ба идораҳои шӯравӣ ва базаҳои ҳарбӣ мунтазам ҳуҷум оварда, гарнизонҳои Армияи Сурхро, ки дар бисёр пунктҳои аҳолинишин пароканда буданд, муҳосира мекунанд; панҷум, органҳои шӯравӣ ва ҳизбӣ, бо сабаби набудани имкониятҳои зарурӣ, чораҳои васеи сиёсӣ ва иқтисодиро бо яқҷоягии тадбирҳои ҳарбӣ торумор намудани босмачиён маҳдуд мешаванд»¹.

Албатта, бо аксарияти андешаҳои олими шинохта розӣ шудан мумкин аст, вале ин андеша, ки ҷанги зидди шӯравӣ дар Тоҷикистон то солҳои 1925-1926 давом дошт, шӯбҳанок мебошад, зеро то ташкили Чумхурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон (соли 1924) ҷанги зидди шӯравӣ дар Тоҷикистон ба охир расида буд. Дар Тоҷикистон баромадҳои боқимондаҳои босмачиён то охири солҳои 20-ум мушоҳида мешуду ҳалос.

Бо сарвари бевоситаи амир Саид Олимхон дар Бухорои Шарқӣ дастаҳои хуб мусаллаҳшуда бо роҳбарии Иброҳимбек, Давлатманбий, Эшони Султон, Фузайл Маҳсум, Раҳмондодхон, Дониёр, Хуррамбек ва дигарон ташкил ёфтанд. Амир ба ғаъолияти ин дастаҳо боварии калон дошт, ба онҳо кӯмаки моддӣ ва маънавӣ мерасонд. Ташкили дастаҳои босмачиёно инчунин баъзе роҳбарони ҳокимияти навташқил дастгирӣ мекарданд. Аз ҷумла, Усмонхӯча Пӯлодхӯчаев – раиси КИМ-и Бухоро бо отряди 600 нафараи худ ба тарафи босмачиён гузашт.

Ҳайати дастаҳои босмачиён аз ҳисоби мардуми камбағал, ки моҳияти Ҳокимияти Шӯроро нафаҳмида буданд, низ зиёд

¹Эркаев М. Барпо ва мустақам намудани Ҳокимияти Советӣ дар Тоҷикистон. - Душанбе: Ирфон, 1966. - С.214-215.

карда мешуданд. Сарфармондеҳҳои босмаҷиён зери шиори “Мамлакатро аз кофирон озод намоем”, мардумро ба газавот даъват карда, дар бисёр мавридҳо бо роҳи зӯрӣ ҳайати дастаҳои худро пурқувват мекарданд. Бо ҳамин роҳ Иброҳимбек дар давраи аввали фаъолияти худ 10 ҳазор сарбозро ҷамъ кардааст.

Барои барҳам додани Ҳокимияти Шӯравӣ амир Олимхон қувваҳои хоричиро ҳаматарафа истифода мебард. Хабарӣ ба вилояти Қўргонтеппа бо 27 нафар инструкторони ҳарбии турк омадани Анварпошшо¹ амир шунда, дар хотираҳои худ чунин навиштааст: «Ман аз ин хабар воқиф гашта, ба Иброҳимбек фармон навиштам, ки Анварпошшо дар хусуси муҳориба шахсан соҳибтадбир ва коргузор буда, лозим, ки Шумо ба иззатдорӣ дар назди худ оварда пурсед, агар хизмати миллати исломро хоҳиш дошта бошед, аз тарафи зоти олии мо ваколати хизमत ва илло ба хубӣ аз дарё гузаронида, бо ин сурат равона намоед»².

Бо дастгирии амир Олимхон Анвар худро сарфармондеҳи тамоми қувваҳои мусаллаҳи ислом эълон карда, то 20 ҳазор аскар ҷамъ намуд ва бар зидди Армияи Сурх ва фаълони Ҳокимияти Шӯравӣ ҷангид. Вай чун туркпараст мехост тамоми Осиёи Миёна ба даст дароварда, давлати монархистиро барпо намояд.

Мардуми меҳнаткаш аз ҶХШБ ва ҳукумати РСФСР хоҳиш намудаанд, ки онҳоро аз дастаҳои Анвар ва дигар ҳам-маслақонаш озод намоянд. Дар навбати худ онҳо изҳор намуданд, ки тайёранд ба отрядҳои ихтиёрӣ даромада бар зидди босмаҷиён ҷанганд.

Бо мақсади торумор кардани дастаҳои босмаҷиён дар ҶХШБ 5-уми апрели соли 1920 Шӯрои инқилобӣ-ҳарбӣ ва штаби фронтӣ таъсис ёфтанд. Дар Бухорои Шарқӣ пас аз хоинии У. Пўлодхўҷаев ва баъзе роҳбарони ҳукумати ҶХШБ аз моҳи феввали соли 1922 Комиссияи фавқулоддаи диктаторӣ амал мекард, ки он дар маҳви босмаҷигӣ низ саҳми муҳим гузошт.

Яке аз муҳорибаҳои қалони Бухорои Шарқӣ задухўрд барои гирифтани Душанбе буд. 17-уми сентябри соли 1921 роҳбарони

¹ Анварпошшо (1881-1922), собиқ вазири ҳарбии Туркия, бо мақсади барпо кардани империяи «Туркияи бузурги Султони» ва барҳам додани Ҳокимияти Шӯравӣ дар Осиёи Миёна ба Бухорои Шарқӣ омада, ба дастаҳои босмаҷиён роҳбарӣ кардааст. Дар таърих ўро бештар ҳамчун мочарочў медонанд.

² Хотираҳои амир Олимхон. – Душанбе, 1992. - С.23.

дастаҳои босмачиён чамъ омада қарор доданд, ки ба гарнизони Душанбе якҷоя шуда ҳучум намоянд. Иброҳимбек низ бо 4 ҳазор сарбозони худ ба дастаҳои дигари босмачиён ҳамроҳ шуд. Муҳориба 15 шабонарӯз давом кард ва босмачиён натиҷаи дилхоҳ ба даст дароварда натавонистанд. Баръакс, сарбозони гарнизон ба ҳучум гузашта, қароргоҳи Иброҳимбекро, ки дар деҳаи Мазори Мавлоно буд, шикаст доданд. Кӯшиши нави забти Душанбе бо роҳбарии Анварпошшо моҳи декабри соли 1921 ба вуқӯъ омад. Дар сарчашмаҳо қайд шудааст, ки «Анварпошшо ба Кӯктош омада, дар он ҷо бо Алӣ Ризо ва Дониёр вохӯрд ва онҳо якҷоя нақшаи торумор кардани гарнизони Душанберо тартиб доданд... Пагоҳии 10-уми декабр отряди Дониёр ба баталёни 2-юм ҳучум кард, аммо шикаст хӯрд... Гарнизони Душанбе ва қисмҳои аскарони сурх, ки аз Бойсун омада буданд, ба як отряд зери фармондеҳии командири полки 8-уми тирандоз С. Л. Мартинов муттаҳид шуданд. Аммо охири декабри соли 1921 Анварпошшо бо дастаи калони босмачиён 2 моҳ Душанберо дар муҳосира нигоҳ дошт. Ба муҳофизон деҳқонони деҳоти атроф мадад расонданд.

Миёнаи феввали соли 1922 мувофиқи нақшаи стратегияи фармондеҳии Армияи Сурх гарнизони Душанбе вазифаи худро адо намуд».

Артиши Сурх тобистони соли 1922 дар якҷоягӣ бо отрядҳои ихтиёрӣ барои озод кардани Тоҷикистони марказӣ ва ҷанубӣ муҳориба оғоз намуд. Дар натиҷаи амалиётҳои ҳарбӣ отряди ҳарбӣ бо сарвари Я. А. Мелкумов 14-уми июли соли 1922 Душанберо аз босмачиён озод кард. Аввали моҳи август ба кӯшунҳои Анвар зарбаи сахт зада шуд ва ӯ дар деҳаи Обдараи Балҷувон ҳалок гардид.

Дере нагузашта қувваҳои манфиатдори хориҷӣ мочарои навро бо сарвари афсари ҳарбии турк Салим ташкил карданд. Намояндаи хориҷӣ Салимпашшо зери шиори «Мардуми мусалмон бояд ба лашкари ислом дохил шаванд!» дар Кӯлоб аскар чамъ намуда, ба ноҳияҳои марказии Тоҷикистон ҳучум кард, вале шикаст хӯрда, 15-уми июли соли 1923 ба хориҷа гурехта рафт.

Баъд аз шикасти Анвар ва Салим амир Олимхон бо тавсияи ҷосусони давлатҳои хориҷӣ қарор медиҳад, ки дар ҷануб ба дастаҳои Иброҳимбек ва дар минтақаи Қаротегин ба лашкари Фузайл Махсум таъя намуда, Ҳокимияти Шӯравиро катъиян барҳам диҳад. Вале ин нақша ҳам ҷомаи амал напӯшид, солҳои

1923-1924 кӯшунҳои Иброҳимбек ва Фузайл Махсум асосан торумор карда мешаванд. Ҳамин тавр, бо дастгирии аҳолии ҷанги граждони дар Бухорои Шарқӣ ба охир мерасад. Вале боқимондаҳои босмачиён вучуд доштанд ва амалиёти онҳо характери террористиро гирифта буд. Чунончи, то соли 1931 Иброҳимбек бо дастаҳои худ чун террорист ва торочгар амал кардааст. Отряди ихтиёрие, ки ба он Муқим Султонов сарварӣ мекард, 23-юми июни соли 1931 дар назди деҳаи Хоҷабулбулон Иброҳимбекро дастгир кард. Бо ҳамин амалиёти террористӣ ва ғоратгаронаи Иброҳимбек ба охир мерасад.

Дар торумор кардани босмачиён занони тоҷик низ саҳм гузоштанд. Яке аз муборизони роҳи озодӣ Зайнаббӣ Қурбонова мебошад. Ӯ муқобили душманони Ҳокимияти Шӯравӣ муборизаи беамон бурда, занонро даъват мекард, ки шаъну шарафи инсонии худро ҳифз намоянд, часуронатар амал кунанд, дар сохтмони ҷамъияти нав фаъолона иштирок варзанд.

Зайнаббӣ Қурбонова узви президиум ва раиси Комитети иҷроияи ноҳияи Лақай-тоҷик интиҳоб гардида буд. Зайнаббӣ бо унсурҳои бегона муборизаи шадид бурда, бою босмачихоро фош мекард. Дар он ҳолат душманон қарор доданд, ки қасд бигиранд ва ба кирдори разилонани даст зада, ўро ваҳшиёна ба қатл расониданд. Вале душманон пешни роҳи озодии занонро гирифта натавонистанд. Ҳазорон занони тоҷик кори неки Зайнаббӣ Қурбоноваро сарбаландона давом додаанд.

Дар торумор кардани дастаҳои босмачиён дар Тоҷикистон Арми-яи Сурх ва командирони он П. Е. Дибенко, Н. Е. Какурин, В. В. Куйбишев, С. С. Каменев, А. И. Марсов, Я. А. Мелкумов, Ч. А. Путовский, Н. Д. Томин, Т. Т. Шапкин, А. Т. Федин, М. В. Фрунзе ва дигарон саҳми босазо гузоштаанд.

Фарзандони халқи тоҷик ба монанди Хоҷараҳматулло Бобоҷонов, Ҷӯра Назаров, Муқим Султонов, Шариф Сулаймонов, Юлдош Соҳибназаров, Қарохон Сардорев, Муллошариф Раҳимов, Бобоҳон Ҳамдамов, Қундузӣ Ҳочиназарова ва садҳо дигарон ба отрядҳои ихтиёрӣ ва ба қисмҳои Армияи Сурх дохил шуда, дар муҳорибаҳо корнамоӣҳои ҷангӣ нишон доданд. Насли наврас аз ҷанги зидди шӯравии гузашта сабақ гирифта, корнамоии ҷангии падару бобоёни худро ба ёд оварда, баҳри оромӣ дар Тоҷикистони соҳибистиқлол саҳми босазо хоҳанд гузошт.

3. ТАДБИРҲОИ АВВАЛИН ОИД БА БАРҲАМ ДОДАНИ ОҚИБАТҲОИ ЧАНГ ВА ОҒОЗИ БАРҚАРОРКУНИИ ХОЧАГИИ ХАЛҚ

Торумор кардани дастаҳои босмачиён имконият дод, ки ба қорҳои барқароркунӣ ва сохтмони ҷомеаи навин сар карда шавад. Барои ба ҳаёти осоишта шурӯъ кардан пеш аз ҳама бояд дар сохтори сиёсӣ тағйирот ба амал оварда, аз тарзи ҳарбии идоракунии ба усули осоишта гузашт. Бинобар ин, пеш аз ҳама баҳри демократикунонии ҳаёти ҷомеа ва ба идораҳои давлатӣ ҷалб намудани аҳли меҳнаткаш тадбирҳои мушаххас андешида шуданд.

Ҳаёти осоишта талаб намуд, ки Комиссияи Ҷамоатӣ ба диктаторӣ 7-уми июли соли 1924 барҳам дода шуда, ба ҷои он Комитети Марказии Иҷроияи Муваққатии Бухорои Шарқӣ ташкил карда шавад.

Моҳи августи соли 1924 дар як қатор ноҳияҳои аз босмачиён озодшуда интихоботи Шӯроҳои маҳаллӣ барпо гардид ва себиқ сарбозони Артиши Сурх, иштирокчиёни ихтиёрӣ ва фарзандони деҳқонон ба органҳои давлатӣ интихоб шуданд.

Дар шаҳри Душанбе 1-5-уми сентябри соли 1924 Анҷумани якуми Шӯроҳои депутатҳои халқии Бухорои Шарқӣ барпо гардид ва вазифаҳои минбаъдари оид ба мустаҳкам намудани ҳокимият, инкишофи ҳаёти иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва маданӣ муайян кард. Анҷуман ба кулли мардуми тоҷик муроҷиат карда хоҳиш намуд, ки шаҳрвандон саҳми худро барои аз босмачиён тамоман тоза кардани сарзамин ва азнавбарқароркунии хоҷагӣ гузоранд.

Шартномаи байни ЧХШБ ва РСФСР (соли 1922) дар қорҳои азнавбарқароркунӣ, мустаҳкам намудани сохтори сиёсӣ ва ҳаёти иқтисодӣ саҳми муҳим гузошт. Инчунин ташкилҳои ИҶШС (соли 1922) ва ба ҳайати он дохил шудани ноҳияҳои шимолии Тоҷикистон раванди азнавбарқароркунии кишварро тезонд. Хусусан ёрии бегаразонаи ИҶШС ва РСФСР ба тоҷикон имконият дод, ки таҳкурсии аввалини хоҷагии халқ, аз ҷумла саноат ва сохтмон, гузошта шавад.

Босмачиён дар рафти муҳорибаҳо хоҷагиро тороч карда, ҳазорҳо иморатро оташ зада буданд. Дар рафти ҷанг, хусусан, соҳаи қорводорӣ зарари калон дид. Соли 1923 шумораи қорвои калони шохдор ва қорвои майда 57 фоизи давраи пеш аз ҷангро ташкил мебуд. Босмачиён оқибнишинӣ намуда, роҳҳо ва кӯпрӯкҳоро вайрон мекарданд, то ки қисмҳои Армияи Сурх онҳоро дастгир карда натавонанд. Бинобар ин, ба аҳолии маҳал-

лӣ зарур омад, ки онҳоро батеъӣ барқарор кунанд. Дар болооби Зарафшон барои аз нав сохтани роҳ ва кӯпрукҳо фаъолон Муллоҳоким Аминов, Саидшоҳ Шосаидов ва устоҳои деҳаи Мадрушкат Усто Бобобек, Маҳмадшариф Ашӯров саҳми зиёд гузоштаанд. Чунин ватандӯстонро дар ҳамаи ноҳияҳои ҷумҳурӣ дидан мумкин буд.

Барои зудтар барҳам додани оқибатҳои ҷанг чанд тадбири мушаххас оид ба такмил додан ва мустаҳкам намудани идораҳои шӯравӣ ва ҳизбӣ гузаронида шуд. 26-уми ноябри соли 1924 бо қарори Комитети Инқилобии ҶШС Ўзбекистон дар Тошкент Ҳукумати муваққатии Тоҷикистони Шӯравӣ дар шакли Комитети Инқилобии ҶМШС Тоҷикистон таъсис ёфт. 7-уми декабр бо қарори худ Комитети Инқилобии ҷумҳурӣ Муроҷиатнома қабул карда, эълон намуд, ки Тоҷикистон Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистӣ мебошад. Дар давраи азнавбарқароркунии хоҷагии халқ кӯшиши амалан мустаҳкам намудани мақомоти давлатӣ ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ-сиёсӣ дар маҳалҳо гузаронида шуд.

Барои ободонии вайронаҳо масолеҳи сохтмонӣ, маблаг, техника ва мутахассисони кордону софдил лозим буданд. Бо ёрии ҷумҳуриҳои бародарӣ солҳои 1923-1924 танҳо дар Душанбе нерӯгоҳи барқии начандон калон, корхонаҳои хурд ва муассисаҳои ҷамъиятӣ, матлуботӣ, артелҳои гуногун, нуктаҳои савдою, маишӣ ташкил карда шуданд. Ҷумҳурии Россия таҷҳизоти гуногунро барои сохтмони аввалин корхонаҳои саноатии Тоҷикистон мефиристонд.

Аз рӯзҳои аввали барпо шудани Ҳокимияти Шӯравӣ ба хоҷагии қишлоқ диққати махсус дода шуд. Яке аз тадбирҳои муҳими Ҳокимияти Шӯравӣ ба деҳқонони камбағал тақсим карда додани заминҳои боёну феодалон буд. Бори аввал дар давраи Шӯравӣ истехсоли пахта чун ашёи хом барои саноати Тоҷикистон ба нақша гирифта шуд.

Ташкилотҳои шӯравӣ инчунин ба сохтмони табобатхонаву дармонгоҳҳо, мактабҳои нав ва аввалин муассисаҳои маданӣ-маърифатӣ шурӯъ намуданд. Корпуси 13-уми ҳарбии Армияи Сурх ба аҳолии маҳаллӣ ёрии тиббӣ мерасонд.

Вазъияти осоишта имконият меод, ки дар байни меҳнатқашон ҳар гуна намоишҳои оммавӣ-бадеӣ ва варзишӣ гузаронида шуда, аҳолии маҳаллӣ ба сохтмони ҷамъияти нав ҷалб карда шавад.

Дар солҳои ҷанги гражданин ва азнавбарқароркунии хоҷагӣ аз тарафи Ҳокимияти Шӯравӣ тадбирҳои андешида шуданд, ки

барои мағлуб кардани қувваҳои аксулинқилобӣ ва огози ҳаёти нави иқтисодӣ кӯмак мерасониданд. Аз ҷумла, солҳои ҷанги шаҳрвандӣ ва интервентсияи хориҷӣ сиёсати иқтисодии ба ном «Коммунизми ҳарбӣ» ҷорӣ карда шуд. Ин сиёсат дар Тоҷикистон дорои хусусиятҳои хос буд: аввалан, он нисбат ба Россия дертар ҷорӣ гардид, яъне аз охири солҳои 1919 ва дуввум, дар бисёр мавридҳо, хусусан дар ноҳияҳои шимолӣи ҷумҳурӣ, нисбати таксимот (развёрстка)-и озуқавӣ бештар ба андоз тамоил дошт. Манбаъҳои таърихӣ шаҳодат медиҳанд, ки ҷорабиниҳои сиёсати «Коммунизми ҳарбӣ» аз инҳо иборат буданд: милликунонию корхонаҳои миёна ва хурди пахтадозакунӣ, мевахушккунӣ, шаробкашӣ, ҳунармандӣ, бофандагӣ, пӯсткоркунӣ, мӯзадӯзӣ ва гайраҳо; ҷорӣ намудани развёрсткаи озуқаворӣ (ба деҳқон танҳо қисми галлае, ки барои киштукори оянда ва хӯроки солона зарур буд, монда мешуду халос); савдои хусусӣ ва гардиши мол маҳдуд гардид; таксимоги маҳсулоти саноатӣ ва кишоварзӣ зери назорати қатъии давлатӣ гирифта шуд. Ин сиёсат муваққатӣ буда, онро амалиёти қувваҳои аксулинқилобӣ тақозо мекард.

Баъди ба итмом расидани ҷанги зиддишӯравӣ дар Тоҷикистон ба ҷои сиёсати «Коммунизми ҳарбӣ» Сиёсати нави иқтисодӣ (НЭП) ҷорӣ карда шуд. Ин сиёсат ҳавасмандии моддии шаҳрвандонро ба ҳисоб гирифта, бозори озодро зери шиори «Кӣ киро?» эълон намуд. Ин як кӯшиши ҷиддӣ дар роҳи аз бӯҳрони иқтисодӣ баровардани мамлакат буд.

Ҳамин тавр, бо кӯмак ва дастгирии синфи корғари Россия, ҳизби коммунистӣ, Армияи Сурх дар Тоҷикистон Ҳокимияти Шӯравӣ барпо гардид. Вале барпо гардидани сохтори нави ҷамъиятӣ дар Тоҷикистон ба амир, бою муллоҳо ва дигар табақаҳои собиқ ҳукмрон маъқул набуд, бинобар ин, бо кӯмак ва дастгирии ҳарбӣ-иқтисодии хориҷиён мамлакат ба ҷанги граждани кашаида шуд. Ҷанг на танҳо ба иқтисодиёти кишвар зарари калони моддӣ расонид, балки ба маънавият, фарҳанг таъсири манфӣ расонда, ҳазорон шаҳрвандони бегуноҳ аз ҳар ду тараф қурбон гардиданд.

Ҷанги зиддишӯравӣ дар Тоҷикистон тӯл кашаида, аз соли 1918 то соли 1924 давом кард. Ҷанг раванди сохтани ҷомеаи сотсиалистиро дар Тоҷикистон ба ақиб партофт. Вале сарфи назар аз камбудӣ ва қачравихо, бо дастгирии халқҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ халқи тоҷик тавонист, оқибатҳои ҷангро барҳам дода, дар роҳи сохтмони ҷомеаи сотсиалистӣ муваффақиятҳои назаррас ба даст орад.

ФАСЛИ ДУЮМ

ТОЧИКИСТОН ДАР ДАВРАИ БАРПО НАМУДАНИ ЧОМЕАИ СОТСИАЛИСТӢ (СОЛӢОИ 1924–1941)

БОБИ 4. ВАЗӢИ ЧАМӢЯТИӢ – СИЁСИ ВА ИҚТИСОДИИ ТОЧИКИСТОН ДАР СОЛӢОИ БИСТУМ

1. ТАҚСИМОТИ МИЛЛӢ-МАРЗӢ ДАР ОСИЁИ МИЁНА ВА ТАШКИЛЁБИИ ҶУМӢУРИИ МУХТОРИ ШӢРАВИИ СОТСИАЛИСТИИ ТОЧИКИСТОН

СолӢои 20-уми қарни ХХ дар ҳаёти ҷамъиятию сиёсии халқи тоҷик тағйироти кулӣ ба амал омаданд. Ин дигаргуниҳо ба барпо гардидани сохтори шӢравӣ, тақсимоти миллӣ-марзӣ ва таъсисёбии ташкилотҳои сиёсӣ ҷамъиятӣ дар Тоҷикистон алоқа доштанд. Масъалаҳои номбаргардида дар илми таърихнигорӣ таҳлил ва ҷамъбасти худро ёфтаанд. Хусусан, дар сӣ соли охир оид ба тақсимоти миллӣ-марзӣ дар Осиеи Миёна ва оқибатҳои он барои халқи тоҷик асару мақолаҳои гуногун ҷоп шудаанд. Дар «Очеркҳои таърихи партияи коммунистии Тоҷикистон», «Таърихи ташкилотҳои коммунистии Осиеи Миёна», асарҳои профессорон С.А. Раҷабов, М. Ваҳобов, А.В. Макашов асосан тарафҳои мусбӣ тақсимоти миллӣ-марзӣ баён гардидааст¹. Вале, мутаассифона, то ҳол паҳлӯҳои манфӣ, хатою норасоиҳо ва амалиёти гаразноки гурӯҳҳои алоҳида оид ба тақсимоти миллӣ-марзӣ таҳлили объективонаи худро наёфтаанд.

Солҳои охир академик Р.М. Масов оид ба масъалаи тақсимоти миллӣ-марзӣ як силсила асарҳои ҷолиб ҷоп намуд². Дар ин тадқиқотҳо проблемаи мазкур аз нигоҳи нав таҳлил ва ҷамъбаст шудааст. Муаллиф ба хулосае омадааст, ки тақсимот бахусус,

¹Очеркҳои таърихи партияи коммунистии Тоҷикистони. Нашри дуюм. – Душанбе: Ирфон, 1969. –С.9-19; Очерки истории коммунистической партии Таджикистана. Изд. 3-е. Т.1. –Душанбе; 1980; История коммунистических организаций Средней Азии. Ташкент: Узбекистан, 1967. –С.713-759; Раҷабов С.А. Таджикиская ССР - Суверенное Советское государство. -Душанбе, 1957; Ваҳобов М. Формирование Узбекской социалистической нации. -Ташкент, 1962; Макашов А.В. Партийная организация Таджикистана в 1924-1926 гг.-Душанбе, 1964.

²Масов Р. История топорного разделения.-Душанбе: Ирфон, 1991; Таджики: История с грифом «Совершенно секретно». – Душанбе: Пайванд, 1995 ва ғайраҳо.

барои халқи тоҷик ниҳоят гарон афтод ва раванди ба таври мӯътадил муттаҳид гардидан ва инкишоф ёфтани миллати тоҷикро халалдор кард.

Пас аз соҳибистиқлол гардидани Тоҷикистон адабиёти зиёди таълимӣ нашр шуда, оид ба моҳияти тақсимои мафҳумҳои нав ворид карда шуданд. Чунончи, ба ҷои тақсимои «миллӣ-марзӣ» истилоҳи «марзӣ-миллӣ» пешниҳод гардидааст¹. Чунин пешниҳод аз он бармеояд, ки амалан на тақсимои миллӣ-марзӣ, балки тақсимои марзӣ ба амал омадааст.

Бо барпо гардидани Ҳокимияти Шӯравӣ ва фаро расидани ҳаёти озоишта замина ва зарурияти гузаронидани тақсимои миллӣ-марзӣ ва дар асоси он дигаргун сохтани давлатдорӣ ин минтақа ба амал омад. Ин маъракаи муҳими сиёсӣ аз рӯзҳои аввал дар зери сарвари Ҳизби коммунистӣ мегузашт.

Сарчашмаҳои таърихӣ шаҳодат медиҳанд, ки роҳбари Давлати Шӯравӣ В.И. Ленин ба масъалаи мазкур диққати махсус додааст. Ҳанӯз моҳи июни соли 1920-ум ӯ тавсия кардааст, ки ба тақсимои миллӣ-марзӣ эҳтиёткорона рафтор карда, ба тартиб додани харитаи этнографии Туркистон фавран шурӯъ намоянд.

Маълум аст, ки дар Осиеи Миёна аз даврони қадим халқҳо, миллатҳои гуногун зиндагӣ мекарданд. Як қисми онҳо, аз ҷумла тоҷикон, баъд аз барҳам хӯрдани давлати Сомониён пароканда гардида, давлати ягонаи худро танҳо баъд аз даҳ аср барқарор намуданд.

Дар арафаи тақсимои миллӣ-марзӣ Осиеи Миёна 47,7 фоизи тоҷикон дар ҳаёти ҶМШС Туркистон ва 52,3 фоизашон дар Ҷумҳурии Халқии Шӯравии Бухоро зиндагӣ мекарданд.

Баъд аз ташкили сохтори Шӯравӣ, дар асоси барномаи ленинии ҳуқуқи худмуайянкунии миллатҳо, зарурати гузаронидани тақсимои миллӣ-марзӣ дар Осиеи Миёна ба амал омад. Бо ин мақсад Комиссариати корҳои миллии ҶМШС Туркистон барпо гардид, ки дар ҳаёти он шӯъбаҳои зерин: арманӣ, туркманӣ, туркӣ, тоторӣ, ўзбекӣ, форсӣ, украинӣ, яҳудӣ амал мекарданд. Вале соли 1921 бо қарори Комитети Иҷроияи Марказии Шӯроҳои Ҷумҳурии Туркистон дар ҳаёти Комиссариат танҳо чор шӯъба: ўзбекӣ, туркманӣ, қирғизӣ ва миллатҳои хурд боқӣ монданд. Дар натиҷаи таъсир ва амалиёти туркпарастон (пантур-

¹ Ниг. ЭСТ. Ҷ.1. - Душанбе, 1978. - С. 382;

Зикриёев Ф. Таърихи сиёсии халқи тоҷик ва ҷаҳон. Дастури таълимӣ — методӣ барои донишҷӯён. - Душанбе: Маориф, 1995. - С. 14, 27, 69.

кистон) шўъбаи тоҷикон ташкил нашуд ва ин ба тақсимои милли-марзӣ таъсири манфӣ расонд ва ба хатоҳои ҷиддӣ овард.

Ходимони Давлати Шӯравӣ ва ҳизби коммунистӣ В.В. Куйбишев, М.И. Калинин, М.В. Фрунзе, И.А. Зеленский, Г.В. Чичерин дар тайёр кардан ва гузаронидани тақсимои милли-марзӣ фаъолият нишон доданд.

Барои ба амал баровардани тақсимои милли-марзӣ комиссия бо сарвари В.В. Куйбишев таъсис дода шуд, ки он амалан кори худро аз аввали соли 1924 оғоз намуд. Ҳарчанд ҷанги граждани дар Осиёи Миёна ба охир расида бошад ҳам, тақсимои милли-марзӣ дар шароити хеле мураккаб мегузашт. Ба ақидаи академик Р.М. Масов, тоҷикон бо овози машваратӣ дар ҳайати Ч. Имомов, А. Ҳочибоев ва М. Саидҷонов ба комиссия танҳо се рӯз пеш аз ҳалли тақдирӣ миллати тоҷик дохил карда шуданд. Пантуркистон на танҳо фаъолияти ҳайатро назорат мекарданд, балки ба он фишор меоварданд. Аз ин ҷост, ки фикри комиссия бо мақсадҳои шовинистони пантуркӣ ҳамоҳанг гашт.

Комиссияи тақсимои кори худро моҳи сентябри соли 1924 ба итмом расонда, ҳисоботро ба Бюрои Осиёи Миёнагии КМ РКП (б) супурд. Сессияи ҷавуллодаи Комитети Иҷроияи Марказии Туркистон аз 15-16-уми сентябр ҳуҷҷатҳои комиссияро ба ҳисоб гирифта, қарор кард, ки миллатҳо аз ҳайати ҶМШС Туркистон баромада, ҷумҳури ва вилоятҳои худро ташкил диҳанд. Бюрои сиёсии КМ РКП (б) 11-уми октябри соли 1924 тақсимои милли-марзӣи Осиёи Миёнаро шунида, оиди ба амал баровардани ин масъала қарори мушаххас қабул кард.

Комитети Иҷроияи Марказии ИҶШС 27-уми октябри соли 1924 дар ҷаласаи худ қарор қабул намуд, ки ба ҷои ҶМШС Туркистон, Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Хоразм, Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Бухоро ҷумҳуриҳои нав – ҶШС Ўзбекистон, ҶШС Туркменистон, ҶМШС Тоҷикистон дар ҳайати Ўзбекистон, вилояти худмӯхтори Қароқирғиз (Қирғизистон) дар ҳайати РСФСР, вилояти мӯхтори Қароқалпоқистон дар ҳайати ҶМШС Қазоқистон таъсис дода шаванд.

Ба ҳайати Ҷумҳурии Мӯхтори Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон вилоятҳои Душанбе, Қўрғонтеппа, Кўлоб, Ғарм, Панҷакент, Ўротеппа ва январӣ соли 1925 вилояти Мӯхтори Бадахшони Кўҳӣ дохил гардиданд. Ҳамон вақт ҷумҳурии Тоҷикистон 739,5 ҳазор аҳоли дошт ва масоҳати он 135,6 ҳазор километри мураббаъро ташкил меод.

Комитети Инқилобии ҶМШС Тоҷикистон 26-уми ноябри соли 1924 дар Тошкент таъсис ёфт. Ба ҳайати раёсати Комитети Инқилобӣ – раис Нусратулло Махсум (Н. Лутфуллоев), ҷонишинони раис – Б. Додобоев, Р. Бобочонов, аъзоён – А. Ёрмуҳаммадов, С.М. Соколов, Ш. Шотемур ва дигарон дохил гардиданд. Пойтахти ҷумҳурӣ шаҳри Душанбе интихоб карда шуд.

Анҷумани III-юми Умумииттифокии Шӯроҳо (13-уми майи соли 1925) хоҳиши ҷумҳуриҳои навтаъсисёфтаи Осиёи Миёнаро ба назар гирифта, онҳоро ба ҳайати Иттифоқи Шӯравӣ дохил кард.

Тақсимои милли-марзии Осиёи Миёна дар ҳаёти сиёсии мардуми ин сарзамин дигаргунии куллиро ба вуҷуд овард. Ба туфайли ин тақсимои шаҳрвандон ба орзуи худ расиданд. Тоҷикон пас аз парокандашавии давлати Сомониён тавонистанд аз нав давлатдорӣ худро эҳё намоянд. Хабарӣ тақсимои милли-марзӣ ва ташкил шудани Ҷумҳурии Мухтори Тоҷикистон дар ноҳияҳо паҳн гардида, бо хушнудӣ пазируфта шуд.

Тақсимои милли-марзӣ аҳамияти таърихӣ дошта, барои рушди инкишофи иқтисодӣ, фарҳанг ва бунёди давлати милли шароит муҳайё намуд. Тақсимои инчунин барои аз байн бардоштани ихтилофҳои милли ва мӯътадил гардидани муносибатҳои шаҳрвандон баҳри барпо намудани ҷомеаи нав хизмат кардааст.

Вале дар гузаронидани тақсимои милли-марзӣ душворӣ ва камбудии ҷиддӣ низ ҷой доштанд. Аввалан, бо сабаби суст будани базаи техникӣ, воситаҳои ахбор ва номӯътадил будани роҳҳо, нақлиёт, хусусан дар ноҳияҳои кӯҳистон, шаҳрвандон сари вақт дар барои рафти ин воқеаи таърихӣ огоҳ намешуданд. Нокифони будани фаъолияти ташкилотҳои хизбию ҷамъиятӣ, кам будани шумораи зиёиён ва паст будани сатҳи маданияти сиёсии шаҳрвандон ба тақсимои милли-марзӣ таъсири манфӣ расонданд. Сониян, дар натиҷаи амалиёти пантуркистӣ нисбат ба ноҳияҳои тоҷикнишин хатоҳои ҷиддӣ ба амал омаданд. Аз ҷумла, як қисми ноҳияҳои тоҷикнишини Округи Хучанд то соли 1929 дар ҳайати ҶШС Ўзбекистон монданд. Мутаассифона, миқдори муайяни тоҷикон берун аз Ҷумҳурии Тоҷикистон монда, то ҳол дар ҷумҳуриҳои Ўзбекистон, Қирғизистон ва дигар манотиқи Осиёи Марказӣ истиқомат мекунанд.

Ҳамин тавр, дар Осиёи Миёна ба ҷои тақсимои милли-марзӣ тақсимои марзӣ-миллӣ гузаронида шуд. Дар замони Ҳокимияти Шӯравӣ ин тақсимои дағалона ва ноҳақ ҳис карда намешуд, зеро робитаҳои зичи иқтисодӣ ва фарҳангии байни Тоҷикистон бо

чумхуриҳои дигари Осиеи Миёна, ки дар онҳо ҳазорҳо тоҷикон зиндагӣ мекарданд, хуб буд. Вале бо пош хӯрдани ИҶШС, ба амал омадани давлатҳои соҳибистиқлол равобита фарҳангӣ ва иқтисодии Тоҷикистон бо тоҷикони берунмарзӣ, махсусан, давлатҳои ҳамсояи наздик, хеле суст шуда, беҳбудиро меҳада.

2. БА АМАЛ ОМАДАНИ СОХТОРИ ШҶРАВИ

Вазъи таърихии Тоҷикистон дар солҳои 20-ум мураккаб буда, дорои хусусиятҳои хос мебошад. Дар ҳаёти сиёсӣ воқеаҳои муҳим ба амал омаданд: аввали солҳои 20-ум, аз як тараф, мустақкамшавии Ҳокимияти Шӯравӣ дар ноҳияҳои марказӣ ва ҷанубии Тоҷикистон давом карда, аз тарафи дигар, дар натиҷаи амалиёти қувваҳои аксулинқилобӣ муваққатан дар ноҳияҳо вазъи сиёсӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ мураккаб буд. Дар баъзе ноҳияҳо босмачиён ҷангро давом медоданд. Комиссияи фавқулоддаи диктаторӣ (КФД) кӯшиш мекард, ки аҳолии камбағалро аз зери таъсири босмачиён барорад.

Ҳаёти иқтисодӣ-иҷтимоии чумхурӣ низ дар шароити хеле вазнин инкишоф меёфт. Аввалан, ҷанги граждани ҳоҷагии бе ин ҳам заифро вайрон кард, бинобар ин, дар чумхурӣ корҳои азнавбарқароркунии ҳоҷагии халқ дар шароити ниҳоят вазнин мегузашт. Сониян, дар Тоҷикистон, ки то инқилоб саноат асосан вучуд надошт, сохтмони аввалин корхонаҳои саноати сабук, роҳҳои автомобилгард, алоқа сар шуд.

Вазъияти байналхалқӣ дар солҳои 20-ум вазнин буда, қасди душманон барои барҳам додани музаффариятҳои Инқилоби Октябр аз байн нарафта буд. Бинобар ин, дар дар Чумхурии Тоҷикистон пеш аз ҳама сохтори шӯравӣ бояд мустақкам карда мешуд.

Вазъи таърихӣ ва нақшаи сохтори сотсиалистӣ тақозо мекард, ки дар Тоҷикистон пеш аз ҳама дастгоҳи нави идоракунии давлатӣ барпо карда шавад.

Пас аз ғалабаи Инқилоби Октябр дар шахру вилоятҳои марказӣ диктатураи пролетариат дар шакли Шӯроҳо барпо шуд, ки он дар Осиеи Миёна хусусияти хос дошт. Масалан, дар Тоҷикистон тарзи ташкили ҳокимият гуногун буд.¹ Дар ноҳияҳои шимолии Тоҷикистон аввал асоси ҳокимиятро Комитетҳои инқилобӣ ташкил карда, баъд ба интиҳоботи Шӯроҳо гузашта буданд. Дар Тоҷикистони марказӣ

¹ Ниг.: Исқандаров М. Из истории советского строительства в Таджикистане (1924-1929 гг.) – Душанбе, 1976.

ва ҷанубӣ 2-юми январӣ соли 1922 Комиссияи Ҷавкулӯдаи диктатории КИМ ҚХШБ оид ба қорҳои Бухорои Шарқӣ ташкил ёфт. Комиссия дар шароити ҳеле мураккаб амал карда, дорони вақолати васеъ буд ва масъалаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, ҳарбиро ба тарзи таъҷилӣ ҳал мекард. Дар назди Комиссия шӯъбаҳои зерин: иқтисодӣ, обу замин, сохтмон, молия, андоз, нақлиёт, ниғаҳдорӣ тандурустӣ, адлия, суд, трибунали инқилобии ҳарбӣ амал мекарданд. Агар ҳокими маҳаллӣ вазифаашро иҷро карда натавонад, ҚФД метавонист ӯро иваз намуда, ҳокими навро таъйин кунад. Танҳо моҳи сентябри соли 1924 Анҷумани I-уми Шӯроҳои Бухорои Шарқӣ қарор кард, ки аз шакли идоракунии диктаторӣ ба тарзи идоракунии Шӯроҳои депутатҳои халқӣ гузашта шавад.

Бо мӯътадил гардидани вазъият аз соли 1922 сар карда дар Тоҷикистони Шимолӣ ва Помир, ба истиснои Мастҷоҳи кӯҳӣ, Комитетҳои инқилобӣ ба Шӯроҳо таъдил ёфтанд. Дар Бухорои Шарқӣ соли 1923 панҷ вилоят – Душанбе, Қўрғонтеппа, Сариосиё, Қўлоб, Ғарм ташкил карда шуданд. Дар ин минтақа бори аввал соли 1923 маъракаи интиҳобот ба Шӯроҳо гузаронида шуданд. Вале бо сабабҳои объективӣ солҳои аввал дар ин маърақаҳои интиҳоботӣ шаҳрвандон, хусусан занон, ҳеле кам иштирок мекарданд ва интиҳоб мешуданд.

Дар асоси Низомномаи ислоҳоти маъмурии соли 1923 вилоятҳо ба туманҳо ва туманҳо ба кентҳо тақсим шуда буданд. Аз соли 1925 сар карда ба таъсиси мақомоти маҳаллии ҳокимият шурӯъ карда шуд. Соли 1926 дар ҷумҳурии интиҳобот гузаронида шуда, дар 7 вилоят, 2 ноҳия, 23 уезду туман, 18 волост ва 248 Шӯрои қишлоқӣ (ҷамоатӣ) Комитетҳои иҷроияро интиҳоб намуданд. Дар интиҳоби Комитетҳо душвориҳои зиёд дида мешуданд, зеро дар байни камбағалону ҷавонон, шахсони саводнок кам буданд ва як қисми зиёиёну занон барои интиҳоб шудан худдорӣ мекарданд. Таҷрибаи таърихӣ нишон медиҳад, ки дар он ҷое, ки ташкилотҳои давлатӣ, хизбӣ, комсомолӣ ва иттифокҳои қасаба ба ин маърақаҳо диққат дода назорат мекарданд, ба ҳайати Шӯроҳо бештар камбағалон, ҷавонон ва занон интиҳоб мешуданд. Бо мақсади ҷоннок кардани қори Шӯроҳо барои қормандони ин соҳа қурсҳои кўтоҳмуддат ташкил карда, савияи умумӣ ва маҳорати ташкилотчиғии онҳоро баланд мебардоштанд. Хусусан, ба сохтори давлатдорӣ ва принципҳои идоракунии ҷумҳурий, вазифаҳо ва ҳуқуқи шаҳрвандон, зина ба зина ба амал баровардани интиҳоботи нави шӯравӣ ва ғайраҳо аҳамияти зиёд дода мешуд ва кўшиши онро мекарданд, ки ин масъалаҳо дар қонуни асосӣ таҷассум ёбанд.

Дар таърихи халқи тоҷик бори аввал Анҷумани II-юми Шӯроҳои Тоҷикистон (28-уми апрели соли 1929) Конституцияи Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистонро қабул намуд. Он дигаргуниҳое, ки амалан ба вуқӯъ омаданд, дар Қонуни асосии ҷумҳурӣ сабт гардиданд.

Дар ҳаёти сиёсии ҷумҳурӣ воқеаи таърихӣ ба амал омад. Мувофиқи қарори анҷумани III-юми Шӯроҳои ҶШС Ўзбекистон (майи соли 1929) моҳи сентябри соли 1929 Округи Хучанд, ки аз ноҳияҳои Хучанд, Конибодом, Ашт, Исфара ва ғайра иборат буд, ба ҳайати ҶМШС Тоҷикистон дохил гашт. Округ зиёда аз 250 ҳазор аҳоли дошт, ки аксарияти онҳо тоҷикон буданд ва он нисбат ба ноҳияҳои ҷануби марказӣ аз ҷиҳати иқтисодӣ тараққикарда буд, зеро пеш аз инқилоб ба ҳайати Генерал-губернатории Туркистон дохил мешуд. Бо ҳамроҳ шудани Округи Хучанд ба Тоҷикистон миқдори аҳолии ҷумҳурӣ ба 1 миллиону 200 ҳазор нафар расида, иқтисодии он афзуд.

16-уми октябри соли 1929 Анҷумани сеюми Ҷавкулуддаи Шӯроҳои Тоҷикистон дар бораи ташкил ёфтани Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон қарор ва изҳорот қабул кард. Сессияи КИМ ИҶШС 5-уми декабри соли 1929 масъалаи мазкурро муҳокима намуда, бо қарори худ барпо гардидани ҶШС Тоҷикистонро дастгирӣ кард.

Анҷумани VI-уми Шӯроҳои ИҶШС аз моҳи марти соли 1931 қарори сессияи КИМ-ро тасдиқ намуда, ҶШС Тоҷикистонро ба ҳайати ИҶШС қабул кард. Ҳамин тавр, ташкилҳои ҶШС Тоҷикистон барои халқи тоҷик воқеаи бузурги таърихӣ буда, дар роҳи инкишофи минбаъдаи ҳаёти иқтисодӣ ва фарҳангии ҷумҳурӣ аҳамияти муҳим дошт.

3. ТАЪСИСҶИИ СОЗМОНҶОИ ҶАМЪИЯТИЮ СИЁСӢ ДАР ТОҶИКИСТОН

Ташкилҳои ҳизби коммунист. Яке аз воқеаҳои муҳим дар ҳаёти ҷамъиятӣ-сиёсии ҷумҳурӣ дар солҳои 20-ум ба вуҷуд омадани ташкилотҳои ҳизбӣ ва созмонҳои ҷамъиятӣ ба ҳисоб меравад.

Ҳанӯз дар рафти инқилоби якуми рус аввалин гурӯҳҳои сотсиал-демократӣ дар ноҳияҳои шимолии Тоҷикистон ташкил ёфта буданд. Вале ташкилотҳои нахустини болшевикӣ дар охири соли 1917 дар ноҳияҳои шимолии Тоҷикистон пайдо шуданд ва он вақт 7 ташкилоти ҳизбӣ 170 коммунистро муттаҳид мекард.

Дар ин кор сахми болшевикон Е. А. Иванитский, Д. Т. Деканов, Ҷ. Зокиров, Ҳ. Усмонов ва дигарон калон буд. Баъд аз сарнагун шудани аморати Бухоро дар Тоҷикистони марказӣ ва ҷанубӣ аввалин ташкилотҳои ҳизбӣ таъсис ёфтанд.¹ Соли 1921 Комиссияи ҳарбию сиёсӣ, ки ба он Т. М. Дяков ва Ш. Шотемур сарварӣ мекарданд, ба Помир омада, дар ташкили ячейкаҳои ҳизбӣ сахм гузоштанд.

Ба фаъолияти ташкилотҳои ҳизбӣ, ки дар ҳудуди Тоҷикистон ҷойгир буданд, КМ РКП (б) роҳбарӣ мекард ва кӯмак мерасонд. То тақсимоти миллӣ-марзии Осиёи Миёна ташкилотҳои ҳизбии ноҳияҳои шимолӣ ва Помир ба ҳайати Ҳизби коммунистии Туркистон, ташкилотҳои ҳизбии ноҳияҳои марказӣ ва ҷанубӣ ба ҳайати Ҳизби коммунистии Бухоро дохил мешуданд.

19-уми майи соли 1922 идораи намояндагии ваколатдори КМ РКП (б) дар Осиёи Миёна Бюрои Осиёимиёнагии КМ ВКП (б) ташкил дода шуда буд, ки он моҳи октябри соли 1934 барҳам хӯрд. Ин бюро дар қори мустақкам қардани ҳизбҳои коммунистии ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна хизмати калон қардааст.

Бо мақсади барпо намудани ташкилоти ҳизбии ҶМШС Тоҷикистон 6-уми декабри соли 1924 Бюрои Осиёимиёнагии КМ ВКП (б) Бюрои ташкилии ХК (б) Ўзбекистон дар ҶМШС Тоҷикистонро таъсис дод. Дар ҳайати он Ҷ. Имомов, С. М. Соколов (қотиби масъул), О. Акчурин, А. Алиев, Б. Додобоев, Ҷ. Зокиров, Ҷ. А. Путовский, Б. В. Толпиго, Ш. Шотемур, А. Ёрмухаммадов дохил буданд. Бюрои ташкилӣ дар се соли мавҷудияташ қорҳои зиёди сиёсӣ, иқтисодӣ ва тарбиявиро ба ҷо оварда, амалан Конференсияи якуми вилоятии Тоҷикистонро тайёр қард.

Рӯзҳои 21-27-уми октябри соли 1927 Конференсияи якуми ҳизбии вилоятии Тоҷикистон шуда гузашт ва он Комитети ҳизбии вилоятии Тоҷикистонро ба расмият даровард. Дар ҳизб 1147 нафар коммунист - 614 аъзо ва 533 номзад ба аъзогии ҳизб буданд, ки 69,6 фоизи коммунистонро намояндагони миллатҳои маҳаллӣ ташкил меоданд.

Конференсия фаъолияти ташкилотҳоро дар тӯли 3 сол ҷамъбааст намуда, вазифаи онҳоро оид ба сохтмони ҳизбӣ, азнавбарқароркунии хоҷагии халқ, нест қардани боқимондагони дастаҳои босмаҷиён, роҳҳои мубориза бар зидди унсурҳои ҷамъияти феодалий ва ба амал баровардани нақшаҳои сохтмони сотсиалистӣ дар шароити Тоҷикистон муайян қард.

¹ Муфассал ниг.: Гафурова Н.К. История компартии Таджикистана. – Душанбе, 1963; Очеркҳои таърихи партияи Тоҷикистон. – Душанбе, 1969; Коммунистическая партия Таджикистана. Аннотированный указатель литературы. – Душанбе, 1962 ва ғайра.

Бо ҳамроҳ шудани Округи Хучанд ба ҶМШС Тоҷикистон ташкилоти ҳизбӣ пурқувват шуда, 1572 нафар коммунист ба ҳайати ташкилоти ҳизбии вилояти Тоҷикистон дохил гардид.

Моҳи октябри соли 1929 Анҷумани Ҷавҳуллодаи Шӯроҳо ҶМШС Тоҷикистонро ба Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон табдил дод. Ин воқеаи таърихӣ имконият дод, ки ташкилоти вилоятӣ ҳизбӣ 25-уми ноябри соли 1929 чун Ҷизби Коммунистии (болшевикони) Тоҷикистон ташаккул ёбад.

Анҷумани I-уми муассисони ХК (б) Тоҷикистон, ки рӯзҳои 6-15 июни соли 1930 дар Душанбе баргузор гардид, таъсис ёфтани Ҷизби коммунистии Тоҷикистонро аз ҷиҳати ташкилӣ ба расмият дароварда, вазифа, роҳҳо ва вазифаҳои барпо кардани ҷамъияти сотсиалистиро муайян намуд.

Анҷуман қайд кард, ки сафи ташкилотҳои ҳизбии ҷумҳурӣ 2,5 маротиба афзуда, 5358 нафар коммунистонро ҷамъ овардааст. ХК Тоҷикистон аз 7 ташкилоти ҳизбии округӣ: Сталинобод, Хучанд, Ёротеппа, Кӯлоб, Қӯрғонтеппа, Панҷакент, Фарм, ташкилоти ҳизбии ВАБК, 9 комитети ҳизбии ноҳиявӣ, 2 комитети ҳизбии шаҳрӣ, 183 ячейкаи ҳизбӣ ва 39 гурӯҳи номзадӣ иборат буд. Баъд аз съезд пленуми КМ барпо гардид, ки дар он М. Д. Хусейнов котиби якум, Ш. Шотемур котиби дуҷуми КМ интихоб гардиданд.

Ҷамин тавр, Ҷизби коммунистии Тоҷикистон дар шароити таърихӣ ташкил ёфт, ки вазъи ҳаёти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ҳанӯз хеле паст буд.

Ҷизби коммунистии Тоҷикистон дар давраи ташаккулёбии худ хусусиятҳои хос дошт: дар ҳаёти он миқдори синфи коргар хеле кам буда, аксариятро деҳқонон ташкил медоданд; ҳизб аз рӯзҳои аввали ташаккули худ намоёндагонии миллат ва халқиятҳои гуногунро дар бар мегирифт; дар Тоҷикистони марказӣ, ҷанубӣ ва Помир аввалин ячейкаҳои ҳизбӣ дар қисмҳои ҳарбӣ ташкил ёфта, миқдори зиёди коммунистон дар давраи ташаккулёбии ҳизб бесавод ё камсавод буданд; дар ҳаёти ҳизб бо сабабҳои объективӣ миқдори қонун, хусусан аз ҳисоби тоҷикон, хеле кам буданд.

Созмонҳои ҷавонон дар ҷумҳурӣ. Дар ҷамъияти инсонӣ масъалаи насли наврас ҳамеша дар мадди аввал меистад. Бо барпо шудани Ҳокимияти Шӯравӣ ҳизби коммунистӣ шакл ва усулҳои муфиди корро бо ҷавонон пайдо намуд. Таҳти сарвари

асосгузори Давлати Шӯравӣ В. И. Ленин ва хизби коммунистӣ Иттифоқи ҷавонон ташаққул ёфт. Ҷунин ташкилот дар Тоҷикистон низ ба вучуд омад.

Иттифоқи ленинии коммунистии ҷавонони Тоҷикистон ташкилоти оммавии ҷамъиятию сиёсии ҷавонон, қисми таркибӣ ва яке аз отрядҳои ВЛКСМ буд. Комсомоли Тоҷикистон дар асоси принципҳои ленинии гоҷавию ташкилии сӯзмонҳои ҷавонон ва нормаҳои ахлоқӣ, ҷамъиятӣ, умумибашарӣ ба вучуд омадааст.¹

Дар Тоҷикистон яҷейкаҳои комсомолӣ бори аввал соли 1918 дар ноҳияҳои шимолӣ ташкил ёфта, дар марказ ва ҷануби Тоҷикистон пас аз сарнагун шудани аморати Бухоро ба вучуд омаданд. Яҷейкаҳои аввалини Иттифоқи ҷавонони Помир соли 1923 дар Хоруг ва Поршнев ташкил ёфтанд. Ҷ. Зокиров, Ш. Хоҷаев (Садруллин), Н. Озернов, К. Баракаев, А. Салимзода, Д. Марокин, А. Ҳайдаров, М. Тошмуҳаммадов, П. Саидахмадов, М. Ҳоҷибоев, Б. Ҳамдамов ва дигарон аввалин комсомолони фаъол мебошанд, ки дар ташкили комсомоли Тоҷикистон саҳм гузоштаанд.

Моҳи декабри соли 1924 Бюрои ташкилии ЛКСМ Ёзбекистон дар ҶМШС Тоҷикистон ташкил шуд, ки фаъолияти худро асосан аз январӣ соли 1925 сар кардааст.

27-уми октябри соли 1925 дар Душанбе конференсияи якуми комсомоли Тоҷикистон барпо гардид ва ин рӯз рӯзи ташкилҳои комсомоли ҷумҳурӣ ҳисобида мешавад. Дар конференсия ба ҷои Бюрои ташкилии ЛКСМ Ёзбекистон дар ҶМШС Тоҷикистон Комитети вилоятии комсомол ташкил карда шуд. Ҳамон сол ташкилоти комсомолии ҷумҳурӣ 48 яҷейка дошт, ки 1288 нафар комсомолонро дар бар мегирифт.

Ноябри соли 1930 Анҷумани I-уми комсомоли Тоҷикистон ба ҷои Комитети вилоятӣ Иттифоқи ленинии коммунистии ҷавонони Тоҷикистонро таъсис намуд. Анҷуман вазифаи комсомолро дар давраи нави сохтмони сотсиалистӣ муайян кард.

Ҳамин тавр, комсомоли Тоҷикистон дар шароити махсус ба миён омад. Аввалан, дар ин сарзамин пролетариат набуд ва муносибатҳои иқтисодии токапиталистӣ вучуд доштанд. Сониян, аксари ҷавонон бесавод буданд. Миқдори ҷавонони коргар бениҳоят кам буд. Бинобар ин, комсомоли Тоҷикистонро асосан ҷавонони деҳот ташкил менамуданд. Хусусияти хоси дигари

¹ Ниг.: Зикриёев Ф. Роҳи пуршарафи комсомоли Тоҷикистон (нишондиҳандаи адабиёт). – Душанбе, 1975.

ташкили Иттифоқи ҷавонон дар Тоҷикистон аз он иборат буд, ки ячейкаҳои махсуси комсомолии духтарон таъсис дода шуд. Ҷунончи, соли 1928 дар шимоли Тоҷикистон 8 ҷунин ячейкаҳо вучуд дошанд, ки 125 нафар духтаронро дар бар мегирифтанд.

Таърихи комсомоли Тоҷикистон бо таърихи ҷумҳурӣ алоқаманд аст. Комсомоли Тоҷикистон аз рӯзҳои аввали ташкилҳои худ дар қори барқарор ва мустақкам намудани Ҳокимияти Шӯравӣ ғаёлона иштирок кард ва дар торумор қардани дастаҳои босмаҷиён ҳиссаи босазо гузошт. Дар солҳои 20-30-юм 50 ғоизи муаллимони ҷумҳуриро комсомолон ташкил мекарданд. Дар арағаи Анҷумани муассисони ЛКСМ дар Тоҷикистон 419 ячейкаҳо мавҷуд буданд, ки 1915 комсомолро муттаҳид мекарданд. Комсомолон ва ҷавонон дар давраи саноатикунонӣ ва коллективонии хоҷагии қишлоқ ғаёлияти худро низ нишон доданд.

Конференсияи 2-юми Умумииттифоқии РКСМ (майи соли 1922) «Дар бораи ҳаракати бачагон» қарор қабул кард, ки дар асоси он ташкилотҳои пионерӣ барпо гардиданд. Дар Тоҷикистон бори аввал отрядҳои пионерӣ соли 1923 дар шаҳри Хучанд ташкил ёфта буданд. Конференсияи 1-уми ЛКСМ Тоҷикистон (октябри соли 1925) ташкилоти пионериро дар ҷумҳурӣ таъсис дод.

Иттифоқҳои қасаба. Яке аз ташкилотҳои оммавитарини ҷамъиятии Тоҷикистон Иттифоқҳои қасаба буда, қоргарон, зиёӣён, намояндагони миллат ва халқиятҳои гуногунро фаро мегирифт.¹ Дар Тоҷикистон аввалин ташкилотҳои ибтидоии Иттифоқҳои қасаба моҳи марти соли 1917 аз тарафи қоргарони роҳи оҳани Хучанд ташкил шуданд.

Азбаски дар Тоҷикистон саноат таракқӣ накарда буд ва миқдори қоргарон, хизматчиён хеле кам буд, дар аксарияти ноҳияҳо ва шаҳрҳо Иттифоқҳои қасаба дертар ташкил шуданд. Дар ташаккули Иттифоқҳои қасабаи Тоҷикистон таъсир ва ёрии амалии Иттифоқҳои қасабаи РСФСР, ҶМШС Туркистон, ҶШС Ёзбекистон хеле қалон аст. Моҳи марти соли 1919 дар шаҳри Тошкент Анҷумани 1-уми Иттифоқҳои қасабаи ҶМШС Туркистон барпо гардид, Анҷуман Оиннома қабул намуда, вазифаҳои ташкилотро дар барпо қардани сохтори нави ҷамъиятӣ муайян кард. Дар ҳуҷҷатҳои анҷуман роҳҳо, шаклҳо ва хусусиятҳои хося барпо қардан ва инкишофи ғаёлияти Иттифоқҳои қасаба дар шароити Осиёи Миёна баён ёфтаанд.

¹ Ниг.: Раҷабов С.А., Шуқуров М.Р. Профсоюзы Советского Таджикистана. – Душанбе, 1987.

Дар шимоли Тоҷикистон ва Помир, ки ба ҳайати Туркистон дохил мешуданд, раванди таъсиси ташкилотҳо тезтар мегузашт. Дар Тоҷикистони марказӣ ва ҷанубӣ Иттифокҳои касаба пас аз сарнагун шудани аморати Бухоро ва бо инкишофи ҳаёти иқтисодӣ-сиёсӣ ба вучуд омаданд.

Моҳи апрели соли 1926 дар шаҳри Душанбе Анҷумани 1-уми Умумитоҷикистони Иттифокҳои касаба барпо гардид. Он вақт Иттифокҳои касаба асосан аз ҷумлаи батракҳои коргарон 3687 аъзо доштанд, ки онҳоро 49 комитетҳои маҳаллӣ муттаҳид мекарданд. Дар байни онҳо 30 Ҷоизро тоҷикон, 60 Ҷоизро русҳо ва 10 Ҷоизро намояндагони миллатҳои гуногун ташкил мебуданд.

Иттифокҳои касаба пас аз ташкил ёфтани Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон мустақам гардида, дар қорҳои хоҷагӣ-тарбиявӣ, беҳтар намудани неқӯаҳволии аҳоли Ҷаёлона иштирок карданд.

Иттифокҳои касабаи Тоҷикистон дар солҳои 20-ум чун ташкилоти оммавитарини ғайриҳизбии ҷамъиятӣ ташаккул ёфта, саҳми худро дар мустақам намудани Ҷокимияти Шӯравӣ, саноатикунонӣ, барпо кардани соҳти қолҳозӣ ва гузаронидани инқилоби маданӣ гузоштаанд.

Дар роҳи озодии занон. Яке аз масъалаҳои муҳими ҷамъият дар асри ХХ ин озодии қомили занон мебошад. Занон на танҳо аз рӯи ҳуҷҷат, қонун, балки амалан бояд бо мардон баробарҳуқуқ бошанд. Масъалаи зан характери умумибашарӣ дошта, муаммоҳои онро дар миқёси ҷаҳон бояд ҳал кард ва иштироқи занро дар ҳаёти фарҳангии ҷамъиятӣ таъмин кардан зарур буд. Маъмулан, дар ҷамъият Ҷоизи занон аз мардон зиёдаст, бинобарин, ҳалли проблемаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ аз бисёр ҷиҳатҳо ба иштироқи Ҷаёлонаи занон вобаста аст.

Инқилоби Октябр дар роҳи ҳалли масъалаи занон хизмати зиёде кард. Сарфи назар аз қамбудиву душвории, Ҷокимияти Шӯравӣ тамоми қонунҳои қӯҳнаеро, ки ҳуқуқи занонро маҳдуд мекарданд, барҳам зада, давра ба давра мақеи занонро дар ҷамъият баланд бардошт. Омӯхтан, тадқиқ ва ҷамъбаст намудани таҷрибаи таърихӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба проблемаи занон аҳамияти илмӣ, амалӣ ва байналҳалқӣ дорад. Инқилоби Октябр дар асри ХХ ба диғаргун кардани соҳтори ҷамъиятӣ таҳкурсии гузошт. Барпо кардани соҳтори нави сотсиалистӣ тақозо мекард, ки раванд, шакл ва усулҳои нави қор ба занон пайдо карда шаванд. Бо ин мақсад моҳи сентябри соли 1919 дар назди Ҷизби қоммунист шӯъбаҳои маҳсуси қор дар байни занон ташкил ёфтанд, ки мудири аввалини он дар назди

КМ ҲҚР (б) И.Ф. Арманд буд. Ин гуна шӯъбаҳо дар тамоми мамлакат дар назди комитетҳои ҳизбии ҷумҳуриявӣ, вилоятӣ ва ноҳиявӣ ташкил ёфтанд.

Соли 1919 дар назди КМ Ҳизби коммунистии Туркистон таҳти роҳбарии И. И. Финкелштейн низ чунин шӯъба барпо гардид. Вазифаи он дар байни табақаи васеи занони меҳнаткаш таблиғу тарвиҷ бурдан, ҷалб намудани онҳо ба сафҳои Ҳизби коммунист, роҳбарӣ намудан ба ҳаракати занон дар маҳалҳо, омӯхтан ва пешбарӣ намудани пешниҳодҳо доир ба амалан аз байн бурдани зулму асорати занон иборат буд. Шӯъбаҳои занон ду вазифаи муҳимро иҷро мекарданд: аввалан, дар занон худшиносии синфиро бедор карда, майлу рағбати онҳоро ба фаъолияти ҷамъиятӣ зиёд кардан; дуюм, занонро ба иштироки амалӣ дар ҳаёти ҷамъиятӣ тайёр намудан.

Азбаски озод намудани занони Шарқ хусусиятҳои хос дошт, бинобар ин, бо ташаббуси Н. К. Крупская, А. М. Коллонтай, Е. Д. Стасова, К. Сеткин як гурӯҳ занони таҷрибанок, ба монанди С. Т. Любимова, Л. Отмарштейн, З. А. Пришепчик ва дигарон, ба ҷумҳуриҳои Осиеи Миёна фиристода шуданд. Онҳо ёри худро дар амалан озод кардани занон расонданд.

Дар Тоҷикистон шаклҳои муфиди кори байни занони маҳаллӣ пайдо карда шуданд.¹ Масалан, клубҳои махсуси занон созон дода шуданд, ки онҳо ба ғайр аз баланд бардоштани маданияти умумӣ занонро ба ҳаёти сиёсӣ ва иқтисодӣ ҷалб менамуданд. Дар озодшавии зани тоҷик инчунин шаклҳои зерини кор: маҷлисҳои вакилзанон, гузаронидани конференсияҳои тоҷикзанони ғайриҳизбӣ, ташкили маърақаҳои сиёсӣ саҳми босазо гузоштанд. Хусусан, маърақаи «Ҳучум», ки соли 1927 дар Тоҷикистон сар шуда буд, барои аз байни бурдани фаранҷӣ ва баланд шудани маданияти сиёсии занон таъсири мусбат расонд. Барои ба даст даровардани озодии занони тоҷик саҳми З. Мақсудова, У. Шамсиддинова, З. Шарифова, З. Қурбонова, К. Хочаназарова ва дигарон хеле калон аст.

Дар кори ба ҳаёти сиёсӣ-ҷамъиятӣ ҷалб кардани занон ташкилотҳои ҷамъиятӣ низ саҳми муайян гузоштанд. Масалан, бо мақсади ба кори ҷамъиятӣ ҷалб кардани духтарон қарор дода шуд, ки ячейқаҳои махсуси комсомолии духтарон ташкил дода шаванд. Дар натиҷаи чунин тадбирҳо миқдори комсомол-духтарон дар Тоҷикистон зиёд гардид.

¹ Муфассал ниг.: Гафарова М.К. Духовный облик женщины Советского Востока. – Душанбе, 1969; Набиева Р. Занони Тоҷикистон. – Душанбе, 1991; Зикриёева М.Ф. Историография проблемы женщин Таджикистана. – Душанбе, 2007 ва ғайра.

Бояд қайд кард, ки дар шароити Тоҷикистон ташкил кардани артелҳои махсус барои занон, ҳар гуна кооперативҳо, мағозаҳо ва мактабҳои гуногуни занона низ дар озодии онҳо кӯмаки амалӣ расонданд. Сарфи назар аз камбудии қори байни занон, дар солҳои 20-30-юм аз тарафи ташкилотҳои давлатӣ, ҳизбӣ ва ҷамъиятӣ қори пурсамари тарбиявӣ бурда шуд, ки дар натиҷа ғаёлияти ҷамъиятӣ, истеҳсоли ва сиёсии занон афзуд.

Ҳамин тавр, баъди Инқилоби Октябр дар Тоҷикистон низ, чун дар ҷумҳуриҳои дигари собиқ ИҶШС, Ҳизби коммунистӣ ва ташкилотҳои сершумори оммавӣ ба амал омаданд. Ташкилотҳои навпайдошудаи ҷамъиятӣ-сиёсӣ бевосита бо сохтори сотсиалистӣ алоқа доштанд. Вале сохтори сиёсии мавҷуда ба ташкилҳои сохтори бисёрҳизбӣ роҳ наметод.

4. ВАЗЪИ ИҚТИСОДИЁТ ВА ФАРҲАНГ ДАР ҶУМҲУРӢ

Сарфи назар аз таъсири манфии оқибатҳои ҷанги граждани, бо таъсисҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ташкилотҳои сершумори сиёсӣ-ҷамъиятӣ кӯшишҳо дар роҳи гузоштани асосҳои ҳаёти иқтисодӣ ва фарҳангӣ оғоз ёфтанд.

Халқи тоҷик дар нимаи дууми солҳои 20-ум шарафмандона меҳнат карда, саҳми арзандаи ҳудро дар барқароркунии хоҷагии халқ гузошт. Бо ёрии ҷумҳуриҳои бародарӣ дар солҳои 1926-1929 Тоҷикистон тавонист баъзе соҳаҳои саноатро пеш бурда, хоҷагии кишоварзиро ба роҳи коллективонӣ нигаронад ва дар инқилоби фарҳангӣ муваффақиятҳои назаррас ба даст орад.

Бо фарорасии вазъияти осоишта дар аксарияти ноҳияҳои шимолӣ бақайдгирии артелҳои хунармандӣ ва корхонаҳои хурди саноатӣ оғоз ёфт. Дар як муддати кӯтоҳ 132 артели хунармандӣ, ки 1650 корманд доштанд, ба истеҳсоли маҳсулот шурӯъ карданд. Корхонаҳои хурд, заводу фабрикаҳо милли кунонида шуда, давлат онҳоро зери назорат гирифт ва барои оғози ғаёлияташон ба онҳо ашъи хом ва маблағ ҷудо мекард.

Ҳукумати Иттифоқ соли 1926 экспедитсияи босалоҳиятро барои омӯхтан ва ташаккули саноати Тоҷикистон ташкил дод, ки он нақшаи тараққиёти хоҷагии халқро пешниҳод намуд. Бо тақлифи комиссияи Шӯрои Комиссарони халқии ИҶШС барои инкишофи иқтисодиёти Тоҷикистон маблағи зиёд ҷудо кард. Агар соли 1926 бучети ҷумҳури 84 ҶОИЗРО ташкил карда бошад, пас

соли 1927 он ба 92,2 фоиз расид. Танҳо дар семоҳаи якуми соли 1928 барои тараққиёти саноат 120 ҳазор сӯм чудо карда шуд.

Солҳои 1926-1927 дар натиҷаи барӯйхатгирии муассисаҳои хунармандӣ маълум гардид, ки 12 ҳазор корхона 19 ҳазор корманд дошта, маҳсулоти истеҳсолкардаашон 4 миллион сӯмро ташкил медиҳад. Дар чор вилояти Ҷумҳурии Мухтори Тоҷикистон – Душанбе, Фарм, Кӯлоб ва Сарисийё 3335 артелҳои хунармандӣ маҳсулот истеҳсол мекарданд.

Сарфи назар аз мушкилиҳо, дар нимаи дуюми солҳои 20-ум аввалин корхонаҳои нави саноатӣ ба кор даромаданд. Танҳо дар Душанбе корхонаи харротию механикӣ, заводҳои пахтатозакунӣ, равганкашӣ, собунпазӣ ва нерӯгоҳи хурди барқии обӣ фаъолияти худро сар карданд. Соли 1927 заводҳои пахтатозакунӣ дар Кӯлоб, Шаҳритус, Фархор, Кӯрғонтеппа ва Регар низ ба кор шурӯъ намуданд.

Дар шаҳаҳои Тоҷикистон, аз ҷумла дар Шӯроб, истеҳсоли ангишт зиёд гардид. Агар соли 1925 4892 тонна ангишт истеҳсол шуда бошад, пас солҳои 1927–1928 он ба 13 ҳазор тонна расид.

Ба инкишофи роҳҳои автомобилгард ва оҳан диққати махсус дода шуд. Танҳо солҳои 1925-1926 – 516 км роҳ ба кор даромад. Моҳи сентябри соли 1929 истифодаи роҳи оҳани Тирмиз-Душанбе оғоз гардид. Охири соли 1928 алоқаи телефонӣ ва радиопунавонӣ бо ноҳияҳои ҷумҳурӣ мустақкам гардид.

Мардуми тоҷик аз замони қадим бо кишоварзӣ машғул буда, табиати ҷумҳурӣ имконият меод, ки ба ин масъала ҷиддӣ машғул гарданд. Аз ин сабаб дар Тоҷикистон барномаи аграрӣ қабул гардида, дар равандҳои зерин: гузаронидани ислоҳоти обу замин; ба ҷои хоҷагиҳои боию феодалӣ ташкил намудани коллективҳои типи нав; аз худ кардани заминҳои бекорхобида, обшор кардани онҳо ва ғайраҳо кор бурда мешуд. Танҳо солҳои 1925-1929 ба заминҳои азхудкардашудаи водии Вахш аз ноҳияҳои кӯхистон зиёда аз 10 ҳазор хоҷагиҳо кӯчонида оварда шуданд.

Дар асоси қарори ҳукумат аз соли 1927 заминҳои вақфӣ дар Тоҷикистон бекор карда шуда, барои истифода ба ихтиёри Шӯроҳои маҳаллӣ супурда шуданд. Бо мақсади ҷоннок намудани кишоварзӣ-Ҳукумати Иттифок соли 1925 ба муддати ду сол аҳолии Бухорои Шарқиро аз супурдани андоз озод намуд.

Солҳои 20-ум ба ташкили кооператсияҳои гуногун: кредитӣ, мелиоративӣ, иттифоқи пахтакорон диққати махсус дода шуд.

Соли 1929 аз се ду ҳиссаи хоҷагиҳои деҳқонон ба хоҷагиҳои кооперативӣ дохил шуданд. Дар Тоҷикистон аввалин колхозҳо солҳои 1927 ташкил ёфтанд. Соли 1929 дар 209 колхоз 2888 хоҷагиҳои деҳқонӣ гирд оварда шуда буданд.

Бо мақсади ҷалб намудани аҳолии бекори деҳот ба истеҳсолот ва ғимояи ҳуқуқи онҳо якҷанд ташкилотҳои ҷамъиятӣ: «Иттифоқи коркунони замин ва ҷангал» (Рабземлес), «Иттифоқи ҷуфтгарон» (Иттифоқи «Қўшчӣ») ташкил ёфтанд.

Моҳи августи соли 1925 «Иттифоқи коркунони замин ва ҷангал» таъсис ёфт, ки раёсати он аз 8 нафар (5 нафар аъзои раёсат, 3 нафар комиссияи тафтишотӣ) иборат буд. То октябри соли 1927 дар ҷумҳурӣ 7 комитети вилоятӣ ва ноҳиявӣ, инчунин 13 комитети коргарон амал мекарданд. Иттифоқ кори ташкилӣ-тарбиявӣ бурда, 5703 батракро ба хоҷагиҳои коллективӣ ҷалб намуд ва ба бекори онҳо хотима дод.

Иттифоқи «Қўшчӣ», ки соли 1926 номи «Иттифоқи ҷуфтгарон»-ро гирифта буд, низ манфиати деҳқонони камбағалро ғимоя мекард. Дар арафаи ташкилёбии ҶШС Тоҷикистон иттифоқ аз 825 ячейка иборат буда, бештар аз 62600 аъзо дошт. Органи нашри ташкилот рӯзномаи «Деҳқони камбағал» буд. Ташкилот дар баланд бардоштани савияи маданӣ ва истеҳсолии аҳолии деҳот, бештар намудани дараҷаи некӯаҳволии онҳо хизмати босазо кардааст.

Ҳукумати Иттифоқ ба мустақам намудани базаи техникаи хоҷагии кишоварзӣ диққати махсус меод. Танҳо солҳои 1928-1929 хоҷагиҳои ҷумҳурӣ 55 трактор, 600 сеялка, 2,5 ҳазор плуг ва ғайра гирифтанд.

Ба соҳаи фарҳанг низ диққати махсус зоҳир карда мешуд. Аз солҳои аввали Ҳокимияти Шӯравӣ ба ҳамаи соҳаҳои маданият асос гузошта шуд. Он рақамҳое, ки гӯё тоҷикон дар арафаи Инқилоби Октябр аз 0,5 то 3 фоиз саводноқ буданд, нодуруст мебошад. Сарчашмаҳо шаҳодат медиҳанд, ки саводнокии тоҷикон на кам аз 15 фоизи аҳолиро ташкил меод.

Аввалин мактабҳои Шӯравӣ соли 1918 дар шимоли Тоҷикистон ва соли 1923 дар Бухорои Шарқӣ кушода шуданд.

Соли 1918 дар назди Шӯроҳои маҳаллии Хучанд шӯъбаи маорифи халқ ташкил ёфт, ки ба кори мактабҳо ва муассисаҳои маданӣ-равшаннамоӣ назорат мекард. М. С. Андреев Комиссари маорифи халқи уезд буд. Соли 1926 Комиссариати маорифи халқи Бухорои Шарқӣ таъсис ёфт. Мактабҳои кӯҳна дар Тоҷикистон то соли 1929 амал мекарданд ва ба вазифаю талаботи нав мутобиқ шуда буданд.

Аз соли 1921 дар тамоми Тоҷикистон мактабҳои махви бесаводӣ амал мекарданд. Аз соли 1920 ба сохтмони биноҳои махсуси мактабӣ шурӯъ намуданд. Дар Бухорои Шарқӣ биноҳои мактабӣ аз ҳисоби биноҳои маъмурӣ: хонаҳои бойҳо ва ё масҷидҳо ташкил ёфта буданд. Солҳои 1925-1929 дар Тоҷикистон ба тариқи ҳашари умумихалқӣ бисёр биноҳои мактаб иборат аз 4 то 7 синфхона сохта шуданд. Соли хониши 1924-1925 дар Уезди Хучанд 27 мактаби Шӯравӣ амал мекарданд, ки қариб 2,5 ҳазор талабаро фаро гирифта буданд.

Соли 1924 дар Бухорои Шарқӣ 4 мактаб-интернат дар Душанбе, Қаротог, Кӯлоб ва Фарм кушода шуданд. То соли 1929 шумораи умумии интернатҳои Тоҷикистон ба 20 адад расид.

Комиссариати маорифи халқи Тоҷикистон аз соли 1925 сар карда, кори ҷорӣ намудани таълими хатмиро сар кард. Таълими Шӯравӣ шаклан ва мазмунан аз таълими усули кӯҳна фарқ мекард.

Дар солҳои 20-ум ашхосе, чун А. Нисормухаммадов, Н. Шакарбеков, М. Саидмуродов, М. Мамадшоев, Чилабибӣ Ҳакимова, Сайрамбибӣ Қосимова, Маълумбибӣ Гадоева, Оламбибӣ Абдуллоева, Давлатмоҳ Тоҳирова ва садҳо дигарон дар мактабҳои Шӯравӣ хизмат карда, роҳи душвору пуршарафро дар маърифатнокунони халқи тоҷик аз сар гузарониданд. Мактабу муаллимони Шӯравии солҳои 20-ум ба таъқиби саҳти муллоҳо, душманони маорифи халқ гирифтोर шуда буданд. Сангсоркунӣ, террор, тарсонидан ва таъқибҳои гуногуни муаллимон дар тамоми минтақаҳои Тоҷикистон дида мешуд.

Дар мактабҳои нав Б. Ғафуров, З. Рачабов, Ҷ. Расулов, Б. Дадабоев, М. Ваҳхобов, С. Умаров, С. Рачабов ва дигарон таҳсил кардаанд.

Муассисаҳои маданӣ-маърифатӣ ба монанди китобхонаҳо, клубҳо, ҷойхонаҳои сурх, муассисаҳои таъбу нашр, радиошунавонӣ дар махви бесаводӣ саҳми худро гузоштанд. Аввалин китобхонаҳо соли 1918 дар Хучанд, солҳои 1921-1925 дар Душанбе, Панҷакент, Кӯлоб, Қаротог, Фарм кушода шуданд, ки дар ташвиқу тарғиби маърифат, саводомӯзӣ саҳми худро гузоштанд. Охири соли 1928 дар тамоми марказҳои вилоятҳо клубҳо амал мекарданд. Дар назди клубҳо «Хонаи деҳқонон», кружокҳои ҳаваскорӣ ва бадеӣ фаъолият доштанд. Солҳои 1919-1920 дар ноҳияҳои шимолӣ чумхурӣ кружокҳои театрий ташкил ёфтанд. Аввалин санъаткорон А. Ваҳхобов, А. Бобоев, Х. Мах-

мудов, Н. Саидов, Х. Умаров, Х. Даминова дар асарҳои сахнаӣ нақшҳои асосиро иҷро мекарданд. Дар асоси кружокҳои театри минбаъд театрҳои касбии тоҷик ба вуҷуд омаданд. Солҳои 20-ум адабиёти шӯравии тоҷик ташаккул ёфт. Дар сарғаҳи он қаламкашони машҳур С. Айнӣ, А. Лоҳутӣ, С. Ҷавҳаризода ва дигарон меистоданд. Асарҳои С. Айнӣ «Одина», «Намунаи адабиёти тоҷик», «Материалҳо доир ба инқилоби Бухоро», шеърҳои А. Лоҳутӣ ҳаёти халқи тоҷикро тасвир мекарданд.

Дар Тоҷикистон чандин муассисаҳои илмӣ ташкил ёфтанд. Чунончи, соли 1924 дар Душанбе музеи таърихӣ ва санъати тасвири кушода шуд. Соли 1926 стансияи санитарӣ-эпидимологӣ, Идораи архиви ҷумҳури таъсис ёфтанд. Соли 1929 боғи ботаникии Помир, Институти тадқиқотӣ-илмӣ назди ШКХ ҶШС Тоҷикистон ташкил шуд.

9-уми январи соли 1925 бо ташаббуси Комитети Инқилобии ҶМШС Тоҷикистон дар Тошкент ҷамъияти омӯзиши Тоҷикистон ва халқиятҳои эронии бурунмарзии он таъсис ёфт, ки дар назди он кружоки илмӣ «Тоҷикшиносӣ» амал мекард. Инчунин муассисаҳои илмӣ бо ёрии АФ ИҶШС дар солҳои 1917-1929 зиёда аз 10 экспедитсияи илмӣ бо сардории М. С. Андреев, А. Е. Ферсман, Е. Н. Павловский ва дигарон ташкил карданд, ки дар рафти онҳо захираҳои табиӣ, ресурсҳои меҳнати Тоҷикистон тадқиқ шуданд. Дар ин солҳо инчунин дар тадқиқи илмҳои гуманитарӣ, археология (бостоншиносӣ), этнография (мардумшиносӣ) аз осори хаттии ниёгон мавод ҷамъоварӣ шуданд. Ба баъзе дастхатҳо шарҳи библиографӣ дода шуд. Вале илми таърих ҳанӯз ҳаматарафа инкишоф наёфта буд.

Ҳамин тавр, вазъияти дохилӣ ва байналхалқӣ дар солҳои 20-ум мураккаб бошад ҳам, халқи тоҷик бо кӯмак ва дастгирии амалии ҷумҳуриҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ тавонист соҳиби ҶМШС (соли 1924) ва ҶШС Тоҷикистон (соли 1929) гардад.

Хусусиятҳои хоси кишвар ба назар гирифта шуда, баҳри барпо намудани ҷомеаи сотсиалистӣ як силсила созмонҳои ҷамъиятию сиёсӣ таъсис ёфтанд. Бори аввал дар роҳи озодшавии зани тоҷик қадамҳои амалӣ гузошта шуданд.

Дар солҳои 20-ум халқи тоҷик сахми худро дар барқароркунии хоҷагии халқ гузошта, ба сохтмони ҳаёти иқтисодӣ ва фарҳангии нав шурӯъ намуд.

БОБИ 5. СОХТМОНИ ҶОМЕАИ СОТСИАЛИСТӢ ДАР ТОҶИКИСТОН

1. НАҚША ВА САРШАВИИ СОХТМОНИ СОТСИАЛИЗМ

Проблемаи сохтмони ҷомеаи сотсиалистӣ хеле муҳим ва актуалӣ буда, таҷрибаи он аз тарафи ҷомеаи байналхалқӣ омӯхта шуда, паҳлӯҳои муфидаш самарнок истифода карда мешавад.

Барои ҳаматарафа омӯхтани мавзӯи мазкур ба хонанда пеш аз ҳама маҷмӯаи ҳуҷҷатҳо кӯмак хоҳанд расонд¹. Ҳарчанд таҷрибаи ҷомеаи сотсиалистӣ дар Тоҷикистон дар адабиёти илмӣ² таҳлил ва ҷамъбаст шудааст, тадқиқи ин масъала аз нигоҳи нав муҳим аст.

Барои барпо кардани сохтори нави сотсиалистӣ барномаи мушаххас лозим буд. Фавран баъд аз ғалабаи Инқилоби Октябр роҳбарони Давлати Шӯравӣ ва Ҳизби коммунист ба тартиб додани чунин барнома шурӯъ намуданд. Дар таърихи Давлати Шӯравӣ ин барнома ба номи «Нақшаи ленинии сохтмони сотсиализм» маълум аст. Дар нақша назария, амалия ва самтҳои асосии сохтмони сотсиализм равшан баён ёфтаанд. Барои барпо намудани ҷомеаи сотсиалистӣ бояд индустриякунонии мамлакат, коллективонии хоҷагии кишоварзӣ ва инқилоби фарҳангӣ дар амал татбиқ мегардиданд.

Дар нақша инчунин шартҳои барпо намудани сотсиализм пешниҳод гардиданд. Аз ҷумла, қайд шудааст, ки устувор намудани иттифоқи синфи коргар ва деҳқонон, мустақкам кардани ҳокимияти пролетариат, инкишофи дӯстӣ ва ҳамкориҳои ҳамаи халқҳои шӯравӣ, мубориза барои пурқувват намудани

¹Из истории индустриализации Таджикской ССР, 1926-1941 гг. Документы и материалы. Т.1 – Душанбе: Ирфон, 1972; Из истории коллективизации сельского хозяйства и колхозного строительства в Таджикской ССР 1926-1937 гг. Сборник документов и материалов. Т.1. – Душанбе: Ирфон, 1973; Из истории культурного строительства в Таджикистане в 1924-1941 гг. Сборник документов. Т. 1. – Душанбе: Ирфон, 1966 ва ғайра.

²Очеркҳои таърихи Партияи Коммунистии Тоҷикистон. Нашри дуюм. – Душанбе: Ирфон, 1969. История таджикского народа. Т.Ш. Кн. первая. Переход к социализму (1917-1937). – М.:Наука, 1964. История Таджикской ССР. Изд. второе, перераб. и доп. – Душанбе: Маориф, 1983, Набиева Р., Зикриёев. Ф. Таърихи халқи тоҷик. Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни мактабҳои олии ҷумҳурӣ. – Душанбе: Сарпараст, 2001 ва ғайра.

қобилияти мудофиавии мамлакат баҳри сохтмони ҷомеаи сотсиалистӣ хизмат хоҳанд кард.

Нақшаи сохтмони сотсиализм манфиати ҳамаи халқҳои Иттифоқи Шӯравиро дарбар гирифта, хусусиятҳои хоси сохтмони ҷомеаи сотсиалистиро дар ҷумҳуриҳои алоҳида низ муайян карда буд. Тоҷикистони тоинқилобӣ, ки асосан дар дараҷаи тараққиёти феодалӣ меистод, капитализмро чун сохти ҷамъиятӣ аз сар нагузаронида ба сотсиализм мегузашт.

Анҷумани XIV-уми ВКП (б) қарор дод, ки дар мамлакат индустриякунонӣ аз саноати вазнин сар карда шавад. Вале вазъи иқтисодӣ-иҷтимоии Тоҷикистонро ба назар гирифта, дар ҷумҳурӣ бояд аввал саноати сабук барпо карда мешуд.

Бо мақсади ба амал баровардани барномаи сохтмони сотсиализм қарор шуд, ки нақшаҳои мушаххаси панҷсолаҳои тараққиёти хоҷагии халқ тартиб дода шаванд.

Саноатикунонии ҷумҳурӣ. Дар натиҷаи амалӣ гардидани нақшаҳои панҷсолаҳои солҳои сиюм Тоҷикистон бояд ба қафомонии техникӣ, иқтисодию фарҳангии худ хотима дода, бо ҷумҳуриҳои пешқадам баробар мегардид. Яке аз роҳҳои ба даст овардани ин мақсад саноатикунонии ҷумҳурӣ буд, вале дар ин роҳ душвориҳои калон меистоданд. Аввалан, агар дар ноҳияҳои шимолӣ каму беш корхонаҳои хурди саноатӣ вучуд дошта бошанд, дар Тоҷикистони марказӣ ва ҷанубӣ, ба истиснои корхонаҳои хурди ҳунармандӣ, равғанкашӣ ва пахтатозакунӣ, корхонаҳои калони саноатӣ вучуд надоштанд; дуюм ин, ки дар Тоҷикистони солҳои 20-ум синфи корғари касбӣ ҳанӯз ташаккул наёфта буд; сеюм, набудани роҳҳо, нерӯгоҳҳои барқӣ, сохтори алоқа низ ба индустриякунонӣ ҳалал мерасонид.

Ҳамин тавр, Тоҷикистон ба ашёи хоми худ ва имкониятҳои техникийо захираҳои меҳнаташ така намуда, самтҳои инкишофи саноатро муайян кард. Оид ба ин масъала Анҷумани II-юми ҲК (б) Тоҷикистон қарорҳои дахлдор қабул кард. Ҷумҳурӣ асосан роҳи тараққиёти саноати сабукро пеш гирифта, барои пешрафти саноати кӯҳӣ, металлкоркунӣ, электроэнергетика низ саъю кӯшиш кард.

Дар солҳои аввали саноатикунонӣ ба нақша гирифта шуда буд, ки корхонаҳои коркарди мева, ғалладона, нонпазӣ, равғанкашӣ, пахтатозакунӣ, машрубот, дӯзандагӣ ва бофандагӣ сохта шаванд. Инчунин заводҳои равғани Кӯлоб, Қӯрғонтеппа, шаробкашии Душанбе, Ёротеппа, Исфара, Хучанд, Панҷакент, консерви Хучанд, комбинатҳои орди Кофарниҳон, Қӯрғонтеппа, заводҳои пахтатозакунии Душанбе, Кӯлоб, Уялӣ, фабрикаҳои

ресмонресии Хучанд, Душанбе, Фарм, нерӯгоҳи барқи обии Варзоб, роҳи автомобилии Душанбе-Қўрғонтеппа, Чилликўл, Сарой-Камар, Қўлоб-Кангурт, Янги Бозор-Душанбе, фабрикаи қаннодии Конибодом, заводҳои нон ва хишти Душанбе, Пролетар, фабрикаи дўзандагии Душанбе, роҳи оҳани Душанбе-Янги Бозор ва гайраҳо бояд сохта мешуданд. Дар Тоҷикистон зиёда аз 100 корхонаҳои хурду калони саноатӣ бояд ба кор сар мекарданд, ки 17 адади онҳо корхонаҳои калон буданд. Корхонаҳои вучуддошта васеъ ва таҷҳизонда мешуданд. Маблағи умумии ба саноат сарфшуда 80 млн. сўмро ташкил меод. Дар аввали солҳои 30-юм ба сохтмони комбинати Қарамазор, комбинати матоҳҳои пахтагини Душанбе, заводи механикӣ, фабрикаҳои пойафзолбарории Душанбе ва Хучанд шурӯъ намуданд. То Инқилоби Октябр бо сабаби вучуд надоштани роҳҳои оҳан ва мошингард равобити тоҷикон ҳатто дар дохили Тоҷикистон мӯътадил набуд. Бинобар ин, дар давраи Ҳокимияти Шӯравӣ ба сохтмони роҳҳо диққати махсус меоданд. Бо ёрии ҷумҳуриҳои Иттиҳоди Шӯравӣ дар солҳои 20-ум ва 30-юм роҳҳои оҳан ва мошингард сохта шуданд, ки онҳо ноҳияҳоро бо пойтахти Тоҷикистон мепайвастанд. Ба кор андохтани роҳҳои оҳани Тирмиз-Душанбе, Мелниково-Шӯроб, Душанбе-Кофарниҳон, роҳҳои автомобилгарди Сталинобод-Қўрғонтеппа, Сталинобод-Оби-Гарм, сарбанди канали Вахш то бандари Панҷи поён ва гайраҳо аҳамияти калони хоҷагӣ ва иқтисодӣ доштанд.

Саноатикунонӣ дар Тоҷикистон хусусиятҳои хоси худро дошт. Яке аз ин хусусиятҳо набудани корхонаҳои калони саноатӣ ва синфи коргари миллӣ буд. Дигар хусусияти хоси саноатикунонӣ аз он иборат буд, ки дар Тоҷикистон аввал саноати сабук ва хӯрокворӣ тараққӣ мекард. Азбаски дар солҳои аввали саноатикунонӣ занон бо мардон дар як корхона кор карда наметавонистанд, барои онҳо корхонаҳои махсуси занона ташкил дода шуда буданд. Тараққиёти минбаъдаи саноатикунонӣ ба барпо намудани дигар соҳаҳои саноат, аз ҷумла саноати вазнин, оварда расонд. Саноатикунонӣ дар Тоҷикистон бо ёрии бевоситаи синфи коргари рус ва дигар ҷумҳуриҳои бародарӣ гузаронида мешуд. Дар охири солҳои 20-ум саноатикунонии Тоҷикистон сар шуд ва дар солҳои 30-юм қариб 100 корхонаи саноатӣ сохта шуда, маҳсулот мебароварданд. Аз ҷумла, дар соли 1930 заводҳои пахтадозакунии Қўрғонтеппа ва Қўлоб, соли 1932 чунин завод дар Сарой-Камар сохта шуданд.

Дар қатори саноати пахтатозакунӣ саноати шоҳибобӣ низ тараққӣ мекард. Дар солҳои 1932-1933 комбинати шоҳибобии Хучанд ва фабрикаи шоҳибобии Душанбе ба кор даромаданд, ки дар ин корхонаҳо қувваи асосии кориро занон ташкил медоданд.

Саноати хӯрокворӣ низ тараққӣ меёфт. Заводҳои шаробпазии Хучанд, Ҷротеппа ва Панҷакент, заводҳои равангашии Кӯлобу Қўргонтеппа ба кор даромаданд. Дар Тоҷикистон солҳои 30-юм ба омӯзиши сарватҳои табиӣ аҳамияти зиёд дода мешуд. Барои омӯхтани боигариҳои табиӣ АФ ИЧШС ва як қатор институтҳои илмӣ-тадқиқотӣ экспедитсияҳои комплексӣ ташкил карда буданд. Дар ин солҳо комбинати маъдантозакунии Консой сохта шуд, қони ангишти Шӯроб ва заводи нафти «Санто» аз нав бунёд шуданд. Истеҳсоли ангиштсанг аз 13 ҳазор тонна ба 15 ҳазор тонна ва истеҳсоли нафт аз 10,9 ҳазор тонна то ба 17,3 ҳазор тонна расид.

Соли 1931 сохтмони комбинати полиметаллии Консой, заводи механикии ба номи С. Орҷоникидзе дар шаҳри Душанбе сар шуд. Дар Душанбе заводҳои хишт ва чӯб, дар Пролетар заводи хишт сохта шуданд. Сохтмони матбааи Душанбе сар шуда, дар ҷумҳурӣ 8 матбааи ноҳиявӣ ба кор даромаданд.

Бо заҳмати қаҳрамононаи меҳнаткашон дар ҷумҳурӣ истеҳсоли маҳсулот афзуда, ҳосилнокии меҳнат баланд гардид. Маҳсулоти умумии саноат соли 1937 назар ба соли 1932 зиёда аз 200 фоиз афзуд, некуаҳволии халқ сол то сол беҳтар мегардид.

Дар рафти саноатикунонӣ синфи коргари ҷумҳурӣ ташаккул ёфта, дар охири солҳои 30-юм зиёда аз 140 ҳазорро ташкил медод. Синфи коргари Тоҷикистон миллатҳои гуногун – русҳо, украинҳо, белорусҳо, ўзбекҳо, тоҷорҳо ва дигаронро дарбар мегирифт.

Бояд гуфт, ки дар тайёр намудани кадрҳои баландихтисос Федератсияи Россия ва дигар ҷумҳуриҳои бародар кӯмаки калон расониданд. Ин ёрӣ пеш аз ҳама дар он ифода меёфт, ки ба Тоҷикистон мутахассисони зарурӣ, муҳандисону техникҳо фиристода мешуданд. Ғайр аз ин, мутахассисон дар дигар ҷумҳуриҳои Иттиҳоди Шӯравӣ тайёр карда мешуданд.

Яке аз муваффақиятҳои саноатикунонӣ дар ҷумҳурӣ ташаккули синфи коргар аз байни занони тоҷик мебошад. Чунончи, агар охири соли 1932 дар Тоҷикистон ҳамагӣ 10 нафар занони инженер-техник бошанд, пас соли 1937 аз 262 нафар инженерони ҷумҳурӣ 122 нафарашон занон буданд.

Ҳамин тавр, ташаккули синфи коргар аз аҳолии маҳаллӣ дар панҷсолаҳои пешазчангӣ оғоз ёфтааст. Шаклу усулҳои ба сафи коргарон ҷалб кардани қувваҳои қорӣ бисёр буданд. Аз ҷумла, бо роҳи даъват аз ноҳияҳои дурдасти ҷумҳурӣ ва аз ҷумҳуриҳои дигари шӯравӣ дар асоси шартнома шаклҳои асосии ташаккули синфи коргар ба ҳисоб мерафтанд.

Солҳои 30-юм аз ҳисоби аврупоӣҳо ва аҳолии таҳҷой авлодҳои коргарӣ пайдо шуда буданд. Ва аз ҳама муҳимаш он буд, ки ба душвориҳо нигоҳ накарда, синфи коргар ташаккул меёфт. Дар баъзе соҳаҳои саноат – бофандагӣ, хӯрокворӣ, пахтадозакунӣ аҳолии маҳаллӣ 60 фоизи шумораи умумии коргаронро ташкил мекарданд.

Суръати тезии тараққиёти саноати сабук истифодаи босамари шаклҳои гуногуни тайёр кардани коргарони ихтисосмандро ба миён мегузошт. Солҳои пеш аз ҷанг мактабҳои таълимӣ дар назди фабрикаву заводҳо (ФЗУ), шаклҳои шогирдии инфиродӣ ва бригадӣ, ҳамчунин фиристодани ҷавонон ба дигар ҷумҳуриҳои иттифоқӣ шаклҳои асосии тайёр намудани кадрҳои соҳибихтисос ба ҳисоб мерафт.

Саҳми корхонаҳои Москва, Ленинград, Тошкент, Фарғона ва ғайраҳо дар тайёр намудани мутахассисон хеле калон буд.

Ба қор бурдани техника ва технологияи пешқадам муттасил баланд гардидани ихтисоси истеҳсолии коргаронро тақозо мекард. Афзоиши маҳсулнокии меҳнат ба баландшавии дараҷаи ихтисос вобастагӣ дошт.

Шакли муҳими баланд гардидани сатҳи маданияту техникаӣ ва дар айни замон заминаи муҳими бештар гардидани саводи техникаи коргарон дар солҳои 20-ум ва 30-юм рафъи бесаводӣ ва камсаводӣ ба ҳисоб мерафт ва ин тақозои прогресси техникаӣ буд.

Яке аз роҳҳои муҳими азхуд кардани техника иштироки коргарон дар маҳфилҳои омӯзиши техникаӣ, мактабҳои техникаӣ ва омӯзиш дар сари дастгоҳ ба ҳисоб мерафт, ки онҳоро ҷамъияти махсуси «Барои аз худ намудани техника» ташкил намуда буд. Ин ҷамъият дар Тоҷикистон охири соли 1932 ба вучуд омад. Ҷамъият бояд дар навбати аввал коргарони нав ба истеҳсолот омадаро ба таҳсил ҷалб намуда, таблиғи таҷрибаи пешқадамро дар соҳаи азхуд намудани техникаи нав ба роҳ мемонд. Бо ин мақсад дар давраи панҷсолаи пешазчангӣ як гурӯҳ зарбдорон барои шиносӣ бо таҷрибаи қори корхонаҳои муҷовир ба

Ленинград фиристода шуда буданд. Дар қатори дахҳо коргарон М. Посилкина ва сарвари комсомолони комбинати шоҳибофии Ленинобод С. Исқандарова низ ба Ленинград рафтанд.

Чуноне ки маълум аст, саҳми мусобиқаи сотсиалистӣ дар сохтмони ҷамъияти нав калон буд. Бинобар ин, ҳанӯз солҳои 30-юм ташкилотҳои ҳизбию ҷамъиятӣ шаклҳои ҷолиби мусобиқаро пайдо намуданд. Анҷумани XVI-уми ВКП (б) соли 1930 ба инкишофи мусобиқа диққати ҷиддӣ дода, қайд намуд, ки шакли нави меҳнати синфи коргар – ҳаракати зарбдорӣ ва стахановӣ ривоч дода шавад.

Ҳамин тавр, дар солҳои пешазчангӣ синфи коргар дар ҳаракатҳои навоарӣ ва стахановӣ фаъолона иштирок карда, нақшаҳои кори худро барзиёд иҷро намуд ва дар зиёд шудани миқдор ва беҳтар гаштани сифати маҳсулот саҳм гузоштааст. Дар байни онҳо коргарони кони Шӯроб Назаршо Назаршоев, Қаландар Тошбеков, коргарзанони комбинати шоҳибофии Ленинобод Назокат Шокирова, Бисоро Марачабова, заводи пахтатозакунии Шаҳритус Татьяна Худенко, Ольга Бадун ва дигарон буданд, ки дар инкишофи саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳисса гузоштаанд.

Бо тугайли меҳнати эҷодкорунаи синфи коргар маҳсулнокии меҳнат баланд гардида, нақшаҳои истеҳсоли асосан иҷро гардиданд. Ҳаҷми умумии истеҳсоли саноати Тоҷикистон соли 1940-ум 6,8 фоиз афзуд. Истеҳсоли ангишт дар соли 1940-ум ба 204 ҳазор тонна, қувваи барқ ба 62,1 млн. кв/соат расид, ки ин назар ба соли 1937-ум 3 баробар зиёд буд.

Дар натиҷаи саноатикунонӣ дар Тоҷикистон нобаробарии байни мардон ва занон барҳам дода шуд.

Аммо шахспарастӣ, мавҷудияти идоракунии маъмурию фармондеҳӣ ба саноаткунони Тоҷикистон таъсири манфӣ расонданд. Дар давраи пешазчангӣ дар гузаронидани саноатикунонӣ, тайёр намудани кадрҳо камбудихо ҷой доштанд. Масалан, базаи сусти ба тараққиёти ҳамаи соҳаҳои саноат, сохтмони корхонаҳо, рафъи бекорӣ имконият надод; кадрҳои инженерии техникӣ, аз ҷумла коргарон, маҳсусан, занони миллати маҳаллӣ кам тайёр карда мешуданд, занони маҳаллӣ ба корҳои роҳбарикунанда кам пешбарӣ карда мешуданд, сохтмони муассисаҳои иҷтимоию маишӣ гайриканоатбахш буд.

Азбаски Тоҷикистон дар ҳайати Иттиҳоди Шӯравӣ буд, инкишофи соҳаи саноати сабук ба назар гирифта шуд ва ба

тараққиёти соҳаҳои гуногуни саноати вазнин диққати зарурӣ дода намешуд; синфи корғари маҳаллӣ хеле кам буд, он асосан аз ҳисоби корғарони рус, украин, белорус, тотор, ўзбек ва ғайраҳо иборат буд. Дар баъзе минтақаҳои Бадахшони Кӯҳӣ, Зарафшон, ки сангҳои зиёди қиматбаҳо вучуд доранд, ба сохтмони корхонаҳо аҳамият дода намешуд. Дар он мавзёҳо низ корхонаҳои дӯзандагӣ ва бофандагӣ кушодан мумкин буд. Хулоса, ба инкишофи иқтисодиёти тамоми ғӯшаю канори Тоҷикистон аҳамияти яхела дода намешуд. Ин камбудихоро бояд Давлати соҳибистиклоли Тоҷикистон барҳам дода, ба инкишофи ҳаматарафаи саноат диққати ҷиддӣ диҳад.

Коллективонии хоҷагии кишоварзӣ. Таҷдиди сотсиалистии хоҷагии халқ на танҳо гузаронидани саноатикунонии мамлакат, балки коллективонии хоҷагии кишлоқро низ дар бар мегирифт.

Анҷумани XV-уми ВКП (б) (соли 1927) назария ва амалияи хоҷагии коллективиро дар деҳот инкишоф дода, даврҳои асосӣ ва шаклҳои муттаҳидкунии хоҷагиҳои деҳқониро ба тариқи мушаххас муайян намуд. Дар ҳуҷҷатҳои давлатию ҳизбӣ қайд шуда буд, ки оид ба ин масъала ба шитобкорӣ роҳ дода нашавад, хусусияти хоси ҳар як ноҳияро ба ҳисоб гирифта, маъракаи коллективонии хоҷагии кишоварзӣ гузаронида шавад.

Тоҷикистон аз нигоҳи иқтисодӣ яке аз ҷумҳуриҳои ақибмонда ба ҳисоб мерафт. Дар ин ҷо дар роҳи азнавсозии сотсиалистии хоҷагии кишлоқ як қатор мушкилиҳо, аз ҷумла, ақибмонии моддию техникаи кишоварзӣ, дида мешуданд. То Инқилоби Октябр қисми зиёди замин дар дасти феодалон, амирон ва боён буд. Аксари деҳқонон дар заминҳои феодалон кор мекарданд ва пурра ба онҳо тобеъ буданд. Деҳқонон на камтар аз 75-80 фоизи ҳосили худро ба гурӯҳҳои гуногуни истисморгарон медоданд.

Инқилоби Октябр моликияти хусусиро нисбат ба замин барҳам дод. Анҷумани дуҷуми Шӯроҳо (соли 1917) ҳуҷҷати таърихӣ – «Декрет дар бораи замин»-ро қабул намуд. Тибқи он моликияти помешикон будани замин тамоман бекор гардида, замин ба моликияти умумихалқии давлатӣ табдил ёфт.

Зинаи муҳимтарини коллективонӣ саноатикунонии мамлакат ба ҳисоб мерафт. Дар рафти саноатикунонӣ дар ҷумҳурӣ саноате барпо карда шуд, ки он хоҷагии кишлоқро бо техника таъмин мекард. Бо шарофати сохтори нави ҷамъиятӣ дар кишлоқҳои Тоҷикистон механикони хоҷагиҳо имконпазир гардид.

Солҳои аввали Ҳокимияти Шӯравӣ барои халқи тоҷик хеле мушкул буданд. Иқтисоди Тоҷикистон ақибмонда буда, асоси онро хоҷагии кишоварзии каммаҳсул бо олооти қафмондаи меҳнат ташкил меод.

Дар солҳои 30-юм аҳолии ҷумҳурӣ асосан дар деҳот зиндагӣ мекарданд, аз ин сабаб сиёсати ба амал баровардани хоҷагиҳои коллективонӣ ин пеш аз ҳама пурқувват намудани қори байни аҳолиро талаб мекард. Деҳқони тоҷик таърихан бештар дар танҳои меҳнат мекард ва кӯшиш менамуд, ки ҳосили бо дастони худ истехсолкардари истеъмоли намояд. Бинобар ин, дар шароити Ҳокимияти Шӯравӣ шакли усулҳои гуногуни қори тарбиявии байнидеҳқонон бурда мешуд, то ки онҳо аз хоҷагиҳои яккадаст ба коллективӣ гузаранд. Яке аз хусусиятҳои хоси коллективонӣ дар он буд, ки барои занон колхозҳои махсус ташкил дода мешуданд. Чунинчи, соли 1930 артели ширию обҷақорӣ дар қишлоқи Мадрушқати ноҳияи Мастҷоҳ ташкил шуд, ки маҳсулоти он дар шифохона ва кӯдакгонҳои ҳамон маҳал истифода мегардид. Чунин иттиҳодияҳои хоҷагиҳои занона дар Душанбе (Шоҳмансур), Ҳисор, Фарм ва Кӯлоб низ мавҷуд буданд. Коллективонии хоҷагии қишлоқ дар ҳамаи ноҳияҳо якхела намегузашт. Шароитҳои мавҷударо ба назар гирифта, гузаронидани коллективонӣ ба се гурӯҳи ноҳияҳо тақсим шуда буд. Тоҷикистон аз ҷиҳати дараҷаи инкишофи иқтисодӣ ба гурӯҳи сеюми давраи коллективонии хоҷагии қишлоқ дохил мешуд. Қафмонии иқтисодӣ, суст будани базаи моддӣ-техникии зироатчиӣ, камшумор будани нуфузи коргарони маҳаллӣ садди роҳи коллективонӣ мешуданд. Вале ғамхорӣи Ҳукумати Шӯравӣ, ёрии амалии синфи корғари мамлакат, фаъолияти самарабахши Иттифоқи ҷуфтгарон, мустақкам шудани ташкилотҳои давлатӣ ва ҳизбӣ дар деҳот имконият доданд, ки суръати коллективонии хоҷагии қишлоқи Тоҷикистон аз дигар ноҳияҳои Иттифоқи Шӯравӣ ақиб намонад.

Дар ИҶШС се шакли коллективонӣ: коммунаҳо, ТОЗ-ҳо ва артелҳо вучуд доштанд. Аммо дар аввали коллективонии Тоҷикистон бештари кооператсияҳо дар шакли ТОЗ-ҳо амал мекарданд.

5-уми январи соли 1930 Ҳизби коммунистии Иттиҳоди Шӯравӣ «Дар бораи суръати коллективонӣ ва чорабиниҳои ёрии давлат ба сохтмони колхозӣ» қарор қабул кард, ки аз рӯи он коллективонӣ дар Тоҷикистон мебоист соли 1933 ба охир

мерасид. Ташкилотҳои ҳизбии Тоҷикистон ба мустаҳкам намудани Иттифоқи ҷуфтгарон, ки дар коллективонии оммавӣ саҳми калон мебозид, диққати махсус доданд. Ҳаракати колхозӣ баҳори соли 1930 дар Тоҷикистон авҷ гирифт. Шумораи миёнаҳолон рӯз то рӯз дар колхозҳо меафзуд. Чунончи, апрели соли 1930 миёнаҳолон дар колхозҳо 36,6 фоизро ташкил медоданд.

Коллективонӣ дар Тоҷикистон дар шароити душвори муборизаи синфӣ мегузафт. Бойҳо овоза паҳн мекарданд, ки дар колхозҳо зану фарзандон умумӣ мешаванд. Онҳо бар зидди коркунони фаъоли ҳизбӣ, шӯравӣ ва комсомолӣ сӯйқасдҳо ташкил мекарданд. Чунончи, дар Конибодом раиси колхозии «Қизил Аскар» Р. Ҳамробоев ва дар Регар Х. Ҳоҷаев аз тарафи душманон кушта шуданд. Бойҳо ҳайвонҳои колхозиро заҳр дода мекуштанд, анборҳои колхозиро оташ мезаданд. Ҳамаи ин ба сохтмони колхозҳо таъсири манфӣ мерасонид.

Дар рафти коллективонӣ ба хатогиву қачравихо ҷой дода мешуд. Дар баъзе ноҳияҳои ҷумҳурӣ принсипи ихтиёрӣ ба колхоз дохил шудан вайрон карда мешуд, ҳосилнокии меҳнат паст буд, даромад нодуруст тақсим мегардид. Бинобар ин, 14-уми марти соли 1930 дар қарори ҳизб «Дар бораи мубориза ба муқобили вайронкорихо дар ҳаракати колхозӣ» талаб карда мешуд, ки хатоҳои содиршуда барҳам дода шаванд.

Ташкилотҳои ҳизбӣ ва шӯравии Тоҷикистон ин қарорро ба роҳбарӣ гирифта, камбудиву хатоҳои дар рафти коллективонӣ ҷойдоштаро оҳиста-оҳиста барҳам медоданд. Деҳқонон низ ба муқобили душманони сохти колхозӣ муборизаи оштинопазир мебуданд.

Ҳоҷагии кишоварзии ҷумҳурӣ барои иқтисоди мамлақати мо ҳарчи бештар зарур буд. Тоҷикистон бояд яке аз базаҳои истеҳсоли пахта мегардид, ки саноат ба он зарурат дошт. Дар натиҷаи маҳдудияти базаи ашёи хом дар дохили мамлақат Давлати Шӯравӣ маҷбур буд, ки ҳар сол барои аз хориҷа харидани пахта зиёда аз сад миллион сӯми тиллоӣ сарф кунад.

Ҳукумати марказӣ барои ҳалли истиқлолияти пахта ба Тоҷикистон ёрии мушаххаси моддӣ-техникӣ мерасонд. Дар солҳои тоҷангӣ ба таври ҳашар канали калони Ҳисор, канали Фарғона сохта шуда, азхуд кардани заминҳои бекорхобида сар шуд. Ташкил намудани истгоҳҳои мошинию тракторӣ (МТС) дар гузаронидани коллективонӣ ва истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ

кӯмак мерасонд. Баҳори соли 1930 дар ҷумҳурӣ аввалин 4 МТС бо 300 трактор дар ноҳияҳои Арал, Шаҳритус, Сарой-Камар ва Чиптӯра ташкил шуданд, ки онҳо барои гузаронидани кишт ёрии калон мерасониданд. Шумораи МТС-ҳо сол то сол меафзуд. Агар соли 1932 дар ҷумҳурӣ 23 МТС мавҷуд бошад, пас соли 1937 шумораи онҳо ба 48-то расид.

Азбаски аксарияти кормандони роҳбарикунанда ва фаълони хоҷагиҳо малака ва таҷрибаи корӣ надоштанд, барои онҳо мактабҳои махсус кушода шуданд.

Солҳои 30-юм дар ҷумҳурӣ 6 мактаби байниноҳиявӣ раисони колхозҳо, 26 мактаби агротехникҳои колхозӣ, мактаби тракторчизанон, 2 мактаби агротехникҳо, мактаби чорводорон ва ғайраҳо амал мекарданд. Дар натиҷа ҳазорҳо мутахассисони миллии кишоварзӣ тайёр карда шуданд, ки дар байни онҳо занон низ буданд. Чунончи, аз 997 нафар ҷонишинҳо ва раисони колхозҳо 16,8 фоизашон занон буданд. Дар байни онҳо Гавҳар Шарифова, Қундузой Ҳочиназарова, Солеҳа Баротова ва дигарон буданд.

Дар гузаронидани коллективӣ дар Тоҷикистон саҳми коргарони корхонаҳои саноатии мамлакатамон низ хеле калон буд. Ба колхозҳои Тоҷикистон қариб 150 нафар коргар аз корхонаҳои Россия омада, кори зиёди оммавӣ гузарониданд. Коргарон колхозҳои Тоҷикистонро ба шефӣ гирифта, маҷлисҳо, митингҳо, конференсияҳоро дар қишлоқҳо мегузарониданд, ба деҳқонон устави артели хоҷагии қишлоқ ва ТОЗ-ро фаҳмонда медоданд.

Коргарон-биступанҷазорчиён – И. Афонин, С. Чекунов, А. Макаров, О. Михайлова, З. Туринова ва дигарон дар коллективии хоҷагии қишлоқи Тоҷикистон ҳиссаи арзанда гузоштаанд. Онҳо деҳқонро дар хоҷагиҳои коллективӣ муттаҳид намуда, бо мошинҳои хоҷагии қишлоқ ҷӣ тавр кор карданро ёд медоданд. Коргарзанон низ байни деҳқонон кори самараноки маданӣ - равшаннамоӣ мебарданд, онҳоро ба истехсолот ҷалб менамуданд. Дар натиҷа охири соли 1932 дар колхозҳои ҷумҳурӣ қариб 56 ҳазор занон меҳнат мекарданд.

8-уми феввали соли 1931 КМ ҲК (б) Тоҷикистон «Дар бораи сохтмони Вахш» қарор қабул кард ва дар бобати бо маблағ таъмин кардану таҷҳизонидани техникий сохтмон тадбирҳо андешида шуд. Барои сохтмони канал 155,7 млн. сӯм ҷудо карда шуда буд.

Хукумати Шӯравӣ сохтмони Вахшро ба қатори сохтмонҳои зарбдор дохил карда, онро бо захираҳои зарурии моддӣ, кадрҳо, экскаваторҳо ва мошинҳои ҷўйканӣ таъмин намуд. Бо даъвати ҳизб дар сохтмони канал бисёр ихтиёриён - коммунистон ва комсомолон иштирок карда, дар сафи пеши бинокорон меистоданд.

Мубориза барои об дар Тоҷикистон кори умумихалқӣ гардида буд. Мувофиқи Қарори КМ-и ҳизб ва ШКХ Иттиҳоди Шӯравӣ аз 14-уми июли соли 1939 сохтмони канали калони Фарғона аз ноҳияи Кирови Ўзбекистон то Конибодони ҶШС Тоҷикистон шурӯъ шуд. Канал сохта шуд ва аз ҷумла, 55 гектар замини Ашт обёрӣ гашт.

Соли 1940 сохтмони канали Ҳисор аз дарёи Варзоб то Қаротог сар шуд. Пешқадамони сохтмонҳои халқӣ Д. Зокиров, Д. Холматов, А. Бобоев, Н. Ризоев ва дигарон дар тамоми ҷумҳурӣ машҳур буданд. Сохтмони қисми Тоҷикистони канал 23 март соли 1941 ба охир расид.

Ба туфайли ба қор даромадани каналҳо ва обшор намудани заминҳои бекорхобида сол то сол маҳсулоти кишоварзӣ бештар мегардид.

Ғаллакорӣ низ тараққӣ меёфт. Майдони кишти ғалладона аз 430,3 ҳазор гектар то 573,7 ҳазор гектар афзуд. Соли 1932 бештар аз 137 ҳазор сентнер гандум ва 201 ҳазор сентнер чав чамъ карда шуд.

Солҳои 30-юм дар мамлакат 2 маротиба зиёд намудани истеҳсоли пахта дар назар дошта шуда буд, Тоҷикистон ҷамъоварии пахтаро дар ҳолати аз як гектар замини обӣ 12 сентнер ҳосил гирифтанд; бояд ба 107 ҳазор тонна мерасонд. Дар амал ҷамъоварии умумии пахта дар соли 1937 ба 180 ҳазор тонна расида, ҳосили миёнаи он аз ҳар як гектар 16,3 сентнерро ташкил дод. Миёнаи солҳои 30-юм дар Тоҷикистон маҳфилҳои «бисёрсентнерчиён» амал мекарданд, ки дар онҳо таҷрибаи пешқадами пахтакорон барои аз ҳар гектар гирифтани 20 сентнер ҳосили пахта омӯзонидани мешуд.

Ҳизби коммунистӣ ба қорҳои ташкилию сиёсӣ дар деҳот диққати махсус меод. Бо ин мақсад КМ ВКП (б) дар пленуми январии соли 1933 қарор кард, ки дар тамоми МТС-ҳо шўбҳои сиёсӣ ташкил карда шаванд.

Шўбҳои сиёсӣ қорҳои ташкилиро дар МТС-ҳо, совхозҳо ва колхозҳо сар карданд, ки мақсади он колхозчоро аз бойҳо тоза намудан, ба роҳ мондани ҳисобу китоби меҳнат ва тақсими дурусти даромад аз рӯи меҳнат буд. Шўбҳои сиёсӣ дар ибтидо танҳо

дар назди МТС-ҳои ноҳияҳои асосии пахтакорӣ – Қўргонтеппа, Шаҳритус, Ҷилиқўл, дар совхозҳои «Вахш», «Қофарниҳон» ва «Данғара» ташкил шуда буданд. Ибтидои соли 1934 дар ҷумҳурӣ 12 ҷунин шўъбаҳои сиёсӣ кор мекарданд. Шўъбаҳои сиёсӣ корҳои оммавӣ фаҳмондадихӣ бурда, тамоми қувваи меҳнаткашонӣ деҳотро ба васеъ намудани майдони кишт, гузаронидани корҳои саҳроӣ дар муддати кўтоҳ ва дар сатҳи баланди агротехникӣ равона мекарданд.

Вазифаҳои аввалиндараҷаи шўъбаҳои сиёсӣ аз он иборат буд, ки дар колхозчиён ҳисси масъулиятнокӣро барои сари вақт иҷро кардани ўҳдадорӣҳои худ дар назди давлат бедор кунанд, муқобили онҳое, ки молу мулки колхозро медуздиданд, муборизаи қатъӣ баранд.

Шўъбаҳои сиёсӣ охири соли 1934 дар мустаҳкам намудани колхозҳо комёбиҳои муайян ба даст оварда, вазифаи худро анҷом доданд. Аз ин рӯ, Пленуми КМ ВКП (б) 28-уми ноябри соли 1934 доир ба барҳам додани шўъбаҳои сиёсӣ ҳамчун ташкилотҳои мустақил қарор бароварда, онҳоро ба кумитаҳои ҳизбии ноҳияҳо ҳамроҳ намуд.

Дар инкишофи кирмакпарварӣ дар ҷумҳурӣ Қарори ҶКИШ аз 9-уми сентябри соли 1932 «Дар бораи тараққиёти кирмакпарварӣ дар Осиёи Миёна» нақши муҳим дошт. Нишондоди қарори мазкурро ба инобат гирифта ташкилотҳои ҳизбии ҷамъиятӣ дар байни кирмакпарварони ҷумҳурӣ корҳои васеи фаҳмондадихӣ мебарданд. Дар Ҳисор, Вахш, Конибодом, Хучанд ва дигар ноҳияҳои ҷумҳурӣ бо мақсади инкишофи соҳаи мазкур дар байни кирмакпарварон маҷлисҳои махсус мегузарониданд. Кирмакпарварӣ дар озод намудани занони тоҷик аз асорат ва ҷалб намудани онҳо ба истеҳсолоти мавқеи муҳим бозид. Садҳо занони пешқадам дар соҳаи истеҳсолоти маҳсулоти хоҷагии кишлоқ ба майдон омаданд.

Дар натиҷаи меҳнати зарбдори кирмакпарварон соли 1937 дар ҷумҳурӣ 1360 тонна пилла тайёр карда шуд, ки ин назар ба соли 1932 ду маротиба зиёд буд. Колхозчизанон Оҷаӣ Ваҳдובה ва Гулҷаҳон Ширинова (аз Хучанд) соли 1935 аз як қуттӣ тухми кирмак 69 кг. пилла, Фирӯза Сайфиева, К. Тошматова (аз Конибодом) 76 кг. пилла гирифтанд. Кирмакпарвари машҳури ҷумҳурӣ, Қаҳрамони Меҳнати Сотсиалистӣ Ҷонон Ёрунова аз як қуттӣ кирмак 112 кг. пилла гирифт.

Анчумани дуоми колхозчиён-зарбдорони Тоҷикистон, ки аз 26-уми феврал то 1-уми март соли 1935 шуда гузашт, барои инкишофи минбаъдаи хоҷагии колхозӣ аҳамияти муҳим дошт. Анчумани колхозчиён-зарбдорон Оинномаи намунавии артели хоҷагии кишлоқро қабул намуда, ба мустақкам намудани базаи моддию техникий колхозҳо диққати махсус дод.

Дар барпо намудани асоси моддию техникий кишоварзӣ саҳми навоарону стахановчиён хеле калон буд. Ҳаракати стахановӣ дар кишлоқҳо барои инкишофи меҳнати колхозчиён роҳи амалӣ кушод. Колхозчизани ноҳияи Куйбишев Ҳамробибӣ Обидова ташаббускори ҳаракати навоарӣ-стахановӣ дар хоҷагии кишлоқи Тоҷикистон буд ва нақшаи ҳаррӯзаашро 150-160 фоиз иҷро мекард.

Дар ҷумҳурӣ ба чорводорӣ низ диққат дода мешуд. Аз июли соли 1939 то январи соли 1940 шумораи фермаҳои чорвои калони шохдор 5 баробар ва фермаҳои чорвои майда 125 фоиз зиёд шуданд.

Бо вучуди камбудӣ ва душвориҳо, ба баланд бардоштани дараҷаи некӯаҳволии мардуми деҳот диққати махсус дода мешуд. Қариб дар тамоми ноҳияҳои ҷумҳурӣ баҳри ташкили муассисаҳои кӯдакони томақтабӣ корҳо вусъат ёфтанд. Кӯдакистонҳо на танҳо барои ҷалб намудани занон ба истехсолот, балки барои баланд бардоштани ихтисоси кории онҳо низ зарур буданд. Танҳо дар соли 1933 дар ҷумҳурӣ 102 кӯдакистонҳои доимӣ, 590 кӯдакистонҳои мавсимӣ, 54 боғчаҳои бачагон, 44 нуқтаи маслиҳатхонаи тиббӣ ва 12 ошхонаи дорони таомҳои ширӣ ташкил шуда буданд.

Дар роҳи коллективонӣ ба хатоҳои ҷиддӣ низ роҳ дода шуданд. Сарчашмаҳо шаҳодат медиҳанд, ки дар як қатор ноҳияҳо принсипи ихтиёрӣ вайрон карда шуда, хусусан, деҳқонони миёнаҳолро маҷбуран ба колхозҳо дохил мекарданд. Дар қори аз ТОЗ-ҳо ба артелҳои хоҷагии кишлоқ гузаштан шитобкорӣ мушоҳида мешуд. Мутаассифона, дар рафти ҷазо додан ба кулакҳои «вайронкор» низ хатоҳои ҷиддӣ содир гардиданд. Як қисми деҳқонони миёнаҳол чун кулак аз молу мулк маҳрум гашта, ба минтақаҳои Қазоқистон ва Сибир бадарға шуданд.

Сарфӣ назар аз камбудӣҳо, дар Тоҷикистон сохти колхозӣ галаба кард. Дар арафаи Ҷанги Бузурги Ватанӣ дар ҷумҳурӣ қариб 4 ҳазор хоҷагиҳои коллективӣ вучуд доштанд, ки 89,9 фоизи хоҷагиҳои деҳқононро гирд оварда буданд.

Ҳамин тавр, ба туфайли коллективонии хоҷагии қишлоқ дехоти ҷумҳурӣ симои худро тағйир дода, дараҷаи неқӯаҳволии мардум баланд шуд, талаботи саноат ба ашёи хом ва маводи хӯрокворӣ таъмин гардид.

Инқилоби маданӣ. Ҷомеаи сотсиалистӣ ҳамон вақт мустаҳкам мегардид, ки инқилоби маданӣ дар мамлакат ба амал бароварда мешуд. Мақсади инқилоби маданияи Давлати Шӯравӣ пеш аз ҳама тарбия ва тайёр намудани шахрвандоне буд, ки дорои маданияти баланди умумӣ ва сиёсӣ бошанд. Инқилоби маданӣ идеалеро тараннум мекард, ки он ҷомеаи демократиро ба амал оварда, манфиати синфҳои меҳнаткашро авло медонист. Нақшаҳои инқилоби маданӣ дар асарҳои В.И. Ленин ва ҳуҷҷатҳои давлатӣ ба тариқи мушаххас муайян гардида буданд. Инқилоби маданӣ дорои равандҳои гуногун буда, ба осори фарҳангӣ таъя намуда, бояд дар мамлакат тағйироти сифатан навро дар маънавият ба амал меовард.

Халқи тоҷик дорои маданияти бойи қадима бошад ҳам, вале дар ибтидои асри XX қулли мардум онро истифода карда наметавонистанд. Дар арафаи Инқилоби Октябр дар Тоҷикистон маориф, илм, санъат, идораҳои маданӣ-маърифатӣ дар пояи сусти тараққиёт қарор доштанд. Дар натиҷаи саноатикунонӣ ва коллективонии хоҷагии қишлоқ ҳаёти иқтисодии ҷумҳурӣ бехтар гардида, барои инкишофи фарҳанг имконият фароҳам омад.

Маҳви бесаводӣ, инкишофи маорифи халқ яке аз самтҳои инқилоби маданӣ буд. Аз рӯзҳои аввали галабаи Инқилоби Октябр азнавсозии мактабҳо ва тамоми сохтори маорифи халқ шурӯъ шуд. Сохтмони мактаби нави шӯравӣ, бе гуфтугӯ, маънои тамоман барҳам додани ҳамаи он чизеро, ки дар тӯли солҳои дароз гун шуда буд, надошт.

Ҳанӯз моҳи декабри соли 1924 Комиссариати маорифи халқи Тоҷикистон ташкил шуд ва он бевосита ба сохтмони мактабҳои нав шурӯъ намуд.

Дар қори минбаъд ҳам инкишоф ёфтани маориф Қарори КИМ ва ШКХ ҶШС Тоҷикистон «Дар бораи таълими умумии ҳатмии ибтидоӣ», ки 11-уми октябри соли 1930 қабул шуд, нақши муҳим дошт. Мувофиқи он як қатор чорабиниҳо, аз ҷумла, «азназаргузаронии яқмоҳаи таълими умумӣ» гузаронида шуд. Дар натиҷа соли 1931 шумораи хонандагон ба 102 ҳазор нафар расида, аз онҳо 25 ҳазор нафарашон духтарон буданд, ҳол он ки соли 1930 дар мактабҳо ҳамагӣ 3 ҳазор духтарон меҳонданд.

Дар баробари чорабиниҳои умумӣ ҳукумати ҷумҳурӣ хусусияти хоси зиндагии тоҷиконро ба назар гирифта, бо мақсади бештар ҷалб намудани ҷавонзанон ба таҳсил соли 1930 ба волидони духтарон имтиёзҳо (дар бобати андозии хоҷагии қишлоқ) муқаррар кард. Дар натиҷаи гузаронидани чорабиниҳои мазкур дар қори рафъи бесаводӣ қомебиҳо ба даст омаданд. Ҷунончи, дар соли таҳсили 1930-31 бештар аз 97 ҳазор шаҳрвандон, аз ҷумла, 5600 нафар занон, бесаводии худро рафъ намуданд. Аммо дар ин солҳо ҳам муаллимони бомаҳорат намерасиданд. Ҳамагӣ дар соли таҳсили 1932-33 дар мактабҳои ибтидоӣ ва миёнаи нопурраи ҷумҳурӣ 483 нафар муаллимҳо кор мекарданд.

Бо сабаби набудани омӯзгорони ҷуртаҷриба дар ибтидоӣ кор таълими ҷандин фанҳо ҳанӯз ба дараҷаи паст мегузашт. Мактабҳои миёнаи нопурра ва миёна хеле кам буданд. Китобҳои дарсӣ, асбобҳои аёни намерасиданд, базаи моддии мактабҳо хеле суст буда, ба талабот ҷавоб намерасид.

Муаллимон асосан дар курсҳои махсус, техникумҳои педагогӣ тайёр карда мешуданд, ки ин фақат ба талаботи мактаби ибтидоӣ ҷавоб меод. Соли 1931 нахустин донишқадаи педагогӣ дар Душанбе ва соли 1932 ҷунин донишқада дар Ҳуҷанд кушода шуданд. Дар назди институтҳо шӯъбаҳои тайёри низ кушода шуда, барои ба мактабҳои олии дохил шудан шунавандагонро тайёр мекарданд. Дар соли хониши 1940-1941 дар ҷумҳурӣ шаш мактаби олии мавҷуд буданд, ки дар онҳо 2,3 ҳазор донишҷӯён мехонданд. Дар 30 техникуму омӯзишгоҳҳо 5,9 ҳазор нафар таҳсил мекарданд. Соли 1939 Институти давлатии тиббии Тоҷикистон таъсис ёфт ва аввалин донишҷӯёнро қабул кард.

Маорифи Тоҷикистон дар панҷсолаҳои пешазҷангӣ ба муваффақияти қалон ноил гардид. Таҷрибаи таърихӣ нишон медиҳад, ки ҷунин муваффақият тасодуфӣ набуд, зеро дар ин қор саҳми ҳукумати марказӣ ва ёрии амалии ҷумҳуриҳои иттифоқии бародарӣ хеле қалон мебошад. Ҷунин ёрӣ пеш аз ҳама дар ду ҷабҳа - дар тайёр намудан ва фиристодани кадрҳои педагогӣ ба Тоҷикистон ва кӯмаки мушаххас дар мустаҳкам кардани базаи моддӣ-техникии мактабҳо ифода меёфт.

Дар ҷумҳурӣ оид ба ҳалли масъалаҳои маориф таҷрибаи мусбӣ ба даст оварда шуд. Аз ҷумла, фаъолияти Комиссияи ҷумҳуриявӣ барои ҷорӣ намудани маълумоти умумӣ, гузаронидани маърақаҳои «дуҳафтаи маориф», «якмоҳаи маорифи халқ» хеле муфид буданд.

Барои бо омӯзгорон таъмин намудани мактабҳо дар шаҳрҳои Душанбе, Хучанд ва дар баъзе ноҳияҳои калонтарини чумхурӣ курсҳои кӯтоҳмуддати муаллимтайёркунӣ, омӯзишгоҳҳои педагогӣ, мактаб-интернатҳо ташкил ёфтанд. Хусусан, Донишкадаи маорифи тоҷикистони шаҳри Тошкент, донишкадаҳои педагогии шаҳрҳои Душанбе ва Хучанд дар тайёр намудани муаллимон саҳми босазо гузоштанд.

Ташкилотҳои ҷамъиятию сиёсӣ низ дар интиҳоб ва ба кори педагогӣ фиристондани муаллимон корҳои зиёде карданд. Бо роҳхатҳои комсомолӣ аз чумхуриҳои иттифоқии РСФСР, Белорусия, Ўзбекистон ва Тотористон ба Тоҷикистон, махсусан, ба ноҳияҳои марказӣ ва ҷанубӣ омӯзгорони фанҳои гуногунро мефиристонданд. Бо даъвати ташкилотҳои давлатию хизбӣ ба ноҳияҳои дурдасти кӯхистони мо инчунин аз шаҳрҳои Бухоро, Самарқанд, водии Фарғона муаллимони таҷрибанок омада, саҳми худро дар пешрафти маориф мегузоштанд.

15-уми апрели соли 1938 Қарори КИМ ва ШКХ ҶШС Тоҷикистон «Дар бораи ҳатман омӯхтани забони русӣ дар мактабҳои тоҷикӣ ва ғайрирусӣ» қабул гардид, ки аҳамияти калон дошт, зеро забони русӣ воситаи муҳими муносибати байни халқу миллатҳои гуногун буд.

Дар охири солҳои 20-ум ва 30-юм дар чумхурӣ ду ислоҳоти алифбо гузаронида шуд, ки ин, албатта, душворҳои зиёдеро дар пешрафти илму фарҳанг ба миён овард. Ба нуқтаи назари гуногун оид ба алифбо нигоҳ накарда, бояд гуфт, ки алифбои кириллӣ-русӣ дар маҳви бесаводӣ ва инкишофи илму фарҳанг дар чумхурӣ хизмати босазо кардааст. 21-уми майи соли 1940 қарори Шӯрои Олии ҶШС Тоҷикистон дар бораи ба алифбои кириллӣ гузаштан ба имзо расид.

Дар охири солҳои 20-ум ва 30-юм ба инкишофи илм дар Тоҷикистон низ диққати хоса дода мешуд. Соли 1930 Пойгоҳи таҷрибавии Институти илмӣ-тадқиқотии умумииттифоқии пахтакорӣ дар Вахш кушода шуд. Соли 1932 институтҳои меваю сабзавот ва тоқпарварӣ ба кор шурӯъ карданд.

Соли 1932 Президиуми АФ Иттиҳоди Шӯравӣ экспедитсияи комплексии тоҷикӣ-помириро таҳти роҳбарии А. Е. Ферсман ташкил намуд. Ин экспедитсия 72 отряд дошт ва дар он 700 нафар кор мекарданд. Экспедитсия корҳои зиёдеро ба анҷом расонд.

Соли 1932 Базаи тоҷикистони Академияи Фанҳои ИҶШС ташкил шуд, ки он олами набототу ҳайвонот ва боигариҳои

зеризаминии ҷумҳуриро меомӯхт. Соли 1932 Академияи Фанҳои Иттифоқи Шӯравӣ ба Тоҷикистон экспедитсияи махсусро фиристод, ки ба ҳайати он академикҳо А. Е. Ферсман, Е. И. Вавилов, профессорон Д. И. Мушкетов, Д. В. Наливкин, Д. И. Шербаков ва дигарон дохил мешуданд. Экспедитсия ба омӯхтани қувваҳои истеҳсолкунандаи Тоҷикистон машғул буд.

Апрели соли 1933 дар Ленинград конференсияи омӯзиши қувваҳои истеҳсолкунандаи Тоҷикистон шуда гузашт. Корҳои тадқиқотӣ доир ба илми тиб ҳам ривоч ёфтанд. Институтҳои эпидемиологӣ, микробиология, санитария, вараҷа, паразитология, ки солҳои 1929-1931 ташкил шуда буданд, корҳои зиёдеро анҷом доданд. Соли 1932 дар Душанбе расадхонаи кори худро оғоз кард, ки ҳоло ба маркази калони илми - астрономӣ табдил ёфтааст.

Соли 1941 Базаи тоҷикистони АФ Иттифоқи Шӯравӣ ба Филиали тоҷикистони АФ Иттифоқи Шӯравӣ табдил дода шуд, ки раҳбари он академик Е. Н. Павловский буд. Шӯъбаҳои он ба институтҳои илмӣ-тадқиқотии геология, ботаника, зоология, паразитология, таърих, забону адабиёт табдил ёфтанд. Ба ҳайати филиал Расадхонаи Душанбе, Пойгоҳи ҳоку обсанҷии Вахш низ дохил шуданд, ки ҳамаи онҳо масъалаҳои муҳими илмиро ҳал менамуданд.

Халқи тоҷик адабиёти қадими аз ҷиҳати шакли мазмун рангоранг ва бой дорад, вале он дар аввали қарни XX дастраси оммаи васеъ набуд. Бинобар ин, Ҳокимияти Шӯравӣ мавқеи адабиётро дар ҷомеаи нав ба тариқи мушаххас муайян намуд, ки он аз ҷиҳати мазмун сотсиалистӣ ва аз ҷиҳати шакл бояд миллии бошад. Ҳамин тавр, зери таъсири адабиёти классикӣ ва халқҳои иттифоқ адабиёти нави шӯравии тоҷик ташаккул меёфт.

Шоирӣ нависандагон С. Айнӣ, А. Лоҳутӣ, Р. Ҷалил, А. Деҳотӣ, Ҷ. Икромӣ, М. Турсунзода ва дигарон дар асарҳои худ раванди сохтмони сотсиалистро таҷассум менамуданд. Бо ташаббуси Иттифоқи нависандагон маҳфилиҳои адабӣ ташкил мешуданд. Соли 1935 дар Тоҷикистон 15 маҳфили адабӣ (дар Душанбе-8, дар Хучанд-5, Ўротеппа ва Панҷакент-яктой) мавҷуд буданд. Танҳо дар як маҳфили адабии мактаби миёнаи Душанбе 38 нафар хонандагон иштирок мекарданд, ки 12 нафарашон духтарон буданд.

Дар охири солҳои 30-юм адабиёти тоҷик хеле тараққӣ кард. Эҷодиёти шоирӣ нависандагони ҷавони тоҷик равнақ ёфт, ки дар он мавзӯи ҳаёти нав баргарӣ дошт. Дар ҷои аввал устод Садрриддин Айнӣ меистод. Соли 1940 ӯ повести «Ятим»-ро чоп кард. Қисми

якуми романи «Шодӣ»-и Ҷ. Икромӣ нашр шуд, ки дар он сохтмони ҷамъияти нави деҳот нишон дода шудааст.

Солҳои 1940 маҷмӯаи ҳикояҳои Ҳақим Карим чоп гардид. Раҳим Ҷалил солҳои 1939-1941 маҷмӯаи шеърҳои ҳикояҳо ва романи «Гулрӯ»-ро навишт.

Назми охири солҳои 30-юм ва аввали солҳои 40-ум бо номҳои М. Турсунзода, М. Раҳимӣ, С. Ҷавҳаризода, М. Аминзода, А. Деҳотӣ, М. Миршакар, Х. Юсуфӣ вобаста буд. М. Миршакар бо «Қишлоқи тиллоӣ»-и худ машҳур гардида буд. Песаҳои «Шодмон» ва «Калтакдорони сурх»-и С. Улугзода, «Тӯҳмат»-и С. Саидмуродов ва И. Исломов, «Ватандӯстон»-и С. Ғанӣ ва Ф. Ниёзӣ. либреттои операи аввалини тоҷик «Шӯриши Восеъ»-и М. Турсунзода ва А. Деҳотӣ (с. 1939), операи «Коваи оҳангар»-и А. Лохутӣ маъруфу машҳур гаштанд.

Дар солҳои 30-юм ба мустақкам намудани базаи моддӣ-техникии фарҳанг диққати махсус дода шуд. Бо ин мақсад дар ҷумҳурӣ сохтмони васеи идораҳои мадания-маърифатӣ сар шуд. Дар ҳамин солҳо аввалин китобхонаҳо, клубҳо, ҷойхонаҳои сурх, музейҳо сохта шуданд. Соли 1937 дар Тоҷикистон 1736 идораҳои фарҳангӣ амал мекарданд. Бо кӯмаки ҳукумати умумииттифоқӣ идораҳои мадания бо воситаҳои замонавии техникӣ таҷҳизонида мешуданд, бори аввал дар давраи шӯравӣ соҳиби радиостансия, баландгӯяк шуда, дар клубҳо дастгоҳҳои кино барои намоиши филмҳо гузошта шуданд.

Инқилоби мадания дар Тоҷикистон хусусияти хоси худро дошт. Бинобар ин, ташкилотҳои давлатӣ ва ҷамъиятӣ дар инкишофи санъати миллӣ шакли усулҳои гуногунро истифода мебарданд: Чунончи, хусусиятҳои аз зулму истисмор озод намудани тоҷикзанонро ба назар гирифта, дар ҷумҳурӣ клубҳои махсуси занона ташкил шуданд, ки онҳо бояд дар баланд бардоштани маданияти умумии занон саҳм мегузоштанд. Клубҳо дар навбати худ аввал дар шаҳрҳо ва марказҳои ноҳияҳо, баъдан дар фабрикаву заводҳо, колхозҳо, совхозҳо ва дар мактабҳои олии ташкил карда шуданд. Дар назди клубҳои маслиҳатхонаи занон ва кӯдакон, маҳфили омӯзиши забони русӣ, маҳфили баланд бардоштани саводи сиёсӣ, кружокҳои ҳаваскорони бадеӣ ва ғайраҳо амал мекарданд.

Дар клубҳои лексияҳо хонда, шабнишиниҳо мегузарониданд, дар атрофи клубҳои занон фаълзанон муттаҳид мешуданд. Дар ин кор тоҷикзанон аз занони пешқадами рус ва тотор кӯмаки зарурӣ мегирифтанд.

Дар Тоҷикистон аввалин клуби занона ҳанӯз соли 1921 дар Хучанд кушода шуда буд ва дар солҳои 30-юм дар бисёр ноҳияҳои Тоҷикистон чунин клубҳо амал мекарданд, ки онҳо дар баланд гардидани савияи маданияи занон саҳми арзанда гузоштаанд.

Дар сохтори корҳои маърифатӣ китобдорӣ ҷои муҳимро ишғол мекунад. То Инқилоби Октябр дар ҷумҳурии мо китобхонаҳо хеле кам буданд, солҳои ҳокимияти Шӯравӣ дар тамоми ноҳияҳо китобхонаҳо кушода шуданд. Махсусан, солҳои 30-юм шумораи онҳо афзуд. Агар соли 1935 дар Тоҷикистон 286 китобхона бошад, пас дар арафаи ҷанг шумораи онҳо ба 412-то расида буд. Дар соли 1933 Китобхонаи оммавии ба номи Фирдавсӣ ба кор шурӯъ кард.

Мағбуоти даврии тоҷик низ саҳми арзандаи худро дар баланд бардоштани маданияти умумӣ ва сиёсии шаҳрвандон гузоштааст. Аз соли 1925 нашри рӯзномаи «Бедории тоҷик» шурӯъ шуда, охири солҳои 30-юм аллакай 7 рӯзномаи ҷумҳуриявӣ бо теъдоди 44869 нусха, 52 рӯзномаи ноҳиявӣ ва 6 маҷалла ба таъбир мерасиданд.

Ҳокимияти Шӯравӣ ба мардуми тоҷик имкон дод, ки санъати миллии худро инкишоф диҳад. Санъати мусиқии тоҷик тайи асрҳо ба вучуд омада, аз насл ба насл мегузашт ва дар худ боигарии калони маданияро ғун намуда буд.

Ташкили театрҳо дар соҳаи маданияти халқи тоҷик гардиши инқилобӣ ба ҳисоб мерафт. Мардуми тоҷик тавассути театр ба маданияти пешқадами рус ва Аврупо шинос шуд. Барномаи хунарии театрҳои ҷумҳурӣ ба масъалаҳои муҳим – сохтмони сотсиализм, аз зулму асорат озод намудани занон, муқобили боқимондаҳои феодалию бой равона шуда буд. Ба саҳна баромадани зани тоҷик хеле мушкил буд, аз ин рӯ, аввалин актрисаҳо тоторзанон ва ё намояндагони дигар миллатҳо буданд. Дар баъзе ҳолатҳо нақши занонро дар намоишномаҳо мардон иҷро мекарданд. Аз соли 1926 сар карда тоҷикзанон дар намоишномаҳо иштирок мекарданд.

Дар заминаи кружокҳои ҳаваскорони бадеӣ соли 1929 дар Душанбе аввалин театри касбӣ ташкил шуд. Ба театр Ғуломризо Баҳор роҳнамоӣ мекард. Дар Хучанд аввалин театр соли 1932 кушода шуда буд.

Ба театр ҷалб намудани занон хеле мушкил буд ва шӯъбаҳои занони ҷумҳурӣ дар ин бобат заҳмати зиёд ба харҷ доданд. Аввалин зане, ки ба театр ба кор омад, Гулҷеҳра Бақоева буд.

Соли 1929 Саидахон Раҷабова, Мастура Муллоҷонова ва Санавбар Бақоева аз Омӯзишгоҳи занонаи педагогии Душанбе ба театри касбии тоҷик омаданд. Солҳои 30-юм дар театр роҳи пуршарафи эҷодии Азиза Азимова, Тӯҳфа Фозилова ва София Туйбоева сар мешавад. Моҳи март соли 1936 София Туйбоева бо унвони Артисткаи Шоистаи ҶШС Тоҷикистон сарфароз гардид. Ин аввалин актрисае буд, ки бо чунин унвони фахрӣ мушарраф гардидааст. Миёнаи солҳои 30-юм театри тоҷик аллакай мутахассисони худро дошт ва шумораи онҳо сол то сол меафзуд. Агар соли 1930 артистон аз ҳисоби тоҷикон 5 нафар бошанд, пас соли 1937 шумораи онҳо ба 40 нафар расида буд.

Соли 1934 дар Хоруғ кружоки ҳаваскории театрӣ ташкил гардид, ки дар заминаи ин даста моҳи июли соли 1936 Театри давлатии Помир кушода шуд. Соли 1937 дар ҷумҳурӣ 13 театр амал мекарданд.

Барои тайёр кардани кормандони санъат дар Душанбе омӯзишгоҳи бадеӣ ташкил шуд, ки соли 1936 дар он зиёда аз 100 нафар донишҷӯён таҳсил мекарданд. Омӯзишгоҳ артистони драмаю балет ва мусиқачиёро тайёр мекард.

Маҳорати сахнавии театрҳои тоҷик сол то сол баланд мешуд. Песаҳои «Шоҳдӯхтар Турандот», «Ҳаёт даъват мекунад», «Дӯхтари ҷӯпон» ба сахна гузошта шуданд. Мардуми тоҷик то Инқилоби Октябр дар бораи синамо умуман тасаввурот надоштанд. Пайдоиши синамо дар ҷумҳурии мо ба соли 1927 марбут аст. Аввалин кинотеатрҳо дар Душанбе, Ёротеппа, Ленинобод ва Конибодом ба фаъолият шурӯъ карданд. Дар кинотеатрҳо филмҳои тоҷикии «Вақте ки амирон мемиранд», «Муҳочир», «Соҳтмони Вахш» ва «Калтакдорони Сурх» нишон дода мешуданд. Дар филми «Муҳочир»-и таҳиягари ҷавони тоҷик Комил Ёрматов нақши асосиро София Туйбоева мебозид.

Соли 1936 «Тоҷикфилм» филми овозадори «Душанбе»-ро дар ду қисм ва «Тоҷикистони офтобруя»-ро тайёр кард. Филми «Душанбе» дар бораи кишлоқи кӯхнаи Душанбе ва шаҳри нав – пойтахти ҷумҳурӣ ҳикоят мекунад.

Мусиқии тоҷик низ таърихи тӯлонӣ дошта, дар давраи шӯравӣ ба санъати баланди касбӣ табдил ёфт. Дар инкишофи санъати касбии тоҷик саҳми устодони варзидаи санъати мусиқӣ С. Баласанян, Е. А. Прокофев, А. Ленский, И. Шварцс, С. Ю. Урбах, ки аз ҷумҳуриҳои иттифоқӣ омада буданд, калон аст. Бастакорон С. Баласанян ва А. Ленский драмаи мусиқии «Восеъ», «Лола», аввалин операҳои тоҷик «Шӯриши Восеъ» ва «Коваи оҳангар»-ро ба сахна гузоштанд.

Соли 1938 Филармонияи давлатии Тоҷикистон ташкил шуд, ки ба тарбияи эстетикӣ шахрвандон таъсири мусбат расонд. Хусусан, сахми сарояндагон Ҳалим Ибодов, Шохназар Соҳибов, Леви Бобохонов дар инкишофи осори классикӣ «Шашмақом» беҳамтост. Саҳми ҳофизи машҳури тоҷик Акашариф Ҷӯраев дар инкишофи санъати халқӣ хеле бузург мебошад. Бастакорони тоҷик А. Камолов, З. Шаҳидӣ, Ф. Солиев, Н. Пӯлодов, Ш. Бобокалонов, А. Ёрмуҳаммадов ба мусиқии гузашта ва эҷодиёти халқӣ таъя намуда, оҳангҳои замонавӣ миллий эҷод мекарданд.

Муваффақиятҳои фарҳангии халқи тоҷик дар замони шӯравӣ дар Даҳаи санъати ҷумҳурӣ, ки моҳи апрели соли 1941 дар шаҳри Москва барпо гардида буд, ҷамъбаст шуда, сазовори баҳои баланд гардиданд. Ҳамин тавр, санъати халқи тоҷик рангоранг буда, дар солҳои пешазҷангӣ дар тарбияи маданият маърифати ва эстетикӣ халқи тоҷик сахми босазо гузоштааст.

2. ҲАЁТИ ҶАМЪИЯТӢ-СИЁСӢ

Мувофиқи Конститутсияи ИҶШС ва ҶШС Тоҷикистон ҷавҳари сиёсии ҷомеа ро ҳизби коммунистӣ ташкил меод. Бо сарварии ҳизб шӯроҳо ва ташкилотҳои сершумори ҷамъиятӣ баҳри барпо намудани ҷомеаи сотсиалистӣ фаъолият нишон меоданд. Мавқеи сарварии ҳизб тақозо мекард, ки мунтазам барои тақмили кор ва мустақкам намудани сохтори ҳизбӣ тадбирҳо андешида шаванд.

КМ ВКП (б) бо қарори худ аз 25-уми ноябри соли 1929 ташкилоти вилоятӣ Ҳизби коммунистӣ Тоҷикистонро, ки дар ҳаёти Ҳизби коммунистӣ Ўзбекистон буд, мустақил эълон кард. Ин қарорро ба асос гирифта, Бюрои вилоятӣ Тоҷикистони ХК (б)-и Ўзбекистон 10-уми декабр ташкилоти вилоятӣ ХК (б)-ро ба КМ ХК (б)-и Тоҷикистон табдил дод.

Анҷумани 1-уми муассисони ХК Тоҷикистон (июни соли 1930) ташкилҳои ҳизбро қонунӣ гардонид ва дар сафи он ҳамон вақт 5358 коммунист буд. Дар охири соли 1932 бошад, ташкилоти ҳизбии ҷумҳурӣ дорои 683 ячейкаи ҳизбӣ буд, ки 14329 нафар коммунистонро дар бар мегирифт.

Комсомоли ҷумҳурӣ чун ёрдамчи фаъоли ҳизб дар сохтмони сотсиализм ҳиссаи арзандаи худро гузоштааст. Дар соли 1932 комсомоли ҷумҳурӣ аз 778 ячейка (гурӯҳ), ки қариб 20 ҳазор ҷавонро дар бар мегирифт, иборат буд.

Дар деҳот такагоҳи ташкилоти ҳизби коммунист «Иттифоқи чуфтгарон» буд, ки анҷумани якуми он декабри соли 1929 шуда гузашт. Анҷуман қарор дод, ки ташкилот номи дигар, яъне «Иттифоқи камбағалон»-ро гирад. Июни соли 1930 ин иттифок 75 ҳазор нафарро дар бар мегирифт.

Иттифоқи касабаи ҷумҳурӣ, ки 68 ҳазор нафар аъзо дошт, дар зери роҳбарии ҳизби коммунист меҳнаткашонро барои пеш аз мӯҳлат иҷро намудани нақшаҳои давлатӣ-хоҷагӣ сафарбар мекард. Ҳизби коммунист фаъолияти ташкилотҳои ҷамъиятиро барои нест кардани ҳар гуна падидаҳои маҳалчигӣ ва миллатчигӣ равона менамуд.

Дар қатори ташкилотҳои ҳизбӣ ва ҷамъиятӣ сохтори давлатӣ низ мустақкам мешуд. Азбаски дар сохтори давлатӣ дар қатори кадрҳои маҳаллӣ намояндагони дигар ҷумҳуриҳои иттифоқӣ кор мекарданду забони тоҷикиро наметонистанд, дар назди муассисаҳо курсҳои омӯзиши забони тоҷикӣ ташкил мешуданд. Барои тайёр намудани кадрҳои ҳизбӣ ва шӯравӣ курсҳои шашмоҳа ва мактабҳои доимии ҳизбӣ кушода шуда буданд. Дар беҳтар гардонидани қори сохтмони давлатӣ Комиссариати халқии инспексияи коргару деҳқон нақши муҳим бозид. Он бар зидди расмиятчигӣ, сохтакорӣ, муносибати нодуруст нисбат ба оммаи меҳнаткашон мубориза мебуд.

Мавқеи Шӯроҳо дар идоракунии рӯз то рӯз меафзуд. Барои хубтар ба роҳ мондани идоракунии соли 1930 округҳо барҳам хӯрданд ва ба ҷои онҳо ноҳияҳо маркази ягонаи маъмури ҳисобида шуданд.

Аввали соли 1931 интиҳоботи навбатӣ ба Шӯроҳои маҳаллии ҷумҳурӣ гузаронида шуд, ки дар он 56 Ҷоизи интиҳобкунандагон иштирок карданд. Иштироки замон дар маърақаҳои интиҳобот ба Шӯроҳо сол то сол меафзуд. Чунончи, агар дар соли 1928-1929 иштироки замон 22 Ҷоизро ташкил кунад, пас дар соли 1932-1933 Ҷоизи онҳо ба 36 расид. Пас аз интиҳобот фаъолияти Шӯроҳои қишлоқ беҳтар гардид. Онҳо муборизаро барои мустақкам намудани колхозҳо пурзӯр гардониданд. Вале ба ҳайати баъзе Шӯроҳо унсурони бегона дохил шуданд. Аъзоён аксаран бесаводу чаласавод буданд. Дар баъзе мавридҳо Сессияи Шӯроҳои қишлоқ дар вақташ даъват карда намешуд. Савияи сиёсӣ ва умумии роҳбарон ва аъзоёни Шӯроҳоро баланд бардоштан зарур буд.

17-уми феввали соли 1931 Анҷумани IV-уми Шӯроҳои ҶШС Тоҷикистон қори худро сар кард. 24-ми феврал Анҷуман дар

асоси Конституцияи соли 1924-и ИҶШС Конституцияи ҶШС Тоҷикистонро қабул намуд, ки он замин, ҷангал, боғариҳои зеризаминӣ, фабрикаю заводҳо, нақлиёт, воситаҳои алоқаро моликияти ҷамъиятӣ эълон намуд. Ба шахрвандон ҳуқуқи озодии суҳан, матбуот, маҷлисҳо, ҷамъомаду намоишҳо, таҳсил, меҳнат, суҳанронӣ бо забони модарӣ дода шуда буд.

Конституция бойҳоро аз ҳуқуқи идоракунии давлатӣ маҳрум кард. Рӯҳониён, хизматчиёни собиқи амиру Ҳукумати подшоҳӣ аз ҳуқуқи интиҳоб шудан маҳрум гардиданд. Мутобики конституция интиҳобот ба мақомоти давлатӣ бисёрдараҷа ва кушод буд.

Муваффақиятҳои бадастдаровардаи халқи Шӯравӣ дар соҳтмони сотсиализм қаҳру газаби душманонро зиёд кард. Аз аввали соли 1931 ҳуҷуми дастаҳои босмачиён ба ҳудуди Тоҷикистон, Ўзбекистон ва Туркменистон зиёд шудан гирифт. 30-юми марти соли 1931 гурӯҳи босмачиён бо роҳбарии беки пештараи Лақай Иброҳимбек сарҳадро вайрон карда, ба ноҳияи Фархори Тоҷикистон гузашт. Босмачиён бо варақаҳо аҳолиро ба мубориза бар зидди Ҳокимияти Шӯравӣ даъват менамуданд, кормандони ҳизбӣ, шӯравиро мекуштанд.

Бо даъвати ҳизб ва ҳукумат қариб 50 ҳазор шахрвандон ба отрядҳои ихтиёрӣ дохил шуданд. Отрядҳои ихтиёрӣ 25-30 нафарро дар бар мегирифтанд. Баъзан тамоми аҳли оила ба отряди ихтиёрӣ дохил мешуд. Иброҳимбек 8-уми апрели соли 1931 дар кишлоқи Найзабулоқи ноҳияи Данғара шикаст хӯрд.

Дар мубориза бар зидди босмачиён дар қатори Сенчуков, намояндаи шӯъбаи махсуси ОГПУ-и Кӯлоб Шаталов, намояндаи ОГПУ-и Фарм Шестопалов низ ҳалок гардиданд.

Иброҳимбек 19-уми апрел аз Вахш гузашта, ба Лақай омад, вале дар он ҷо зарба хӯрд. Дар ин вақт дастаҳои ӯ дар Кӯрғонтеппаю Кӯлоб таслим шуданд. Ӯ бо отряди 250-нафара ба Бойсун гурехт, вале дар он ҷо ҳам ўро танг карданд.

23-юми июли соли 1931 хангоми аз Кофарниҳон гузаштан дар деҳаи Хочабулбулон Иброҳимбек аз тарафи отряди ихтиёрии Муқим Султонов ва отряди ОГПУ Абдулло Валиев ба даст афтод. Дар муҳорибаҳо 970 босмачӣ ва 15 курбошӣ кушта шуд, 1805 босмачӣ таслим шуданд ва асир гардиданд. Барои корнамоӣ ва қаҳрамониашон зиёда аз 500 нафар ҳизбиёну комсомолон бо ордену медалҳо мукофотонида шуданд. Дар қатори мардон занҳо низ бар зидди босмачиён мубориза мебуданд. Аз ҷумла, разведкачӣ Оим-

хол Абдуллоева аз Кангурт бо ордени “Байраки Сурх” мукофотида шуд. Ҳамин тавр, дар Тоҷикистон охири илм дохилӣ ва хориҷӣ барҳам дода шуд.

Дар солҳои 30-юм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти ташкилотҳои ҷамъиятӣ афзуд. Халқи тоҷик низ дар маърақаҳои муҳими сиёсӣ – интихобот, муҳокимаи ҳуҷҷатҳои давлатӣ, конститутсияҳои нав фаъолона ширкат меварзид.

1-уми март соли 1937 Анҷумани VI-уми Шӯроҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон конститутсияи навро қабул кард, ки мувофиқи он асоси сиёсии ҷумҳуриро Шӯроҳои ташкил меоданд. Шаҳрвандони Тоҷикистон баробар ҳуқуқ буданд, ҳуқуқ ба меҳнат, руҳсатӣ, хондан, ёрии моддӣ дар давраи беморӣ ва пирӣ ва ғайра доштанд. Мувофиқи моддаи IV-уми конститутсия Тоҷикистон ҳуқуқ дошт бо хоҳиши худ аз ҳаёти Иттиҳоди Шӯравӣ барояд ва чун давлатӣ алоҳида вучуд дошта бошад. Сарқонуни нав кӯшиши демократикунони ҷамъиятро дошт.

24-уми июни соли 1938 мувофиқи конститутсия аввалин интихобот ба Шӯрои Олии Тоҷикистон баргузор гардид ва 282 нафар депутат ба мақоми олии ҳокимияти Тоҷикистон интихоб гардиданд, ки дар байни онҳо 84 нафар занон буданд.

24-уми декабри соли 1939 интихобот ба Шӯроҳои маҳаллӣ бомуваффақият гузашт, ки дар он 99,62 интихобкунандагон иштирок карданд, 12 858 депутат, аз ҷумла 34 фоиз аз ҳисоби занон, интихоб гардиданд.

Моҳи октябри соли 1939 меҳнаткашонони Тоҷикистон 10-солагии таъсиси Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистонро чашн гирифтанд. Дар ин муддат ҷумҳурӣ дар соҳаҳои саноат, хоҷагии кишоварзӣ ва фарҳанг муваффақиятҳои назаррас ба даст овард.

Март соли 1940 Анҷумани IV-уми Ҳизби коммунисти ҷумҳурӣ шуда гузашт, ки он ба хониши сиёсӣ диққати махсус дод.

Фаъолияти шӯроҳои ташкилотҳои ҷавонон ва иттифоқи касаба дар ҳаёти сиёсии ҷумҳурӣ меафзуд. Махсусан, ҷавонон дар пешрафти соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ ва фарҳанги Тоҷикистон фаъолият нишон меоданд. Саҳми онҳо дар сохтмони каналҳои Ҳисор ва Фарғона хеле калон буд. Ҳизби коммунист ба воситаи ташкилотҳои ҷамъиятӣ мекӯшид, ки алоқаи худро бо шаҳрвандони Тоҷикистон мустаҳкам намояд.

Солҳои 30-юм дар Тоҷикистон баробари инкишофи хоҷагии халқ ва фарҳанг ҳаёти ҷамъиятӣ-сиёсӣ, бо вучуди камбудихо, мустаҳкам мегардид.

Ҳамин тавр, дар натиҷаи меҳнати қаҳрамононаи халқи Шӯравӣ ва бомуваффақият иҷро гардидани нақшаи панҷсолаҳои якум ва дуҷум дар ИҶШС ҷомеаи сотсиалистӣ барпо гардид. Аммо солҳои 90-ум дар адабиёти илмӣ хориҷӣ ва дар мақолаҳои баъзе олимони ҷомеашиноси собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ин ҷомеа чун «сотсиализми давлатӣ», «сотсиализми сталинӣ», сохтори тоталитарӣ ва ғайра номида шудааст.

Ба туфайли татбиқ гардидани нақшаи ленинӣ оид ба саноатикунонӣ, коллективонии хоҷагии кишоварзӣ ва инқилоби маданӣ дар Иттиҳоди Шӯравӣ дигаргуниҳои куллии иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва сиёсӣ ба амал омаданд. Ба ҷои панҷ низоми иҷтимоӣ-иқтисодӣ танҳо тарзи хоҷагидорӣ сотсиалистӣ боқӣ монд, яъне ба ҷои шаклҳои гуногуни моликият танҳо моликияти умумихалқӣ ва кооперативӣ колхозӣ вучуд дошт. Дар мамлакат диктатураи пролетариат дар шакли Ҳокимияти Шӯравӣ мустақкам шуд. Ба туфайли инқилоби маданӣ шаҳрвандон дорои мафкураи ҷомеаи сотсиалистӣ гардиданд. Дар натиҷаи татбиқ гардидани сиёсати миллӣ дӯстии байни халқҳои ИҶШС мустақкам шуда, ба қувваи тавоноии ҷомеа табдил ёфт. Принсипи ҷомеаи сотсиалистӣ «Аз ҳар кас мувофиқи қобилияташ, ба ҳар кас мувофиқи меҳнаташ» ҷомеаи амал пӯшид.

Дар натиҷаи галабаи сотсиализм на танҳо дар ҳаёти иқтисодӣ, балки дар сохтори сиёсии ҷомеа низ тағйироти куллии ба амал омад. Ин дигаргуниҳо тақозо намуданд, ки Конститутсияи нави ИҶШС тайёр ва қабул карда шавад. 5-уми декабри соли 1936 Анҷумани VIII-уми Ҷавкулуддаи умумии Иттиҳоди Шӯроҳо конститутсияи навро қабул карда, галабаи сотсиализмро қонунӣ намуд.

Дар Тоҷикистон низ дигаргуниҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангӣ ба амал омаданд. Тарзи нави зиндагӣ ва сохтори сиёсии ҷомеаро бо Қонуни асосии мамлакат мувофиқ кардан зарур буд. Анҷумани VI-уми Ҷавкулуддаи Шӯроҳои ИҶШС Тоҷикистон 1 март соли 1937 Конститутсияи ИҶШС-ро ба назар гирифта, конститутсияи ҷумҳуриро, ки дар он дигаргуниҳои баамаломеа ақс шуда буданд, тасдиқ намуд. Ба ҳамаи камбудҳои ва қавравиҳои ҷомеаи сотсиалистӣ нигоҳ накарда, халқи тоҷик дар қарни XX соҳиби давлат, миллат, оромӣ ва ободӣ гардид.

Назарияи илмӣ дар бораи он ки мамлакатҳои қафомонда бо ёрии ҷумҳуриҳои пешқадам метавонанд даврани капитализмро аз сар нагузаронида, ба сохтори сотсиалистӣ гузаранд, дар мисоли

Тоҷикистон татбиқ гардид. Чумхурии Тоҷикистон дар як муддати кӯтоҳ дар ҳаёти иқтисодӣ ва фарҳангӣ комёбиҳои бузург ба даст овард ва ба яке аз мамлакатҳои тараққиқарда табдил ёфт.

Ба туфайли галабаи сотсиализм дар Тоҷикистон синфи коргар ташаккул ёфта, зани тоҷик комилҳуқуқ гашт, шумораи бисёри зиёиёни касбу кори гуногуни тоҷик ба камол расиданд. Тоҷикистон, ки то инқилоб саноати бузург надошт, соҳиби корхонаҳои калони замонавӣ, роҳҳои оҳану мошингард, барқ, санъати касбӣ, мактабу идораҳои фарҳангӣ, деҳоти ободу шаҳрҳои навбунёд гардид. Бештари аҳолии чумхурӣ дар деҳот зиндагӣ ва кор карда, мардумро бо хуруқворӣ, саноатро бо ашён хом таъмин мекарданд. Бо шарофати галабаи сотсиализм дар чумхурӣ ба муносибатҳои патриархалӣ-феодалӣ ва қафомонии маданияи техникаи кишвар хотима дода шуд ва дараҷаи некӯаҳ-волии халқ баланд гардид.

Дар баробари музаффариатҳои сотсиализм дар ҷомеаи шӯравӣ камбудии ҷиддӣ низ рух доданд, ки он дар таърих чун ҷазодиҳии сиёсӣ маълум аст. Ҳазорон одамони бегуноҳ, ки вазифаҳои масъули давлатӣ, хизбӣ, комсомоли ва хоҷагиро ба дӯш доштанд, душмани халқ эълон шуда, парронда шуданд, ба маҳбас кашида шуданд, як қисми онҳо ба ҷойҳои дурдаст бадарга гардиданд. Аҳли хонаводаи онҳо низ ба вазъи хеле мушкил гирифта шуд, ҳатто як қисми фарзандони онҳо дар тӯли солҳои зиёд аз ҳуқуқи ишғол кардани вазифаҳои давлатию ҷамъиятӣ маҳрум буданд. Ин воқеаҳои мудҳиш аз ташаккули сохтори роҳбарии фармонфармоии маъмурӣ ба амал меомаданд. Ин сохтор таърихи тӯлонӣ дошта, дар кишвари шӯравӣ пас аз вафоти В. И. Ленин сурат гирифта буд. Дар давраи гузариш Сиёсати нави иқтисодӣ (НЭП) муайян гардида, тарзи идораи мута-марказонидашудаи фармонфармоии маъмурӣ маъмул гардид. Ин тамоил ба иқтисодиёти сохтори тоталитарӣ оварда расонд. Роҳбарии фармонфармой-маъмурӣ ба ташаккули сохтори якхизбӣ ва як идеология (марксизм-ленинизм) мусоидат намуд. Ҳарчанд В. И. Ленин огоҳ мекард, ки дар раванди сохтмони сотсиализм гуногунаҳои нигоҳ дошта шавад, дар рафти муборизаи ғоявӣ бар зидди тротскийчиён ва барои ба даст даровардани курсӣ, мансаби калон ин масъала торафт аз байн бардошта мешуд. Хусусан, муваффақиятҳои саноатикунонӣ, коллективонии хоҷагии қишлоқ, инқилоби маданӣ мавқеъ ва обрӯи И. В. Сталинро хеле баланд бардоштанд. Дар охири солҳои

20-ум ва аввали солҳои 30-юм зуҳуроти шахспарастии Сталин ба амал омад. Шахспарастӣ низ ба ташаккули сохтори роҳбарии фармонфармой бевосита таъсир расонд.

Ҳамин тавр, сохтори роҳбарии фармонфармой-маъмури дар мамлакат бюрократияи ҳизбӣ – давлатиро ба амал овард ва он ба қувваи ҳалқунанда мубаддал гардид, баҳсу андешаҳои озод маҳдуд шуда, танҳо Сталин давомдиҳандаи таълимоти классикони марксизм-ленинизм ба ҳисоб мерафт. Ҷомеашиносон аз чорҷӯбаи ақидаҳои Сталин берун баромада наметавонишанд, Меъёрҳои ленинии ҳаёти ҳизбӣ-давлатӣ дағалона вайрон карда мешуданд. Оҳиста-оҳиста таълимоти марксистӣ деформатсия шуда, ба догма табдил меёфт, чунки бидуни гуфтаҳои Сталин касе нуқтаи назари дигарро баён карда наметавонист. Хусусан, назарияи Сталин, ки гӯё дар раванди сохтмони ҷомеаи сотсиалистӣ муборизаи синфӣ давом мекунад, ба сохтори диктатураи пролетариат тамоили зӯровариро овард. Оқибати ин кор мудҳиш буда, дар қатори гунаҳкорон ҳазорон шахсони бегуноҳ аз вазифаҳои маҳрум, ҳабс ва қатл гардиданд.

Сарфи назар аз саҳми Сталин дар барпо намудани ҷомеаи сотсиалистӣ, дар солҳои 30-юм шахспарастии ӯ пурра ташаккул ёфта, ба мамлакат зарари калони моддӣ ва маънавӣ овард.

Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки қисми ҷудонашавандаи ИҶШС буд, ҳамаи ин воқеаҳои мудҳишро аз сар гузаронидааст. Хусусан, як зумра ходимони намоёни давлатӣ, роҳбарони ташкилотҳои ҷамъиятию сиёсӣ, ба монанди Нусратулло Махсум (Лутфуллоев), Абдурахим Ҳочибоев, Чинор Имомов, Абдуқодир Муҳиддинов, Шириншоҳ Шоҳтемур, Абдулло Раҳимбоев, Ёрунбой Ашӯров, Иброҳим Исмоилов, Абдулло Фозилов. Аҳмадбек Мавлонбеков ва бисёр дигарон қурбони шахспарастӣ гардиданд.

Дар қатори ходимони давлатӣ-ҷамъиятӣ кормандони илму фарҳанг низ зарари маънавӣ ва иҷтимоӣ диданд. Дар маҳалҳо ҳатто зери шиори «бомуваффақият гузаронидани маъракаи мубориза бар зидди кулакҳо» мардум аз охири моли мулки худ маҳрум гардида, ҳабс ва ба мавзӯҳои ноободи Қазоқистону Сибир бадарға мешуданд.

Пас аз маҳкум кардани шахспарастӣ парвандаи ин шахрвандон аз нав тафтиш шуда, бегуноҳии аксарияти онҳо исбот гардид. Танҳо дар байни солҳои 1956-1990 бештар аз 250 нафар собиқ кормандони давлатӣ ва ҷамъиятию сиёсӣ бегуноҳ шумурда шуда, номи неки онҳо барқарор гардид.

Аминем, ки ин фочиаи таърихӣ барои наели ҷавони Ҷумҳурии соҳибистиклоли Тоҷикистон дарс гардида, дигар ҳеч гоҳ такрор намеебад.

3. ВАЗЪИЯТИ БАЙНАЛҲАЛҚӢ ДАР ОХИРИ СОЛҲОИ 30-юм ВА САРШАВИИ ҶАНГИ ДУЮМИ ҶАҲОН

Дар солҳои 30-юм муносибатҳои байналҳалқӣ мураккаб гардида, тамоили ба амал омадани ҷангҳои маҳаллӣ ва ҷаҳонӣ меафзуд. Дар байни давлатҳои империалистӣ муҳолифат барои заминҳои нав, ашёи хом ва қувваи кирои арзон торафт тезтунд мешуд. Ҷаҳони капиталистӣ, ки солҳои 1929-1933 ба бӯҳрони иқтисодӣ гирифтور шуда буд, роҳи наҷотро пеш аз ҳама дар оғоз кардани ҷанг меид. Ҳамин тавр, дар солҳои 30-юм муҳолифат дар байни ду гурӯҳи мамлакатҳои империалистӣ, аз як тараф, Германия, Италия, Япония ва аз тарафи дигар, Англия, Фаронса ва ИМА тезтунд гардид. Қувваҳои иртиқои ҳар ду гурӯҳ манфиатдор буданд, ки Германияи фашистӣ зудтар ба ИҶШС ҳучум карда, онро мағлуб намояд, то хатари дар ҷаҳон паҳн гардидани болшевизм барҳам дода шавад. Бо ин мақсад ба Германияи гитлерӣ имконият доданд, ки дар як муддати кӯтоҳ худди Австрия (соли 1938), Дания, Норвегия (соли 1940), Юнон, Югославия (соли 1941) ва дигар мамлакатҳоро забт намояд. Дар ин забткориҳо Италия ва Япония ба Германия кӯмаки моддӣ ва маънавӣ расониданд. Германия ба Фаронса ва Англия низ бевосита таҳдид мекард.

Иттиҳоди Шӯравӣ аз рӯзҳои аввали ба сари тахт омадани Гитлер дар Германия бонги хатар зада, мамлакатҳои ҷаҳонро даъват намуд, ки пеш аз ҳама дар Аврупо сохтори бехатарии коллективона барпо карда шавад. ИҶШС соли 1934 ба ҳайати Лигаи миллатҳо дохил гардида, барои пайдории сулҳ мубориза мебуд. Мутаассифона, ташаббуси ИҶШС оид ба кам кардани силоҳ низ аз тарафи давлатҳои муштараки ҷаҳони капиталистӣ дастгирӣ наёфт. Баръакс, рӯз то рӯз игво нисбат ба ИҶШС пурқувват мегардид. Чунончи, соли 1938 қӯшунҳои Япония дар қӯли Ҳасан ба қисмҳои Армияи Сурх ҳучум карданд, вале ба мақсад нарасиданд. Моҳи майи соли 1939 Япония дар назди дарёи Халхин-Гол ба муқобили Муғулистон ҷангида, умед дошт, ки онро забт намуда, истеҳкоми калони ҳарбӣ ташкил карда, ба

ИҶШС ҳучум намоёд. Вале нақшаҳои Япония ин дафъа низ барбод рафтанд.

Дар Аврупо вазъият то рафт муташанниҷ шуда, 1-уми сентябри соли 1939 Германия ба Полша ҳучум кард. Ҳамин тавр, ҷанги дуҷоми ҷаҳон дар байни ду гурӯҳи давлатҳои империалистӣ сар шуд, ки он солҳои тӯлонӣ давом кард. Ҷанг аввал характери империалистӣ дошт, вале вақте ки давлатҳо баҳри озодии худ бар зидди фашизм ҷангиданд, характери боадолатро гирифт.

ИҶШС бо мақсади пурқувват намудани иқтидори мудофиавии худ 23-юми августи соли 1939 бо Германия аҳдномаи ба ҳамдигар ҳучум накарданро имзо кард. Мутаассифона, роҳбарони давлатҳои ИМА, Англия ва Фаронса кӯшиш мекарданд, ки Германия зудтар бар зидди Ҳукумати Шӯравӣ ҷангро сар кунад. Дар ин кор онҳо гурӯҳи финҳоро бо сардории Маннергейм истифода карданд. Охири соли 1939 ҳукумати Финландия таклифҳои сулҳпарваронаи Иттиҳоди Шӯравиро рад карда, ба он ҳучум намуд. Аз 11-уми феврал то 1-уми март соли 1940 Армияи Сурх ҳучуми ҷавобӣ гардонда, кушӯнҳои финҳои сафедро торумор кард. 12-уми март соли 1940 бо Финландия созишномаи сулҳ имзо карда шуд.

Тоҷикистон низ ҳамчун узви ИҶШС сиёсати хоричии онро ҳаматарафа дастгирӣ мекард. Ҳазорон фарзандони ҷумҳурии мо дар муборизаҳои шадиди зидди истилогарони фин иштирок намуда, корнамоиҳои ҷангӣ нишон доданд. Ба шаҳрванди ҷумҳурӣ, узви ВЛКСМ Неъмат Қаробоев барои барқарор кардани хати алоқаи штаби полк бо қисми амалкунанда ва барои торумори ҷандин ҷанговарони душман 21-уми март соли 1940 унвони “Қаҳрамони Иттиҳоди Шӯравӣ” дода шуд. Ӯ аввалин тоҷикписарест, ки ба дарёфти ин унвони олий мушарраф шудааст. Дар ин давра зодаи ноҳияи Мастҷоҳ Насим Салимов низ корнамоии ҷангӣ нишон дода, бо ордени “Байрақи Сурх” мушарраф гардид.

Вазъияти байналхалқӣ дар охири солҳои 30-юм ва аввали солҳои 40-ум ниҳоят мураккаб гардида, давлатҳои нав торафт ба ҷанг қашида мешуданд. Дар чунин шароит халқи шӯравӣ, аз ҷумла шаҳрвандони Тоҷикистон, дар ақибгоҳ қаҳрамонона меҳнат карда, иқтидори мудофиавии мамлакатро пурқувват ва саҳми арзандаи худро дар таъмини сулҳ мегузоштанд.

ФАСЛИ СЕЮМ

ЧУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР СОЛҲОИ 40-ум ва 80-уми АСҶИ ХХ

БОБИ 6. ТОҶИКИСТОН ДАР ДАВРАИ ҶАНГИ БУЗУРГИ ВАТАНИ (СОЛҲОИ 1941-1945)

1. ОҶОЗИ ҶАНГ ВА САФАРБАРИИ ҚУВВАҶО БАРОИ МАҶЛУБ ҶАРДОНИДАНИ ДУШМАН

Субҳи 22-юми июни соли 1941 ба сари лашкари Шӯравӣ, ки қад-қади сарҳади ғарбӣ қарор дошт, ба дастаҳои сарҳадӣ, майдони ҳавоии низомӣ, истгоҳҳои роҳи оҳан сели гулӯлаҳои нерӯҳои мусаллаҳи Германияи фашистӣ фуру рехт. Германия ҳамроҳи думравонаш зиёда аз 190 дивизияро зидди Иттиҳоди Шӯравӣ равон кард. Базаи ҳарбию иқтисодии Германияи фашистӣ низ пурқувват буд. Қариб тамоми саноати тобеи Аврупо ба ин давлат аслиҳа, техникаи ҳарбӣ ва лавозимоти ҷангӣ медоданд. Меҳнати озоиштаи мамлакати Шӯроҳо дар натиҷаи ҳамлаи аҳдшиканонаи Германияи гитлерӣ барқанда шуд, Ҷанги Бузурги Ватанӣ оғоз ёфт.

Тоҷикистон низ чун узви ИҶШС тамоми мушқилиҳои солҳои ҷангро аз сар гузаронида, саҳми худро дар торумор кардани фашизм гузоштааст. Таҳлил ва ҷамъбасти вазъи ҳаёти сиёсӣ-ҳарбӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангии ҷумҳурӣ дар солҳои ҷанг дорои аҳамияти илмӣ-назариявӣ ва амалӣ-тарбиявӣ мебошад. Муаррихони ҷумҳурӣ доир ба мавзӯи Ҷанги Бузурги Ватанӣ рисолаҳои докторӣ, номзадӣ дифоъ намуда,¹ дахҳо рисолаву китоб² ва мақолаҳоро дар саҳифаҳои маҷаллаю рӯномаҳо ҷол кардаанд.

¹Дар асоси маводи Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба таърихи Ҷанги Бузурги Ватанӣ то ҳол ду рисолаи докторӣ ва 22 рисолаи номзадӣ дифоъ шудаанд.

²Усмонов Дж. В годы Великой битвы (Очерк о деятельности Компартии Таджикистана в период Великой Отечественной войны). – Душанбе, 1963; Зикриёев Ф. Баҳри ҳаёти озоишта. – Душанбе: Ирфон, 1970; Коммунистическая партия Таджикистана в период Великой Отечественной войны (июнь 1941-1945 гг.) – Душанбе: Ирфон, 1983; Сечкина Л. П. Таджикистан в годы Великой Отечественной войны, 1941-1945. – Душанбе. Дониш, 1989; Рахимов С. Всё для фронта, всё для победы! – Душанбе: Ирфон, 1990; Тоҷикистон дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ (Материалҳои конференсияи илмӣ-амалӣ бахшида ба 55-умин солгарди пирузии мардуми Шӯравӣ дар Ҷанги Бузурги Ватанӣ). Муҳаррири масъул, профессор Р. А. Набиева. – Душанбе, 2000. Фарҳанг – силоҳи маънавии пирузии. – Душанбе: Эҷод, 2005; Набиева Р., Зикриёева М. Женщины Таджикистана в годы Великой Отечественной войны. – Душанбе, 2010 ва ғайра.

Азбаски Давлати Шӯравӣ ҳеҷ гуна ҷангро намехост ва сарҳади ғарбии мамлакат ҳам ҷандон мустаҳкам набуд, дар марҳалаи аввали ҷанг кӯшунҳои ИҶШС талафоти зиёд дода, ақибнишинӣ карданд. Фашистон бошанд, аз «муваффақиятхояшон» болида, тамоми шаҳру деҳоти ишғолкардашонро поймолу тороч мекарданд.

Хатари даҳшатнок Ватани Шӯравиро таҳдид мекард. Мардуми Шӯравӣ ба муборизаи муқаддас муқобили истилогарони фашистӣ бархостанд. Давлати Шӯравӣ мардумро муттаҳид намуда, барои шикасти душман равона кард.

22-юми июни соли 1941 Ҳукумати Шӯравӣ тавассути радио ба мардуми шӯравӣ муроҷиат намуда, онҳоро барои боз ҳам зичтар муттаҳид шудан, интизомро мустаҳкам кардан, дар маҳалли кори худ муташаккил будан, ҷиҳати бо ҳама гуна лавозимот таъмин намудани фронт фидокорона меҳнат кардан даъват намуд.

30-юми июн Кумитаи Давлатии Мудофиа ташкил шуд ва он вазъи зиндагии мардумро дар ҳолати ҷарбӣ эълон кард. Ин кумита фаъолияти ҷарбӣ, сиёсӣ ва иқтисодию мадания халқи шӯравиро танзиму роҳбарӣ мекард.

Ҷанги Бузурги Ватанӣ сафарбар намудани тамоми қувва ва захираҳоро тақозо намуд. Халқи тоҷик низ мисли тамоми халқҳои Иттиҳоди Шӯравӣ ба ҳифзи Ватани сотсиалистӣ бархост.

Аз рӯзҳои аввали ҷанг КМ ҲК (б) Тоҷикистон, кумитаҳои вилоятӣ, шаҳрӣ, ноҳиявӣ ва дигар ташкилотҳои оммавии ҷамъиятӣ кори ташкилотчиғӣ ва сиёсии ҳудро тақвият дода, фаъолиятшонро доир ба сафарбарии қувваҳо ва воситаҳо барои кӯмаки ҳамаҷонибаи ба фронт вусъат доданд.

Ҷанг дар назди Ҳукумати ҷумҳурӣ вазифаҳои бузурге гузошт, ки бояд дар муддати кӯтоҳтарин ҳал мешуданд. Аз ҷумла, фабрикаю заводҳо бояд ба зудӣ ба истеҳсолоти маҳсулоти барои фронт зарурӣ баргардонда шуда, захираву ашёҳои маҳаллиро ҷуста, онҳоро пурра истифода мебарданд, аҳолии ба ақибгоҳ кӯчондашударо бо кор таъмин мекарданд. Зарур буд, ки ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ ва маданӣ ба манфиат ва хизмати ҷанг нигаронида шавад. Аҳолиро ба меҳнати қаҳрамононаи ҷурсамар равона кардан зарур буд. Ташкили кори маориф, муассисаҳои маданӣ-маърифатӣ, тайёр кардани кадрҳо, сохтмони корхонаҳои саноатӣ, ҷо ба ҷо намудани корхонаҳои аз шаҳрҳои марказӣ кӯчонидашуда вазифаҳои ҳизб ва давлат буданд.

Дар солҳои саҳти ҷанг занон низ ҳамроҳи тамоми халқҳои мамлакат ба муҳофизати Ватани Шӯравӣ бархостанд. Дар тӯли тамоми таърих занон ҳеҷ гоҳ чунин фидокорона ба муҳофизати Ватан барнахоста буданд, чуноне ки дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ.

Дар митинги дар боғи маданияту истироҳати шаҳри Душанбе барпогардида коргарзанон, колхозчизанон, хизматчиён ва соҳибхоназанон ўҳдадор шуданд, ки ба ҷои шавҳарон, падарон ва бародарони ба ҷанг рафташон кор карда, дар дифои мамлакат фаъолона иштирок мекунанд.

Аз рӯзҳои аввали ҷанг ҳазорҳо фарзандони содиқи Тоҷикистон бо қатъият талаб мекарданд, ки онҳоро ба фронт фирис-тонанд. Танҳо дар як шабонарӯз ба Комиссариати низомии шаҳри Душанбе зиёда аз 700 ариза омад. Аризадихандагон хоҳиш мекарданд, ки онҳоро ихтиёран ба сафи Аскарони Сурх ҳамроҳ кунанд. Қариб 200 аризаро занон навишта буданд. 19 нафар донишҷӯдухтарони Донишқадаи омӯзгории шаҳри Душанбе ба номи комиссариати низомӣ бо чунин мазмун аризаи коллективона навиштаанд: «Душманони тамоми инсонияти меҳнаткаш, фашистони Германия ба хоки Иттиҳоди Шӯравӣ ҳучум карда даромаданд. Мо, донишҷӯёни Донишқадаи педагогӣ хоҳиш мекунем, ки аз ҷумлаи мо дастаи низомии санитарӣ ташкил намоед. Ваъда медиҳем, ки дар муқорибаҳо баробари мардон ба муқобили душман мечангем».

Чунин аризаҳо хеле зиёд буданд. Танҳо дар моҳи июли соли 1941 ба комиссариатҳои низомии шаҳру ноҳияҳои Душанбе, Ленинобод, Кӯрғонтеппа, Панҷакент ва Исфара аз коргарзанон ва хизматчиён зиёда аз 10 ҳазор ариза омада буд. Онҳо дар бораи тайёрии худ иттилоъ дода, хоҳиш мекарданд, ки ба фронт фиристода шаванд. Масалан, комсомолдухтар С. Алибоева чунин навишта буд: «Аз Шумо бисёр хоҳиш дорам, ки маро ба сафи Аскарони Сурх қабул намоед. Дорой нишони дараҷаи аввали «Тайёр ба меҳнат ва мудофияи ИҶШС» ҳастам ва мутахассиси соҳаи радиотехника ба ҳисоб меравам».

Дар байни аризадихандагон санитарҳо, табибон, муаллимон, агрономҳо, тракторчиён ва коргарони корхонаҳо низ буданд. Аз 153 аризаи ихтиёриёни комбинати шоҳибобии шаҳри Душанбе, 57-тоаш ба коргарзанони комбинат рост меомад. Яке аз онҳо Одина Ҳакимоваи ҳабдаҳсола чунин навишта буд: «Хоҳиш мекунам маро ба сафи Аскарони Сурх қабул намуда, ба фронт, он ҷое ки алақай бародари ман аст, фиристонед».

Ин гуна аризаҳо аз тамоми гӯшаю канори Тоҷикистон ба комиссариатҳои низомии шаҳру ноҳияҳо меомаданд. Чунончи, дар вилояти Фарм аз 22-юм то 30-юми июни соли 1941 ба комиссариати низомии ноҳия аз номи меҳнаткашон 205 ариза омада буд ва хоҳиш мекарданд, ки онҳоро ба фронт фиристонанд. 1-уми августи соли 1941 шумораи ихтиёриён дар вилояти Ленинобод ба 1400 нафар расид, ки 965 нафарашон мардон ва 435 нафарашон занон буданд.

Дар Тоҷикистон дивизияи 20-уми савораи кӯҳгард вучуд, дошт, ки он сафи худро пурра ва комил сохта, бо машқҳои ҳарбӣ ва тактикаи ҷангӣ аскаронро обутоб меод. Илова бар ин, садҳо ҷавонони ҷумҳурӣ дар курсҳои тайёрии ҳарбӣ, тиббию санитарӣ таълим мегирифтанд.

Аз рӯзҳои аввали ҷанг барои Армияи Шӯравӣ тайёр кардани захираҳои ҷангӣ зарур буд. Ба фронт снайперчи, пулемётчи, артиллерист, танкист, духтур, ҳамшираи шафқат ва дигар мутахассисони низомӣ лозим буданд. Аз ин сабаб КМ ҲК (6) Тоҷикистон ва Ҳукумати ҷумҳурӣ дар бораи ҷорӣ намудани таълими ҳатмии ҳарбии шаҳрвандони Тоҷикистон қарор бароварданд. Дар солҳои ҷанг даҳҳо ҳазор меҳнаткашони Тоҷикистон тайёрии ҳарбиро дар гурӯҳҳои таълими умумии ҳарбӣ гузаштанд. Таълими ҳарбӣ дар Тоҷикистон аз 1-уми декабри соли 1941 сар шуд.

Дар маъракаи таълими умумии ҳарбӣ дар баробари мардон занон низ ҷаёлона иштирок намуданд. Солҳои ҷанг танҳо дар ноҳияҳои Душанбе зиёда аз 940 нафар занон таълими ҳарбиро бомуваффақият хатм карданд.

Ин ҳаракати занон махсусан баъд аз қабули Қарори Ҳукумати Иттиҳоди Шӯравӣ аз таърихи 9-уми июли соли 1941 «Дар бораи тайёрии ҳатмии аҳоли ба мудофиаи зиддиҳавоӣ» пурзӯр гардид ва дар он ба таълими ҳарбии занон низ диққати ҷиддӣ дода мешуд.

Моҳи декабри соли 1941 КМ ҲК (6) Тоҷикистон дар бораи тайёрии хоҳарони шафқат ва дружинаҳои санитарӣ қарори махсус қабул намуд. Аллақай охири моҳи декабри соли 1941 дар вилояти Сталинобод 368 нафар хоҳарони шафқат тайёр карда шуда, дар ҷумҳурӣ бошад, ҳамагӣ 842 нафар духтарон таълим мегирифтанд.

Бо даъвати ҳизб ҷавонони Тоҷикистон дар бобати дар ақибгоҳ барои Армияи Сурх тайёр кардани кувваи эҳтиётӣ

бисёр корҳоро анҷом доданд. Дар давраи ҷанг дар қисмҳои махсуси таълими умумии ҳарбӣ ҷавонони зиёд таълим гирифтанд. Аз 14765 нафар ҷавонони таълими ҳарбӣ гирифта, 7320 нафарашон духтарон буданд. Аз ҷумла, 350 нафар мерғанҳо, 1420 нафар автоматчӣ, 270 нафар радист, 435 телеграфчӣ ва 4195 нафар тирандоз буданд.

Дар давраи ҷанг дар қисмҳои махсуси ҷавонони ҷумҳурӣ ҳамагӣ 35838 мутахассисони ҳарбӣ тайёр карда шуданд. Аз ҷумлаи онҳо 27369 нафар ҷавонписарон ва духтарони Тоҷикистон ба сафҳои Армияи Сурх рафтанд.

Оғози ҷанг дар назди халқу Ватан вазифаҳои пурмасъул гузошт. Кумитаи Давлатии Мудофия 3-юми июли соли 1941 ба ҳамаи мардуми шӯравӣ муроҷиат карда, тақозо намуд, ки тамоми қорашонро дар асоси вазъияти ҳарбӣ тағйир диҳанд.

Дар Тоҷикистон ҳам мувофиқи талаботи замони ҷанг азнавсозии хоҷагии халқ оғоз шуд. Фабрикаҳои либосдӯзӣ поймафзол, комбинатҳои бофандагии ҷумҳурӣ барои аскарон либосу поймафзол тайёр мекарданд. Дар Тоҷикистон боз ҳам ривож додани соҳтмони муассисаҳои саноати сабук ба назар гирифта мешуд.

Аз моҳи августи соли 1941 Кумитаи Давлатии Мудофия қарор қабул кард, ки мувофиқи он муассисаҳои саноати манотикӣ ғарбии Ватанро мебоист ба ақибгоҳ: Поволже, Сибир, Қазоқистону Осиёи Миёна ва ғайра кӯчонанд. Дар ин асос як қисм заводҳои саноати сабук аз шаҳрҳои Полтава, Москва, Харков ва ғайра ба шаҳрҳои Регар, Сталинобод, Ленинобод, Исфара, Конибодом, Чкаловск ва ғайра кӯчонида шуданд.

Ба хотири ҳарчи бештар истеҳсол намудани маводи зарурӣ рӯзи кории меҳнаткашон аз 10 то ба 12 соат афзуд. Ҳамчунин ҷои коргарони ба ҷанг рафтаре занону ҷавонон дар дастгоҳҳои саноатӣ иваз мекарданд. Шиорҳои «Ҳама чиз барои фронт!», «Ҳама чиз барои ғалаба!», «Ҳама ба фронт!» ва ғайраҳо дар ҳама ҷойҳо дида мешуданд. Меҳнаткашони Тоҷикистон барои ҷанговарон либос, хӯрокворӣ, маводи сӯзишворӣ ва ғайраҳо мефиристонданд.

Баъди ба Ҳимояи Шаҳри Москва сафарбар гардидани дивизияи 20-уми савораи кӯҳгарди Тоҷикистон тирамоҳи соли 1941 боз дивизияи нав бо номи дивизияи 61-уми савораи кӯҳгарди Тоҷикистон ташкил ёфт. Ин дивизияи нав ҳам дар муддати кӯтоҳ сафҳои худро пур карда, аскаронашро ба машқҳои зиёд обутаб дод ва ба Ҳимояи Сталинград сафарбар карда шуд.

Огози чанг ба пешрафти зироат низ таъсири манфӣ расонид. Зеро тамоми техникаи коршоями зироатро ба ихтиёри армия доданд. Истеҳсоли тухмиҳои навъи баланд кам гардид, таъмини деҳот бо нуриҳои маъданӣ низ суст шуд. Муҳимаш он буд, ки пеш аз саршавии чанг ба Тоҷикистон аз ноҳияҳои марказии Россия галла меоварданд ва акнун қарор қабул карда шуд, ки Ҷумҳурии Шӯравии Тоҷикистон мебоист галла истеҳсол намояд, ки ҳам аҳолии худашро таъмин карда тавонад ва ҳам миқдори муайянеро ба фронт фиристонанд. Ба ин ҳама душвориҳо нигоҳ накарда, мардуми деҳоти ҷумҳуриамон камари Ҷимматро мустақкам мебастанд. Аммо кадрҳои кордону хоҷагидон рӯз то рӯз кам шуда, бар ивазашон ҷавонону занон кори колхозу совхозҳоро идора мекарданд. Бо назардошти ин ва барои омӯзонидану дуруст ба кор мондани корҳои зироатӣ дар деҳот Кумитаи Давлатии Мудофиа 17-уми ноябри соли 1941 қарор қабул кард, ки дар назди МТС-ҳо, совхозҳо шӯъбаҳои сиёсӣ (политотдел) таъсис дода шаванд. Ин иқдом барои роҳбарони ҷавони деҳоти Тоҷикистон хеле муфид гардид.

Бо кӯмаки шӯъбаҳои сиёсӣ дар бисёр ноҳияҳои ҷумҳуриамон курсҳои кӯтоҳмуддати механизаторӣ, ҳисобчигӣ, агрономӣ ва гайраҳо кушода шуданд, ки кадрҳои мавриди заруриро тайёр мекарданд. Шакли дигари кадртайёркунии тарбияи шогирдон дар назди механизаторони ботаҷриба буд ва ҷавонони зиёд бо ин роҳ низ соҳиби касбҳои хуб шуданд.

Барои бо хӯрокворӣ таъмин намудани аҳоли ва ҷабҳаи чанг дар шаҳрҳои ҷумҳуриамон низ тартиби карточкагии нонро ҷорӣ карда буданд.

Таҷрибаи таърихӣ нишон медиҳад, ки дар он мамлакате, ки интизом, меҳнатдӯстӣ, ягонагӣ ва дӯстии халқҳо вучуд дорад, душман ғолиб баромада наметавонад. Чунин зухуротро дар солҳои чанг дар собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ пурра мушоҳида карда метавонем.

2. КОРНАМОИИ ТОҶИКИСТОНИЁН ДАР МАЙДОНИ ЧАНГ

Аз рӯзҳои аввали чанг дар паҳлӯи аскарони сермиллати шӯравӣ фарзандони тоҷик низ вазифаи ҳифзи Ватанро иҷро мекарданд, Номи даҳҳо фиристодагони ҷумҳуриамон чун А. Абдувалиев; О. Раҳмонов, А. Маҳмудов, А. Ҳоҷибоев, Э. Рӯзиев, А. Собиров, Г. Нуоров ва дигарон барои ҷонфидоихояшон дар остонаи бисёр шаҳрҳои сарҳадии Иттиҳоди Шӯравӣ бо ҳарфҳои

заррин сабт гардидаанд. Аммо бо сабаби нобаробарии қувваҳо ва пурра мучаҳҳаз будани аскарони немис кӯшунҳои сарҳадии Иттиҳоди Шӯравӣ бо талафоти зиёде ба ақиб бармегаштанд. Ин ба душман имконият медод, ки ҳарчи бештар ба дарунтари хоки ИҶШС қадам ниҳад. Гитлерчиён бо мақсади дар зудтарин фурсат ишғол кардани тамоми хоки Шӯравӣ 2-юми октябри соли 1941 шаҳри Москва муҳосира карданд.

Ҳамин тавр, дар назди ҷанговарон вазифаи муқаддасе истода буд, ки шаҳри Москва бояд ғимоя карда шавад. Дар чунин вазъияти душвор моҳи ноябри соли 1941 дивизияи 20-уми савораи кӯҳгарди Тоҷикистон низ ба ғимояи Москва рафт, ки онро полковник А. Ставенков роҳбарӣ мекард. Душман, ки аз самти шимолу ғарб ба сӯи Москва қувваҳои навро сафарбар мекард, дар ноҳияи Солнечногорски Волоколамск ба ҷанговарони тоҷик рӯ ба рӯ шуд. Қисмҳои зиёди танкӣ ва пиёдагарди фашистӣ дар ин ҷабҳа талаф гардиданд. То охири муҳорибаи Москва фиристодагони тоҷик қаҳрамониҳои зиёде нишон доданд. Зиёда аз 150 нафарашон ба ордену медалҳо сарфароз гаштанд. Аввалин ордени “Ленин”-ро тоҷикписар М. Иброҳимов барои нест кардани 6 танку 16 мошини зирехпӯш (БТР)-и душман соҳиб шуд. Номҳои зиёди фиристодагони ҷумҳурӣ – Б. Искандаров, Р. Чалилов, М. Маҳкамов, А. Очилов ва бисёр дигарон дар саҳифаҳои муҳорибаи Москва сабт гардидаанд.

Занони Тоҷикистон низ дар шикаст додани кӯшуни фашистии немис дар назди Москва саҳми худро гузоштанд. Масалан, Нина Лобковскаяи душанбегӣ баъди хатми мактаби занонаи снайперӣ иштирокчи муҳорибаи назди Москва гардид. Ӯ бо снайпери худ 89 нафар душманонро нобуд кард.

Баъд аз муҳорибаи тӯлонӣ бо қувваи тавоно Аскарони Шӯравӣ ба ҳучуми ҳалокатовар гузаштанд. Ин ҳучум 6-уми декабри соли 1941 оғоз гардид ва дар натиҷа тамоми орзуҳои фашистон ба соҳибшавии Москва барбод рафтанд. Лашкари Шӯравӣ чунон душманро сарзанон таъқиб намуд, ки то феввали соли 1942 қариб 400 км. масофа, 11 ҳазор деҳоту 60 шаҳро оғоз кард.

Роҳбарони давлати Шӯравӣ умед доштанд, ки иттифокчиён Англия ва ИМА мутобиқ ба ваъдаҳои соли 1942 аз тариқи Аврупо fronti дуҷумро кушода, бо зудӣ фашизмро несту нобуд месозанд. Вале бо таассуф он ваъдаҳо амалӣ нашуданд. Баъд аз шикасту талафоти зиёд гитлерчиён аз тарафи ҷануби Иттиҳоди

Шӯравӣ муҳорибаи калоне сар карданд. Онҳо умед доштанд, ки бо гирифтани шаҳри Сталинград тамоми робитаи ғарбии Россияро бо шарқ қатъ намуда, ба зудӣ хоки ИҶШС-ро соҳиб мегарданд. Тобистони соли 1942 немисҳо тамоми қуввашонро ба ин ҷо сафарбар карданд. Гитлер вазифа гузошта буд, ки то тирамоҳи он сол ҷангро ба ғоидаи худ тамом кунад. Бо ин мақсад 237 дивизияро равона кард. Муҳорибаи Сталинград калонтарин муҳорибаи давраи ҷанги дуҷуми ҳаҷон буд. Вай 200 шабонарӯз давом кард. Даҳҳо ҳазор бомбаву мина ба сари ин шаҳр фаромада, аксари муассисаҳо, мактабҳо, хонаҳои истиқоматиро хароб гардониданд. Сарфармондеҳи аскарони Шӯравӣ тамоми қувваро барои ҳимояи Сталинград сафарбар намуд.

Дивизияи 61-уми савораи кӯҳгарди Тоҷикистон низ ба ҳимояи Сталинград рафт. Аз 19-уми ноябр ҳучуми марговари аскарони Шӯравӣ сар шуд. Фақат бо дасти ҷанговарони тоҷик дар ин муҳориба 3500 нафар аскар, 8 самолёт зиёда аз 40 танк, 46 тӯп, 40 пулемёт, 300 автомашинаи душман несту нобуд гардидаанд. Барои часорат нишон додан дар муҳорибаи Сталинград 527 нафар аскарони Тоҷикистон бо ордену медалҳо мукофотонида шуданд. Дар қатори онҳо М. Холматов, Э. Рӯзиев, Р. Анваров, А. Сулаймонов ва дигарон буданд, ки дар саҳифаи таърихи Ҷанги Бузурги Ватанӣ мақоми маҳсусеро ишғол мекунанд. Ҷанговарони тоҷик баъд аз ғолибиятшон дар муҳорибаи Сталинград бо сарбаландӣ бо унвони КМ Ҳизби Коммунистии Тоҷикистон ва Шӯрои Олии ҷумҳурӣ нома фиристода, як бори дигар изҳор намуданд, ки онҳо лоиқу тавоноянд ва душмани хунхорро дар дигар ҷойҳо низ несту нобуд месозанд.

Баъди торумор кардани кӯшунҳои немис дар Сталинград аскарони Шӯравӣ пай дар пай ба фашистон зарбаҳо мезаданд ва ниҳоят онҳо ба ақибнишинӣ гузаштанд. Лашкари душман қувваашро барои муҳорибаи шаҳрҳои Курск ва Орёл сафарбар кард. 5-уми июни соли 1943 фашистон ҳучуми навбатиро сар карданд. Дар ин муҳориба аз ҳар ду тараф 2 миллион нафар ҷанговарон иштирок карданд. Лашкари Шӯравӣ барои муқовимат ба ин ҳучуми душман бо матонат тайёри дида, аз лаҳзаҳои аввал онро бо шикаст дучор гардонид.

Ҷанговарони тоҷикистонӣ дар муҳорибаи ин шаҳрҳо низ қаҳрамониҳои зиёд нишон доданд. Дар задухӯрди Курск батареяи Ходӣ Кенчаев чандин ҳучуми танкҳои душманро гардонид. Худи

Ҳ. Кенҷаев ба маъюбиаш нигоҳ накарда 4 танки душманро оташ зада, аз қор баровард ва барои ин шучоаташ бо унвони “Қаҳрамони Иттиҳоди Шӯравӣ” сарфароз гардид. Тоҷикписари дигар Исмоил Ҳамзалиев дар муҳориба захмдор шуда бошад ҳам, майдони ҷангро тарк накарда, ҷандин танки душманро зада аз қор баровард ва унвони олии “Қаҳрамони Иттиҳоди Шӯравӣ”-ро сазовор гардид.

Натиҷаи ҷунин қаҳрамониҳо буд, ки аскарони Шӯравӣ 12-уми июли соли 1943 ба ҳучум гузашта то 5-уми август қўшуни немисро торумор карданд. 10-уми сентябри соли 1943 дивизияи 20-уми савораи Тоҷикистон ҳатти мудофияи душманро раҳна карда, роҳи оҳани Брянск-Смоленскро бурида, аз душман силоҳи зиёде ба ганимат гирифт.

Тирамоҳи соли 1943 ҷанговарони Шӯравӣ душманро таъқиб карда, аз дарёи Днепр гузаштанд. Барои ҷасорат ва мардонагиашон дар гузаштан аз дарёи Денепр тоҷикистониҳо Д. Азизов, Ҳ. Қосимов, К. Қаюмов, И. Крушин, А. Гордеев, Ҳ. Мирзоев, С. Турдиев, М. Давлатов, У. Яқубов ва дигарон сазовори унвони “Қаҳрамони Иттиҳоди Шӯравӣ” гаштанд.

Қўшунҳои Иттиҳоди Шӯравӣ бо матонати зиёд ба пеш мерафтанду душман ба қафо мегашт. 5-уми октябри соли 1943 дар муҳорибаи Волхов боз як тоҷикистонӣ Тўйҷӣ Эрёигитов қаҳрамонӣ нишон дод. Ҳамин тавр, то тирамоҳи соли 1943 аскарони Шӯравӣ 40 ҳазор шахру деҳоти кишварро озод карда, душманро аз хоки худ ронданд. Ин комёбиҳо обрўи Иттиҳоди Шӯравиро дар арсаи байналхалқӣ афзунтар гардонид.

Дар тамоми мамлакатҳои аврупоие, ки зери истилои фашистон буданд, ҳаракатҳои партизанӣ сар шуданд ва дар баробари аз хоки Шӯравӣ ронда шудани фашистон муборизаи якҷояи зиддифашистӣ бо ҳамроҳии Аскарони Сурх шурў гардид. Дар озод намудани ҷумҳуриҳои назди Балтика ва шаҳри Ленинград низ хизмати ҷанговарони тоҷик қалон аст. Ҷунончи, дар муҳориба ва озод намудани Ленинград фиристодагони Тоҷикистон Г. Назаров, А. Ёқубов, Ш. Исоев, В. Набиев, Ш. Иброҳимов, Т. Одилов ва дигарон қаҳрамониҳои зиёде нишон доданд.

Дар мубориза баҳри озодии Латвия бошад, Ҷўтак Урозов 19-уми июли соли 1944 бо 11 нафар ҳамяроқонаш барои ҳифзи як баландӣ мардонавор ҷангида, ҳалок гаштанд. Баъди маргашон ба онҳо унвони “Қаҳрамони Иттиҳоди Шӯравӣ” дода шуд. Тоҷикписар И. Шарипов дар озод намудани шаҳри Умани Украина ба унвони “Қаҳрамони Иттиҳоди Шӯравӣ” ноил гардид.

Дар озод намудани Полша ва Чехословакия Ф. Аҳмадов ва Э. Шарипов “Қаҳрамони Иттиҳоди Шӯравӣ” гаштанд. Дар гирифтани Берлин бошад, як қатор фиристодагони Тоҷикистон: Н. Балакин, А. Гардеев, Ф. Чепурин ба унвони “Қаҳрамони Иттиҳоди Шӯравӣ” мушарраф гардиданд.

Занони Тоҷикистон низ дар шикаст додани қўшунҳои фашистони немис саҳми худро гузоштанд. Номи зодаи Шинги ноҳияи Панҷакент Ойгул Муҳаммадҷонова дар саҳифаҳои таърих абадӣ сабт гардидааст.¹ Ӯ баъди хатми омӯзишгоҳи ҳарбии ҳавоӣ ба полки авиатсионие, ки дар назди Смоленск меҷангид, фиристода шуда буд. Ойгул на танҳо дар Тоҷикистон шўҳрат пайдо карда буд, балки дар ҷумҳуриҳои бародар номи ӯро бо ифтихор ба ёд меоварданд. Дар рӯзномаи «Тоҷикистони Сурх» таҳти унвони «Корнамоии қаҳрамононаи Ойгул Муҳаммадҷонова» мактуби командири ӯ капитан В. Лапко чоп шуда буд, ки дар он чунин навишта шудааст: «...Дар назди хатти фронт ба мо «мессерҳо» ҳамла оварданд. Мо мудофияи давра ташкил кардем. Ойгул, ана, дар ҳамин ҷо аз аввалин имтиҳони ҷангӣ гузашт. Ӯ бо пулемёти худ самолёти қирқунандаи душманро зада гардонд ва нишони ӯ ба самолёти дуҷум низ расид, ки онро тирандозӣ ман зада афтонд.

Мо батареяҳои фашистонро ба зерӣ оташи беамон гирифтём. Дар ин ҷанг тирандозӣ самолёти Ойгул ҳалок гардид. Худи Ойгул аз китфаш ярадор шуд. Ба рули самолёт тири тўпҳои зенитӣ душман расида буд, ба самолёт ва пилот марг таҳдид мекард. Вале Ойгул бо як мўъҷизае худро аз оташи душман бароварда, онро ба мавқеи қисмҳои ҳарбии мо нишонд. Тоҷикдухтар Ойгул, ана, ҳамин тавр парвози якуми худро анҷом дод. Ҳоло ӯ аллакай 93 қарат парвози ҷангӣ кардааст. Шӯроӣ Ҳарбии Фронти Ғарбӣ духтари тоҷикро бо ордени “Ленин” мукофотонид».

Ин мисол бори дигар далели он аст, ки қанон бо қорнамоиҳои худ дар дақиқаҳои душвор бо мардон паҳлӯ ба паҳлӯ истода метавонанд.

Тоҷикистони А. Исоева низ дар фронтҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ қорнамоиҳо нишон дода, аз ҳамшираи шафқати оддӣ то командири взвод расидааст. Взводи Исоева танҳо дар як рӯзи соли 1941 аз майдони ҷанг 57 нафар маҷрӯҳони саҳтро баровардааст. А. Исоева бо ордени медалҳо мукофотонида шудааст.

Лейтенанти қалони хизмати тиббӣ София Муҳаммадҷонова Ниёзова намунаи мардонагию диловарӣ нишон додааст. Вай

¹ Шарифов Х. Ойгул // Чашмаи ҳаёт. – Душанбе: Адиб, 2006. – С. 105; Набиева Р., Зикриёева М. Женщины Таджикистана в годы Великой Отечественной войны. – Душанбе, 2010. – С. 8, 10-11.

солҳои 1941-1945 духтури fronti якуми Украина буда, ҳаёти ҳазорҳо нафар ҷанговарони шӯравиро наҷот додааст. Лаҳзаҳои буданд, ки ӯ ба даст силоҳ гирифта, ҷангидааст. С. Ниёзова барои матонату бебокии дар муҳорибаҳо нишон додаш бо мукофотҳои давлатӣ сазовор гаштааст.

Фиристодагони дигари Тоҷикистон - лейтенанти хизмати тиббӣ Г. Ҳайдарова, лейтенанти хурд Ҷ. Раҳимова, радиотехник С. Алибоева, ҳавопаймо А.Г. Смагина, ҳамшираҳои шафқат Е. Локшина, Н. Умарова, Р. Ёкубова, Р. Фозилова, Ф. Колесникова, И. Қурбонова ва бисёр дигарон якҷоя бо мардон истода қорнамоиҳои ҷангӣ нишон додаанд.

Натиҷаи ҷунин шӯроату мардонагии мардуми Шӯравӣ буд, ки урдуи «мағлубнашавандаи» гитлерӣ торумор гардиду 2-юми майи соли 1945 лонаи фашизм – шаҳри Берлин аз тарафи лашкари Шӯравӣ ишғол шуд ва 8-уми май роҷеъ ба мағлубияти кулӣ қарор имзо гардид.

Аммо бо имзои таслимшавии фашизми гитлерӣ хатари ҷанг ба охир нарасид, зеро Япония бо Иттиҳоди Шӯравӣ дар вазъияти ҷанг буд. Бинобар ин, 8-уми августи соли 1945 Иттиҳоди Шӯравӣ бо ин давлати ҷангталаб ҳам ҷанг эълон карда, то 2-юми сентябр онро низ торумор намуд. Дар ин ҷанг низ фарзандони тоҷикистонӣ К. Саидов, Ҷ. Қодиров, П. Атоев, Д. Собиров, О. Хусравов, А. Азизбеков ва дигарон мардонагӣҳо нишон дода, бо ордену медалҳо мушарраф гардиданд.

Тоҷикдӯхтар Назира Умарова рӯзи ғалабаро дар Шарки Дур пешвоз гирифт. Панҷ нафар санитардӯхтаронро бо сардории Назира, ки навақас аз хатти фронт баргашта буданд, ба штаб даъват намуданд. Ҷанг ҳанӯз анҷом наёфта, Япония таслим нашуда буд ва Назира боз ба фронт рафт. Қисми ҳарбие, ки дар он Н. Умарова хизмат мекард, ба Ҳарбин наздик мешуд. Ҷанг махсусан дар назди яке аз истохҳои начандон калони Манҷурияи ҷанубӣ шиддатнок шуд, Назира 12 нафар ҷанговарони захира аз майдони ҷанг баровард ва боз барои овардани сенздаҳум гавак кашаида мерафт, ки дар паҳлӯяш бомбаи душман таркида, ӯро дур партофт. Назира танҳо дар арафаи ғалаба бар Японияи империалистӣ дар госпитал шифо ёфта, ба қисми худ баргашт. Назира Умарова баъди ҷанг дар таваллудхонаи Ленинобод ба сифати ординатор кор карда, бо ордени “Ленин” мукофотонида шуд.

Ҳамин тавр, дар муддати ҷанги тӯлонӣ зидди фашизм қариб 280 ҳазор нафар тоҷикистонӣҳо иштирок карданд ва зиёда аз 50

ҳазор нафари онҳо бо ордену медалҳои Иттиҳоди Шӯравӣ мушарраф шуданд, қариб 60 нафари онҳо соҳиби унвони «Қаҳрамони Иттиҳоди Шӯравӣ» ва 19 нафарашон сазовори ҳар се дараҷаи ордени «Шараф» гардиданд.

3. МЕҲНАТИ ФИДОКОРОНАИ ШАҲРВАНДОНИ ҶУМҲУРӢ ВА ЁРИИ ОНҲО БА ФРОНТ

Саноати Тоҷикистон дар солҳои ҷанг. Меҳнаткашони Ҷумҳурии Тоҷикистон чун тамоми шаҳрвандони Иттиҳоди Шӯравӣ аз рӯзҳои аввали саршавии ҷанг масъулияти дучандро дарк мекарданд. Зеро ҳама мефаҳмиданд, ки ҳам ҷабҳаи ҷанг ва ҳам ақибгоҳи он бе истеҳсоли неъматҳои моддӣ вучуд дошта наметавонанд. Ба таври кулӣ азнавсозии иқтисодиёти Тоҷикистон, аз ҷумла саноат, зарур буд. Аз ибтидои ҷанг шумораи зиёди корхонаҳои саноатӣ ба истеҳсоли маҳсулоти ҳарбӣ - либос, чарм, матои пахта, хӯрок, пӯшок ва ғайраҳо саркарданд. Дар корхонаҳои саноатии ҷумҳуриамон мусобиқа авҷ гирифта, дар он ҳаракатҳои дусадӣ, сесадиҳо пайдо мешаванд ва нафари дар истеҳсолот буда ҳам аз номи худ ва ҳам аз номи рафиқи дар ҷанг будааш меҳнат мекунад.

Дар солҳои аввали ҷанг заводҳои зиёде аз қабилӣ заводи сементбарорӣ, комбинати бофандагӣ, фабрикаи ресандагӣ ва заводи собунпазӣ дар Сталинобод, заводи равғанкашӣ дар Регару Шаҳритус, заводи кишмишу консервабарорӣ дар Ленинобод ба кор даромаданд. Хулоса, аз 1-уми июни соли 1941 то 1-уми январи соли 1946 дар Тоҷикистон зиёда аз 20 корхонаҳои саноатӣ ба кор даромаданд. Ғайр аз ин, саноати маҳаллии ҷумҳури ба истеҳсоли либосу пойафзоли зарурии ҳарбӣ шурӯъ кард.

Дар қатори занон ҷавонон, ки Ҷаҳонӣ зиёди коргарони корхонаҳоро ташкил медоданд, дар ақибгоҳ меҳнати қаҳрамонона мекарданд. Тарбияи ватандӯстӣ дар байни онҳо пурзӯр гардида буд.

Дар солҳои ҷанг дар Тоҷикистон 1427 бригадаҳои истеҳсолии ҷавонон ташкил ёфта буданд, ки бо суръату сифати баланд маҳсулот мебароварданд. Бригадаи ҷавонон аз фабрикаи шоҳибобӣ Хучанд бо роҳбарии А. Саидова, аз фабрикаи пойафзолдӯзии Душанбе Понамарёва, аз фабрикаи дӯзандагии Душанбе Севастянова ва дигарон нақшаҳои истеҳсолиашонро то 180 Ҷаҳонӣ иҷро мекарданд. Корхонаҳои истеҳсолии хӯрокворӣ

бошанд, дар солҳои ҷанг нисбат ба давраи осоишта ба миқдори 82 млн. сӯм зиёдтар маҳсулот бароварданд.

Масъалаи муҳиме, ки дар давраи азнавсозии саноат меистод, таъмини корхонаҳо бо кадрҳо буд. Ҳазорҳо коргарони ҷумҳурӣ моҳҳои аввали ҷанг ба сафҳои лашкари Шӯравӣ даъват шуда, ё ихтиёрӣ ба фронт рафта буданд. Аз баъзе корхонаҳо 70 фоизи мардон ба фронт рафта буданд. Бо даъвати ҳизбу давлат занони мамлакат ҳамовоз гаштанд.

Дар Мурочиатномаи вакилони Анҷумани ҷаҳоруми ҷавонзанони Тоҷикистон чунин гуфта шуда буд: «Фарзанд, шавҳар, бародар ва дӯсти худро ба фронт фиристода, мо ба онҳо супориш додем: «Ба душмани манфур зарбаи сахт занед, мо бошем, дар ин ҷо, дар ақибгоҳ ба ҷои шумо кор мекунем. Мо акнун аз ӯҳдаи ҳар як касбу ҳунар баромада метавонем. Ва мо ба қавли худ вафо мекунем».

Ҷурди фашистӣ қисми ғарбии мамлакати мо, ҳудуди ҳаётан муҳимро ишғол карда буд, аз ин сабаб вилоятҳои шарқӣ дар таъмини армия бо аслиҳаву сару либос ва озуқаворӣ нақши ҳалқунанда мебозиданд.

Ба Тоҷикистон чун ноҳияи дури ақибгоҳ ва дорои базаи калони ашён хом зиёда аз 10 корхонаҳои калони саноатӣ, аз ҷумла, заводҳои собунбарории Москва ва Харков, комбинати шохибӯфӣ ва подшиппникбарории шаҳри Москва ва гайра, бо қисми коргаронашон кӯчонида шуда буданд. Бо шарофати меҳнати қаҳрамононаи коргарону коргарзанон ҳамаи корхонаҳои ба Тоҷикистон кӯчонидашуда охири соли 1942 ба кор сар карданд. Вазъияти ҳарбӣ ҳаياتи кадрҳои саноатиро ба кулӣ тағйир дод. Аз сабаби ба фронт рафтани шумораи зиёди коргарон ва хизматчиён, вусъати иқтисодии корхонаҳои мавҷуда ва ҷой додану ба кор даровардани заводҳои кӯчонидашуда норасоии коргарзанони ихтисосманд ва кормандони инженерии техникӣ эҳсос карда мешуд. Барои ҳалли ин вазифаҳо Президиуми Шӯрои Олии ИҶШС 26-уми июли соли 1941 «Дар бораи дар давраи ҷанг сафарбар намудани аҳолии қобили меҳнати шаҳр ба истехсолот ва сохтмон» қарор баровард.

Ҳукумати Тоҷикистон мутобиқи қарори зикрффта аҳолии қобили меҳнати шаҳр ва деҳотро ба истехсолот сафарбар менамуд. Ба заводу фабрикаҳои ҷумҳурӣ ҳазорҳо занону духтарон ва ҷавонон ба кор омаданд, ки қисми зиёди онҳо ҳеч гоҳ дар истехсолот кор накарда буданд ва на таҷриба доштанду

на ихтисос. Таълими коргарзанон вусъат ёфт. Ташкилотҳои иттифоқи касаба бо маъмурияти заводҳо барои таълими коргарони нав курсҳои кӯтоҳмуддат ташкил намуданд. Ҳамчунин бо усули таълими бевосита дар назди дастгоҳ чун шоғирд техникаро аз худ мекарданд.

Модарон, занон ва хоҳарон ба ҷои ба фронт рафтагон чун харрот, рандагар, мошинист, ронанда ва ғайраҳо кор мекарданд. Ҳанӯз дар давраи аввали ҷанг 150 соҳибхоназанон, занони роҳиоханчиён ихтисосҳои роҳиоханчигиро азхуд намуданд. Баъд аз гузаштани курсҳои махсус 185 нафар занон дар заводи пахтазоказунии Конибодом ба кор шурӯъ карданд. Дар шаҳри Ленинобод бошад, шумораи занони ихтисоси мардонро азхудкарда моҳи январӣ соли 1942 550 нафарро ташкил мекард. Дар Тоҷикистон дар давраи ҷанг ҳеҷ соҳаи хоҷагии халқ набуд, ки дар он занон ва ҷавонон кор накарда бошанд. Бо ташаббуси ташкилотҳои ҳизбию комсомолӣ таълими занон дар соҳаҳои коркарди нафт низ ташкил карда шуд. Занон касби тракторчигӣ, ронандагӣ ва челонгариро азхуд карда, 15 нафарашон барои азхуд намудани касби оператори истихроҷи нафт таълим гирифтанд.

Дар кони ангишти Шӯроб 777 нафар занон ба ҳайси пармагар, мошинисти электровоз ифои вазифа менамуданд. Собиқ соҳибхоназан М. Лаврентева касби пармагариро азхуд намуда, ҳар рӯз бештар аз дуним маротиба нақшаро иҷро мекард.

Дар солҳои ҷанг дар корхонаҳои саноатии Тоҷикистон қариб 76 фоизи коргаронро занон ташкил медоданд, онҳо на танҳо вазифадор, балки маҷбур буданд, ки ба ҷои мардон ба ҷанг рафта кор кунанд, то ки худ ва аҳли оилаашонро пӯшонанд ва ҳӯронанд. Албатта, рӯзи кори давомнок, меҳнати вазнин дар баъзе корхонаҳо ба саломатии онҳо зарар мерасонд. Вале мақсад ва мароми занон нест кардани душман ва сиҳату саломат аз ҷанг баргардонидани тоҷикистониҳо буд.

Дар натиҷаи корҳои ташкилӣ ва сиёсӣ тарбиявӣ шумораи занон дар корхонаҳои саноатӣ мунтазам зиёд мешуд. Чунончи, дар ибтидои соли 1942 аз 27206 нафар шумораи умумии коргарони ҷумҳурӣ 15725 нафарро занон ташкил медоданд.

Ҳамин тавр, дар ҷумҳурӣ масъалаи бо кадрҳои ихтисосманд таъмин намудани саноат ҳал гардида, қисми бештари онҳоро занону духтарон ташкил медоданд. Онҳо бо меҳнати фидокоронаи худ барои лашкари Шӯравӣ техникаи ҷангӣ сохта, сару либос, асбобу анҷом ва озӯқа тайёр мекарданд.

Шиорҳои «На танҳо барои худ, балки барои рафиқи ба фронт рафтамон низ кор мекунем!», «Тамоми қувва - барои торумори душман!» барои ҳар як меҳнаткаш қонун буданд. Меҳнаткашони Тоҷикистон дар солҳои душвори ҷанг бо қувваи дучанд ва рӯҳи болида меҳнат карда, баҳри саодати халқ қонашонро дарег намедоштанд. Коргарони соҳаҳои гуногуни саноат барои хубтар иҷро кардани супоришҳои фронт монда нашуда, меҳнат мекарданд.

Аз рӯзҳои аввали ҷанг мусобиқа вусъат ёфта, тамоми соҳаҳои саноатро фаро гирифт. Мусобиқа байни сеҳҳо, соҳаҳо ва бастҳо (сменаҳо), корхонаҳо инкишоф меёфт. Ташкилотҳои ҷамъиятию сиёсӣ ба дуруст истифода бурдани арзиши аслии маҳсулот ва тайёр намудани кадрҳои нав диққати махсус медоданд.

Дар ҷумҳурӣ бригадаҳои фронтӣ ташкил ёфта, зери шиори «Дар меҳнат чун дар ҷанг корнамоӣ нишон медиҳем!» кор мекарданд. Коргарони ин бригадаҳо кӯшиш менамуданд, ки ба боварии ҷанговарони қаҳрамон сазовор бошанд. Бригадаҳои Рачабова ва Боқиева аз комбинати шоҳибофии Ленинобод, Понамарёва аз фабрикаи пойафзолдӯзии Сталинобод аз ҷумлаи ҳамин гуна бригадаҳо буда, нақшахояшонро 280-300 фоиз иҷро мекарданд. Коргарони корхонаҳои саноатӣ дар соли 1942 зери шиори «Байрақи мусобиқаи сотсиалистиро баланд бардорем!», «Ҳар як тоннаи зиёда аз план истехсолкардаи ангишт, маъдан, нафт, ҳар як сентнери иловагии пахта, галла, гӯшт, сабзавот – зарба ба душман!» кор карда, ақсарияти онҳо натиҷаҳои хуби меҳнатӣ ба даст оварда буданд.

Дар давраи гардиши қатъӣ дар рафти Ҷанги Бузурги Ватанӣ мусобиқа дар корхонаҳои саноатӣ суръати нав гирифт. Агар дар соли 1942 мусобиқа зери шиори «Ба мамлакат ва фронт ҳарчи бештар маҳсулоти баландсифат диҳем!» мегузашта бошад, пас соли 1943 он таҳти шиори «Маҳсулоти бештар ва баландсифат додан, вале бо сарфи ками меҳнат!» мегузашт. Ташаббускори ин ҳаракат коргарзани заводи якуми давлатии подшиппникбарорӣ Екатерина Барिशникова буд. Ташаббуси ӯ дар Тоҷикистон низ ҳамовозӣ ёфт. Моҳияти ин мусобиқа аз он иборат буд, ки дар он натавонанд коргарзанони ихтисосманд, балки ҷавонон низ фаъолона иштирок мекарданд.

Ҳам дар солҳои пеш аз ҷанг ва ҳам дар давраи Ҷанги Бузурги Ватанӣ ҳаракати стахановӣ дар корхонаҳои саноатии ҷумҳурӣ ба таври васеъ ривож ёфта буд. Агар соли 1942 дар корхонаҳои

саноатии шаҳри Душанбе 1931 нафар стахановчӣ кор мекарда бошанд, пас соли 1944 шумораи онҳо ба 4870 нафар расид.

Бо меҳнати шӯҷои шаҳрвандони Тоҷикистон нақшаҳои давлатӣ, ба вазъи ҷанг нигоҳ накарда, барзиёд иҷро мешуданд. Соли 1943 саноати хӯрокворӣ зиёда аз 105 фоиз нақшаи иҷро намуд. Соли 1944 бошад, корхонаҳои саноати кӯҳӣ, пахтакорон, галлакорон ва чорводорон низ нақшаашонро иҷро карданд. Саноати шохӣбӯфии ҷумхӯрӣ нақшаи солонаро 127 фоиз иҷро намуд.

Ҳамин тавр, коргарони корхонаҳои саноатии Тоҷикистон вазифаи худро дар назди халқу Ватан дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ сарбаландона иҷро намуданд.

Саҳифаи дигари дурахшоне, ки шаҳрвандони Тоҷикистон саҳми худро дар торумор намудани фашизм гузоштаанд, ин фаъолияти меҳнатии, онҳо дар заводи фабрикаҳои мамлакат, ки маҳсулоти ҷанги истеҳсол мекарданд, мебошад. Дар қатори дигар шаҳрвандони Иттиҳоди Шӯравӣ фарзандони Тоҷикистон: Ҷ. Саломов, З. Боқиев, М. Шарифов ва дигарон дар корхонаҳои саноатии Ростов, Харков ва ғайра солҳои ҷанг қорнамоиҳои меҳнатӣ нишон додаанд.

Қорнамоии меҳнатқашони деҳот. Ҷанги Бузурги Ватанӣ дар назди хоҷагии қишлоқи Тоҷикистон вазифаҳои қалон гузошт. Ҳарчанд Тоҷикистон аз ҳатти фронт дур буд, бозсозии хоҷагии халқ, аз ҷумла, деҳот таъхирнопазир буд. Зиёд намудани истеҳсоли зироати галладона, васеъ намудани майдонҳои қишт, баланд бардоштани ҳосилнокӣ ва азхуд кардани техникаи нав зарур буданд.

Ба мушкилиҳои зиёди давраи ҷанг, ба фронт рафтани қисми зиёди мардон ва ба кам шудани шумораи мошинҳо нигоҳ накарда, деҳқонони қолхозҳои Тоҷикистон аз ӯҳдаи супоришҳои дар наздашон гузошташуда баромаданд.

Дар истеҳсолоти хоҷагии қишлоқ ҷун дар корхонаҳои саноатӣ қанон ба ҷои шавҳарон, падару бародарони ба фронт рафтаи худ меҳнат қарда, ҷанговарони лашқари Шӯравӣ ва аҳолии шаҳрро бо озуқаворӣ, саноатро ба ашӣи хом таъмин мекарданд.

Дар солҳои ҷанг барои тайёр кардани мутахассисони хоҷагии қишлоқ, аз ҷумла қанон, диққати маҳсус дода мешуд. Агар соли 1941 дар Тоҷикистон 1033 тракторқизанон тайёр қарда шуда бошанд, пас соли 1943 1735 нафар қанон қурсҳои механизаториро ҳатм намуданд, ки ин 67,7 фоизи шумораи умумии

механизаторони хатмкардаи курсҳои МТС-ҳои Тоҷикистонро ташкил меод. Инчунин ба тариқи таълими инфиродӣ кадрҳо аз байни занон барои соҳаҳои гуногуни хоҷагии қишлоқ тайёр карда мешуданд. Бо ҳамин роҳ танҳо дар нимаи аввали соли 1943 157 нафар занон касби тракторчигиро азхуд намуданд.

Занон ва ҷавонон баҳри ҳарчи тезтар шиқаст додани армияи фашистӣ меҳнат намуда, дар муддати кӯтоҳ касбҳои тракторчигӣ, комбайнрониро аз худ карда, дигар касбҳоро низ ёд гирифтанд. Курсҳои занонаи Ленинобод, Конибодом, Регар ва Қўрғонтеппа шумораи зиёди механизаторонро тайёр намуданд. Ҷамагӣ дар Тоҷикистон тайи солҳои ҷанг 5 ҳазор нафар занон соҳиби ихтисоси механизатори хоҷагии қишлоқ гардиданд. Дар хоҷагии қишлоқи ҷумҳурӣ 76 ҳазору 973 нафар коргарони соҳибхтисос кор мекарданд. Мусобиқаи сотсиалистӣ, ки бо ташаббуси синфи коргар шурӯъ шуда буд, дар байни меҳнаткашони хоҷагии қишлоқ низ паҳн гардид. Ба сафи колхозчиёни мусобиқақунанда 1065 нафар тракторчизанон ҳамроҳ шуданд, ки бисёре аз онҳо ғолибони мусобиқа гардиданд. С. Собирова, Х. Юлчибоева аз ҷумлаи онҳо буданд. Дар натиҷаи меҳнати шуҷоатмандонаи колхозчиён соли 1944 65 ҳазор тонна ғалла ба фронт фиристода шуд, ки натиҷаи васеъ шудани заминҳои қорам буд. Дар ин сол 160 нафар меҳнаткашони деҳот бо ордени “Ҷанги Бузурги Ватанӣ” дараҷаҳои якум ва дуум мушарраф гаштанд. Аз ҷумлаи онҳо, раиси колхозии Охунбобоеви ноҳияи Комсомолобод Н. Низомов, колхозчиёни ноҳияи Кўктош (баъдтар ноҳияи Ленин) К. Абдурахмонова, О. Умарова ва бисёр дигарон буданд. Вале истехсоли пахта дар солҳои ҷанг хеле кам шуда буд. Агар соли 1941 истехсоли пахтаи тоҷик 181 ҳазор тоннаро ташкил карда бошад, пас соли 1945 ба 81,1 ҳазор тонна расид.

Мушкилиҳои зиёд – нарасидани кадрҳои хоҷагии қишлоқ, пахтакорони касбӣ, техникаи лозимӣ, нуриҳои маъданӣ, танқисии обёрӣ, тухмиҳои хушсифат ва ғайраҳо ба кам шудани истехсоли пахта сабаб гардиданд. Вале сабаби асосӣ ин пшш аз ҷама таъмин намудани аҳоли ва фронт бо хӯроқворӣ буд. Бинобар ин, ба пахтакорӣ камтар диққат дода мешуд.

Дар солҳои ҷанг дар деҳоти Тоҷикистон бригадаҳои колхозчиёни нафақахӯр амал мекарданд. Аз ҷумла, бригадаҳои М. Юнусов, Х. Солиев, П. Оқилов ва дигарон дар байни ҷавонон кори зиёди тарбиявӣ мебуданд. Барои корнамоии

меҳнатиашон онҳо сазовори унвони “Қаҳрамони Меҳнати Сотсиалистӣ” гардиданд.

Тараққӣ додани соҳаи кирмакпарварӣ дар солҳои ҷанг аҳамияти махсуси стратегӣ дошт. Аз ин рӯ, моҳи март соли 1941 Ҳукумати ҷумҳурӣ ва ҲК Тоҷикистон «Дар бораи чорабиниҳо оид ба минбаъд тараққӣ додани кирмакпарварӣ» қарор қабул карданд. Дар натиҷа, ба туфайли меҳнати фидокоронаи кирмакпарварон соли 1941 дар ҷумҳурӣ назар ба соли 1940 214 тонна зиёд пилла тайёр карда, ба давлат супорида шуд. Соли 1942 кирмакпарварони тоҷик дар мусобиқа бо ҳамкасбони туркмени худ голиб баромаданд. Дар ин кор саҳми Х. Давлатов, К. Маҳмудов ва дигарон хеле калон буд.

Барои меҳнати фидокорона 169 нафар кирмакпарварони пешқадам бо “Грамотаи фаҳрии Шӯрои Олии ҶШС Тоҷикистон” ва 28 нафар мутахассисони соҳаи кирмакпарварӣ бо нишони «Аълочии комиссариати саноати бофандагии ИҶШС» мукофотонида шуданд, ки қисми зиёдашон занон буданд. Усулҳои пешқадами кори кирмакпарварон Ҷонон Урӯнова (аз колхозии «Ударник»-и ноҳияи Конибодом), С. Олимова (аз колхозии ба номи Ворошилови ноҳияи Конибодом), Ф. Фозилова (аз колхозии «Москва»-и ноҳияи Ленинобод), Г. Тоҳирова ва Д. Саидова (аз колхозии «Досу болга»-и ноҳияи «Роҳатӣ») на танҳо дар Тоҷикистон, балки дар дигар ҷумҳуриҳои Иттиҳоди Шӯравӣ низ паҳн шуда буданд.

Ҳамин тавр, аҳолии деҳоти Тоҷикистон бо корнамоиҳои меҳнатии худ лашкари Шӯравиро бо маҳсулоти зарурӣ таъмин намуда, галабаро метезониданд.

Ёри ақибгоҳ ба фронт. Тоҷикистониҳо на танҳо дар фабрикаю заводҳо ва дар саҳроҳои колхозию совхозӣ фидокорона меҳнат мекарданд, балки дар тамоми давраи ҷанг ба фронт ёри моддию маънавӣ низ мерасониданд, то ки ба душман зарбаи марговар зада шавад. Ёри ба фронт шаклҳои гуногун дошт.

Якшанбегиҳо яке аз шаклҳои оммавии ёрирасонӣ ба фронт ҳисоб мешуданд ва онҳо ҳаракати ватандӯстонаро намоиш медоданд. Маблағи дар рӯзҳои якшанбегӣ бадастомада пурра ба хазинаи мудофияи мамлакат супорида мешуд.

Аҳолии ҷумҳурӣ ҷавобан ба даъвати ҳизб «Ҳама чиз барои фронт, ҳама чиз барои галаба!» маъракаи ҷамъоварии пулу либоси гармро барои лашкари Шӯравӣ ташкил намуданд.

Раиси Кумитаи иҷроияи вилояти Ленинобод Мастура Авезова дар маҷлисе чунин гуфт: «Армияи Сурх ба ҷангҳои шароити зимистона тайёри мебинанд. Мо барои дар фасли зимистон бераҳмона торумор кардани урдуи фашистӣ ба Армияи Сурх ёри мерасонем. Мо ҷанговарону командиронро тавре мепошонем, ки онҳо ҳеҷ гуна хунукиро сарморо ҳис накунад. Ман барои харидани либоси гарм барои ҷанговарон 10 ҳазор сӯм медиҳам».

Коргарони корхонаҳои саноатӣ ва саҳроҳои колхозии Тоҷикистон ташаббуси М. Авезовро дастгирӣ карданд. Меҳнаткашони колхозии ба номи Ворошилови ноҳияи Қалъаи Лаби Об 100 ҷуфт ҷӯрбӯҳои зимистонӣ бофта, онҳоро ҳамроҳи мактуб ба Москва фиристоданд. Дар мактуб чунин сатрҳо навишта шуда буданд: «Тӯҳфаи ночизи моро аз номи тоҷикзанон ба Армияи Сурх қабул намоед. Ба наздикӣ зимистон сар мешавад ва либоси гарм ба ҷанговарони Армияи Сурх бисёр зарур аст. Мо шуморо бовар мекунонем, ки ба Армияи Сурх ҳаматарафа ёри мерасонем, барои мустаҳкам кардани ақибгоҳ қуввамонро дарёғ намедорем, агар лозим шавад, ҳаётамонро барои Ватани дӯстдоштамон медиҳем».

Аз Тоҷикистон ба фронт 151 вагон тӯҳфа, ба маблағи 532 ҳазор сӯм либоси гарм фиристонида шуд. Дар миқёси ҷумҳури ба хазинаи мудофия 30 миллиону 500 ҳазор сӯм пули нақд, 45 млн. 207 ҳазор сӯм заём ва 40 ҳазору 750 пуд ғалла ҷамъ карда шуданд. Ғайр аз ин, Ҷумҳурии Тоҷикистон барои сохтани қатори танкии «Колхозчии Тоҷикистон» зиёда аз 84 миллион сӯм, барои сохтмони эскадрилияи «Тоҷикистони Шӯравӣ» 35,1 миллион сӯм фиристода буд. Раиси колхозии ба номи Қагановичи ноҳияи Кӯктош С. Ҷобиров аз ҳисоби пасандози худ 140 ҳазор сӯм, нафақахӯри ноҳияи Қўргонтеппа Б. Оқилова 80 ҳазор сӯм пасандози худро барои сохтани қатори «Колхозчии Тоҷикистон» супориданд. Барои сохтмони эскадрилияи «Тоҷикистони Шӯравӣ» бошад, Хосият Бобоҷонова 50 ҳазор сӯм ва С. Мерганов 80 ҳазор сӯм аз пасандози худ супориданд.

Деҳқонони тоҷик кишти ғалларо 175 ҳазор гектар зиёд намуда, худро пурра бо ғалла таъмин намуданд. Ҷумҳури дар давраи ҷанг саршумори чорворо қариб 500 ҳазор сар зиёд карда, аз он 5 ҳазор сар чорвои калон ва 50 ҳазор сар чорвои хурдро ба минтақаҳои аз ҷанг озодшуда ҳамчун ёри фиристонд. Дар солҳои

чанг барои корнамоии меҳнатиашон 102 ҳазор шаҳрванд бо ордену медалҳои Иттиҳоди Шӯравӣ мукофотонида шуданд.

Тоҷикистониҳо ба оилаҳои чанговарон ва шаҳрвандони кӯчидамада ҳаматарафа ёри мерасониданд. Танҳо дар давоми як моҳи соли 1943 қариб 4 миллиону 300 ҳазор сӯм, 19 пуд галладона ва орд, 1700 пуд ярма, 2250 пуд сабзавот, 1 ҳазор пуд картошка, зиёда аз 3400 сар чорво, микдори зиёди либос ва пойафзол ҳам карда шуданд.

Чунин гамхории ҳаматарафа дар ҳаққи оилаҳои чанговарон фақат дар мамлакати Шӯроҳо имконпазир буд, зеро фронт ва ақибгоҳ ҳамтану ҳамнафас буданд.

Сафарҳои ҳайати намояндагони роҳбарикунандаи ҳизбию шӯравӣ, нависандагон, ҳофизон, олимон, коргарон ва колхозчиён ба фронт барои рӯҳбаланд кардани чанговарон мақоми калон доштанд. Ҳар як чунин сафар ба намоиши ягонагии мустаҳками фронту ақибгоҳ табдил меёфт.

4. ҲАЁТИ МАДАНИ ДАР СОЛҲОИ ЧАНГИ БУЗУРГИ ВАТАНИ

Аз рӯзҳои оғози чанг барои баланд бардоштани савияи маданиятнокии аҳолии кӯшиш карда мешуд. Таҳсил дар мактабҳо давом дошт. Мактабҳои олии фаъолиятшонро қавитар месохтанд. Ба донишҷӯёни пешқадам стипендияҳои иловагӣ дода мешуданд, то ҳарчи зудтар кадрҳои баландихтисос тайёр шаванд.

Сентябри соли 1941 Шӯрои Комиссарони Халқии Тоҷикистон «Дар бораи дигаргунсозии қори филиали Тоҷикистони АИ ИЧШС» қарор қабул кард ва мутобиқи он олимони тоҷик вазифадор шуданд, ки ҳарчи бештар кашфиётҳоро дар соҳаи техника ба нафъи галаба анҷом диҳанд. Аз олимони табиатшинос талаб карда мешуд, ки зудтар сарватҳои зеризаминиро кашфу истихроч намоянд, гиёҳҳои дорувориро ҳам оварда, ба фоидаи тиб супоранд ва касалиҳои сирояткунандаро пешгирӣ намоянд. Олимоии ҷомеашинос вазифадор буданд, ки масъалаҳои таърихию сиёсӣ, адабию ахлоқиро дар асоси талаботи замон ҳал намоянд.

Кори омӯзгорони мактабҳо низ душвор буд, зеро барои таҳсили мӯътадил ашёи хониш ва сару либоси хонандагони мактаб намерасиданд. Бинобар ин, 17-уми декабри соли 1942 КМ ҲК (6) Тоҷикистон «Дар бораи вазъияти қори мактабҳои ҷумҳурӣ» қарор қабул кард, ки мувофиқи он ба хонадагон ба

кадри имкон ёрӣ дода мешуд. Дар бисёр ноҳияҳо ба мактабиён хӯроки бепул ва сару либосу пойафзол дода мешуд. Ғайр аз ин, барои тифлони бепарастор ва фарзандони ҷанговарон дар тамоми ноҳияҳои ҷумҳурӣ интернатҳо кушода шуданд, ки ҳамаи онҳоро ба оғӯши худ гирифта, тарбия менамуданд. Роҳбарони ҷумҳурӣ барои тайёр кардани кадрҳои педагогӣ аҳамияти калон меододанд. Ба воситаи мактабҳои олии ва курсҳои махсуси кадртайёркунии сафи муаллимони мактаб зиёд мешуд. Барои омӯзгорони бомаҳорат соли 1944 нишони «Аълочии маорифи халқи Ҷумҳурии Тоҷикистон» таъсис дода шуд, ки ин як нишонаи қадршиносӣ ба кори муаллимон буд.

Матбуоти Тоҷикистон низ дар солҳои ҷанг хизмати шоёне кардааст. Ҷамарӯза ғаёлияти меҳнатӣ ва ҷангии мардуми Тоҷикистон дар саҳифаҳои матбуот акс мегардид.

Табибони Тоҷикистон бошанд, барои нигоҳдории саломатии мардум хизматҳои зиёде кардаанд. Дар шаҳрҳои Сталинободу Ленинобод шифохонаҳои ҷарбӣ бунёд шуда буданд, илова бар он чандин госпиталҳои ҷарбӣ аз қисмати ғарбии кишвар ба Тоҷикистон кӯчонида шуданд, ки дар онҳо 3,6 ҳазор коркунони тиб хизмат мекарданд.

Адабиёту маориф бошанд, дар солҳои ҷанг тамоми моҳияти инсонбадбинии фашизмро ғош карда, рафти муборизаи одилонаи ҷанговаронро дар фронт ва меҳнати халқро дар ақибгоҳ ба таври воқеӣ инъикос менамуданд. Шоирон ва нависандагони тоҷик ҳам дар ҷабҳаҳои ҷанг ва ҳам дар ақибгоҳ бо қаламу сухани буррандаю гуррандашон асарҳои ватандӯстонаи зиддифашистӣ меофариданд. Шоирони ширинкалом Ҷабиб Юсуфӣ, Б. Раҳимзода, нависандагони маъруф С. Улуғзода, Ф. Ниёзӣ ва дигарон ба ин гурӯҳ дохил мешуданд. Устодон С. Айнӣ, А. Лоҳутӣ, М. Турсунзода ва дигарон дар ин мавзӯё силсилаи асарҳои гаронмоя офариданд. Дар солҳои ҷанг асарҳои таърихӣи устод С. Айнӣ «Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик», «Шӯриши Муқаннаъ» аз ҷоп бароманд.

Санъати халқи тоҷик дар солҳои ҷанг кори зиёде кардааст. Соли 1942 Театри давлатии опера ва балет ба кор даромад ва чанд намоишҳои дорои аҳамияти замонавиро ба тамошобинон пешкаш намуд. Театри ба номи Лоҳутӣ низ намоишҳои ҳаётиро ба саҳна мегузошт. Театрҳои Воронеж ва Ленинград ба Душанбе омаданд.

Дар солҳои ҷанг театри фронтии Тоҷикистон барои хизмат кардан ба ҷанговарон ташкил дода шуд. Театр танҳо дар соли 1942 ба ҷанговарон 760 концерт дод, ки дар онҳо қариб 109 ҳазор нафар ҷанговарон иштирок намуданд. Умуман дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ 3200 спектакл ва концерт ба лашкари Шӯравӣ намоиш дода шуд. Дар бригадаҳои фронтӣ А. Азимова, Ш. Сиддиқова, Р. Ғолибова, И. Баракаева, Г.Д. Степанова ва дигарон ғаёлона иштирок мекарданд.

Дар санъати кино низ пешравиҳо дида мешуданд. Соли 1941 киностудияи «Союздетфилм» ба Сталинобод омад. Соли 1943 филми хеле мақбул «Писари Тоҷикистон» офарида шуд. Рассомон ҳам дар асарҳои худ образҳои гуногуни вазъи ҷанги рофарида, мардумро бо ғаёлияташон ва аксҳои воқеӣ огоҳ менамуданд. Чойхонаҳо, клубҳо, китобхонаҳо ҳамчун ҷои ташвиқоту тарғибот дар шаҳру ноҳияҳо ба ҳисоб мерафтанд, Мӯйсафедон ҷавононро дар рӯҳияи ватандӯстӣ ва ваҳдат тарбия менамуданд.

Ақибгоҳи Шӯравӣ пурра азони халқ буда, дар озмоиши саҳти ҷанг устуворӣ ва матонат нишон дод. Ягонагии маънавию сиёсии мардуми Шӯравӣ, дӯстии халқҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ва ҳисси баланди ватандӯстӣ омилҳои бузурге буданд, ки ба ақибгоҳ қувваи мағлубнашаванда ва матонат ато карданд. Ҷанги Бузурги Ватанӣ нишон дод, ки ҳиссиёти бузурги ватандӯстӣ барои халқи Тоҷикистон низ хос аст. Он дар хизмати фидокоронаи ба Ватан, кӯшиши ҳамаи қувваи худро ба қори ҳифзи мамлакат бахшидан, зоҳир гардид. Халқи Тоҷикистон бо тамоми халқҳои Шӯравӣ: русҳо, украинҳо, белорусҳо, қазоқҳо, ўзбекҳо ва дигарон даст ба даст дода ба хотири Ватан, барои ғалаба аз болои душман меҳнат карданд.

Ҳамин тавр, ҷанги ҷандинсолаи зидди фашистӣ бори дигар дӯстию якдили халқҳои ҳамаи ҷумҳуриҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравиро аз имтиҳон гузаронд. Ин дӯстӣ ва ваҳдати мардуми Шӯравӣ буд, ки фашизм дар Аврупо ва милитаризм дар Шарқи Дур шикаст хӯрд.

Ҷанги Бузурги Ватанӣ дар асри ХХ яке аз ҷангҳои калонтарин ба шумор рафта, барои халқи Шӯравӣ сабақи калони таърихӣ гардид. Ҷанг нишон дод, ки ҳифзи Ватан бояд ҳамеша дар мадди аввал истода, мунтазам иқтидори мудофиавии он баланд бардошта шавад.

БОБИ 7. ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ДАВРАИ АЗНАВБАРҚАРОРКУНИИ ХОҶАГИИ ХАЛҚ (СОЛҲОИ 1945-1950)¹

1. БА ОХИР РАСИДАНИ ҶАНГ ВА ОҶОЗИ АЗНАВБАРҚАРОРКУНИИ ХОҶАГИИ ХАЛҚ

Вазъияти байналхалқӣ. Бо торумори фашизм дар вазъияти байналхалқӣ ва сиёсати берунаи мамлакатҳои ҷаҳон тағйироти кулӣ ба амал омад. Дар натиҷаи мағлуб гардидани фашизм ва муборизаи синфи коргар бо сарвари ҳизби коммунистӣ дар якҷанд мамлакатҳои Аврупои Шарқӣ ва Осиё инқилобҳои пролетарӣ галаба карда, сохтори сотсиалистӣ ташкил ёфт. Ба ин сохтор Иттиҳоди Ҷумҳуриҳои Шӯравии Сотсиалистӣ (ИҶШС), Албания, Венгрия, Булғория, Ветнам, Германияи демократӣ, Кореяи Шимолӣ, Мугулистон, Полша, Югославия, Чехославакия, Руминия, Хитой, баъдтар Куба дохил гардиданд.

Ҷанг ба халқҳои ҷаҳон зарари моддӣ ва маънавӣ расонда, миллионҳо шаҳрвандонро нобуд гардонд, инкишофи ҷомеаи инсонӣ ба ақиб партофта шуд. Аз ин ҷанги хонумонсӯз пеш аз ҳама Иттиҳоди Шӯравӣ зарари калон дид. Зиёда аз 30 миллион шаҳрвандон ҳалок гардида, мамлакат зарари калони иқтисодӣ дид.

Халқҳои ҷаҳон аз ҳукуматдорони худ талаб мекарданд, ки ба саркардагони ҷанг ҷазо дода шуда, минбаъд пеши роҳи ҷангҳои ҷаҳонӣ гирифта шавад. Моҳи августи соли 1945 давлатҳои бузурги ҷаҳон дар Конференсияи Потсдам ҷамъ омада, фашизмро маҳкум намуда, барои ҷазо додан ба гунаҳкорони ҷанг

¹ Маводи ин боб дар асрҳои зерин муфассал баён ёфтааст: Гафуров Б.Г. Партийные организации Таджикистана в борьбе за подъем хлопководства. – М., 1955; Иркаев М., Николаев Ю., Шарапов Я. Очерки истории Советского Таджикистана. – Сталинабад, 1957; История культурного строительства в Таджикистане (1917-1977 гг.). Т.2. – Душанбе: Дониш, 1983; Материалы по истории Компартии Таджикистана. – Душанбе, 1963; Сорок лет Таджикской ССР и Коммунистической партии Таджикистана (1924-1964 гг.). – Душанбе, 1964; Скоробагатов И.М. Компартия Таджикистана в борьбе за развитие народного хозяйства и культуры в послевоенный период (1945-1953 гг.). – Душанбе, 1963; Стоцкий В.Н. Новые прогрессивные приемы возделывания хлопчатника и развитие экономики Южного Таджикистана. – Сталинабад, 1956; Славное сороколетие. – Душанбе: Ирфон, 1964; Таджикиская ССР за 25 лет. – Сталинабад, 1955; Таджикиская Советская Социалистическая республика. – Душанбе, 1984 ва ғайра.

трибунали ҳарбӣ созмон доданд, ки он 1-уми октябри соли 1946 Ҷамоиятиро ба охир расонд.

Қувваҳои сулҳҷӯи ҷаҳон низ созмони худро таъсис доданд. Аз ҷумла, танҳо соли 1945 Созмони Милали Муттаҳид, Иттифокҳои касаба, Федератсияи занон, ҷавонон ва дигар ташкилотҳои оммавӣ ташкил ёфтанд, ки баҳри пойдории сулҳ дар ҷаҳон мубориза мебуданд.

Созмони Милали Муттаҳид (СММ) дар асоси Қарори конференсияи таъсикуандаи Сан-Франсиско 26-уми июни соли 1945 ташкил ёфта, барои пойдор намудани сулҳ ва таъмини беҳатарӣ дар рӯи замин мунтазам мубориза мебарад. Мувофиқи оинномааш СММ аз Ассамблеяи генералӣ, Шӯрои беҳатарӣ, Шӯрои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, Шӯро оид ба васоят, Суди байналхалқӣ ва Котибот иборат аст.

Соли 2005 мардуми ҷаҳон 60-солагии ин созмони бонуфузро ҷашн гирифтанд. Дар айни замон ба ҳаёти ин ташкилоти бонуфуз қариб 200 давлат дохил буда, Котиби генералии СММ Пан Ги Мун мебошад.

Дар солҳои баъдичангӣ чунин қувваҳои сиёсӣ-оммавӣ, ба монанди ҳаракати байналхалқии коргарӣ, коммунистӣ, аҳзоби сотсиал-демократӣ низ саҳми худро дар мустаҳкам намудани сулҳ гузоштаанд.

Ба ҳаёти осоишта гузаштани Тоҷикистон. Тамом шудани ҷанг ва фаро расидани ҳаёти осоишта ба Ҷумҳурии Тоҷикистон имконият дод, ки ба бунёдкорӣ машғул шавад.

Тоҷикистон аз ҳатти фронт хеле дур бошад ҳам, ҷанг хоҷагии онро хароб карда буд. Хусусан, ба фронт фиристодани автомобил, асп ва дигар олотҳои техникӣ барои давом додани нақшаҳои созандагӣ монеъ мешуданд. Дар шаҳр ва ноҳияҳои ҷумҳурӣ сохтмони манзил, муассисаҳои маданӣ-маишӣ, кӯпрукҳо, каналқобӣ ва азхуд кардани заминҳои бекорхобида муваққатан қатъ гардида буданд.

Дар Тоҷикистон барқароркунии баъдичангӣ хусусиятҳои хоси худро дошт. Агар дар ҷумҳуриҳои ҷангдида вайрӯнаҳоро барқарор намуда, биноҳои истиқоматӣ, корхонаҳо, роҳҳо, мактабҳо, иншоотҳои обёрӣ ва гайраҳоро аз нав сохтан зарур бошад (зеро душман ҳамаи онҳоро ба хок яксон карда буд), дар ҷумҳурии мо пеш аз ҳама он корхонаҳоро, ки дар давраи ҷанг муваққатан аз кор монда буданд, ба кор даровардан, сохтмони корхонаҳои нави саноати сабук, ГЭС-ҳо, инкишофи пахтакорӣ ва чорводорӣ зарур буданд.

Бо мақсади аз нав эҳё кардани хоҷагии халқ 8-уми августи соли 1946 Шӯрои Олии ҶШС Тоҷикистон нақшаи панҷсолаи чорум (солҳои 1946-1950)-ро қабул намуд. Вазифаи панҷсолаи чорум ба дараҷаи пешазчангӣ расонидани хоҷагии кишоварзӣ ва саноат буд. Мувофиқи нақша маҳсулоти саноатӣ ва кишоварзӣ зиёд карда мешуд. Сохтмони корхонаҳои равангашӣ, стансияи электрикӣ-обӣ пешбинӣ шуда буд. Заминҳои бекорхобида азхуд карда шуда, корҳои обёрӣ дар водиҳои Вахшу Ҳисор гузаронида шуда, кишти пахта бояд зиёд мегардид. Инчунин бояд базаи моддӣ-техникии истеҳсолоти хоҷагии кишлоқ мустақкам мегардид. Дар панҷсола ба истеҳсоли маҳсулоти сермасраф диққати калон дода, ба кор даровардани комбинати Тақоб, конҳои Олтин-Топкан, Чорукдаррон ва ғайраҳо ба нақша гирифта шуд.

Мувофиқи нақшаи панҷсола, бояд ба инкишофи маориф, тандурустӣ ва сохтмони манзилгоҳ диққат дода мешуд.

Дар Мурочиатномаи ташкилотҳои ҳизбӣ, шӯравӣ, комсомолӣ ба меҳнаткашони ҷумҳурӣ қайд гардида буд, ки ҳар як шаҳрванд баҳри пеш аз мӯҳлат иҷро кардани панҷсола бояд саҳми арзандаи худро гузорад. Коргарон ва деҳқонон аввалин шуда мурочиатномаро дастгирӣ намуда, баҳри иҷроиши панҷсола камар бастанд.

Мардон, занон ва ҷавонони ҷумҳурӣ ўҳдадорихои инфиродӣ гирифта, дар заводу фабрика ва саҳроҳои колхозӣ корнамоӣ нишон медоданд. Сарфи назар аз душвориҳои баъдичангӣ, кормандони корхонаҳо дар бораи пеш аз мӯҳлат иҷро кардани нақшаҳои истеҳсолӣ хабар медоданд.

Дар давраи азнавбарқароркунӣ дар соҳаи саноат низ душвориҳои объективӣ ва субъективӣ вучуд доштанд. Аз ҷумла, кадрҳои баландхатисос намерасиданд, муассисаҳои саноатӣ ба ашёи хом ва қисмҳои эҳтиётӣ эҳтиёҷ доштанд, ҳавасмандии моддӣ дар сатҳи паст меистод.

Дар асоси қарори КМ ҲК (6) Тоҷикистон ва СКХ Ҷумҳурӣ аз 10-уми июли соли 1945 дар мамлакат комиссияҳои махсус барои дар истеҳсолот истифода бурдани иштирокчиёни ҷанг таъсис дода шуд. Танҳо дар вилояти Ленинобод соли 1947 комиссияҳо 10818 нафар собиқ ҷанговаронро ба истеҳсолот ҷалб намуданд. Вале таъмини муассисаҳои саноатӣ бо кадрҳо бо ин роҳ ҳал нагардид, бинобар ин, Пленуми КМ ҲК (6) Тоҷикистон моҳи августи соли 1947 масъалаи «Дар бораи фаъолияти

муассисаҳои саноатии ҷумхури»-ро муҳокима намуда, тавсия кард, ки ҷавонон ба мактабҳои ФЗО ва ФЗУ ҷалб карда шаванд. Аз соли 1946 то 1950 ин мактабҳо барои саноат, сохтмон ва нақлиёти ҷумхури 8,7 ҳазор мутахассисони ҷавонро тайёр намуданд.

Тадбирҳо оид ба пешрафти хоҷагии халқ. Сарфи назар аз мушкилиҳо, саноати ҷумхури бо техникаи нав ва технологияи пешқадам таҷҳизонида мешуд. Ба баланд бардоштани савияи маданӣ-техникии коргарон диққати махсус дода мешуд. Дар назди муассисаҳои саноатӣ курсҳо барои супоридани минимумҳои техники, мактабҳои таҷрибаи пешқадам, азхуд кардани ихтисоси дуҷум ва ғайра амал мекарданд. Танҳо дар соҳаи саноати бофандагӣ соли 1947 3149 коргарон ба шаклҳои гуногуни хониш фаро гирифта шуданд.

Дар байни синфи коргари ҷумхури мусобиқаи ватандӯстона барои пеш аз мӯҳлат иҷро намудани панҷсолаи азнавбарқароркунӣ авҷ гирифт. Дар натиҷа нақшаи панҷсола дар 4 солу 3 моҳ иҷро гардид. Муассисаҳои нави саноатӣ – заводи механикӣ ва таъмири моторҳо, фабрикаҳои дӯзандагӣ, трикотаҷбарорӣ дар Душанбе, заводи механикӣ дар Конибодом, комбинати истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ дар Вахш (соли 1946), заводҳои хиштбарорӣ дар Қӯрғонтеппа ва Ҳисор (соли 1948), заводи шишабарорӣ дар Ленинобод, ГЭС-и Варзоби Поён (соли 1949) ва ғайра ба кор шурӯъ намуданд. Хамагӣ дар панҷсола 14 корхонаи нави саноатӣ ба кор даромаданд ва синфи коргар аз ҷиҳати миқдор афзуд. Шумораи он ба 178 ҳазор нафар расид, ки нисбат ба давраи тоҷангӣ 19 фоиз афзуда буд. Вале дар фаъолияти корхонаҳои саноатӣ камбудии ҷиддӣ вучуд дошанд. Ҷунончи, баъзе корхонаҳо нақшаро аз рӯи навҳои истеҳсоли маҳсулот иҷро накарданд, сифати маҳсулот беҳбудиро меҳост ва истеҳсоли маҳсулоти нафтӣ низ талаботро қонеъ намегардонид.

Ҷанг ба хоҷагии кишоварзии ҷумхури низ таъсири худро расонда буд, зеро деҳқонони зиёд ва техникаи хоҷагии кишлок ба ҷанг сафарбар шуда буданд. Аз нарасидани қувваи қорӣ ва техникаи ҷандин сол як қисми заминҳо шудгор ва каналу ҷӯйборҳо аз гил тоза нашуда буданд. Ба ҷои пахта галла мекоштанд. Дар солҳои ҷанг истеҳсоли пахта 2,6 баробар кам шуд. Хоҷагиҳои пахтакор ва ҷорводор зарари қалон дида буданд. Саршумори ҷорво хеле кам шуда буд.

Барои барқарор кардани хоҷагии қишлоқ Ҳукумати Иттифок ва ҷумҳурӣ чандин ҳуччатҳо, аз ҷумла, Шӯрои Вазирони ИҶШС моҳи марти соли 1949 қарорро «Оиди чорабиниҳо доир ба тараққиёти минбаъдаи пахтакорӣ дар Тоҷикистон барои солҳои 1949-1952» ва «Дар бораи муттаҳидкунии колхозҳои хурд» (маи соли 1950) қабул намуд.

Масъалаҳои инкишофи хоҷагии қишлоқ дар Пленумҳои февралӣ ва мартӣ соли 1947, мартӣ соли 1949 ва Анҷумани VI ҲК Тоҷикистон муҳокима гардиданд.

Ҳукумати Тоҷикистон барқароркуниро аз мурочиат ба ҳамаи меҳнаткашони деҳот (апрели соли 1946) сар кард. Дар он гуфта мешуд, ки вусъат додани пахтакорӣ на танҳо кори пуршараф аст, балки воситаи асосии беҳтар намудани неқӯаҳволии шаҳрвандони ҷумҳурӣ мебошад. Мурочиатнома аз тарафи меҳнаткашони деҳот дастгирӣ карда шуд. Дар натиҷаи меҳнати фидокоронаи деҳқонон соли 1946 дар ҷумҳурӣ 136 ҳазор тонна пахта ҷамъоварӣ карда шуд.

Барои аз ҷиҳати ташкилӣ ва хоҷагӣ мустаҳкам намудани колхозҳо Ҳукумати Тоҷикистон хоҷагиҳои деҳқонии ноҳияҳои кӯхистонро ба водии Вахш кӯчонид. Соли 1945 ба водии Вахш танҳо аз ноҳияҳои ҷумҳурӣ 1,5 ҳазор хоҷагӣ ва аз ноҳияҳои гуногуни ИҶШС зиёда аз 4 ҳазор хоҷагӣ кӯчонида шуданд. Умуман, дар солҳои 1946-1950 ба ноҳияҳои пахтакори водии Вахш зиёда аз 18 ҳазор хоҷагӣ кӯчонида шуданд.

Дар ҷумҳурӣ ба тайёр намудани кадрҳои баландихтисоси хоҷагии кишоварзӣ диққати махсус дода мешуд. Бо ин мақсад курсҳои кӯтоҳмуддат ва мактабу техникумҳо кушода шуданд. Аз ҷумла, дар Душанбе соли 1947 мактаби дусолаи ҷумҳуриявӣ барои тайёр кардани раисони колхозҳо таъкил шуд. Курсҳои кӯтоҳмуддатро ҳазорҳо ҳисобчиёну агрономҳо, мудирони участкаҳо ва зоотехникҳо хатм карданд. Соли 1950 дар ҷумҳурӣ 2,8 ҳазор механизатор, аз ҷумла, 1,9 ҳазор тракторчӣ тайёр карда шуд, ки дар баланд бардоштани дараҷаи маданияти истеҳсоли зироаткорӣ ва чорводорӣ саҳми худро гузоштанд.

Ҷумҳуриҳои дигари Иттиҳоди Шӯравӣ низ дар тайёр намудани кадрҳои баландихтисос ёрии амалии худро расонданд.

Хоҷагии қишлоқи Тоҷикистон сол то сол бо техникаи нав таъмин мегардид. Соли 1950 дар ҷумҳурӣ 6 МТС-и нав ташкил шуда, 3704 трактор ба деҳотиён хизмат мекарданд. Дар МТС-ҳо вазифаи ҷонишини директор оид ба кори сиёсӣ (соли 1947)

чорӣ шуд, ки дар тарбияи меҳнаткашони деҳот саҳми босазо мегузошт. Вале дар фаъолияти колхозҳо ва махсусан дар кори роҳбарии онҳо камбудихои ҷиддӣ содир мешуданд. Аз ҷумла, устави артели хоҷагии қишлоқ вайрон карда шуда, рӯзи меҳнат нодуруст тақсим карда мешуд, заминҳои давлатӣ, моликияти колхозиро медуздиданд. Дар баъзе ноҳияҳо роҳбарони колхозҳо ба вайронкорию қачравӣҳо роҳ медоданд. Ин камбудихо дар Қарори Шӯрои Вазирони ИҶШС ва КМ ВКП (б) аз 19-уми сентябри соли 1946 «Тадбирҳо оиди барҳам додани вайронкунии устави артели хоҷагии қишлоқ» махсус қайд гардиданд, ки мувофиқи он ҳукуматҳои маҳаллӣ бояд ин камбудихоро ошкор намуда, онҳоро барҳам диҳанд. Дар натиҷаи барҳам додани камбудихо истеҳсоли маҳсулоти хоҷагии кишоварзӣ сол то сол меафзуд. Чунончи, соли 1947 дар ҷумҳурӣ 162 ҳазор тонна, соли 1948 202,5 ҳазор тонна ва соли 1950 288 ҳазор тонна пахта ҷамъоварӣ карда шуд.

Соҳаҳои дигари кишоварзӣ низ инкишоф ёфтанд. Аз ҷумла, истеҳсоли картошка, зағер зиёд шуда, боғу ангурпарварӣ, пиллапарварӣ натиҷаи хуб доданд. Меҳнати кормандони деҳотро ба назар гирифта, соли 1948 139 нафар пешқадамони истеҳсолот сазовори унвони олӣ – «Қаҳрамони Меҳнати Сотсиалистӣ» гардиданд. Дар байни онҳо А. Қосимов, П. Оқилов, Р. Расулов, С. Ёрунхӯчаев ва дигарон буданд.

Дар ба даст даровардани ҳосили баланди пахта занони ҷумҳурӣ низ саҳми арзанда гузоштаанд. 41 нафар колхозчизанон сазовори унвони «Қаҳрамони Меҳнати Сотсиалистӣ» гардида, қариб 1500 колхозчизанон бо ордену медалҳо сарфароз гардониданд. Дар байни онҳо Ҳалима Ширинова, Ҷаҳон Эргашева, Ҷоннон Урунова ва дигарон буданд.

Чорводорӣ ва ғаллакорӣ талаботро қонеъ намекунониданд, доир ба ин соҳаҳо тадбирҳои мушаххас андешидан лозим буд. Соли 1950 чорвои калони шохдор 96,2 фоизи давраи пешазчангиро ташкил медод. Барои инкишофи чорводорӣ дар минтақаҳои пахтакорӣ колхозу совхозҳо аз андози ғӯшт, пашм ва пӯст озод карда шуданд. Ҳукумат барои ин соҳа маблағи зиёд ҷудо кард. Танҳо барои сохтани биноҳо барои чорво 34,5 млн. сӯм ҷудо карда шуд. Дар натиҷа дар Бадахшони Кӯҳӣ чорвои калони шохдор 3,5 маротиба, саршумори ғӯсфанд 11, буз 14 маротиба афзуд.

Дар натиҷаи зиёд гаштани маҳсулоти кишоварзӣ зиёда аз 500 колхозҳо миллионер гаштанд, вазъи моддӣ ва маданияи

меҳнаткашони деҳот сол то сол хуб мегардид. Тоҷикистон танҳо аз пахта соли 1950 1.260.400 ҳазор сӯм даромад гирифт, арзиши ҳар як рӯзи меҳнати кишоварз аз 20 то 30 сӯм гардид.

Анҷумани кормандони хоҷагии кишоварзии ҷумҳурӣ, ки моҳи феввали соли 1948 дар Душанбе баргузор гардид, оид ба инкишофи ҳамаи соҳаҳои хоҷагии қишлоқ қарорҳои мушаххас қабул кард. Баҳри инкишофи кишоварзӣ тадбирҳои судманд, аз ҷумла, муттаҳид кардани хоҷагиҳои майдаи колхозӣ, мустаҳкам намудани базаи моддӣ-техникии хоҷагиҳои коллективӣ, тайёр кардани кадрҳо барои деҳот, аз ҷиҳати моддӣ ва маънавӣ ҳавасманд кардани деҳқонро андешидан зарур буд.

Соли 1950 муттаҳидшавии колхозҳои майда ба амал омад. Агар соли 1949 дар ҷумҳурӣ 2685 колхоз бошад, соли 1950 миқдори онҳо ба 1314 расид. Базаи моддӣ-техникии онҳо мустаҳкам гардид. Аз ҷумла, як қисми хоҷагиҳои коллективӣ бо қувваи барқ таъмин шуданд. Солҳои 1946-1950 дар ҷумҳурӣ 75 нерӯгоҳҳои барқи обии колхозӣ ба кор даромаданд. Бо барқ таъмин шудани деҳот ба болоравии ҳаёти маданӣ-маишии аҳоли ва умуман баланд шудани ҳосилнокии меҳнат дар кишоварзӣ мусоидат намуд.

2. ДАР ШАРОИТИ НАВИ ОСОИШТА АФЗУДАНИ МАҚОМИ ФАРҲАНГ

Дар ҳар даври замон фарҳанг ба мардум илҳом бахшида, ҳисси ватандӯстии шаҳрвандонро баланд мегардонд. Пас аз ба охир расидани ҷанг фарҳанг вазифаи худро дар шароити нави осоишта муайян мекард. Оид ба ин масъала КМ ҲКИШ якҷанд қарорҳои махсус – «Дар бораи журналҳои «Звезда» ва «Ленинград» (14-уми августи соли 1946), «Дар бораи репертуарҳои театрҳои драмативӣ ва чораҳои беҳтар кардани он» (26-уми августи соли 1946) ва ғайраҳо қабул кард, ки онҳо самтҳои асосии кори фарҳангӣ ва ғоявиро муайян менамуданд. Мутаассифона, дар фаъолияти идораҳои маданӣ-маърифатӣ баъзан хусусиятҳои хоси миллӣ ба ҳисоб гирифта намешуданд.

Маориф, илм, адабиёт, санъат ва муассисаҳои фарҳангӣ. Солҳои баъдиҷангӣ дар кори маориф ба ҷабҳаҳои зерин: барқарор намудани теъдоди мактабиён, ки солҳои ҷанг хеле кам шуда буданд, эҳёи наشري барнома ва китобҳои дарсӣ, дар ноҳия ва шаҳрҳо ташкил додани мактаб-интернатҳо, аз таълими хатмии

миёнаи нопурра ба таълими ҳатмии миёнаи пурра гузаштан ва гайраҳо диққат дода мешуд.

Моҳи августи соли 1946 Пленуми XIX КМ ПК (6) Тоҷикистон масъалаи «Дар бораи чораҳои беҳтар намудани кори маорифи халқ»-ро муҳокима намуда, роҳҳои барқарор намудан ва инкишоф додани таҳсилоти умумиро муайян кард. Дар ҷумҳурӣ хусусан ба мустаҳкам намудани базаи моддии мактабҳо диққати калон дода шуд. Танҳо солҳои 1949-1950-ум 602 бинои нави мактаб ба кор даромада, миқдори умумии он ба 3 ҳазор адад расид, шумораи талабагон бештар аз 300 ҳазор нафарро ташкил меод.

Омӯзгорони лаёқатманд дар Донишкадаи дорулмуаллимини Самарқанд тайёр карда мешуданд. Соли 1948 Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон (ҳоло Донишгоҳи миллии Тоҷикистон) ташкил ёфт, ки он то ҳол саҳми худро дар инкишофи маориф бомуваффақият гузошта истодааст.

Ба мушкилиҳои иқтисодӣ нигоҳ накарда, баъди ба охир расидани ҷанг ба инкишофи илм, адабиёт ва санъат диққати махсус дода мешуд. Олимони ҷумҳурӣ дар якҷоягӣ ва кӯмаки амалии олимони дигар ҷумҳуриҳои Иттиҳоди Шӯравӣ саҳми худро дар инкишофи илмҳои табиатшиносӣ, техникӣ ва гуманитарӣ чомеашиносӣ гузоштанд. Солҳои баъди ҷанг ходимони илми тоҷик С. Айнӣ, Б. Фафуров, А.М. Баҳоваддинов, А. Мирзоев, З.Ш. Раҷабов ва дигарон бо ҳамкориҳои олимони рус М.С. Андреев, Е.Э. Бертелс, А.А. Семёнов, Е.Н. Якубовский дар мавзӯҳои муҳим як силсила тадқиқотҳои худро ба итмом расонданд.

Шоирону нависандагони тоҷик эҷодиёти худро ба ҷалб намудани шаҳрвандон ба корҳои азнавбарқароркунӣ, мустаҳкам намудани дӯстии халқҳо, тарбияи наели наврас ва ба ҳаёту фаъолияти зани тоҷик бахшида буданд. Дар ин солҳо асарҳои С. Айнӣ «Ёддоштҳо», А. Лохутӣ «Парии бахт», М.Турсунзода «Қиссаи Ҳиндустон», «Ман аз Шарқи озод», Р. Ҷалил «Одамони ҷовид», Ҷ. Икромӣ «Шодӣ», М. Миршакар «Қишлоқи тиллоӣ» ва дигар китобҳои зиёди бадеӣ аз ҷоп баромаданд.

Дар “Даҳаи адабиёти шӯравии тоҷик”, ки соли 1949 дар Москва барпо гардида буд, ба эҷодиёти шоиру нависандагони тоҷик баҳои баланд дода шуд.

Санъаткорони ҷумҳурӣ низ кори пурсамари эҷодӣ намуда, сатҳи маданияти маърифат ва эстетикӣ шаҳрвандонамонро

баланд мебардоштанд. Театри опера ва балет соли 1947 балети С. Баласанян «Лайли ва Мачнун»-ро ба сахна гузошт, ки муаллиф ва иҷрокунандагони нақшҳои асосӣ Ғ. Валаматзода, Л. Зоҳидова, М. Қобилов ва дигарон ба «Мукофоти давлатии ИҶШС» мушарраф гардиданд.

9-уми октябри соли 1946 КМ ҲК (б) Тоҷикистон дар бораи «Тадбирҳои оиди минбаъд инкишоф ёфтани санъати театри ва муסיқии Тоҷикистон» қарор қабул намуд, ки дар он чунин омадааст: «дар як қатор песаҳои дар театрҳои намоиш дода мешудагӣ, ки ҳеҷ гуна аҳамияти таърихӣ ва тарбиявӣ надоранд, зиндагии шоҳон, хонҳо ва аъёну ашроф идеализатсия карда мешавад».

Ҳарчанд имконияти маблағгузори барои ривочи муассисаҳои мадания-маърифатӣ маҳдуд буд, баъди ҷанг дар ин соҳа кор дар ду ҷабҳа бурда мешуд. Аввалан, клубҳо, кинотеатрҳои, китобхонаҳо ва боғҳои истироҳатие, ки солҳои ҷанг аз кор монда буданд, таъмир ва ба кор омода карда шуданд. Дуввум, аз ҳисоби маблағҳои давлат, иттифоқҳои касабӣ ва боқувваи худӣ колхозу совхозҳои биноҳои нави мадания-маърифатӣ сохта мешуданд.

Дар охири соли 1950 дар ҷумҳурии 971 хонаи маданият ва клуб, 1337 ҷойхона-қироатхона ва 4 музей таърихӣ-кишваршиносӣ амал мекард. Танҳо бо маблағи колхозчиён 465 клуб ва 366 ҷойхона-қироатхона сохта шуданд. Муассисаҳои маърифатӣ дар баланд бардоштани маданияти умумии шаҳрвандон хизмати босазо карданд.

Дар қори тарбиявии шаҳрвандон ва баланд гардидани сатҳи дониши сиёсии онҳо матбуот ва дигар воситаҳои таблиғот мақоми махсус доштанд. Соли 1945 наشري рӯзномаҳои «Ҷавонони Тоҷикистон», «Сталинская молодёжь», «Пионери Тоҷикистон» аз нав барқарор карда шуд. Инчунин фаъолияти маҷалла, рӯзномаҳои ҷумҳуриявӣ, ноҳиявӣ инкишоф ёфтанд.

Қори ғоявӣ-сиёсии байни меҳнатқашон ба воситаи идораҳои маорифи сиёсӣ ва Ҷамъияти «Дониш» пурқувват гардид. Дар коллективҳои меҳнатӣ лекторон ва агитаторон мунтазам аз рӯи мавзӯҳои ақтуалӣ баромад намуда, саҳми худро дар таблиғи таълиқоти вазъияти дохилии мамлакат ва ҳаёти байналхалқӣ мегузоштанд.

Дараҷаи неқӯаҳволии халқ. Пас аз ба охир расидани ҷанг Давлати Шӯравӣ барои беҳтар намудани неқӯаҳволии халқ якҷанд тадбирҳои андешид. Пеш аз ҳама, коргарон ба рӯзи қори

8-соата, ҳафтаи кории 6-рӯза гузашта, руҳсатии меҳнати барқарор карда шуд.

Дар солҳои 1946-1950 нархи маҳсулоти хӯрокворӣ ва пӯшок се маротиба арзон гардид. Музди меҳнати коргарон афзуда, неқӯаҳволии меҳнаткашони деҳот беҳтар шуд. Давлат барои маъракаҳои иҷтимоӣ-маданӣ зиёда аз 3 млн. сӯм ҷудо кард. Нафақа ва кӯмаки моддии инвалидон (маъҷубон)-и ҷанг соли 1950 қариб 70 млн. сӯмро ташкил меод.

Соли 1947 Ҳокимияти Шӯравӣ дар бораи бекор намудани тартиби картоҷағӣ (варақа) ба молҳои саноатӣ, хӯрокворӣ ва гузаронидани ислоҳоти пулӣ қарор қабул кард.

Дар солҳои баъдичангӣ шумораи муассисаҳои табобатӣ ва шифохонаҳо (санатория), кӯдакистонҳо, боғчаҳои бачагон, истироҳатгоҳҳои пионерӣ зиёд гардиданд. Танҳо соли 1950 дар лагерҳои пионерӣ ва истироҳатгоҳҳо зиёда аз 11 ҳазор бачагон истироҳат карданд.

Ба тарбияи ҷисмонии ҷавонон низ диққат дода мешуд. Дар Тоҷикистон 63 ҳазор варзишгарон ва зиёда аз ҳазор коллективҳои спортивӣ вучуд доштанд, ки аз ҷумла 279-тои онҳо дар колхозҳо буданд.

Ба сохтмон ва обод гардонидани шаҳру деҳот низ диққати махсус дода мешуд. Солҳои 1946-1950 дар Тоҷикистон 418,3 метри квадратӣ манзилгоҳ сохта шуданд. Колхозчиён низ манзилҳои хуб месохтанд. Вале сохтмон ҳанӯз қафо мемонд, талаботи шаҳрвандон ба манзил қонеъ намегардид. Обод гардонидани кишлоқҳо, шинонидани дарахтҳо симои деҳотро дигаргун мекарданд.

Радио, телефон, ҷароғи барқӣ дар ҳаёти деҳот бештар роҳ меёфтанд. Барои ободу зебо гардонидани шаҳрҳои Душанбе, Қӯргонтеппа, Хучанд, Кӯлоб ва ғайраҳо диққати махсус дода мешуд.

Ҳамин тавр, зери роҳбарии ташкилотҳои ҷизбӣ ва шӯравӣ халқи тоҷик тавонист вазифаи муқаддаси худро дар аз нав барқарор намудани ҳаёти хоҷагӣ ва фарҳангӣ пеш аз мӯҳлат иҷро наояд.

Ҷанг ба маънавият ва ҳаёти иқтисодию иҷтимоӣ зарари калон расонда бошад ҳам, шаҳрвандони ҷумҳурӣ мушкิลӣ ва камбудии ҷангро паси сар карда, ба рӯҳияи баланди ҳамдигарфаҳмӣ дӯстона зиндагонӣ намуда, садоқатмандона барои пешравии ҷомеа меҳнат мекарданд.

3. ҲАЁТИ ЧАМЪИЯТӢ-СИЁСӢ

Азнавсозии ҳаёти чамъиятӣ-сиёсӣ дар ҷумҳурӣ.

Азбаски дар солҳои ҷанг демократияи сотсиалистӣ маҳдуд шуда буд, зарурати такмил ва инкишофи ин масъала ба миён омад. Вазъият талаб мекард ки пеш аз ҳама дар фаъолияти ташкилотҳои чамъиятӣ-сиёсӣ: шӯроҳо, ҳизб, иттифокҳои касаба, комсомол, занон шакл ва усулҳои навини кор, ки ба замони осоишта мувофиқат кунанд, истифода бурда шаванд.

Дар шароити ҷанг фаъолияти созмонҳои чамъиятӣ марказонида шуд. Вазъият талаб мекард, ки дар ин қисмат тағйирот ба амал оварда, роҳбарӣ ва афкори коллективӣ барқарор карда шавад. Дар фаъолияти созмонҳои чамъиятӣ-сиёсӣ тарзи идоракунии маъмуриятчиғӣ ҷой дошт, дар баъзе мавридҳо ташкилотҳои ҳизбӣ вазифаҳои ташкилотҳои шӯравӣ ва хоҷагиро иваз мекарданд. Бинобар ин, бояд ҳарчи зудтар сохтори роҳбарӣ ва тарзи демократикунони ҷомеа ба низом мебаромад. Бо ин мақсад кор аз такмил ва инкишофи фаъолияти Шӯрои Олии ҷумҳурӣ ва Шӯроҳои маҳаллӣ оғоз ёфт. Пеш аз ҳама ҳаёти Шӯроҳо аз ҳисоби ҷанговарони аз фронт баргашта пурқувват гардида, ба демократикунони ҳаёти онҳо диққат дода шуд. Бо ин мақсад моҳи феврالی соли 1947 интихобот ба Шӯрои Олии ҶШС Тоҷикистон ва январӣ соли 1948 ба Шӯроҳои маҳаллии депутатҳои меҳнатқашон гузаронида шуд. Дар натиҷа Шӯроҳо аз ҷиҳати ташкилӣ мустаҳкам шуда, иштироки омма дар ҳалли масъалаҳои хоҷагӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангӣ афзуд.

Шумораи вакилони халқ дар Шӯроҳо сол то сол зиёд мегардиданд. Дар аввали солҳои 50-ум дар Шӯрои Олии ҶШС Тоҷикистон 291 нафар, дар қишлоқ ва шаҳрчаҳо 8908 нафар вакилон интихоб шуда, фаъолияти самаранок нишон медоданд.

Ташкилотҳои сиёсӣю чамъиятӣ. Обру ва эътибори ҳизбиён, ки солҳои ҷанг дар сафи пеш истода бар зидди фашистон мубориза мебарданд, боз ҳам баланд гардид. Аз ҷанг 16235 аъзоён ва номзадҳои ҳизб баргашта, ташкилотҳои ҳизбиро пурқувват намуданд. Соли 1948 Ҳизби коммунистии Тоҷикистон аз 2323 ташкилоти ибтидоӣ иборат буда, дар ҳаёти худ 31786 номзад ва аъзоёни ҳизбро муттаҳид мекард. Солҳои баъдичангӣ бо сарвари ташкилотҳои ҳизбӣ қорҳои азнавбарқароркунӣ, тарбиявӣю фарҳангӣ сураат мегирифтанд.

Дар солҳои баъдичангии азнавбарқароркунии хоҷагии халқ фаъолияти ташкилотчигӣ, илмӣ-фарҳангӣ ва тарбиявии Бобочон Гафуровро ба назар гирифта, Пленуми ҳаҷдахуми КМ Ҳизби коммунистии Тоҷикистон (3-5-уми июни соли 1946) ўро котиби якуми Ҳизби коммунистии Ҷумҳурии Тоҷикистон интихоб намуд, ки ин вазифаро то соли 1956 иҷро кардааст.

Фаъолияти ҳизбӣ ва давлатии Б.Ғ. Гафуров гуногунҷабҳа буда, чун сарвари хирадманд тавонист баҳри зудтар азнавбарқароркунии хоҷагии халқ корҳои зеринро ба сомон расонад: ба корҳои ҳизбӣ, давлатӣ ва ҷамъиятӣ ҷалб намудани беҳтарин кадрҳо; амалан баланд бардоштани мақоми фарҳанг; аз ҳисоби буҷаи умумииттифоқӣ ба ҷумҳурӣ ворид намудани маблағ, техника ва технологияи нави истеҳсолӣ; кӯчонидани ноҳияҳои дурдасти кӯҳистон ба водӣ ва азхуд кардани заминҳои бекорхобида ва бо ҳамин роҳ бештар истеҳсол намудани маводи гизой, хусусан пахта ва амсоли инҳо.

Таҷрибаи таърихӣ нишон дод, ки фаъолияти Бобочон Гафуров оид ба даъват намудани беҳтарин мутахассисон, олимон аз ҷумҳуриҳои дигари иттиҳод А.А. Семёнов, М.С. Андреев, И.С. Брагинский, Е.Н. Павловский, А.Ю. Якубовский, садҳо муҳандисон, техникҳо, духтурон ба пешравии ҳаёти иқтисодӣ ва фарҳангии Тоҷикистон таъсири мусбӣ расонд.

Моҳи декабри соли 1948 Анҷумани VII-уми Ҳизби коммунистии Тоҷикистон баргузор гашт, ки дар он котиби якуми Комитети Марказӣ Б.Ғ. Гафуров бо маърузаи ҳисоботӣ баромад кард. Анҷуман вазифаҳои навбатии ҳизб, шаклу усулҳои роҳбариро ба ташкилотҳои ҷамъиятӣ дар шароити осоишта муайян намуд. Вале то Анҷумани XX-уми ҲК дар роҳбарии ҳизб ба ташкилотҳои ҷамъиятӣ ба маъмуриятчигӣ роҳ дода шуда, демократияи ҷомеаи сотсиалистӣ то андозае коста мегардид.

Дар солҳои баъдичангӣ ҳуқуқи Иттифоқҳои касабаи ҷумҳурӣ васеъ гардида, барои зудтар барқарор намудани хоҷагии халқ дар байни коргарон мусобикаи сотсиалистиро ривоч доданд. Онҳо ба корҳои иҷтимоӣ, маданӣ ва маишӣ бевосита машғул гашта, ҳимоякунандаи ҳуқуқи меҳнаткашон буданд. Моҳи сентябри соли 1948 Шӯрои Иттифоқҳои касабаи ҶШС Тоҷикистон ташкил ёфт, ки 108 ҳазор аъзоро дар бар мегирифт.

Мавқеи иттифоқҳои касаба хусусан дар гузаронидани корҳои иҷтимоӣ-маърифатӣ афзуд. Дар тӯли солҳои 1947-1950

маблаггузорӣ ба корҳои маданӣ-равшаннамоӣ ва иҷтимоӣ то 20 фоиз зиёд шуд.

Дар Тоҷикистони солҳои баъдичангӣ ҷавонон аксарияти аҳолиро ташкил медоданд. Пешравии ҷомеа ба ташкили дурусти кор бо ҷавонон алоқаманд буд. Бинобар ин, анҷуманҳои VII (соли 1946), VIII (соли 1949), IX (соли 1950) комсомолони Тоҷикистон вазифаҳои ҷавонро дар қори тарбиявӣ ва истеҳсоли муайян намуданд. Дар панҷсолаҳои баъдичангӣ комсомолони ҷумҳурӣ дар инкишофи минбаъдаи хоҷагии халқ ғаёлона иштирок намуда, дар сохтмони корхонаҳо, колхозу совхозҳои нав, азхуд намудани заминҳои бекорхобида ва бунёди шахру шаҳракҳои замонавӣ саҳм гузоштанд. Дар соли 1948 бештар аз 4 ҳазор нафар комсомолон ва коргарони ҷавони корхонаҳои ҷумҳурӣ нақшаи истеҳсолии солонро пеш аз мӯҳлат иҷро карданд. Бештар аз 200 нафар комсомолон ба ҳисоби соли 1951 маҳсулот мебароварданд. Навоварӣ ва ихтироъкорӣ дар байни ҷавонон вусъат ёфт.

Занони Тоҷикистон низ дар солҳои баъдичангӣ дар барқароркунии хоҷагии халқ саҳми худро гузоштанд. Онҳо мисли солҳои ҷанг дар саноат ва хусусан, дар саҳроҳои колхозӣ қувваи асосиро ташкил медоданд. Ғаёлияти ҷамъиятӣ ва меҳнатии занон ба пешравии ҷомеа таъсири калон мерасонид. Бинобар ин, дар назди ташкилотҳои ҳизбӣ шӯъбаҳои занон таъсис дода шуданд, ки онҳо бевосита ба ҳаракати занон роҳбарӣ мекарданд. Инчунин дар назди КМ ЛКСМ Тоҷикистон ва комитетҳои комсомолӣ комиссияҳои махсус таъсис дода шуданд, ки онҳо дар байни духтарон қори пурсамари тарбиявӣ мебуданд.

Ҳамин тавр, дар натиҷаи пурзӯр гардидани қори тарбиявӣ мавқеи ҷамъиятии занон дар солҳои баъдичангӣ афзуд. Чунончӣ, 9 нафар занони ҷумҳурӣ дар ҳайати Шӯрои Олии ИҶШС, 86 нафар дар ҳайати Шӯрои Олии ҶШС Тоҷикистон, 700 нафари онҳо дар ҳайати Шӯроҳои вилоятӣ, шаҳрӣ, ноҳиявӣ ва 2870 кас дар ҳайати Шӯроҳои деҳот ғаёлият мекарданд.

Ташкилотҳои ҷамъиятию сиёсӣ дар баланд бардоштани маърифати сиёсӣ ва маданияти умумии шаҳрвандон воситаҳои ахбор ва дигар васоили таблиғотиро самарабахш истифода мекарданд. Соли 1948 Ҷамъияти «Дониш»-и ҶШС Тоҷикистон ташкил ёфт, ки он дар яқҷоягӣ бо дигар ташкилотҳои сиёсӣ ва оммавӣ дар байни шаҳрвандон таблиғи донишҳои илмӣ-техникӣ ва сиёсиро пурсамар гардонид.

БОБИ 8. ТОЧИКИСТОН ДАР ДАВРАИ ДЕМОКРАТИКУНОНИИ ҲАЁТИ ҶАМЪИЯТӢ (солҳои 50-80-ум)

1. ВАЪЪИЯТИ БАЙНАЛҲАЛҚӢ ВА САҲМИ ИҶШС ДАР МУСТАҲҚАМ НАМУДАНИ СУЛҲ ДАР ҶАҲОН

Ваъъияти байналҳалқӣ. Дар солҳои 50-80-ум ваъъияти байналҳалқӣ мураккаб буд. Дар байни ду сохтори ҷаҳонӣ, аз як тараф, сохтори сотсиалистӣ ва аз тарафи дигар, капиталистӣ муҳолифат шиддат мегирифт.

Халқҳои ҷаҳон, ки оқибатҳои ҷанги дуҷуми ҷаҳонро хуб медонистанд, такрор шудани онро нахоста, ғайрибағаволияти худро барои пешгирӣ кардани он равона мекарданд. Дар сафи пеши зидди ҷанги нави ҷаҳонӣ мамлакатҳои сотсиалистӣ, ҳаракати байналҳалқии коммунистӣ-коргарӣ, мамлакатҳои бетараф, ки ба аҳдномаҳои ҳарбӣ дохил намешуданд, меистоданд. Ин амалиётро инчунин ташкилотҳои оммавии байналҳалқӣ, федератсияи занон, ҷавонон, иттифокҳои касаба ва ғайра дастгирӣ мекарданд. Дар ин солҳо мавқеъ ва обрӯи Созмони Милали Муттаҳид боз ҳам афзуд. Он дар ин солҳо барои нигоҳ доштани сулҳ ва роҳ надодан ба ҷанги нави ҷаҳонӣ чораҳои мушаххас меандешид. Дар ин бора тадбирҳои зерини СММ шаҳодат медиҳанд: Изҳорот (соли 1960) дар бораи ба ҳамаи мустамликаҳо, халқҳо додани ҳуқуқи истиқлолияти миллӣ; Қарори сессияи XVI-уми Ассамблеяи Генералии СММ (соли 1961) оид ба минтақаи беяроқи ядрӣ эълон шудани қитъаи Африка; қабули Изҳорот дар хусуси манъи истифодаи яроқи ядрӣ ва термойдрӣ; қабули Аҳднома (соли 1969) оид ба манъи ҷойгиркунии яроқи ядрӣ ва дигар намудҳои яроқҳои қатли ом дар зер баҳру уқёнус ва ғайраҳо.

Созмони ягонагии Африка, ки соли 1963 бо кӯшиши 32 давлати қитъаи Африка ташкил гардида буд, саҳми арзандаи худро низ дар пайдориҳои сулҳ дар ҷаҳон гузошт.

Бар хилофи блоки ҳарбии Атлантикаи Шимолӣ (НАТО) моҳи майи соли 1955 Шартномаи Варшава ташкил ёфт. Чунин мувозинат пеши роҳи ҷанги навро боздошт.

Мувофиқи конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон чун узви худонашавадаи ИҶШС сиёсати байналҳалқии мамлакатро дастгирӣ мекард. ИҶШС ба сиёсати ҳамзистии осоиштаи мамла-

катҳои сохти сиёсиашон гуногун таъя намуда, бо ташаббусҳои начиб баромад менамуд. Аз ҷумла, моҳи марти соли 1958 Шӯрои Олии ИҶШС қарорро оид ба манъи озмоиши яроқҳои атомӣ ва водородӣ қабул намуд; соли 1960 қувваҳои мусаллаҳи ИҶШС кам карда шуданд; Иттиҳоди Шӯравӣ муносибатҳои байналхалқиро инкишоф дода, бо бисёр давлатҳо аҳдномаҳо имзо кард. Инчунин бо сарвари ИМА Аҳдномаи Атлантикаи Шимолӣ ва блокҳои дигари таҷовузкор ташкил шуданд. Дар тӯли 30 соли баъдиҷангӣ муносибати байни давлатҳои сотсиалистӣ бо сарвари ИҶШС ва капиталистӣ бо сардории ИМА боиси «ҷанги сард» гардид.

Дар солҳои 50-60-ум вобаста ба воқеаҳои Венгрия (соли 1956), Куба (соли 1962), Чехословакия (соли 1968) дар вазъияти байналхалқӣ ҳавфи «ҷанги оташфишон» ба амал омад.

ИҶШС инчунин мамлакатҳои аз низоми мустамликавӣ озодшударо пуштбонӣ карда, саҳми худро дар ҳомӯш намудани ҷангҳои маҳаллӣ мегузошт. Инро дар мисоли ҳуҷуми давлатҳои Англия, Фаронса ва Исроил ба муқобили Миср (соли 1956), ҳуҷуми ИМА, Англия ба Ироқ (соли 1958), ҳуҷуми ҳарбии Исроил ба муқобили Миср, Сурия ва Иордания (соли 1967) ва гайраҳо мушоҳида кардан мумкин буд.

Солҳои 50-60-ум дар инкишофи ҷамъиятии ҷаҳон масъалаи шикасти низоми мустамликадорӣ ҷои махсусро ишғол мекунад. Дар ин давра зиёда аз 70 мамлакат истиқлолияти сиёсӣ ба даст оварданд. Вале дар аксари мамлакатҳои нав озодшуда ба ҷои зулми мустамликавӣ боз шакли дигари мустамликадорӣ ба вучуд омад, чунки чанде аз мамлакатҳои Африка ва Америкаи Лотинӣ қарзи империалистонро дода натавонистанд ва сол то сол фоизи қарзҳо меафзуд.

Мамлакатҳои сотсиалистӣ принсипҳои демократиро пеш гирифта, ба давлатҳои ҷавони озодшуда ёрии илмӣю техникаӣ ва фарҳангии бегаразона мерасонданд. Танҳо бо кӯмаки ИҶШС 680 корхонаи саноатӣ ва дигар объектҳои сохтмонӣ қомат рост карданд. Дар натиҷаи чунин кӯмакҳо аксарияти ин давлатҳо ҳаёти иҷтимоӣю иқтисодӣ худро пурқувват намуда, ба сатҳи мамлакатҳои тараққиқардаи ҷаҳон наздик шуданд.

Давлати Шӯравӣ дар солҳои 50-80-ум сиёсати сулҳро пеш гирифта, дар миқёси байналхалқӣ барои кам кардани яроқ, шумораи сарбозон, манъи озмоиши яроқҳои ҳаставӣ чанд

таклифҳои дигари мушаххасро пешниҳод намуд, ки онҳо ба мустаҳкам гардидани сулҳ дар рӯи замин хизмат карданд.

Дар аввали солҳои 70-ум ИҶШС Барномаи сулҳро қабул намуд, ки татбиқи он муносибатҳои байни давлатҳои сохтори сотсиалистиро бо капиталистӣ то як андоза мӯътадил гардонд. Барнома хусусан дар таъмини бехатарии коллективӣ дар Аврупо, кам кардани базаҳои ҳарбии хориҷӣ, барҳам додани нуктаҳои оташи ҷанг ва хотима додан ба мочароҳои минтақавӣ хизмат кард.

Ҳамин тавр, мусобиқаи таърихӣ ду сохтори бо ҳам зид зарурати воқеии пешгирӣ намудани сиёсати «ҷанги сард»-ро ба миён оварда, сабаби беҳтар шудани вазъияти байналхалқӣ гардид.

Соли 1971 мамлакатҳои сотсиалистӣ дар доираи Шӯрои ёрии байниҳамдигарии иқтисодӣ (СЭВ) Барномаи комплекси интеграцияи иқтисодиро барои 15-20 сол қабул намуданд. Ин барнома иқтисодии мамлакатҳои сотсиалистиро то як андоза мустаҳкам ва мавқеи ташкилоти давлатҳои Шартномаи Варшаваро дар нигоҳ доштани сулҳ дар Аврупо таҳким бахшид.

Сарфи назар аз ихтилофҳо, робитаҳои иқтисодӣ, техникӣ ва фарҳангӣ дар байни мамлакатҳои сохти сиёсиашон гуногун сол аз сол беҳтар мегардиданд.

Саҳми ҶШС Тоҷикистон дар таъмини сулҳ дар ҷаҳон. ҶШС Тоҷикистон сиёсати хориҷии ИҶШС-ро дастгирӣ намуда, саҳми арзандаи худро дар таъмини сулҳ мегузошт. Алоқаҳои байналхалқии ҷумҳурӣ дар мубодилаи ҳайатҳои намоёндагӣ, робитаҳои иқтисодӣ, фарҳангӣ, ҳайати варзишӣ ва сайёҳӣ ифода меёфтанд.

Ҳайатҳои ҷамъиятии хориҷиро созмонҳои ҷамъиятии ҷумҳурӣ, аз ҷумла, Ҷамъияти дӯстӣ ва робитаҳои фарҳангии Тоҷикистон бо мамлакатҳои хориҷӣ, қабул мекарданд. Тоҷикистон хусусан бо гузаронидани моҳвора, ҳафта, даҳа ва рӯзҳои ИҶШС дар мамлакатҳои хориҷа, ки дар мисоли ҷумҳуриҳои алоҳидаи иттифоқӣ мегузаштанд, хубтар муаррифӣ мегардид. Чунончи, соли 1976 рӯзҳои ИҶШС дар мисоли ҶШС Тоҷикистон дар Фаронса, соли 1977 дар Ирок, соли 1980 дар Юнон, Италия, Тунис бомуваффақият гузаштанд.

Равобити байналхалқии иқтисодии Тоҷикистон низ дар ин солҳо дар шакли содироти маҳсулоти саноатӣ, кишоварзӣ, иштирок дар ярмаркаҳо ва намоишгоҳҳои байналхалқии саноатӣ

инкишоф меёфтанд. Тоҷикистон маҳсулоти хешро ба бештар аз 40 мамлакати хориҷӣ мефиристод. Вале маблаги маҳсулоти баровардашуда ба арзи хориҷӣ (валюта) ба ҳазинаи умумииттифоқӣ мерафт ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз он истифода бурда наметавонист.

Нимаи дуҷуми асри ХХ дар таърихи башар солҳое буданд, ки лавозимоти ҷангии ҳаставии қатли ом бештар истехсол шуда, қисмҳои ҳарбии якҷанд мамлакатҳо бо он мусаллаҳ гардиданд. Мутаассифона, ҳанӯз ҳам хавфу хатари истифодаи он боқӣ мондааст, бинобар ин, халқи тоҷик ҳамеша тарафдори нест кардани чунин яроқҳо буда, ҳаракати байналхалқии сулҳпарваронаро оид ба яроқпартоӣ пурра дастгирӣ мекунад.

Инсоният тарқиши бомбаҳои атомиро дар шаҳрҳои Хиросима, Нагасаки ва оқибатҳои даҳшатангези онро ҳаргиз фаромӯш нахоҳад кард. Дар солҳои «ҷанги сард» истехсол ва озмоиши яроқҳои ҳарбӣ, хусусан ҳаставӣ, мардуми ҷаҳонро ба изтироб овард. Сарфи назар аз низомҳои сиёсӣ дар ҷаҳон, хушбахтона, қувваҳои солиме пайдо гардиданд, ки қори сулхро дар рӯи Замин таъмин намуданд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳри тантанавӣ сулҳ дар рӯи Замин тадбирҳои машаххас меандешид. Дар ҷумҳурии рӯзҳои сулҳ гузаронида шуда, шаҳрвандон талаб мекарданд, ки озмоиш ва истехсоли яроқҳои ҳаставӣ маън карда шавад. Шаҳрвандони Тоҷикистон дар қатори дигар халқҳои Иттиҳоди Шӯравӣ зидди ҷангҳои маҳаллӣ (локалӣ) баромад намуда, талаб мекарданд, ки ҷангҳо ҳеҷгача дода шуда, мустамликаҳои дар Осиё, Африка ва Америкаи Лотинӣ буда озод гарданд.

Сол то сол мақоми Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мустаҳкам намудани дӯстии байни халқҳои ҷаҳон меафзуд ва ба мардуми мусибатдида ёрии маънавӣ ва моддӣ худро мерасонид. Дар коллективҳои меҳнатӣ мунтазам маъракаи ҷамъоварии маблағ, либосҳои гуногун, хӯрок ва ғайра гузаронида мешуд.

Ҳамин тавр, солҳои 50-80-ум Ҷумҳурии Тоҷикистон чун узви ҷудонашавандаи ИҶШС тавонист саҳми хоксоронаи худро оид ба таъмини сулҳ дар ҷаҳон гузорад.

Ба туфайли гузаронидани сиёсати дарҳои кушода ҷамъияти Шӯравиро ҷаҳонӣён ва мамлакатҳои хориҷиро шаҳрвандони ИҶШС хубтар шинохтанд, тафаккур ва фаҳмиши одамон тағйир ёфт. Ин сиёсат «ҷанги сард»-ро то ба ҳамзистии осоишта оварда расонид.

2. МАҲКУМ КАРДА ШУДАНИ ШАХСПАРАСТӢ ВА САРШАВИИ ЧАРАӢНИ ДЕМОКРАТИКУНОНИИ ЧОМЕА¹

Зарари шахспарастӣ ба чомеа. Солҳои ҷанг демократияи чомеаи сотсиалистӣ дар мамлакат то як андоза маҳдуд гардида буд. Пас аз ба даст омадани вазъияти осоишта, аз як тараф, ба қонуниятҳои шӯравӣ риоя карда мешуд, аз тарафи дигар бошад, демократия дар чомеа инкишоф меёфт. Вале дар мамлакат шахспарастӣ амал карда, тарзи идоракунии фармонфармой-маъмури ба ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ халал мерасонд. Оқибатҳои манфии шахспарастӣ дар ҷумҳурии мо низ ҳис карда мешуданд. Ҳанӯз дар солҳои 30-40-ум ва аввали солҳои 50-ум як қисми шахрвандони бегуноҳи Тоҷикистон ба ҷойҳои дурдасту ноободи Қазоқистон ва Сибир бадарға гардиданд. Бо рӯйхати КГБ (Комитети бехатарӣ) шахсони «хавфнок» аз мансаб дур карда шуда, ҳабс мешуданд, баъзе ходимони фарҳанг, зиёиён асарҳои худро ҷоп карда наметавонистанд.

Дар Тоҷикистон ходимони намоёни давлатӣ, фаъолони ҳизбию ташкилотҳои ҷамъиятӣ, ба монанди Н. Махсум, А. Ҳоҷибоев, А. Раҳимбоев, Ш. Шохтемур, Ч. Имомов, И. Исмоилов, С.К. Шадунс, У. Ашӯров, А.Т. Федин ва бисёр дигарон гирифтори шахспарастӣ гардида, бегуноҳ ҷазои сиёсӣ دیدанд. Ҳамчунин иддае аз дастнависҳои нодири қадимаи адабиёт, санъати халқи тоҷик, сарчашмаҳои таърихӣ гирифтори идеологияи шахспарастӣ шуда, нобуд гардиданд.

¹ Доир ба ин мавзӯ адабиёти зеринро истифода намоед: Дар бораи баргараф кардани шахспарастӣ ва оқибатҳои он. Қарори КМ КПСС аз 30 июни соли 1956. – Сталинобод, 1956; Зевелев А.И. Истоки сталинизма. – М.: Высшая школа, 1990; Масов Р. Фарёди қурбониён: нидо аз саҳифаҳои таърих // Дарси ҳештаншиносӣ. Дафтари дуюм. – Душанбе: Ирфон, 1961. – С. 25-37; Очерки истории Коммунистической партии Таджикистана. Т.2. (1938-1983гг.). – Душанбе: Ирфон, 1984; Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон аз 27 июни соли 2006 ба Нусратулло Махсум (Лутфуллоев Нусратулло) ва Шириншоҳ Шохтемур додани унвони олии «Қаҳрамони Тоҷикистон» // Зикриёев Ф.Б., Набиев Р.А., Зикриёева М.Ф. Таърихи Ватан. – Душанбе: Собирён, 2007. – С. 232-234; Фидои миллат (Ба ифтихори 120 – солагии зодрузи Нусратулло Махсум (Лутфуллоев). – Душанбе, 2001; Суханрони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар маҷлиси ботантана ба ифтихори ҷашни 110 – солагии зодрузи Шириншоҳ Шохтемур // Садои мардум. 2009 – 24 октябр; Аламшоев Қ. Шириншоҳ Шохтемур. – Душанбе: Ирфон, 2009. Имомназар Мирзозода (Келдиев). Чинор Имомов. – Душанбе: Адиб, 2009.

Шахспарастӣ инчунин дар солҳои баъдичангӣ ба инкишофи ҳаматарафаи ҳаёти иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷумҳуриҳои иттифоқӣ зарари худро расонид. Масалан, Тоҷикистон аз канданиҳои ғоиданоки зерзаминӣ гани ва табиати он барои инкишофи кишоварзӣ мусоид бошад ҳам, то Анҷумани XX-уми ҶКИШ маблағгузорӣ ва азхудкунии он қаноатбахш набуд. Бинобар ин, як қисми иншоотҳои иқтисодӣ ва фарҳангӣ сари вақт ба қор намедаромаданд. Ҳатто дар сохтмони манзилгоҳҳо, биноҳои маъмурӣ архитектураи замонавӣ истифода шуда, ба нақшу нигори қадимаи ниёгон диққат дода намешуд.

Сохтмони сотсиализм дар мамлакат ва хусусан ғалаба дар Ҷанги Бузурги Ватанӣ обрӯ ва эътибори И.В. Сталино боз ҳам баланд гардонд. Дастгоҳи идеологӣ бошад, барои инкишофи шахспарастӣ кӯмак мерасонд. Вале ҷамъият талаб мекард, ки дар мамлакат ҳарчи зудтар ба қонун ва меъёрҳои муайяншудаи ҷомеаи шӯравӣ риоя карда шуда, ба тарзи идоракунии коллективонии мамлакат, барқарор намудани номи неки онҳое, ки ҷазои сиёсӣ диданд, васеъ намудани ҳуқуқи ҷумҳуриҳои иттифоқӣ диққат дода шавад.

Тадбирҳои оид ба бартараф намудани оқибатҳои шахспарастӣ. Анҷумани XX-уми ҶКИШ (феврари соли 1956) масъалаи бартараф намудани парастии шахсияти Сталин ва оқибатҳои онро муҳокима намуд. Бо мақсади ба шахрвандон фаҳмонда додани шахспарастӣ ва такрор нашудани он Комитети Марказии ҶКИШ 30-юми июни соли 1956 Қарор «Дар бораи бартараф кардани шахспарастӣ ва оқибатҳои он»-ро қабул кард. Дар ин ҳуҷҷат сабабҳои бавуҷудоии шахспарастии Сталин таҳлил гардида, роҳҳои барҳам додани оқибатҳои он пешниҳод шуданд. Ташкилотҳои ҳизбӣ, шӯравӣ ва ҷамъиятии Тоҷикистон баҳри иҷрои Қарори мазкури Анҷумани XX ва дигар ҳуҷҷатҳо доир ба шахспарастӣ сайёҳӣ кӯшиш намуданд.

Маҳқум кардани шахспарастӣ ва амалӣ гардидани қарорҳои оид ба ин масъала дар ҷомеаи шӯравӣ муҳити эҷодкорӣ фароҳам овард, қори ташкилотҳои сиёсӣ-ҷамъиятӣ қоннок гардид. Дар Тоҷикистон барои барқарор кардани номи неки ходимони давлатӣ, ҳизбӣ, комсомолӣ, иттифоқҳои касаба, ки аксарияти онҳо ноҳақ маҳқум шуда буданд, кӯшишҳои зиёд карда шуданд.

Барои барҳам додани оқибатҳои шахспарастӣ Ҷизби Коммунисти Тоҷикистон пас аз Анҷумани XX-уми ҶКИШ бар зидди он қувваҳои, ки қонунҳои давлатро вайрон карда, молу мулки ҷамъиятро тороч менамуданд ва ба бюрократизм роҳ дода,

услугҳои коллективона ба органҳои давлатӣ ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ-сиёсӣ роҳбарӣ намуданро вайрон мекарданд, мубориза бурд. Дар фаъолияти комитетҳои ҳизбӣ принсипи роҳбарии коллективӣ устувор шудан гирифт, методҳои маъмуриятчиғӣ барҳам дода шуданд. Дар пленумҳои комитетҳои ҳизбӣ масъалаҳои гуногуни қори ҳизбӣ-сиёсӣ ва хоҷагӣ гузошта мешуданд. Ҳисоботдиҳии комитетҳои ҳизбӣ дар назди оммаи коммунистон беҳтар гардид, алоқаи ташкилоти ҳизбии ҷумҳурӣ бо табақаҳои васеи меҳнаткашон мустаҳкам шуд.

Комиссияҳои босалоҳият ҳуҷҷатҳои ходимони давлатӣ ва ҷамъиятиро, ки ҳазои сиёсӣ дида буданд, бодикқат омӯхта, тақлифҳои худро оид ба сафед кардани онҳо пешниҳод намуданд. Дар натиҷа номи неки ҳазорҳо шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон: Н. Махсум, А. Ҳоҷибоев, Ш. Шохтемур, Ч. Имомов ва дигарон аз нав барқарор карда шуд.

3. ҲАЁТИ ҶАМЪИЯТӢ-СИЁСӢ ДАР ҶУМҲУРӢ

Зарурияти қабули Конститутсияи нави мамлакат. Баъд аз он ки Анҷумани XX-уми ҲККИШ шахспарастиро маҳкум намуд, дар миқёси байналхалқӣ ва дохили мамлакат раванди демократикунони ҳаёти ҷамъиятӣ рӯ ба пешравӣ ниҳод. Дар кишварҳои хориҷӣ муносибатҳои баъзе ҳизбҳои коммунистӣ, сотсиал-демократӣ нисбат ба ҲККИШ беҳтар гардид, сиёсати баъзе мамлакатҳои капиталистӣ оид ба ИҶШС тағйир ёфта, онҳо равобити иқтисодӣ ва фарҳангии худро беҳтар намуданд.

Сарфи назар аз мушкилӣ ва камбудихо, дар солҳои 50-80-ум дар мамлакат дигаргуниҳои зерин ба амал омаданд: ҳаёти ҷамъиятии мамлакат демократӣ кунонида шуд; мавқеи ҳар як ташкилоти оммавӣ-сиёсӣ дар ҳалли масъалаҳои дохилӣ ва байналхалқӣ муайян гардид; дар асоси Конститутсияи умумииттифоқӣ ва конститутсияҳои ҷумҳуриявӣ тарзи зиндагӣ, меҳнат ба роҳ монда шуда, барои иҷро гардидани қонунияти сотсиалистӣ тадбирҳои андешида шуданд, иқтисодиёту фарҳанг инкишоф ёфтанд.

Бо сабаби ба амал омадани тағйироти кулӣ дар мамлакат, риоя намудани тартиботи ҷамъиятӣ ва муҳофизати ҳуқуқи инсон аз тарафи Шӯрои Олӣ қонунҳои гуногун ва конститутсияи нав қабул карда шуданд.

Барои дуруст пеш бурдани сиёсати байналхалқӣ ва дохилӣ зарурати аз нав қабул кардани Қонуни асосӣ ба миён омад. Баъди

қабули Конституцияи соли 1936 зиёда аз 40 сол гузашта, дар ҳаёти дохилӣ ва байналхалқии ИҶШС дигаргуниҳои кулӣ ба амал омаданд. Аз ин сабаб баъди муҳокимаи тӯлонӣ Конституцияи нави ИҶШС 7-уми октябри соли 1977 қабул гардид.

14-уми апрели соли 1978 Сессияи ҳаштуми гайринавбатии Шӯрои Олии ҶШС Тоҷикистон Конституция (Қонуни Асосӣ)-и нави ҷумҳуриро тасдиқ кард. Конституция аз 10 фасл, 19 боб ва 174 модда иборат буда, хусусиятҳои хоси Тоҷикистонро дарбар гирифта буд.

Дар Конституция омадаст, ки ҶШС Тоҷикистон дар ҳаёти ИҶШС ягонагии давлати шӯравиро таҷассум карда, тамоми миллат ва халқиятҳои ҷумҳуриро муттаҳид намуда, баҳри барпо кардани ҷомеаи нав саҳми худро ҳоҳад гузошт.

Мувофиқи қарорҳои анҷуманҳои XX ва XXII-юми ҶКИШ, хусусан Барномаи сеюми ҳизб (соли 1961), мавқеи Шӯроҳои депутатҳои меҳнаткашон аз поён то ба боло бояд тағйир ёфта, амалан баланд мегардид. Ин масъала хусусан ҳангоми аз конституция бардошта шудани модда оид ба роҳбарии ҳизб дар ҷомеа бо кулӣ тағйир ёфт.

Афзудани мавқеи Шӯроҳо ва дигар ташкилотҳои ҷамъиятию сиёсӣ. Дар ин солҳо дар фаъолияти Шӯроҳои дигаргуниҳои зерин: такмили намоёндагии халқ ва равандҳои интиҳобот; ҳисоботи Шӯроҳо ва депутатҳо дар назди интиҳобкунандагон; дар ҷаласаҳои Шӯроҳо ошкоро ва озодона муҳокима намудани тарзи идоракунии давлатӣ, сохтмони хочагӣ, фарҳангӣ; назорат ва натиҷаи амалӣ гаштани дархостҳои вакилон; баланд бардоштани мавқеи комиссияҳои доимии Шӯроҳо; васеъ гардидани ҳуқуқи Шӯроҳои маҳаллӣ ва гайраҳо ба амал омаданд.

Дар натиҷаи интиҳоботи моҳи март соли 1967 ба ҳаёти 38 Шӯроҳои шаҳрӣ ва 273 Шӯрои қишлоқии Тоҷикистон 14 ҳазор вакилон интиҳоб карда шуданд, ки онҳо дар зиёда аз 2 ҳазор комиссияҳои гуногун фаъолият мекарданд.

Сарчашмаҳои таърихӣ шаҳодат медиҳанд, ки сол то сол иштироки шаҳрвандон дар маърақаҳои интиҳобот меафзояд. Чунончи, дар интиҳоботи Шӯрои Олии ҶШС Тоҷикистон моҳи феврالی соли 1980 1 миллиону 819 ҳазору 846 нафар шаҳрвандон иштирок намуданд, ки ин 99,99 фоизи интиҳобкунандагонро ташкил меод. Дар байни вакилони интиҳобшуда 26,4 фоиз

коргарон, 24,4 фоиз колхозчиён, 35,2 фоиз занон ва 31,8 фоиз хизбиён буданд. Ҳайати вакилони даъвати даҳуми Шӯрои Олии ҶШС Тоҷикистон то 57,9 фоиз нав гардид.

Сарфи назар аз муваффақиятҳо, дар фаъолияти Шӯроҳои Тоҷикистон камбудихо низ буданд. Як қисми Шӯроҳо ҳуқуқҳои худро пурра истифода набурда, ба корҳои истехсолӣ-маишӣ таъсири лозимӣ намерасонданд.

Мувофиқи қарорҳои анҷуманҳои XXII-XXV-уми ҲКИШ, хусусан Барномаи сеюми он, мавқеи Ҳизби коммунистӣ дар давраи сотсиализми мутараққӣ меафзояд. Ҳизб ҳамчун ядрои сиёсии ҷамъият роҳбарии худро аз болои ташкилотҳои давлатӣ ва ҷамъиятӣ пурзӯр намуда, дар ҳалли масъалаҳои иқтисодӣ, фарҳангӣ ва баланд бардоштани дараҷаи некӯаҳволии шаҳрвандон фаъолона ширкат меварзад. Дар ҳизб кӯшиши ҷорӣ намудани услубҳои роҳбарии ленинӣ ба роҳ монда мешуд, ки ин маънои риоя кардан ба коллективизм, аз нигоҳи синфиат ба зухуроти ҷамъиятӣ баҳо додан, бо субъективизм мубориза бурдан, дар фаъолияти сиёсӣ ташкилотчигӣ ягонагии назария ва амалияро ба ҳисоб гирифтани, ба оиннома ва барнома таъя намуда, эҷодкорона меҳнат карда ташаббус ва таҷрибаи оммаро ба ҳисоб гирифтани, диққати махсус ба ҷобачогузорӣ ва тарбияи мунтазами кадрҳо додан ва ҳоказоро дошт.

Дар Тоҷикистон сол то сол шумораи ташкилотҳои ҳизбӣ меафзуд. Дар охири соли 1980 ҳайати Ҳизби коммунистии Тоҷикистон аз чор кумитаҳои вилоятӣ, 14 кумитаҳои шаҳрӣ ва 35 кумитаҳои ҳизбии ноҳиявӣ иборат буд. Агар 1-уми январи соли 1976 дар Тоҷикистон 4371 ташкилотҳои ҳизбии ибтидоӣ бошанд, соли 1981 онҳо ба 4855 адад расиданд. Шумораи ҳизбиён низ сол то сол меафзуд. Агар соли 1956 дар ҳайати Ҳизби коммунистии Тоҷикистон 35124 нафар аъзо бошанд, соли 1960 47920 нафар, соли 1970 84236 нафар ва соли 1980 106167 нафар ҳизбиён буданд.

Дар давраҳои гуногун ҳизб мунтазам аз ҳисоби занони пешқадам пуркуват мегардид. Чунончи, соли 1961 дар ҳайати Ҳизби Коммунисти Тоҷикистон 9651 нафар занон буданд, ки 18,6 фоизи умумиро ташкил медоданд ва соли 1980 миқдори онҳо ба 23231 нафар (21,9 фоиз) расид.

Зери сарварӣ ва фаъолияти бевоситаи ҳизб дар ҷумҳурӣ корҳои наҷиб анҷом дода шуданд. Аз ҷумла, дар тарбияи шаҳрвандон, ҳаёти иқтисодӣ иҷтимоӣ ва фарҳангӣ муваффақиятҳои назаррас ба даст омаданд.

Вале дар фаъолияти ҳизби коммунистӣ камбудихои чиддӣ низ вучуд доштанд. Аз ҷумла, дар қорҳои дохилиҳизбӣ ба маъмуриятчиғӣ роҳ дода, қабул ба ҳизб аз шиносӣ ва ҳешутаборӣ иборат буд, назорат аз болои рафти иҷроиши қарорҳои қабулшуда суғ гардида, ташкилотҳои роҳбарикунандаи ҳизбӣ баъзан вазифаҳои идораҳои хоҷагиро ба зимаи худ гирифта, дар бораи иҷроиши нақшаҳои истеҳсоли ба ҳисоботҳои бардурӯғ роҳ медоданд. Дар ин бора ҳуҷҷатҳои Пленуми VII КМ ҲК Тоҷикистон (11-12-уми апрели соли 1961) шаҳодат медиҳад. Пленум таъкид намуд, ки баъзе қорқунони роҳбарикунандаи ҷумҳурӣ ба шӯҳрати бардурӯғ афтада, камбудихои қорро рӯйпӯш ва обрӯи сохта ба даст овардани шуда, роҳи ҷашмбандӣ, фиребдиҳии ҳизб, давлат ва халқро пеш гирифтанд.

Иттифоқҳои қасаба яке аз ташкилотҳои сернуфузи ҷумҳурӣ буда, солҳои 50-80-ум дар байни омма қорҳои зиёди тарбиявӣ, истеҳсолиро анҷом дода буданд. Дар аввали солҳои 80-ум Иттифоқҳои қасабаи Тоҷикистон аз 16 қомитетҳои ҷумҳуриявӣ, 2 вилоятӣ, 154 шаҳрию ноҳиявӣ иборат буда, 1269 ҳазор аъзо доштанд.

Бо ташаббуси Иттифоқҳои қасаба дар байни синфи қоргар мусобиқа барои меҳнати коммунистӣ ва ҳаракати ихтироъқорону ратсионализаторон инкишоф ёфт. Онҳо дар қорқонаҳои истеҳсоли ба техникаи беҳатарӣ диққат дода, ҳуқуқи қорқаронро низ мудофия мекарданд. Танҳо соли 1986 Инспексияи техникаи Иттифоқҳои қасаба қори 40 соҳу участкақоро тафтиш намуда, 1200 дастгоҳу мошинқоро барои ҳатарнок буданашон аз истифодабарӣ манъ қард. Инспексия барои ҳунуқназарӣ ба қори техника пешниҳод намуд, ки ба 800 нафар мутасаддиён ҷазо дода шавад.

Иттифоқҳои қасаба мунтазам барои саломатии шаҳрвандон ғамқорӣ зоҳир менамуданд. Танҳо дар солҳои 1976-1980 барои истироҳат ва таботати меҳнатқашон дар санатория-қурортҳо қариб 300 миллион сӯм сарф қарда шуд.

Таҷрибаи таърихӣ нишон дод, ки агар занҳо ба қори ҷамъиятӣ-сиёсӣ ҷалб қарда шаванд, иҷроиши вазифаҳои давлатӣ, истеҳсоли ва фарҳангию тарбиявӣ беҳтар меқардад. Занони тоҷик ба туфайли Ҳоқимияти Шӯравӣ дар ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ баробарқуқӣ ба даст оварда, солҳои 50-80-ум маққашон дар ҷомеа хеле афзуд. Ҳусусан, Шӯроҳои занон бо қӯмак ва дастгирии идораҳои давлатию ҳизбӣ шаклу усулҳои самараноқи тарбияи занон ва духтаронро пайдо намуданд. Солҳои 80-ум дар

саноат 48,3 фоиз, дар соҳаи кишоварзӣ қариб 50 фоизро занон ташкил мекарданд. Онҳо дар соҳаи маорифи халқ 49 фоиз, дар байни кормандони илмӣ 42,5 фоиз, дар соҳаи тандурустӣ ва таъминоти иҷтимоӣ 72,8 фоизро ташкил медоданд.

Мутаассифона, дар кори байни занон камбудиҳо низ буданд. Чунончи, барои ғайриқонунии занон на дар ҳама ноҳияҳо шароити зарурӣ муҳайё карда шуда, фоизи муайяни онҳо аз сабаби надоштани ихтисос бо кор таъмин карда намешуданд. Аз 338 ҳазор нафар занони бекор 245,8 ҳазор нафарашон дар деҳот истиқомат мекарданд. Хусусан серфарзандӣ, бо муассисаҳои томактабӣ пурра таъмин набудан, механизатсияи нокифояи истеҳсоли кишоварзӣ, набудани ҷои кор дар нуктаҳои алоҳидаи аҳолинишин ва ғайраҳо ба истифодаи самараноки қувваҳои меҳнатӣ ҳалал мерасонданд.

Баъд аз Анҷумани XX-уми ҶКИШ мавқеи комсомол баланд бардошта шуд. Вазифаҳои асосии ташкилотҳои комсомолӣ аз инҳо иборат буданд: яқум, тарбияи насли наврас дар рӯи ғояҳои коммунистӣ; дуҷум, баланд бардоштани нақши ҷавонписарону духтарон дар тезондани тараққиёти иҷтимоӣ иқтисодии мамлакат; сеҷум, тайёр намудани ҷавонони ҳаматарафа инкишофёфта, ки дар ҳаёти ҷамъиятию сиёсии мамлакат ғайриқонуна иштирок карда тавонанд; чорҷум, баланд бардоштани нақши ҷавонон дар ҳалли проблемаҳои муҳимтарини ҳаракати байналхалқии демократии ҷавонон. Азбаски комсомол ёрдамчӣ ва захираи ҳизб ба шумор мерафт, бинобар ин, роҳбарии ҶКИШ ба Иттифоқи ҷавонон афзуд.

Шумораи ҳизбиён дар ташкилотҳои комсомолӣ Тоҷикистон мунтазам зиёд мешуд. То 1-уми январи соли 1986 дар комсомол 14229 нафар коммунистон кор мекарданд, ҳамаи котибони яқум ва дуҷуми комитетҳои шахрӣ ва ноҳиявӣ комсомол аъзои ҳизб буданд.

Дар анҷумани XXIV-уми комсомолӣ чумхурӣ (соли 1987) қайд карда шуд, ки сифати ҳаёти ташкилот хеле беҳтар гардида, шумораи комсомолони коргар 30,1 фоизро ташкил медиҳад. То 1-уми январи соли 1987 дар сафҳои комсомолӣ Тоҷикистон 215058 нафар коргар ва 122496 нафар колхозчӣ буданд.

Сазовори таҳсин аст, ки дараҷаи маълумотнокии комсомолон пайваста баланд мегардид. Аз шумораи умумии комсомолони чумхурӣ 60 фоизашон маълумоти олӣ ва миёна доштанд.

Комсомоли Тоҷикистон аз лаҳзаи пайдоиши худ аз рӯи моҳият табиатан интернационалӣ буд. Дар сафи комсомол намоёндагони қариб 80 миллату халқиятҳо буданд. Чунончи, тоҷикон 351863, русҳо 57256, ўзбекҳо 147402, украинҳо 4933, қирғизҳо 8006, тоторҳо 8081, туркманҳо 3749 нафарро ташкил медоданд.

Ташкилотҳои комсомолӣ ба баланд бардоштани фаъолияти аъзоёни ВЛКСМ аҳамияти бағоят калон медоданд. Бо ҳамин мақсад дар ташкилотҳои ибтидоӣ бо комсомолон сӯҳбатҳои инфиродӣ гузаронида, ҳисоботи онҳо дар бораи иҷрои ӯҳдадорӣҳои қабулшуда, супоришҳои комсомолӣ, дар бораи баланд бардоштани дараҷаи маълумотнокӣ ва ғоявию сиёсиашон шунида мешуданд.

Бо мақсади баланд бардоштани самарабахшии истеҳсоли ва ҷамъияти ташкилотҳои ҷавонони ҷумҳурӣ дар чунин самтҳо кор бурданд: яқум, ҷавонони эҷодкорро фаъолона ба тезонидани прогресси илму техника, мусобиқаи сотсиалистӣ, беҳтар намудани сифати маҳсулот, сарфаю сариштакорӣ ҷалб намудан; дуюм, ба баланд бардоштани дараҷаи маданияту техникаи коргарҷавонон муваффақ шудан; сеюм, дар бобати ҳавасмандгардонии маънавию моддӣ ҷавонписарону духтарон кори муайянеро иҷро кардан.

Мавқеи ҷамъияти-сиёсии комсомоли Тоҷикистон афзуда, саҳми он дар ҳалли масоилҳои иқтисодӣ назаррас буд. Чунончи, комсомоли Тоҷикистон шефии худро дар сохтмонҳои зарбдори умумииттифоқӣ ва ҷумҳуриявӣ ташкил намуд. Дар байни анҷуманҳои XXIII ва XXIV-уми ҳизб 13 ҳазору 89 нафар ҷавонписарон ва духтарон дар сохтмонҳои калони Иттиҳоди Шӯравӣ иштирок намуданд.

Тағйирот дар роҳбарии сиёсӣ ва идории ҷумҳурӣ. Ба охир расидани Ҷанги Дуюми Ҷаҳон, фаро расидани сулҳ ва маҳкум карда шудани шахспарастӣ дар мамлакат ба саршавии раванди демократикунонии ҷомеа мусоидат намуданд. Дар Тоҷикистон солҳои 50-80-ум ҳаёти ҷамъияти-сиёсӣ ба кулӣ тағйир ёфта ба пешравии ҷумҳурӣ мусоидат менамуд.

Ба камбудиву хатоҳо нигоҳ накарда, баланд шудани мавқеи идораҳои давлатӣ ва фаъолияти ташкилотҳои ҷамъиятию сиёсӣ омилҳои муҳими пешравии ҳаёти иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва фарҳангӣ гардид. Обрӯ ва мавқеи ИҶШС дар арсаи байналхалқӣ баланд шуда, робитаҳои иқтисодӣ, фарҳангии Тоҷикистон низ бо мамлакатҳои ҷаҳон инкишоф ёфтанд.

Дар ҳалли масъалаҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва сиёсӣ чамбъяти саҳми роҳбарони ҷумҳурӣ, аз ҷумла, ходими ҳизбию давлатӣ Турсун Ўлчабоев низ калон мебошад. Ӯ хусусан дар солҳои 50-ум дар тартиб додани нақшаҳои панҷсола ва ба ҳукумати умумитифоқӣ пешниҳод кардани барномаи сохтмони стансияи барқии калонтарин дар Осиёи Марказӣ – Нерӯгоҳи барқи обии Норақ ғаёлият нишон додааст. Маҳз дар тӯли солҳои 1956-1961 Т. Ўлчабоев ҳамчун донандаи хуби ҳаёти иқтисодӣ ба он эътибор дод, ки дар ҷумҳурӣ бештар корхонаҳои калони саноатӣ ва корхонаҳои коркарди ашёи хом сохта шаванд. Бо саъю кӯшиши ӯ корхонаҳои саноатӣ ва кимёвии Ёвон ба нақша гирифта шуданд, корхонаи маъдани кӯҳии Анзоб сохта шудааст.

Сохтмони ГЭС-и нав дар Қайроқум сар шуд. Дар натиҷа садҳо гектар заминҳои қорам зери об монданд. Ҳукумати Ўзбекистон ба ҷои заминҳои зеринмондаи обанборҳои нерӯгоҳҳои барқии обии Фарҳод ва Қайроққум 75 ҳазор гектар заминро бояд меод. Аммо онҳо як қисмашро доданду қисми зиёдашро фаромӯш карданд. Дар натиҷаи кӯшиши зиёд ва серталабии Т. Ўлчабоев 50 ҳазор гектар замини боқимонда низ рӯёнида шуд, ки дар заминаи он ноҳияи Зафаробод ташкил дода шуд.

Барои хизматҳои бузургаш дар инкишофи хоҷагии халқи ҷумҳурӣ, ғаёлияти хирадмандонаи давлатдорӣ, бунёдгузори силсилаи энергетикӣ саноати ҷануби Тоҷикистон Нерӯгоҳи барқи обии Норақ номи Турсун Ўлчабоевро гирифт.¹

¹Турсун Ўлчабоев соли 1916 дар оилаи деҳқон, дар қишлоқи Қӯруқи ноҳияи Хучанд ба дунё омадааст. Ҷаёлияти меҳнатии худро соли 1935 пас аз хатми техникуми омӯзгории ноҳияи Нав дар вазифаи муаллими синфҳои ибтидоӣ оғоз намуда буд. Аз соли 1936 то соли 1961 дар вазифаи роҳбари ташкилотҳои комсомолӣ, ҳизби қор кардааст. Пленуми VII-уми КМ ҲК Тоҷикистон моҳи апрели соли 1961 ӯро аз вазифаи котиби якуми КМ ҲК Тоҷикистон озод намуда, аз сафи ҳизб хорич кард.

Солҳои 1961-1964 Т. Ўлчабоев директори совхозии «Метинтуқай»-и вилояти Қӯлоб, солҳои 1964 – 1976 директори совхозии зотпарварии «Ғарм» ва аз соли 1976 то 1988 роҳбари совхозии «Анҷумани XXIV-уми ҲҚИШ»-и ноҳияи Куйбишев шуда қор кардааст.

Т. Ўлчабоев ҷун сарвари доно, хирадманду ташкилотчӣ дар пешрафти Ҷумҳурии Тоҷикистон, инкишофи соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ, аз ҷумла, энергетика саҳми арзанда гузоштааст.

БОБИ 9. ХОЧАГИИ ХАЛҚИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР СОЛҲОИ 50-80-ум¹

1. НАҚШИ ПАНҶСОЛАҲО ДАР ПЕШРАФТИ ҲАЁТИ ИҚТИСОДИ

Асоси сохтори иқтисодии ҷомеаи сотсиалистиро моликияти давлатӣ (умумихалқӣ) ва колхозию кооперативӣ ташкил дода, он ба туфайли нақшаҳои мушаххаси панҷсолаҳо амалӣ мегардид. Ҳокимияти Шӯравӣ аз соли 1928 то пош хӯрдани ИҶШС дувоздаҳ панҷсолаи тараққиёти хоҷагии халқро қабул карда буд. Тайи солҳои 1946-1990 Ҷумҳурии Тоҷикистон нӯҳ маротиба нақшаҳои панҷсола қабул кард, ки дар асоси онҳо ҳаёти иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ пеш бурда мешуд.

Бояд қайд кард, ки ҳар як панҷсола вазифаҳои мушаххаси худро дошт. Масалан, панҷсолаҳои панҷум (солҳои 1951-1955), шашум ва ҳафтсола (солҳои 1959-1965) барои минбаъд тараққӣ додани хоҷагии халқи ҷумҳурӣ, хусусан, дар пешрафти саноат, сохтан ва ба кор даровардани завод, фабрика, комбинатҳо, нерӯгоҳҳои барқи обӣ заминаҳои хуб муҳайё карда, дар инкишофи минбаъдаи ҷомеаи сотсиалистӣ дар Тоҷикистон мақоми муайян бозиданд. Тӯли ин солҳо бо кӯмаки ҳукумати умумииттифоқӣ, дастгирии корхонаҳои калонтарини Москва, Ленинград ва дигар ҷумҳуриҳои иттиҳод хоҷагии халқи Тоҷикистон бо техникаи нав ва технологияи пешқадам мусаллаҳ гардида, нақшаҳои истехсолии худро ҳам дар соҳаи саноат ва ҳам дар соҳаи кишоварзӣ бомуваффақият иҷро менамуд. Хусусан, ба туфайли нақшаи панҷсолаи ҳаштум (солҳои 1966-1970) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сохтмонҳои зарбдори умумииттифоқӣ ба монанди Нерӯгоҳи барқи обии Норақ, заводи алюминии Регар, комбинати электрохимиявии Ёвон ва ғайраҳо вусъат ёфтанд.

¹ Донишҷӯ оид ба ин мавзӯё метавонад аз адабиёти зерин низ истифода намояд: Акрамов З.И. Национальные особенности роста рабочего класса Таджикистана в 60-80 гг. – Душанбе, 1999; Алиҷонов М.А. Рабочий класс Таджикистана в 60-е и первой половине 80-х гг. – Душанбе, 1999; Амаков М., Зайниддинов В. Комсомол на ударный стройках пятилетки. – Душанбе, 1981; Зикриёев Ф. Комсомол Таджикистана в борьбе за технический прогресс. – Душанбе, 1971; Зикриёев Ф. Ленинский комсомол в условиях развитого социализма (на материалах Таджикской ССР). – Душанбе: Дониш, 1985; Лугманов Т. Стройки дружбы. – Душанбе: Ирфон, 1982; Набиева Р. Законы Тоҷикистон. – Душанбе: Ирфон, 1991; Очерки истории коммунистической партии Таджикистана. Т.2 (1938-1983 гг.) – Душанбе, 1984; Раҷабова С. Женщины в промышленности Таджикистана. – Душанбе: Ирфон, 1984 ва ғайра.

Қайд кардан чоиз аст, ки дар солҳои панҷсолаи нӯҳум (солҳои 1971-1975) Тоҷикистон тавонист чандин корхонаҳои калони саноати худро ба қор дароварда, қувваи барқ ва хусусан молҳои саноати сабукро барзиёд истеҳсол намояд. Ба тӯфайли татбиқи ин нақшаҳо Тоҷикистон аз ҷумҳурии аграрӣ ба кишвари агросаноатӣ табдил ёфт.

Аз нимаи дуюми солҳои 50-ум сар карда, дар ҳаёти моддӣ ва маънавии мардуми ИҶШС дигаргуниҳои ҷиддӣ ба амал омаданд, ки боиси пешрафти илм, техника, истеҳсолот ва идоракунӣ гардиданд. Ин ба инқилоби илмию техникӣ ибтидо гузошт.

Инқилоби илмию техникӣ дар қувваҳои истеҳсолкунандаи ҷамъият дигаргунии кулли ба амал овард. Яке аз хусусиятҳои муҳими инқилоби илмию техникӣ дар он буд, ки он ба таври васеъ, ҳаматарафа ба тамоми фаъолияти эҷодии шахрвандон, меҳнати шахсият таъсири мусбат расонд.

Инқилоби илмию техникӣ дар соҳаҳои иқтисодиёт, дар минтақаҳо ва мамлакатҳои гуногун як хел ва баробар инкишоф намеёфт. Дар мамлакатҳои тараққикардаи индустриявӣ инқилоби илмию техникӣ тез ривож меёфт, аммо дар он давлатҳое, ки қувваҳои истеҳсолкунандашон сусту заиф тараққӣ карда буданд, ба душвориҳои калон рӯ ба рӯ мешуд. Дар баъзе мамлакатҳои ҷаҳон, аз ҷумла дар Иттиҳоди Шӯравӣ, ки қонуниятҳои иқтисодиро вайрон карда буданд, барои инкишофи илму техника монеаҳо ба миён омаданд. Сарфи назар аз камбудихо, дар баъзе соҳаҳои илму техника ИҶШС дар сафи пеш буд.

Инқилоби илмию техникӣ дар соҳаҳои истеҳсоли мошин ва таҷҳизоти гуногун дигаргуниҳои калони сифатиро низ ба вуҷуд овард. Барои ба ҳаракат овардани мошин манбаъҳои нави қувва: плазма, офтоб кашф гардиданд. Равандҳои истеҳсоли торафт автоматиконида мешуданд. Дар истеҳсолот материалҳои бо роҳи сунӣ истеҳсолшуда, аз ҷумла, полимерҳо васеъ истифода бурда мешуданд. Инқилоби илмию техникӣ маданияти меҳнатро баланд бардошта, ба инкишофи эҷодии одамон таъсири мусбат расонд.

2. ИНКИШОФИ САНОАТ. КОМПЛЕКСИ ҲУДУДӢ-ИСТЕҲСОЛИИ ТОҶИКИСТОНИ ҶАНУБӢ

Дар солҳои 50-80-ум инқилоби илмӣ-техникӣ тақозо мекард, ки Тоҷикистон чун узви ИҶШС дар асоси техникаи нав ва технологияи пешқадам саноати худро пеш барад, зеро боигариҳои табиаташ имконият медоданд, ки дар ҷумҳурӣ соҳаҳои гуногуни саноат, ба монанди кӯҳкани, металлқоркунӣ, электроэнергетика, саноати масолеҳи бинокорӣ, хӯрокворӣ ва ғайраҳо инкишоф дода

шаванд. Хусусан, соҳаҳои саноати сабук, пахтадозакунӣ, равганкашӣ, абрешим, пойафзолбарорӣ, консервабарорӣ метавонистанд бо суръати баланд таракқи намоянд.

Аз нимаи дуҷуми солҳои 50-ум сар карда дар Тоҷикистон корхонаҳои нави саноатӣ сохта мешуданд. Дар як муддати кӯтоҳ сохтмони истгоҳҳои барқии Шаршар дар дарёи Вахш ва Қайроққум дар дарёи Сир ба охир расид.

Дар солҳои 60-80-ум барои инкишофи хоҷагии халқи Ҷумҳурии Тоҷикистон шароити хуб муҳайё гардид. Ҳукумати Шӯравӣ барои пешрафти саноат ва кишоварзии ҷумҳурӣ маблағҳои зиёд ҷудо намуд. Агар дар солҳои аввали Ҳокимияти Шӯравӣ ва солҳои баъдичангӣ бештар ба инкишофи саноати ноҳияҳои шимолии Тоҷикистон диққат дода шуда бошад, пас аз солҳои 60-ум сар карда, дар асоси барномаи махсус ба азхудкунӣ ва таракқиёти ноҳияҳои ҷанубии ҷумҳурӣ аҳамият дода шуд. Чунки дар қисмати ҷанубии Тоҷикистон барои пешрафти хоҷагии халқ ашёи зиёди хом, захираҳои обӣ, қувваи қарорӣ вучуд доштанд ва инфраструктураи муайян низ ба амал омада буд. Бинобар ин, Ҳукумати ҷумҳурӣ Барномаи комплекси ҳудудӣ-истеҳсолии Тоҷикистони ҷанубиро қабул намуд. Мувофиқи ин барнома бояд пеш аз ҳама иншоотҳои зерин: нерӯгоҳҳои барқии оби Норақ, Бойғозӣ, Роғун, заводи алюминии тоҷик, комбинати электрохимиявии Ёвон, комбинати металлургӣ-кӯҳии Анзоб, комбинати азоти Вахш, роҳи оҳани Ёвон-Кӯргонтеппа-Тирмиз ва ғайраҳо ба қор мебароманд. Татбиқи чунин барнома воқеӣ буда, дар Тоҷикистон соҳаҳои нави саноат бояд ба вучуд меоманд.

Дар тартиб ва татбиқи Барномаи комплекси ҳудудӣ-истеҳсолии Тоҷикистони ҷанубӣ Ҷаббор Расулов – арбоби барҷастаи давлатӣ ва ҷамъиятӣ саҳми калон гузоштааст¹.

¹Расулов Ҷаббор (10.07.1913, Хучанд, -04.04.1982, Душанбе), ҳодими хизбӣ ва давлатии Шӯравӣ, Қаҳрамони Меҳнати Сотсиалистӣ (соли 1981). Аз оилаи коргар, аъзои ҲКШ аз соли 1939. Соли 1934 Институти пахтакории Осиеи Миёнаро хатм намудааст. Солҳои 1934-1938 агроном. 1938-1941 ҷонишини Комиссари халқии зироати РСФСР Тоҷикистон, 1941-1945 намоёндаи Комиссариати халқии маҳсулотгайёркунии ҶШС Тоҷикистон, 1945-1946 Комиссари халқии зироати ҷумҳурӣ буд. Соли 1946 – Вазир зироати техникӣ, 1946-1955 раиси Совети Вазирони Ҷумҳурии Тоҷикистон буд. Солҳои 1955-1958 ҷонишини вазир хоҷагии қишлоқи ИҶШС, солҳои 1958-1960 котиби КМ ПК Тоҷикистон. Солҳои 1960-1961 сафири фавқулодда ва мухтори Иттиҳоди Шӯравӣ дар Ҷумҳурии Того. Солҳои 1961-1982 котиби якуми КМ ҲК Тоҷикистон буд. Депутати Шӯрои Олии ИҶШС (даъватҳои II – X), депутати Шӯрои Олии ҶШС Тоҷикистон (даъватҳои II – X). Бо ордену медалҳои зиёд мушарраф гардидааст.

Барои абадӣ гардондани хотираи Ҷ. Расулов яке аз ноҳияҳои вилояти Суғд ба номи ӯ гузошта шудааст. Совхоз дар вилояти Хатлон, мактаби миёнаи №22 шаҳри Хучанд ва яке аз кӯчаҳои шаҳри Душанбе низ номи ӯро гирифтаанд.

Зиёда аз 20 сол Ҷ. Расулов бевосита роҳбарии ҷумҳуриро ба ўҳда дошта, дар ободии он, алалхусус пешрафти саноат, кишоварзӣ, фарҳанг ва илм хизмати босазо намудааст. Дар ҳамин давра Тоҷикистон чун ҷумҳурии тараққикарда шинохта шуда, соҳаҳои гуногуни саноат ба вучуд омаданд, синфи коргари милли ташаккул ёфт, истеҳсоли пахта то ба як миллион тонна расид, як қатор муассиса ва ташкилотҳои нави фарҳангӣ бунёд шуда, амалан фаъолият нишон доданд.

Яке аз шахсоне, ки солҳои тӯлонӣ ҳамроҳи Ҷаббор Расулов кор кардааст, Низорамоҳ Зарифова буд, ки дар ҳаққи ӯ чунин навиштааст: «Бо Ҷаббор Расулов солиёни зиёд кор карда, дарк намудам, ки ӯ шахсияти бузург, кордон, серталаб, саҳтгир, маслиҳатгару носеҳ ва фарди ҷонсупурдаи меҳан будааст. Зеро аз ҳар ҷиҳат шукуфой ва ободии Тоҷикистон, бунёди иншоотҳои азими барқӣ, обёрӣ, фабрикаву заводҳо, роҳу нақлиёт, васоити шабакаҳои алоқа, пешрафти соҳаҳои кишоварзӣ, инкишофи фарҳанг, маориф, тандурустӣ ва ғайра ба фаъолияти ӯ марбут аст».

Дар соҳтмони комплекси агросаноатии Тоҷикистони ҷанубӣ қариб ҳамаи ҷумҳуриҳои умумииттифокӣ бевосита саҳм гузоштанд. Ёри онҳо пеш аз ҳама дар саривақт фиристодани мутахассисони ботаҷриба, ба шефӣ гирифтани иншоотҳои маданӣ-маишӣ, бо таҷҳизоти нав, технологияи пешқадам таъмин намудан ва ғайраҳо зоҳир мешуд.

Дар натиҷаи амалӣ гардидани Барномаи комплекси ҳудудӣ-истеҳсолии Тоҷикистони ҷанубӣ шаҳрҳои Душанбе, Турсунзода, Норақ, Ёвон, Кофарниҳон, Кӯрғонтеппа, Кӯлоб ва ғайраҳо ба шаҳрҳои калони саноатӣ табдил ёфтанд. Дар давоми 29 сол зиёда аз 300 корхонаю сеҳҳои калони саноатӣ сохта шуда, ба кор даромаданд. Соҳаҳои нави саноат ба монанди металлургияи ранга, кимиё, электроэнергетика ва ғайраҳо ташкил ёфта, намуд ва ҳаҷми маҳсулот афзуд. Танҳо истеҳсоли барқ се маротиба зиёд шуда, соли 1980 ба 13,6 млрд. квт/соат расид.

Мутаассифона, баъзе корхона ва соҳтмонҳои комплекси ҷанубӣ бо сабабҳои объективӣ ва субъективӣ нотамои монданд. Дар байни онҳо Нерӯгоҳи барқии обии Роғун низ буд.

Фаъолияти меҳнатии коргарон. Яке аз омилҳои самарнокии истеҳсолоти саноатӣ тайёр намудани кадрҳо ва мунтазам баланд бардоштани савияи маданӣ-техникии онҳо мебошад.

Агар соли 1955 дар Тоҷикистон 10 ҳазор нафар мутахассис тайёр шуда бошад, пас дар солҳои 1981-1985 танҳо дар муассисаҳои саноатӣ 258 ҳазор нафар коргарони нав ба кор шурӯъ намуданд. Соли 1985 дар Тоҷикистон шумораи кормандони соҳаҳои гуногуни саноат ба 1120 ҳазор нафар расид. Хусусан, миқдори кормандони инженер-техникии дорой маълумоти олӣ ва миёнаи махсус афзуд. Соли 1985 ин шумора ба 154,3 ҳазор нафар расид. Танҳо дар аввали солҳои 80-ум 35 ҳазор ҷавонписарон ва духтарон 76 омӯзишгоҳҳои техникии ва мактабҳои касбҳои техникии ҷумҳуриро хатм намуда, ба истеҳсолот рафтанд.

Бо мақсади самаранок истифода бурдани захираҳои меҳнатӣ дар ноҳияҳои ҷумҳурӣ филиалҳои муассисаҳои саноатӣ кушода шуданд. Дар охири соли 1983 10,6 ҳазор занҳои хонанишин дар 78 филиал, сеҳҳои корхонаҳои саноати сабук ба кор ҷалб карда шуданд.

Дар тарбия ва тайёр намудани мутахассисони баландсифат ба мо ҷумҳуриҳои дигари иттифоқӣ низ ёрии калон расонданд. Донишқадаҳои олии Москва, Ленинград, Киев, Тошкент ва дигар шаҳрҳо ҳар сол барои Тоҷикистон берун аз озмун 50-100 ҷой ҷудо карда, мутахассисонро тайёр мекарданд.

Шаҳрвандони Тоҷикистон дар сохтмони иншоотҳо низ ғаёлона иштирок карданд. Чунончи, бо ташаббуси ҷавонон Нерӯгоҳи барқи обии Норақ, заводи алюминии тоҷик, комбинати электрохимиявии Ёвон сохтмонҳои зарбдори комсомолӣ эълон шуданд. Ҳазорон комсомолону ҷавонон муносибати ватандӯстона нишон дода, диловарона меҳнат намуданд.

Бо ташаббуси коргарони муассисаҳои саноатӣ баҳри самаранок гардидани истеҳсолот, шаклҳои гуногуни мусобиқа ба амал омаданд. Яке аз ин ҳаракатҳо мусобиқа барои гирифтани номи фахрии “Зарбдори меҳнати коммунистӣ” буд. Ин ҳаракат соли 1981 462 ҳазор нафар ва соли 1985 525542 касро дар бар гирифт, ки аз онҳо 156 ҳазор нафарашон ба номи “Зарбдори меҳнати коммунистӣ” мушарраф гардиданд. Номҳои аввалин ташаббускорони меҳнати коммунистӣ Анвар Эгамбердиев, Иван Стенякин, Михаил Слабоденюк, пайравони Валентина Гаганова – Анна Асланова, Валентина Шербакова, аввалин пайравони Юлия Вечерова Мукаррама Саидова,

Людмила Скрябина, Таисия Демченко ва дигарон дар саҳифаи таърихи халқи тоҷик сабт шуданд.

Ҳаракати ватандӯстонаи «Дар ҳар ҷои корӣ-ҳосилнокии баланди меҳнат, интизом, муташаккилӣ ва эҷодкорӣ» дар байни коргарони ҷумҳурӣ хеле вусъат ёфт. Дар ҳаракати «Шаъну шараф аз меҳнат аст!» бештар аз 1500 коллектив, бригадаю звено, бештар аз 140 ҳазор нафар коргарон иштирок карданд.

Барои меҳнати пурсамар коргарзанон Розия Қурбонова, Илич Нурова, Тамара Меншикова, Бозорой Аҳмадова ва садҳо дигарон бо унвони баланди «Қаҳрамони Меҳнати Сотсиалистӣ» мушарраф гардиданд.

Синфи коргари Тоҷикистон дар инкишофи прогресси техники низ фаъолият нишон додаст. Дар заводи «Текстилмаш»-и ба номи Ф.Э. Дзержинский, комбинати абрешими Душанбе «Рӯзи қабули кушод ва муҳокимаи таклифҳои ратсионализаторӣ» гузаронида мешуданд. Дар охири солҳои 70-ум дар ҷумҳурӣ зиёда аз 20 ҳазор коргарон аъзои ВОИР буданд.

Роҳбарони корхонаҳо дар якҷоягӣ бо Иттифокҳои касаба барои беҳтар кардани сифати маҳсулот мубориза бурда, нишонаҳои махсус «Ба коргари пешқадам», «Ба бригадаи сифати маҳсулоташ аъло», «Ба сменаи сифати маҳсулоташ аъло»-ро таъсис дода буданд. Натиҷаҳои кор дар ҳар семоҳа ҷамъбаст гардида, байрақ ва нишон бевосита дар ҷои кор супурда мешуданд.

Ҳамин тавр, солҳои 50-80-ум дар натиҷаи меҳнати пурсамари синфи коргар дар Тоҷикистон саноати бисёрсоҳа ташаккул ёфт. Дар ин солҳо комбинатҳои гӯшт, равшану маска, фабрикаи трикотаҷӣ, заводҳои «Тоҷикагрегат», «Торгмаш», «Текстилмаш», корхонаҳои яхдонбарорӣ, қаннодии «Ширин», оҳану бетон, сементбарорӣ, «Тоҷикатлас», стантсияи алоқа дар Душанбе, марказҳои гармидиҳии Қайроққум, Душанбе, заводҳои хишту оҳан дар Кӯлоб, Дангара, Ёвон, Исфара, Шаҳритус, заводи азотии Вахш ва ғайраҳо ба кор даромаданд, ки маҳсулоти онҳо ба зиёда аз 50 мамлақати ҷаҳон фиристода мешуд. Хусусан, маҳсулоти алюминӣ, металлҳои рангаи камёфт, барқ, саноати бофандагӣ, мева дар бозорҳои ҷаҳонӣ талабгори зиёди худро пайдо карда буданд.

Солҳои 60-80-ум дар Тоҷикистон зиёда аз 570 корхонаҳои хурду калон ба кор даромаданд. Маҳсулоти умумии саноат дар

солҳои 1961-1985 зиёда аз 17 маротиба афзуд. Соли 1986 маҳсулоти умумии саноати дар ҷумҳурӣ истехсолшуда 31 фоизи даромади миллиро ташкил меод. Саноати ҷумҳурӣ дар миёнаи солҳои 80-ум зиёда аз ҳазор намуди маҳсулот истехсол мекард. Дар ҳамин давра шумораи синфи коргар чор маротиба афзуд. Солҳои 50-80-ум Тоҷикистон аз ҷумҳурии аграрӣ – саноатӣ ба давлати саноатӣ-аграрӣ табдил ёфт.

Сарфи назар аз муваффақиятҳо, саноат ва сохтмон камбудии худро доштанд. Дар баъзе соҳаҳои саноат механизатсия ва автоматизатсияи равандҳои истехсолот паст буда, ҳосилнокии меҳнат намеафзуд. Ҷоизи исрофи ашёи хом ва сифати пастии маҳсулот, хусусан, саноати сабук ташвишвар буд.

Дар солҳои 60-80-ум дар шаҳрҳо ва ноҳияҳои ҷумҳурӣ сохтмони хонаҳои бисёррошёна, қасрҳои маданият, комплексҳои саноатӣ авҷ гирифт, вале сифати сохтмон беҳбудиро меҳост. Зеро дар сохтани объектҳои маданӣ-маишӣ меъморӣ миллии риоя карда намешуд ва дар сохтмони хонаҳои истиқоматӣ бештар ба биноҳои якхелаи типӣ аврупоӣ диққат дода мешуд. Ҷойивазкунии коргарон дар корхонаҳои саноатӣ, сохтмон ва нақлиёт, ба кор дар мондан, наомадан ташвишвар буда, сабаби иҷро нашудани нақшаҳои истехсоли мегардид.

3. СИЁСАТИ АГРАРӢ ДАР ҶУМӢУРӢ

Ҳоҷагии кишоварзӣ. Халқи тоҷик аз замонҳои қадим бо кишоварзӣ машғул буд. Табиати кишвар, хусусан обу ҳаво, офтоби пурсаховати он имконият меод, ки деҳқонон ба зироаткорӣ, боғу тоқпарварӣ ва чорводорӣ кирмакпарварӣ машғул шаванд.

Дар Тоҷикистон солҳои 50-80-ум ба инкишофи ҳаматарафаи кишоварзӣ диққати махсус дода мешуд. Аз ин сабаб дар барномаи стратегӣ иқтисодӣ-иҷтимоӣ ҷумҳурӣ ҷои муайянро сиёсати аграрӣ ишғол мекард. Бо мақсади татбиқи сиёсати аграрӣ дар Тоҷикистон чораҳои зерин: мустақкам кардани базаи моддӣ-техникии колхозу совхозҳо, идома додани азхудкунии заминҳои бекорхобида ва мелиоратсияи замин, инкишофи электрофикацияи деҳот, диққат додан ба кори селекционӣ, баланд намудани ҳавасмандии моддӣ деҳқонон ва гайра андешида шуданд.

Деҳқонони чумхурӣ ба кашфиёти илмӣ, техники ва технологияи пешқадам така намуда, дар соҳаи интенсификатсияи кишоварзӣ саҳми арзанда гузоштанд. Мубориза барои баланд бардоштани ҳосилнокии пахта, афзоиши маҳсулнокии соҳаҳои чорводорӣ, кирмакпарварӣ, богдорию сабзавоткорӣ, истифодаи оқилонаю самарабахши техника, ба шефӣ гирифтани мелиоратсия, ҷорӣ намудани механиконӣ ва химиконии комплекси истеҳсолот, вусъат додани ҳаракати оммавии деҳқонон барои азхуд кардани касбҳои техники вазифаҳои аввалиндараҷаи мардуми деҳот гардидаанд.

Омили муҳими пешрафти хоҷагии кишоварзӣ бо тарзи дурусти идоракунии ва дар асосҳои илмӣ пеш бурдани он мебошад. Солҳои гузашта ташкилу тараққиёти кишоварзӣ дар ихтиёри Вазорати хоҷагии кишлоқи чумхурӣ буд. Пленуми моҳи майи (соли 1982)-и КМ ҶКИШ Барномаи озуқаворӣ ИҶШС-ро қабул кард, комплексҳои агросаноатӣ ташкил ёфтанд. Дар Тоҷикистон чор комплекси агросаноатии вилоятӣ ва 43 ноҳиявӣ амал мекарданд.

Комплекси агросаноатӣ ба афзоиши истеҳсоли хӯрокворӣ, мустаҳкам намудани иқтисодиёти деҳот мусоидат мекард. Дар чумхурӣ инчунин иттиҳодияҳои агросаноатӣ ба амал омаданд. Чунончи, дар соҳаи истеҳсоли гӯшт иттиҳодияи агросаноатии Ховалинг ташкил дода шуд.

Дар самарнок гардидани соҳаи кишоварзии чумхурӣ саҳми кормандони илм низ сол то сол меафзуд. Хусусан, ходимони Академияи кишоварзии чумхурӣ ва олимони Донишгоҳи кишоварзии Тоҷикистон дар мавзӯҳои муҳим тадқиқоти ҳудро ба итмом расонданд. Танҳо солҳои 1980-1990 кормандони Донишгоҳи кишоварзии Тоҷикистон аз рӯи қорҳои ба итмом расондашон 26 тавсиянома нашр карданд, ки 11-тои онҳо дар истеҳсолот татбиқ гардиданд. Чунончи, барои қомебиҳои қалон дар ба вуҷуд овардани навҳои нави пахтаи маҳиннах академики АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон Бобо Сангинов бо мукофоти давлатӣ сарфароз гардонда шуд.

Пахтакорони Осиеи Миёна тавсияҳои олимони лабораторияи биосензаи пахтаи Институти зоология ва паразитология ба номи Е.Н. Павловский АИ Ҷумҳурии Тоҷикистонро, ки усули интегратсия кардани муборизаро бар зидди зараррасонҳои хоҷагии кишоварзӣ қор карда баромаданд,

бомуваффақият истифода бурданд. Бо ҷорӣ кардани онҳо ифлосшавии муҳити зист якбора кам шуда, коркарди майдонҳои пахтаи ҷумҳурӣ ба 80 фоиз расид, ки ин ба сарфа кардани маблағҳои зиёди пулӣ имконият дод.

Олимони соҳаи кишоварзии Тоҷикистон Б. Сангинов, Р.Г. Мустақимов, Д.Д. Қосимов, А.Қ. Гаффоров, В.Н. Литвинов, Ҳ.Д. Ҷумъақулов, А.А. Назаров, Н.К. Нурматов, С.П. Ломов ва дигарон бо кашфиётҳои худ на танҳо дар ҷумҳурӣ, балки дар кишварҳои хориҷ низ маълуму машҳуранд. Мутаассифона, чанд тадқиқоти муҳими баланд гардидани самарнокии хоҷагии кишоварзӣ дар амал татбиқ нашуда монданд.

Дар Тоҷикистон аз солҳои 50-ум сар карда ба тараққӣ додани кишоварзӣ диққати зиёд дода мешуд, хусусан, майдонҳои пахтакорӣ ва боғу тоқпарварӣ васеъ гардиданд. Агар соли 1950 Тоҷикистон ба давлат 288 ҳазор тонна пахта супорида бошад, пас соли 1956 ҷамъовариҳои он ба 415,4 ҳазор тонна расид. Барои ин муваффақиятҳои Тоҷикистон бо ордени «Ленин» мукофотонида шуд.

Дар таърихи халқи тоҷик солҳои 50-80-ум чун солҳои азхуд кардани заминҳои бекорхобида ба ҳисоб мераванд. Ҷунончи, мардуми Кӯҳистони Мастҷоҳ аз душвориҳои натарсида, дар азхуд кардани заминҳои бекорхобидаи Дилварзин корнамоиҳои меҳнати нишон доданд. Фарзандони ин диёр Ҳоҷӣ Амиров, Наврӯз Раҷабов, Сафарбек Давлатов ва дигарон барои дар истеҳсоли пахта саҳми калон гузоштанишон ба унвони «Қаҳрамони Меҳнати Сотсиалистӣ» мушарраф гардиданд.

Дар сиёсати муҳоҷират ба камбудии ҷиддӣ низ роҳ дода шуда буд. Дар вақти кӯчонидани аҳолии Кӯҳистони Мастҷоҳ беасос як қисми иморатҳои ҷамъиятӣ вайрон карда шуданд. Ба Мирзочӯл кӯчонидани ягнобиён боиси қариб гум шудани фолклор ва этнографияи яке аз авлодони қадими сугдиён гардид.

Меҳнаткашони ҷумҳурӣ солҳои 50-ум дар соҳаи ҷорводорӣ, галлакорӣ, боғу тоқпарварӣ, кирмакпарварӣ, обҷакорӣ муваффақиятҳои назаррас ба даст дароварда бошанд ҳам, дар хоҷагии кишоварзӣ камбудии ҷиддӣ низ вучуд доштанд. Ҷунончи, баъзе хоҷагиҳо аз замин самарнок истифода накарда, ба паст намудани арзиши аслии маҳсулот ва баланд бардоштани маданияти меҳнат диққат наметоданд. Ҷорводорӣ ҷамъиятӣ ва шахсӣ бо суръати хеле суст тараққӣ мекард. Роҳбарони баъзе

ноҳияҳо ва ҷумҳурӣ оид ба иҷроиши нақшаҳои ҷамъовари маҳсулоти кишоварзӣ ҳисоботи бардурӯғ медоданд. Чунин рафтор аз тарафи ташкилотҳои ҳизбӣ, маъмури маҳкум карда шуд.

Пешрави хоҷагии кишоварзӣ бо кадрҳои дорони маълумоти баланд алоқа дорад. Дар ҷумҳурӣ ба ин масъала низ диққати махсус дода мешуд. Танҳо Донишгоҳи кишоварзии Тоҷикистон дар солҳои мавҷудияти худ зиёда аз 20 ҳазор мутахассисони баландихтисосро тайёр карда, ба ноҳияҳои ҷумҳурӣ равона кардааст. Омӯзишгоҳҳои миёнаи махсуси соҳаи кишоварзӣ низ кадрҳои зиёдро тайёр намуда ба деҳот фиристоданд.

Дар солҳои 60-80-ум ба тақмили ихтисоси мутахассисони хоҷагии кишоварзӣ аҳамият дода мешуд ва зиёда аз 8 ҳазор коркунони роҳбарикунанда ва мутахассисони комплекси агросаноатӣ донишҳои худро баланд бардоштанд.

Базаи моддӣ-техникии колхозу совхозҳои Тоҷикистон мунтазам мустаҳкам мегардид. Соли 1985 хоҷагии кишоварзии ҷумҳурӣ дорони 36,7 ҳазор трактор, 16,2 ҳазор автомобил ва 4 ҳазор мошинҳои пахтачинӣ буд.

Ҳаракати механизаторӣ дар деҳот. Бо техника таҷҳизонидани колхозу совхозҳои ҷумҳурӣ дар назди пахтакорон проблемаи кадрҳои механизаториро хеле амиқ ба миён гузошт. Ба ҷавонон таълим додани касбҳои механизаторӣ яке аз вазифаи асосии ташкилотҳои ҷамъиятию сиёсӣ гардид. Ҷавонон ихтисосҳои техникийи деҳотро зери шиори «Дар деҳот зиндаги мекунӣ-техникаро дон!» азхуд карданд. Дар натиҷа ҷавонписарону духтарон қисми асосии механизаторонро ташкил доданд.

Бо ташаббуси хоҷагиҳои ноҳияҳои Колхозобод, Восеъ, Мастчоҳ, Хучанд курсҳои механик-ронандагони мошинаҳои пахтачинӣ кушода шуданд. Дар байни духтарон дар бобати ба курсҳо сафарбар кардани онҳо қорҳои зиёди тарбиявӣ бурда мешуданд.

Дахҳо духтарони ҷумҳурӣ аз механизатори номии мамлакат, ду қарат «Қаҳрамони Меҳнати Сотсиалистӣ» Турсуноӣ Охунова ибрат гирифта, касби механик-ронандаро азхуд намуданд. Сарфарозгардидагон бо унвони «Қаҳрамонони Меҳнати Сотсиалистӣ» Г. Пиракова, Х. Розикова, дорандагони мукофоти комсомоли Тоҷикистон М. Қурбонова, Ҳ. Маъруфова, Г. Рӯзиева ва дигарон аз ҷумлаи онҳоанд. Механизатори

номдори ноҳияи Пролетар Кифоят Бобокалонова ташаббус нишон дода, механизаторони чумхуриро даъват намуд, ки ҳар сол то мавсими чамъоварии пахта ду нафар духтаронро чун ронандаҳои мошинҳои пахтачинӣ тайёр кунанд.

Барои васеъ ва ҳаматарафа ба кори механизаторӣ ҷалб намудани духтарон комсомоли Тоҷикистон мукофоти ба номи Зайнаббидии қаҳрамонро, ки ҷонашро барои барпо кардани Ҳокимияти Шӯравӣ дар чумхурӣ нисор кардааст, таъсис намуд. Бо ин мукофот духтарон-ғолибони мусобиқаи байни механик-ронандагон, ки дар чамъоварии пахта натиҷаҳои аз ҳама хуб ба даст овардаанд, мукофотонида шуданд.

Ин мукофот аввалин бор ба механик-ронандаи колхозии ба номи В.И. Ленини ноҳияи Пролетар, Қаҳрамони Меҳнати Сотсиалистӣ Хурсанд Розикова супорида шуда буд. Бо ин мукофот ҳамчунин механик-ронандагон Фариштамоҳ Усмонова, Сангинмоҳ Гулӯмова (ноҳияи Фархор), Кенчагул Ҳамидова (ноҳияи Москва), Муборак Каримова (ноҳияи Хучанд), Ҳанифа Маъруфова (ноҳияи Мастчоҳ), Гулиноҳ Рӯзиева, Малика Қурбонова (ноҳияи Восеъ) ва дигарон сарфароз гардонда шуданд. Ин шакли ҳавасмандгардонӣ дар кори ба таври оммавӣ ҷалб намудани духтарон ба ҳаракати механизаторӣ таъсири судбахш расонд.

Бо ташаббуси кишоварзони ноҳияи Колхозобод дар колхозҳои «Москва», «40-солагии Октябр» барои пахтакорон мактабҳои таҷрибаи пешқадам кушода шуданд. Дар колхозҳои Қӯрғонтеппа мунтазам чунин шаклҳои таълим, ба мисли «Рӯзи механизатор», «Рӯзи мутахассис», гузаронида мешуданд.

Дар ноҳияи Мастчоҳ бо шарофати ғамхорӣ амалии ташкилотҳои давлатию ҳизбӣ ба механикониҳои комплексӣ шароити хуб муҳайё карда шуд. Дар натиҷа ноҳияи Мастчоҳ ба яке аз базаҳои механиконидашудаи пахтакорӣ табдил ёфт.

Чумхуриҳои собиқи ИҶШС низ саҳми арзандаи худро дар пешрафти пахтакории Тоҷикистон гузоштаанд. Бригадаҳои тафтиши байниҳамдигарӣ аз Ўзбекистон ва Озарбойҷон, ки пайваста бо рафти иҷроӣ ӯҳдадорӣҳои сотсиалистӣ шинос мешуданд, ба пахтакорони чумхурӣ ёрии амалӣ мерасонданд. Онҳо на танҳо камбудию норасоӣҳои ҷойдоштаро ошкор мекарданд, балки роҳҳои зудтар бартараф намуданашонро низ нишон медоданд.

Тоҷикистон дар тӯли солҳои 60-80-ум ба яке аз базаҳои муҳими истеҳсоли пахта табдил ёфта, аз рӯи ҳосилнокӣ ва истеҳсоли пахтаи маҳиннаҳ дар ИҶШС ҷои аввалро ишғол мекард. Солҳои 80-ум Тоҷикистон истеҳсоли пахтаро зиёд кард. Бори аввал соли 1980 ҷумҳурӣ ба давлат зиёда аз 1 млн. тонна пахта супурд.

Чорводорӣ ва боғу тоқпарварӣ. Дар ҷумҳурӣ ба пешрафти чорводорӣ низ диққат дода мешуд. Хусусан, аз солҳои 60-ум сар карда ба тараққиёти ин соҳаи кишоварзӣ аҳамият дода шудааст. Аз ҷумла, ба тайёр кардани кадрҳои соҳаи чорводорӣ, механиконидаи корҳои ин соҳа диққати хоса дода мешуд. Чунончи, С. Шарифов тайёр кардани бедаро аз рӯи технологияи пешқадам мегузaronд: алафи даравшударо дарҳол ба тойҳо пресс карда, сипас дар шипанги фермаҳои ширию молӣ гарам карда мемонд.

Дар ҷумҳурӣ ба васеъ паҳн кардани таҷрибаи чорводорони пешқадам диққати махсус дода мешуд. Дар ин бобат рӯзномаҳои «Тоҷикистони Советӣ», «Коммунист Таджикистана» саҳми бағоят калон бозиданд. Дар рӯзномаҳо зери сарлавҳаҳои «Таҷрибаи чорводорони пешқадам ба ҳамаи фермаҳо!», «Ба комплекси агросаноатӣ - саҳми ҷавонон» дар бораи Қаҳрамони Меҳнати Сотсиалистӣ, говчӯшзани колхозии ба номи Ленини ноҳияи Исфара Суффо Боқиева, ҷӯпони совхозии ба номи Ю. Гагарини ноҳияи Шаҳритус, Лауреати мукофоти комсомоли ҷумҳурӣ Гулмирзо Абдумуродов ва бисёр дигарон нақл карда шудааст. Вале чорводорони ҷамъиятии аксарияти хоҷагиҳо бесафар ва аз ҷиҳати иқтисодӣ зараровар буд.

Солҳои 60-80-ум саҳми бригадаҳои ҷуворимақкапарварӣ дар мустаҳкам намудани базаи хӯроки чорво афзуд. Барои муваффақиятҳои калон дар руёнидаи ҳосили баланди ҷуворимақка коллективи комсомолону ҷавонони Р. Тиллоев аз совхозии ба номи К. Маркси ноҳияи Панҷакент ба китоби «Солномаи шӯҳрати комсомолӣ»-и умумиттифоқӣ дохил карда шуд.

КМ Ҳизби коммунистии Тоҷикистон моҳи майи соли 1986 ташаббуси пурқимати колхозҳои ба номи Жданови ноҳияи Қумсангир, ба номи Ленини ноҳияи Турсунзода, бригадаҳои ҷуворимақкапарварии хоҷагии таҷрибавии «Коммунизм»-и ноҳияи Ленин, колхозии ба номи Кирови ноҳияи Восеъро, ки аз ҳар гектар замин 100 центнер ҳосили ҷуворимақка рӯёндани буданд, маъқул донист. Ин ташаббусро бригадаҳои ҷувори-

маккапарварии комсомолону ҷавонони ҷумҳурӣ дастгирӣ карданд.

Дар ин солҳо зиёда аз 600 бригадаю звеноҳои хошоктайёркунии комсомолону ҷавонон кор карданд, ки дар онҳо бештар аз 15 ҳазор нафар писарону духтарон иштирок намуданд. Бригадаҳои комсомолону ҷавонон А. Бозоров аз совхозии «Мӯминобод-1»-и ноҳияи Ленинград ва Д. Тоҷиев аз колхозии ба номи Ҷунҷураевии ноҳияи Хучанд дар мусобиқа ғолиб баромада, бо «Ғармотаи комсомоли Тоҷикистон» ва тӯхфаҳои қимматбаҳо сарфароз гардиданд.

Боғу тоқпарварӣ ҳам монанди дигар соҳаҳои хоҷагии халқи ҷумҳурӣ дар солҳои Ҳокимияти Шӯравӣ тараққӣ карда, пеш рафт. Шароити табиӣ Тоҷикистон аз водии Вахш дарёи Сир то баландкӯҳҳои Помири Ғарбӣ барои вусъат додани боғу тоқпарварӣ хеле мувофиқ мебошад. Дар барпо кардани майдонҳои ангур, себу зардолу шаҳрвандони деҳот дар сафҳои пеш меистоданд. Бо дастони пурсамари мардуми ноҳияҳои Ғарм, Колхозобод, Мастҷох, Кофарниҳон ба ҳазорҳо гектар замин ниҳолҳои мевадор шинонда, ҳосили зиёд ба даст оварда шуд.

Комплексиҳои агросаноатии ба номи Ҷаббор Расулов (Ғозималик), «Колхозчиён» (Панҷакент), «Қаротегин» (Ғарм), «Файзобод» (Файзобод) ва ғайраҳо консерваҳои хушсифати мевагӣ тайёр мекарданд. Мутаассифона, ин комплексиҳо низ камбудии доштанд. Онҳо базаҳои калони тайёр кардан ва нигоҳ доштани меваро пайдо карда натавонистанд. Дар натиҷа маҳсулоти боғу тоқзорҳо нобуд, меваҳо исреф шуда, хоҷагиҳо зарари моддӣ دیدанд.

Барои саноати хӯрокворӣ ашёи босифат лозим буд, бинобар ин, барои ба даст овардани меваи хушсифат аҳамияти калон дода мешуд. Боғпарварон ба илми агротехника таъҷиб карда, бар зидди ҳар гуна касалиҳои зарарнок муборизаи қатъӣ бурда, ҳазорҳо тонна меваро аз талафот нигоҳ медоштанд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар заминҳои лалмӣ майдонҳои ангурпарварӣ барпо намуда, ҳосили баланд ва хушсифат истеҳсол мекард.

Меҳнатдӯстони колхозу совхозҳои ҷумҳурӣ қариб ҳар сол нақшаҳои ба давлат фурухтани сабзавотро бомуваффақият иҷро намуда, садҳо тонна помидор, харбуза, тарбуз, ангурро барои аҳолии шаҳрҳои Москва, Ленинград, Свердловск, Новосибирск мефиристонданд.

Ҳоҷагии кишоварзии Тоҷикистон дар солҳои 50-80-ум ба туфайли ғамхории Ҳукумати Иттифоқ ва ташкилотҳои ҷамъиятию сиёсӣ мушкилиҳоро паси сар карда, талаботи аҳолиро бо хӯрок ва саноатро бо ашёи хом таъмин менамуд.

Дар натиҷаи татбиқи сиёсати аграрӣ, хоҷагиҳои хурди коллективӣ муттаҳид гардида, базаи моддӣ-техникии онҳо сол то сол пурқувват мешуд. Хусусан, бо азхудкунии водии Дилварзин, Мирзочӯл, Бешкент, Дангара, Фахробод, дашти Ашт ва эҳёи заминҳои ноҳияҳои кӯҳистон, ки аҳолии онҳо ба водӣ кӯчонида шуда буданд, садҳо хоҷагиҳои истеҳсоли, деҳаҳои нав, шаҳракҳо ба амал омада, истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар ҷумҳурӣ зиёд гардид. Тоҷикистон тавонист заминҳои обшорро ба 650 ҳазор гектар расонад, ки аз он 40 фоизашро майдонҳои пахтакорӣ ташкил медоданд. Ҳар сол аз ин заминҳо ба ҳисоби миёна то 900 ҳазор тонна пахта ҷамъоварӣ карда мешуд.

Дар солҳои 60-ум ислоҳоти иқтисодӣ дар соҳаи кишоварзӣ гузаронида шуд, вале, мутаассифона, он то охир иҷро нагардид. Дар натиҷа суръати инкишофи кишоварзии ҷумҳурӣ баланд нашуд.

Азбаски мувофиқи тақсимоли меҳнат ва махсусгардонии соҳаи кишоварзӣ Тоҷикистон ба пахтакорӣ шомил буд, ба ғаллакорӣ чандон диққат дода намешуд. Дар ҷумҳурӣ аз заминҳои лалмӣ самарнок истифода намебуданд.

Ҳамин тавр, сарфи назар аз муваффақиятҳо, дар соҳаи кишоварзӣ душворӣ, камбудӣ ва қачравӣҳо дида мешуданд. Аввалан, дар бисёр соҳаҳои кишоварзии ҷумҳурӣ меҳнати дастӣ бартарӣ дошт (хусусан, соҳаи чорводорӣ, боғу тоқпарварӣ); дуввум, на дар ҳамаи ноҳияҳо шароити меҳнату маишати деҳқонон дуруст ба роҳ монда шуда буд; сеюм, бо сабабҳои паст будани дараҷаи таҷҳизоти техникӣ ва механизатсияи равандҳои истеҳсолот дар бештари соҳаҳои кишоварзӣ ҳосилнокии меҳнат паст буд; чорум, дараҷаи ҳавасмандии моддӣ талаботи рӯзгузаронии истеҳсолкунандагонро қонеъ гардонида наметавонист.

БОБИ 10. ФАРҲАНГ ВА КОРҲОИ ТАРБИЯВӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН (солҳои 50-80-ум)¹

1. ПЕШРАВИҶО ДАР СОҲАИ МАОРИФ

Фарҳанг дар ҷомеа ҳамеша мақоми муҳим дошт ва пешрафти тамаддун бо он алоқаи зич дорад. Дар солҳои 50-80-ум ба пешрафти фарҳанг дар ҷумҳурӣ диққати махсус дода мешуд. Сохтмони маданӣ дар зери роҳбарии бевоситаи хизби коммунист сурат мегирифт.

Яке аз самтҳои асосии ҳаёти фарҳангӣ мактаб ва маориф мебошад. Барои инкишофи он сол то сол бештар маблағ ҷудо карда мешуд. Агар соли 1953 барои маорифи ҷумҳурӣ 456,2 млн. сӯм ҷудо шуда бошад, пас соли 1960 маблағгузорӣ 657,2 млн. сӯмро ташкил дод. Ба сохтмони биноҳои мактабӣ низ диққат дода мешуд. Соли 1959 дар ҷумҳурӣ 2614 мактаб, соли 1970 – 2780 ва соли 1980 зиёда аз 3200 мактабҳои таҳсилоти умумӣ амал мекарданд. Мактабҳо аз ҳисоби бучаи давлат ва колхозҳо сохта мешуданд. Дар тӯли солҳои 1959-1985 дар ҷумҳурӣ 2382 мактабҳои миёна ва мактаб – интернатҳо сохта шуда, ба кор дароманданд. Шумораи хонандагон низ сол то сол меафзуд. Соли хониши 1959-1960 дар мактабҳои миёнаи ҷумҳурӣ 433,2 ҳазор талабагон мехонданд, соли хониши 1965-66 бошад, 721 ҳазор, соли 1985-86 қариб 1,2 млн. бачагон таҳсил мекарданд. Шумораи духтарон низ меафзуд. Агар соли хониши 1960-61 дар мактабҳои таҳсилоти умумӣ 166,3 ҳазор духтарон хонанд, пас соли хониши 1964-1965 шумораи онҳо ба 219,4 ҳазор нафар расид. Аз соли 1961 то 1985 зиёда аз 1,5 ҳазор талабагон мактаби миёнаро бо медали тилло ва нуқра хатм намуданд. Дар мактабҳои олии низ шумораи донишҷӯён меафзуд. Агар соли 1981 дар 10 мактаби олии зиёда аз 74 ҳазор донишҷӯён таҳсил намоянд, пас соли 1990 танҳо дар ДДМТ қариб 12 ҳазор донишҷӯён мехонданд.

¹ Оид ба мавзӯи мазкур инчунин аз адабиёти зерин истифода кардан мумкин аст: Зикриёев Ф. Ленинский комсомол в условиях развитого социализма (на материалах Таджикской ССР). – Душанбе: Дониш, 1985; Иззатуллоев Р., Салимов М. Фаъолияти маданият фароғатии шӯроҳои маҳалла дар ҷои истиқомат. – Душанбе, 1990; История культурного строительства в Таджикистане (1917-1977 гг.) Т.2. – Душанбе: Дониш, 1983; Китоб ва эҳёи тамаддуни Шарк: дирӯз ва имрӯз. Материалҳои конфронси байналхалқӣ. – Душанбе: Ирфон, 1990; Ленинская теория культурной революции и ее осуществление в Таджикистане. – Душанбе, 1987; Набиева Р. Занони Тоҷикистон. – Душанбе: Ирфон, 1991; Шарифов Б. Маданияти маънавии ҷамъияти сотсиалистӣ. – Душанбе: Ирфон, 1986.

Моҳи март соли 1959 сессияи Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Қонун «Дар бораи мустаҳкам намудани алоқаи мактаб бо ҳаёт ва инкишофи минбаъдаи маорифи халқ дар РСС Тоҷикистон»-ро қабул намуд, ки мувофиқи он таълими ҳатмии 8-сола ва 11-солаи политехникӣ қорӣ гардид.

Дар татбиқи Қонуни Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (март соли 1959) шӯъбаҳои маорифи ноҳияҳо хизматҳои босазо кардаанд. Масалан, яке аз омӯзгорони ҷуртаҷриба, директори мактаби миёнаи рақами якуми ноҳияи Мастҷоҳ, сипас роҳбари шӯъбаи маориф, Аълоҷии маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон М. Ғиёсов дар ноҳияи Мастҷоҳ ташаббускори ташкил намудани бригадаҳои истеҳсолии мактаббачагон гардид. Ин бригадаҳо саҳми арзандаи худро дар ғанӣ гардондани хирмани пахтаи ҷумҳурӣ гузоштанд. Бидуни мушкิลӣ ва камбудӣҳо чунин бригадаҳо дар тарбияи меҳнатии насли наврас мақоми мусбӣ бозиданд.

Алоқаи мактаб бо ҳаёт ба воситаи омӯзиши политехникӣ ва меҳнат мустаҳкам мегардид. Аз солҳои 50-ум дар ҷумҳурӣ мактабҳои коргарҷавонон ва ҷавонони деҳот зиёд шуданд. Соли хониши 1958-59 79 мактаби коргарҷавонон ва 103 мактаб барои ҷавонони деҳот амал мекарданд. Алоқаи талабагон бо истеҳсолот мустаҳкам мегардид. Шумораи бригадаҳои истеҳсолии мактаббачагон меафзуд. Агар дар соли хониши 1961 – 1962 шумораи онҳо 129 адад бошад, пас дар соли хониши 1964-1965 теъдодашон ба 181 адад расид. Барои кор ба онҳо 774 гектар замин ҷудо карда шуда буд, ки дар он пахта, ҷуворимаққа ва дигар намудҳои зироат кошта мешуданд. Вале дар баробари муваффақиятҳо таҳсили политехникӣ камбудӣҳо низ дошт. Қудрати талабагони мактабҳо ба назар гирифта намешуд, баъзан кор бе нақша сурат мегирифт; баъзе муаллимони саводи кофии техникӣ надоштанд, техникаи пешқадами истеҳсолотро таълим дода наметавонистанд; муассисаҳои саноатӣ ва колхозҳо ба меҳнати талабагон аҳмият намедоданд. Бинобар ин, аз соли хониши 1964-1965 ин мактабҳо аз нав ба таълими 10-сола гузаштанд. Дар солҳои 60-80-ум дар ҷумҳурӣ дар қатори мактабҳои рӯзона таълими шабона амал мекард, ки дар онҳо коргарон меҳонданд.

Барои мактабҳои ҷумҳурӣ муаллимони баландхаттисос зарур буданд. Солҳои 1951-55 шӯъбаҳои Донишкадаи омӯзгории Сталинобод дар Қўргонтеппа ва Қўлоб кушода шуданд, ки барои мактабҳо омӯзгорон тайёр мекарданд. Соли 1950 дар ҷумҳурӣ 52 мактаби миёнаи махсус, се институти педагогӣ, институти тақмили ихтисоси муаллимони амал мекарданд.

Соли 1953 дар Душанбе Донишкадаи омӯзгории занона кушода шуд ва он соли 1957 бо Донишкадаи омӯзгорӣ муттаҳид гашт. Соли 1956 Донишкадаи политехникии Тоҷикистон кушода шуд, ки барои чумхурӣ кадрҳои инженерӣ тайёр мекард. Соли 1970 дар 7 мактаби оӣ 44,5 ҳазор донишҷӯён, дар мактабҳои миёнаи махсус зиёда аз 35 ҳазор талабагон мехонданд. Шумораи омӯзгорони мактабҳои миёнаи таҳсилоти умумӣ дар солҳои 90-ум 96,8 ҳазор нафарро ташкил диҳад ҳам, муаллимони ихтисоснок намерасиданд. Дар баланд бардоштани савияи дониши педагогии муаллимон мактабҳои таҷрибаи пешқадам саҳми босазо гузоштанд. Танҳо дар соли хониши 1964-65 шумораи онҳо ба 341 адад расид.

Дар солҳои 50-80-ум дар соҳаи маориф ба пурқувват намудани базаи моддӣ-техникии мактабҳо, таъмини сифати таълим, ҷоп намудани китобҳои дарсӣ ва барномаҳо низ диққат дода мешуд.

Ба мушкилиҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва камбудии базаи моддӣ-техникӣ нигоҳ накарда, талабагон ва донишҷӯён бо ёрии устодон асосҳои илмро азхуд мекарданд. Барои меҳнати душвору пурсамари худ ҳазорҳо муаллимон сазовори ордену медалҳо ва унвонҳои фахрӣ гардиданд. Соли 1968 муаллимаи мактаби миёнаи №53-и шаҳри Душанбе Муҳаббат Махмудова ва директори мактаби ба номи Чапаеви Конибодом Ҳабиба Каримова сазовори унвони баланди «Қаҳрамони Меҳнати Сотсиалистӣ» гаштанд. Муаллимаҳои хизматнишондода Тутихон Осимова ва Озодахон Қодирова ҳазорҳо мактаб-бачаҳоро тарбия кардаанд.

Дар мактабҳои оӣ ба донишҷӯён аксаран омӯзгорони унвондор дарс мегуфтанд. Дар байни онҳо профессорон М. Нарзикулов, З.Ш. Раҷабов, Ш. Ҳусейнзода, Қ. Ҷӯраев, Ю. Исҳоқӣ, А. А. Семенов, Д. Е. Хайтун, М. Эркаев, С. Юсупова, Д. Тоҷиев, В. Асрорӣ ва садҳо дигарон буданд, ки шӯҳрати ҷаҳонӣ доштанд.

2. ИЛМ, АДАБИЁТ, САНЪАТ ВА ИДОРАҲОИ ФАРҲАНГӢ

Чумхурии Тоҷикистон дар солҳои 50-80-ум дар соҳаҳои илм, адабиёту санъат муваффақиятҳои калон ба даст овард. Кормандони фарҳанг дар тарбияи насли наврас саҳми хурро мегузоштанд.

Пешрафти ҷомеа ба иқтисодиёти тараққикарда ва прогресси илму техника вобаста аст. Бо таъсис ёфтани Академияи илмҳои ҶШС Тоҷикистон (14-уми апрели соли 1951) корҳои илмӣ дар пажӯҳишгоҳҳо ва донишкадаҳои оӣ рӯ ба инкишоф оварданд. Дар таъсиси академия Қаҳрамони Тоҷикистон, аллома Б.Ғ. Ға-

фурув ва нависанда, аввалин Президенти АИ Ҷумҳурӣ, Қаҳрамони Тоҷикистон С. Айнӣ хизматҳои босазо кардаанд.

Академик Б.Ғ. Ғафуров на танҳо ташкилотчи илм дар Тоҷикистон аст, балки зиёда аз 400 асару мақолаҳои илмӣ оид ба таърихи халқи тоҷик ва таърихи умумичаҳониро дар нашриётҳои гуногун ҷоп карда, мактабҳои калони таърихчиён ва шарқшиносонро асос гузоштааст.

Солҳои 50-80-ум дар Тоҷикистон ба инкишофи илм аҳамияти калон дода мешуд. Дар ҷумҳурӣ ва дар мамлакатҳои хориҷӣ китоб ва мақолаҳои олимони Тоҷикистон ҷоп мегардиданд. Дар АИ Тоҷикистон мунтазам конференсу симпозиумҳои илмӣ дар мавзӯҳои актуалӣ ва баҳсталаб гузаронида мешуданд.

Дар ин солҳо АИ Тоҷикистон ба маркази тадқиқоти соҳаҳои мухталифи илми ҷумҳурӣ табдил ёфт. Дорусозон, хокшиносон, зилзиласанҷҳо, биологҳо, умуман олимони соҳаи илмҳои дақиқ, дар собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ном бароварда, мактабҳои илмии худро бунёд карда буданд. Тоҷикистон бо номҳои Б.Ғ. Ғафуров, Аҳрор Мухторов, Б. Искандаров, С.У. Умаров, З.Ш. Раҷабов, С.А. Раҷабов, А.А. Семёнов, А.М. Баҳоваддинов, В.П. Красичков, Б. Ниёзмухаммадов, Ҳ. Назаров, И. Нарзикулов, А. Мирзоев, А. Адҳамов, Н. Маъсумӣ, Ҳ. Саидмуродов, Р. Ҳодизода ва дигарон фахр мекунад. Олимони ҷумҳурӣ бо мақсади тадқиқи масъалаҳои илмӣ дар қори ташкилотҳои бонуфузи байналхалқӣ СММ, ЮНЕСКО, ОСКАР ва ғайраҳо иштирок доштанд ва доранд. Баъзе лабораторияҳо ва донишқадаҳои АИ ҷумҳурӣ (пажӯҳишгоҳи зилзиласанҷӣ, астрофизика) аз рӯи барномаи байналмилалӣ тадқиқот мегарданд. Ҷадвали Менделеевро боз як кристалли олими тоҷик Р. Баротов пурра кард. Дар қайҳон сайёраи Сотиболдиев кашф гардид. Олимон М. Осимӣ, Ҷ. Мирсаидов, Ю. Носиров, Б. Сангинов, П. Бобочонов, Ҳ. Мансуров, М. Ғуломов, А. Пӯлодов ва дигарон аз минбарҳои баланди конференсҳои илмии байналмилалӣ маъруза карда, соҳиби унвонҳои дахҳо марказҳои илмии давлатҳои хориҷӣ шуданд.

Дар ин солҳо ба тайёр кардани кормандони илмӣ диққат дода мешуд. Агар соли 1960 дар ҷумҳурӣ 2154 кормандони илм бошанд, пас соли 1983 шумораи онҳо ба 8159 нафар расид. Хусусан, шумораи докторон ва номзадҳои илмӣ афзуд. Ҷунончи, аввали солҳои 60-ум дар ҷумҳурӣ 33 доктор ва 433 номзадҳои илмӣ бошанд, дар солҳои 80-ум 208 нафар доктор ва 2811

номзадҳои илм ба корҳои тадқиқотӣ машғул буданд. Хусусан, чорӣ кардани ҷоизаҳои ҷумҳуриявии ба номи Абӯалӣ ибни Сино, комсомоли Тоҷикистон барои тадқиқотҳои беҳтарини илмӣ ҳавасмандии кормандони илмро баланд намуд.

Дар солҳои 50-ум адабиёти тоҷик анъанаҳои адабиёти классикӣ, мавзӯҳои эҷодии пештараро сайқал дода, ба мавзӯҳои ҷанг ва сулҳ бештар аҳамият меодагӣ шуд. Нависандагон, ки иштирокчиҳои ҷанг буданд, ба маводҳои давраи ҷанг муроҷиат карданд. Онҳо имконият доштанд, ки воқеаҳои майдони ҷангро амиқтар тадқиқ, таҳлил ва тасвир намоянд, то ки моҳияти он часорат, қаҳрамонӣ, мардонагии шаҳрванди Шӯравӣ ва сарчашмаҳои галабаро нишон диҳанд. Дар байни ин асарҳо тасвирҳои хотиравӣ, характери лирикӣ-романтикӣ ва эпикӣ наср мушоҳида мешаванд. Очеркҳои А. Лохутӣ «Меҳри Москва» (1950), повести С. Улуғзода «Навобод» (1950), Ҷ. Иқромӣ «Шодӣ», Ф. Ниёзӣ «Вафо» ба ҳамин мавзӯ бахшида шудаанд.

Устодони адабиёти тоҷик С. Айнӣ, М. Турсунзода, М. Миршакар, А. Деҳотӣ, М. Раҳимӣ, Б. Раҳимзода, Ҷ. Иқромӣ, С. Улуғзода, Ф. Ниёзӣ, Р. Ҷалил, Ф. Ансорӣ ва дигарон дар тайёр намудан ва ба камол расондани шоирон ва нависандагон аз байни ҷавонон ҳиссаи бебаҳо гузоштанд. Асарҳои С. Айнӣ «Ёддоштҳо», М. Турсунзода «Ҳасани аробакаш», «Садои Осиё», «Қиссаи Ҳиндустон», Ҷ. Иқромӣ «Духтари оташ», Р. Ҷалил «Шӯроб», С. Улуғзода «Субҳи ҷавонии мо», П. Толис «Тобистон», песаҳои шоир-драматург Ф. Ансорӣ дар баланд бардоштани сатҳи маънавияти шаҳрвандон ва тарбияи ҷавонон таъсири мусбат расониданд.

Мавқеи адабиёт дар баланд бардоштани савияи умумии маърифату маънавияти шаҳрвандон афзуда, шоир ва нависандагон асарҳои нави бадеӣ эҷод менамуданд. Солҳои 60-80-ум асарҳои бадеӣ асосан аз нигоҳи реализми сотсиалистӣ, партиявӣ ва синфиат офарида мешуданд. Дар баробари устодони шинохта як зумра ҷавонон ба сахнаи адабиёт омаданд, ки бо асарҳои офаридашон зуд дар байни халқ маълуми машҳур гардиданд. Шоирон ва нависандагони соҳибистеъдод М. Фарҳат, М. Қаноат, Ф. Муҳаммадиев, Л. Шералӣ, А. Қаҳҳорӣ, Қ. Киrom, А. Сафар, У. Раҷаб, Ғ. Мирзо, А. Ҳаким, Ю. Ақобиров, М. Хоҷаев, Б. Расо, М. Ҳакимова, М. Шералӣ, С. Маъмур, О. Аминзода ва дигарон асарҳои тоза офарида, дар тарбияи насли наврас сахми босазо гузоштанд. Қисми зиёди онҳо соҳиби ҷоизаҳои гуногуни иттифоқӣ

ва чумхуриявии ба номи Рӯдакӣ ва баъзе аз онҳо соҳиби чоизаҳои давлатҳои дигар, аз ҷумла ба номи Ҷ. Нехру, гардиданд. Гузаронидани даҳаҳои адабиёти чумхуриҳои собиқ шӯравӣ анъана шуда буд. Тоҷикистониҳо бо дастовардҳои адабиёти Иттиҳоди Шӯравӣ ва ҷаҳонӣ бохабар мегаштанд. Бехтарин асарҳои ин солҳо «Сурӯши Сталинград»-и М. Қаноат, «Ҳар беша гумон мабар, ки холист»-и Ф. Ниёзӣ, «Тахти вожун»-и Ҷ. Икромӣ, «Фирдавсӣ»-и С. Улуғзода, «Замини падарон»-и Ю. Ақобиров ва амсоли инҳо ба ҳисоб мерафтанд.

Дар замони шӯравӣ дар баробари инкишофи санъати халқӣ санъати касбии тоҷик ташаққул ёфт. Устодони санъат М. Қосимов, С. Тӯйбоева, Т. Фозилова, А. Ҷӯраев, А. Бобоқулов, Ҳ. Мавлонова, Л. Зоҳидова, Ғ. Валаматзода, А. Азимова, Ш. Қиёмов дар шоҳроҳи санъат саҳми босазо гузоштанд.

Солҳои 50-60-ум дар қатори устодони номии санъатамон як зумра ҷавонони боистеъдод М. Воҳидов, М. Собирова, Ҳ. Гадов, Ҷ. Муродов, З. Нозимов, О. Ҳошимов ва бисёр дигарон ба майдон омаданд, ки бо барнома ва асарҳои эҷодкардашон дар байни мардум маҳбубият пайдо карданд.

Бехтар гардидани қори муассисаҳои маданият-маърифатӣ, театрҳои халқӣ, дастаҳои ҳаваскорони бадеӣ ва монанди инҳо ба тарбияи шаҳрвандон таъсири мусбӣ расонид.

Санъаткорони тоҷик дар ин солҳо «Гунаҳгори бегуноҳ»-и А. Островский, «Роҳ сӯи бахт»-и Ф. Ансорӣ, «Гвардияи ҷавон»-и А. Фадеевро дар саҳнаҳои театрҳои А. Лоҳутӣ ва В. Маяковский намоиш медоданд. Театрҳои халқии чумхурӣ садҳо намоишномаҳо тайёр карда, ба воситаи сафарҳои хунарии худ онҳоро намоиш медоданд. Озмунҳои гуногуни санъат гузаронида мешуданд, «Бӯстон»-ҳо, гурӯглихониҳо анъана шуда буданд. Ин озмунҳои номҳои овозхонҳо Зафар Нозимов, Муқаддас Набиева, Ҷӯрабек Муродов ва даҳҳо дигаронро ба арсаи санъат ворид сохтанд.

Санъати сарояндагӣ, навозандагӣ, театри ва кинои тоҷик хеле инкишоф ёфт. Сарояндагони мумтоз Ҳанифа Мавлонова, Тӯҳфа Фозилова, Раъно Ғолибова, Барно Исҳоқова, Акашариф Ҷӯраев, Маъруфхӯҷа Баҳодуров, Аҳмад Бобоқулов, Зафар Нозимов, Ҷӯрабек Муродов, Одина Ҳошим, Ҳусейн Насриддинов, Лайло Шарифова, Боймуҳаммад Ниёзов ва садҳо дигарон ба дилу дидаи мардум роҳ ёфта буданд. Маҳз дар ҳамин солҳо шумораи театрҳои чумхуриявӣ ва минтақавӣ зиёд гардиданд. Дастаҳои давлатии рақсии «Лола», «Рубоб-чидухтарон»

машхур шуданд. Ансамблҳои эстради «Гулшан», рақсии «Зебо» низ ҳамаро мафтун мекарданд. Фаъолияти театрҳои халқии ноҳиявӣ вусъат меёфт.

Аз замони қадим халқи тоҷик дорои хунари сиркӣ бошад ҳам, танҳо солҳои 60-уми асри ХХ сирки касбии миллӣ ташаққу ёфт. Соли 1968 бо қарори Вазорати фарҳанги ҷумҳури дар шаҳри Душанбе сирки тоҷик ташкил ёфт ва 22-юми апрели соли 1970 бори аввал барномаи мукаммали худро намоиш дод. Ҳунармандони сирк инчунин дар кишварҳои хориҷӣ баромад намуда, санъати бои халқи тоҷикро ба мардуми ҷаҳон муаррифӣ мекарданд.

Кинои тоҷик бо филмҳои «Ман бо духтаре вохӯрдм», «Қисмати шоир», «Коваи оҳангар», «Рустам ва Сӯҳроб» машхур гардид. Номии Б. Кимёгаров ҳамчун коргардон дар ҷаҳон машхур гардид. Филми «Қисмати шоир» дар кинофестивали Қоҳира (1960) ҷои аввалро гирифт ва соҳиби ҷоизаи «Уқоби тиллоӣ»-и фестивал шуд. Филми мазҳакавӣ-мусиқии «Ман бо духтаре вохӯрдм» дар 60 мамлақати ҷаҳон намоиш дода шуда, соли 1958 дар кинофестивали мамлақатҳои Осиё ва Африка ба ҷоизаи «Гулдони калон» сазовор гардид. Солҳои 50-ум филмҳои «Дохунда» ва «Одамони кишвари офтобӣ» ба навор гирифта шуданд.

Барномаҳои театрҳои Тоҷикистон бо намоишҳои нав боӣ гардиданд. Театри опера ва балети ба номи С. Айнӣ, Театри академӣ-драмавии Тоҷикистон ба номи А. Лоҳутӣ спектакли Ғ. Абдулло «Тӯфон», операи «Пӯлод ва Гулрӯ»-и Ш. Сайфиддинов, «Шӯриши Восеъ»-и С. Баласанян, спектакли «Рӯдакӣ»-и С. Улуғзода, балети «Диловар»-и Ленский ва даҳҳо асарҳои дигарро ба сахна гузоштанд, ки нақшҳои асосиро М. Қосимов, С. Тӯйбоева, Х. Назарова ва Т. Фозилова бозидаанд. Артистони Филармонияи давлатии Тоҷикистон, Театри опера ва балети ба номи С. Айнӣ М. Собирова, А. Носирова, Л. Зоҳидова, Ҳ. Мавлонова, Л. Кабирова, А. Бобоқулов бо санъати волои худ машхур гардиданд.

Дар таърихи фарҳанги тоҷик Даҳаи адабиёт ва санъати тоҷик дар Москва (апрели соли 1957), фестивали умумиҷаҳонии ҷавонону донишҷӯён (соли 1957) дар Москва, ҷашни 1100-солагии А. Рӯдакӣ (1958), 25-солагии ҶШС Тоҷикистон (1954) воқеаҳои бузург буданд.

Санъати солҳои 60-80-уми халқи тоҷик сифатан ва мазмунан ганӣ гардид. Як зумра ҷавонони боистеъдод дар соҳаи санъати

овозхонӣ, рассомӣ асарҳои пурмазмун офариданд. Дар ҷумҳурӣ кушода шудани Театри ҷавонони ба номи М. Воҳидов (соли 1971) ва ташкил ёфтани дастаҳои бадеӣ дар назди филармонияи давлатӣ, радио ва телевизион низ воқеаи муҳими фарҳангӣ буд. Танҳо дар зарфи солҳои 1981-1989 дар сахнаи театрҳо 165 спектаклҳои нав намоиш дода шуданд, ки меҳнаткашонро дар рӯҳияи ватандӯстӣ ва дӯстии халқҳо тарбия карда, шаҳрвандонро баҳри мустақкам кардани сулҳ дар рӯи замин даъват мекарданд.

Тоҷикистон равобити фарҳангиро сол то сол бештар менамуд. Равобит дар шаклҳои гуногун: аз гузаронидани рӯзҳои Тоҷикистон, иштирок дар фестивалу конгрессҳо, равобити ходимони илму адабиёт, санъат, додугирифти китобҳо, филмҳои хуччатӣ ва бадеӣ сурат мегирифтанд. Барои ҳунари волояш Ҷ. Муродов сазовори унвони «Ҳунарманди халқии Иттиҳоди Шӯравӣ» (1979) гардид. Ҳунарпешагон М. Воҳидов, Г. Закибеков, А. Муҳаммадҷонов, Ҳ. Гадоев, М. Исоева тамошобинонро мафтун мегардонданд.

Композиторони тоҷик З. Шаҳидӣ, Ф. Солиев, Ф. Шаҳобов, Ш. Сайфиддинов, Я. Сабзанов, Ф. Одинаев дар ҳамин солҳо ба камол расидаанд.

Санъати меъморӣ ва рассомӣ низ дар равнақи маданияти миллии саҳмгузор мебошад. Биноҳои пурҳашамати сирк, меҳмонхонаҳои «Душанбе», «Тоҷикистон», қасри «Кохи Борбад», чойхонаҳои «Роҳат», «Исфара», «Зарафшон», «Ором», истироҳатгоҳи «Хоча Обигарм» аз дастовардҳои санъати меъморону рассомон шаҳодат медиҳанд.

Суръати баланди пешрафти маданияти шаклан миллию мазмунасанҷотии тоҷик то як андоза хусусиятҳои миллии худро нигоҳ медошт.

Дар ҷумҳурӣ ба инкишофи муассисаҳои маданӣ-равшаннамоӣ диққат дода мешуд. Шумораи клубҳо, китобхонаҳо, қасрҳои маданият, осорхонаҳо сол то сол меафзуд. Агар соли 1958 дар ҷумҳурӣ 5 осорхона, 1017 клуб, 18 боғи истироҳатӣ, 818 китобхонаи ҷамъиятӣ мавҷуд бошанд, пас солҳои 80-ум 1,6 ҳазор китобхонаи ҷамъиятӣ, 22 театру осорхонаҳо, 27 боғи истироҳат, 700 мағозаҳои китобфурӯшӣ, 1319 клуб, 1178 университетҳои халқӣ, зиёда аз 800 маҳфилҳои худфаъолиятӣ, 129 ҳазор нуқтаи радио барои шаҳрвандони ҷумҳурӣ хизмат мекарданд.

Дар солҳои 50-80-ум матбуот низ саҳми худро дар ҳаёти сиёсии ҷамъият гузошт. Агар соли 1960 дар Тоҷикистон 7

рӯзнамаҳои ҷумҳуриявӣ, 47 ноҳиявӣ, 16 маҷалла бо забони тоҷикӣ, русӣ, ўзбекӣ нашр мешуданд, пас дар охири солҳои 80-ум зиёда аз 100 рӯзнамаю маҷаллаҳо нашр мешуданд, ки дар саҳифаҳои онҳо ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва фарҳангии Тоҷикистон инъикос меёфт.

Бо мақсади минбаъд инкишоф ёфтани фарҳанги милли Шӯрои Олии ҶШС Тоҷикистон 22-юми июли соли 1989 Қонун «Дар бораи ба забони тоҷикӣ додани мақоми давлатӣ»-ро қабул намуд, ки он дар баланд шудани сатҳи маданӣ ва сиёсии шаҳрвандонамон саҳм мегузорад.

3. КОРҲОИ ТАРБИЯВӢ ДАР БАЙНИ ШАҲРВАНДОН

Мақоми ташкилотҳои ҷамъиятию сиёсӣ дар кори тарбиявӣ. Яке аз самтҳои муҳими ҳаёти ҷамъиятӣ тарбияи шаҳрвандон мебошад. Ҳар як сохтор, мамлакат дар давраҳои гуногун барномаи хоси идеологии худро тартиб дода, вазифаҳои мушаххаси идораҳои давлатӣ ва созмонҳои ҷамъиятиро дар кори тарбиявии байни аҳоли муайян менамояд.

Солҳои 50-80-ум Тоҷикистон, ки як узви ҷудонашавандаи ИҶШС буд, дар партави нишондодҳои ташкилотҳои роҳбарикунандаи марказии мамлакат нақша тартиб дода, дар асоси он корҳои тарбиявиро анҷом меод. Маълум аст, ки Ҳокимияти Шӯравӣ ба идеологияи марксистӣ таъя намуда, дар асоси он барномаи кори тарбиявии байни шаҳрвандонро тартиб дода буд. Самтҳои асосӣ ва шакли усулҳои кори тарбиявӣ дар Барномаи сеюми Ҳизби коммунистӣ (соли 1961) равшан инъикос ёфта буданд. Дар он роҳҳои зерини тарбия асоснок шуда буданд: тарбияи шаҳрвандон дар рӯи идеалҳои марксистӣ, баланд бардоштани маданияти умумии шаҳрвандон, аз ҷумла, тайёр кардани мутахассисоне, ки корҳои давлатӣ ва ҷамъиятиро ўҳдабароёна роҳбарӣ карда тавонанд; ташкили тарбияи ватандӯстӣ ва интернатсионалӣ; дар ниҳоди шаҳрвандон парваридани ахлоқи одоб, мубориза бурдан бар зидди зухуроти худпарастӣ, тангназарӣ ва психологияи молу мулкпарастӣ; пурзӯр намудани тарбияи меҳнатӣ, ҷисмонӣ ва гайраҳо.

Иҷроиши нақшаҳои истеҳсолӣ ба кори тарбиявии шаҳрвандон алоқаи зич дошт. Бинобар ин, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва коллективҳои меҳнатӣ бо истифода аз воситаҳои ахбор ва идораҳои маданӣ-маърифатӣ кори пурсамари тарбиявӣ мебуданд.

Дар корхонаҳои саноатӣ, колхозу совхозҳо дараҷаи маълумот, синну сол, хусусиятҳои миллӣ ва касбиро ба назар гирифта, шаклҳои гуногуни омӯзиши сиёсиро ташкил медоданд.

Дар назди ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва шӯроҳои маҳаллӣ Шӯрои координатсионӣ оид ба кори идеологӣ амал карда, барои пешравии кори тарбиявии байни шаҳрвандон тадбирҳо меандешиданд. Оид ба ташкили кори тарбиявӣ хусусиятҳои хоси ҷумҳурӣ ва гурӯҳҳои иҷтимоии аҳоли ба ҳисоб гирифта мешуданд. Масалан, дар вақти ташкили кори тарбиявӣ дар байни ҷавонон ба идораҳои давлатӣ, ба комитетҳои комсомолӣ таъяс мекарданд, дар байни хонумҳо Шӯроҳои занон ва духтарон, байни коргарон ва хизматчиён бошад, Иттифоқҳои касаба, дар тарбияи зиёиён Иттифоқи нависандагон, Иттифоқи рассомон, Иттифоқи бастакорон ва ғайраҳо фаъолият нишон медоданд.

Дар кори тарбиявӣ Ҳизби коммунистӣ, Шӯроҳо, Иттифоқҳои касаба, комсомол, Шӯроҳои занону духтарон ва дигар созмонҳои ҷамъиятӣ, воситаҳои ахбор ва идораҳои маърифатӣ кӯмаки амалӣ мерасонданд.

Созмонҳои ҷамъиятӣ метавонистанд барои амалӣ гардидани барномаҳои тарбиявии худ аз воситаҳои ахбор, аз ҷумла, радио, телевизион низ истифода намоянд. Ташкилотҳои комсомолӣ зери роҳбарии бевоситаи комитетҳои ҳизбӣ барои баланд бардоштани шуурнокии ҷавонон тамоми омилу воситаҳои идеологӣ: тарғибу ташвиқ, ахбори сиёсӣ, омӯзиши техникӣ ва маълумоти умумӣ, корҳои маданияту сиёсӣ ва ғайраҳоро истифода мебарданд. Роҳи асосии кори тарбиявии байни ҷавонон мубориза барои таъсирбахшӣ ва аниқии тамоми шаклҳои тарбия мебошад, ки бо вазифаҳои сохтмони ҷомеа алоқаманд буданд.

Қайд кардан муҳим аст, ки комсомолӣ ҷумҳурӣ дар байни ду даҳсола муттасил нақшаи комплекси кори сиёсӣ тарбиявиро тартиб дода буд. Дар вақти тартиб додани нақша на танҳо тафовути гурӯҳҳои иҷтимоии ҷавонон, синну сол, маълумот, ҷинс, балки баъзе хусусиятҳои хоси ҷумҳурӣ низ ба назар гирифта мешуданд. Ташкилоти комсомолӣ ба рафти иҷрои нақшаи комплекси кори сиёсӣ тарбиявӣ мунтазам назорат мекард. Натиҷаи кори тарбиявӣ дар бюро, пленумҳо ва анҷуманҳои Иттифоқи ҷавонон мунтазам муҳокима шуда, хулосаҳои дахлдор бароварда мешуданд.

Дар ҷумҳурӣ зери сарвари ҳизб ташкилотҳои ҷамъиятӣ дар корхонаҳои саноатӣ, колхозу совхозҳо дараҷаи маълумот, синну

сол, хусусиятҳои миллӣ ва касбӣ, талаботу манфиатҳои гурӯҳҳои гуногуни шаҳрвандонро ба назар гирифта, шаклҳои омӯзиши сиёсиро муайян мекарданд.

Шаҳрвандон бо майли худ метавонистанд дар қори маҳфил ё семинарҳои назариявӣ иштирок намоянд. Бо мақсади баланд бардоштани сатҳи дониши муаллимони мактабҳои ҳамагонӣ соли хониши 1962-1963 375 семинари асосҳои тарбия амал мекарданд, ки дар онҳо 8150 нафар омӯзгорон таҳсил менамуданд. Агар дар аввали солҳои 60-ум дар шаклҳои гуногуни омӯзиш 170 ҳазор шаҳрвандони ҷумҳурӣ савияи сиёсии худро баланд бардошта бошанд, пас солҳои 1981-1982 шумораи шунавандагон ба 800 ҳазор нафар расид.

Дар аввали солҳои 80-ум дар қори тарбиявии аҳоли 11 ҳазор шорехон, 40 ҳазор тарғибгарон, 2400 аъзои ҷамъияти «Дониш», 1500 рӯзманигорон, кормандони идораҳои фарҳанг сахмгузор буданд.

Дар тарбияи шаҳрвандон мақоми ташкилотҳои ҷамъиятӣ-сиёсӣ бемайлон меафзуд. Дар назди комитетҳои ноҳиявӣ, шаҳрӣ ва ташкилотҳои ибтидоии ҳизб комиссияҳои идеологӣ бомуваффақият кор мекарданд. Ин комиссияҳо конфронсҳои назариявӣ, шабҳои саволу ҷавоб, мубоҳисаҳо, вохӯриҳо бо пешқадамони истеҳсолот ва ветеранҳои ҷангро мегузаронданд. Дар байни фаъолони қори идеологӣ оид ба тарбияи шаҳрвандон мубодилаи таҷриба ташкил мекарданд. Чунончи, дар назди Комитети ҳизбии вилояти Ленинобод Шӯрои координатсионӣ оид ба қори идеологӣ бомуваффақият амал мекард. Вай 15 бахшро дар самтҳои гуногуни қори гоҷавию сиёсӣ дар байни омма муттаҳид менамуд. Шӯъбаи ҷавонон қори худро дар робитаи зич бо дигар шӯъбаҳои Шӯрои координатсионӣ пеш мебард.

Ташкилотҳои комсомолии Тоҷикистон бо мадади комитетҳои ҳизбӣ мунтазам шаклу усулҳои самарабахши қори идеологӣ байни ҷавононро ҷустуҷӯ мекарданд. Масалан, маҷаллаи шифоҳии «Ҷама чизро доништан мехоҳам», ки дар шаҳрҳои Душанбе, Ленинобод, Кӯлоб, Қӯрғонтеппа ва Конибодом амал мекард, дар байни ҷавонон шӯҳрати калон пайдо карда буд. Дар қорхонаҳои саноатии ноҳияи Роҳи охани шаҳри Душанбе журнали шифоҳии «Бо ҷашмони худ» бомуваффақият амал мекард. Дар назди Комитети комсомолии шаҳри Ўротеппа бошад, журнали «Мамлақати азизи паҳноварам» ташкил шуда буд. Тавассути ин журналҳо на танҳо маданияти сиёсии ҷавонон

баланд мегардид, балки мунтазам онҳо дар бораи комёбиҳои илм ва техника дониш меандӯхтанд.

Дар кори тарбиявии шаҳрвандон ба ташвиқи аёни диққати махсус дода мешуд. Дар бисёр заводу фабрикаҳо, колхозу совхозҳои ҷумҳурӣ намоишҳои мавзӯҳои шавқовар гузаронида, варақаҳои ранга, гӯшаҳо, фотогазетаю диаграммаҳо дода шуда буданд, ки корнамоии меҳнатиро васеъ тарғиб намуда, дар айни замон бевосита ба ҳар як коркун муроҷиат мекарданд: «Ту барои бомуваффақият иҷро кардани панҷсола чӣ кардӣ?», «Ту санаи барпошавии ҷумҳуриро чӣ тавр пешвоз мегириӣ?» ва ғайраҳо. Даъватҳо, варақаҳо, намоишҳо, фото-монтажҳо, гӯшаҳои гуногун, тахтаҳои мусобиқа ва амсоли инҳо воситаи муҳими ба кори тарбиявии коллективҳои меҳнатӣ таъсир расондан буда, барои бомуваффақият иҷро кардани нақшаҳои истеҳсоли равона шуда буданд.

Дар маҷмӯъ воситаҳои идеологии тарбияи мардум дар рӯҳи анъанаҳои қаҳрамононаи халқи ҷумҳурӣ яке аз ҷойҳои муҳимтаринро ишғол мекард. Чунончи, ташкил ёфтани Шӯрои собиқадорони ҷанг ва меҳнат ба беҳтар шудани сифати тарбияи ҳарбию ватандӯстӣ таъсири мусбат расонид. Дар ин қисмат таҷрибаи ганӣ ба даст оварда шудааст. Хусусан, бахшида ба 40-солагии галабаи халқи шӯравӣ дар Ҷанги Бузурги Ватанӣ шаҳрвандони ҷумҳурӣ дар сафари умумииттифоқӣ иштирок намуда, ба ҷойҳои шӯҳрати ҷангӣ рафта, оилаҳои ҷанговарони ҳалокшударо ба шефӣ гирифтанд, «Солномаи Ҷанги Бузурги Ватанӣ»-ро тартиб доданд. Аз ҷониби онҳо 5027 сафару экскурсияҳо гузаронда, бештар аз 1000 хона, гӯша ва осорхонаҳои шӯҳрати ҷангӣ ташкил гардиданд, барои ёдбуди ҷанговарон, ҳимоятгарони Ватан 600 ҳайкал ва нишонаҳои ёдгорӣ сохта шуданд.

Ба амалияи кори ташкилотҳои ҷамъиятӣ эстафетаи корҳои ватандӯстона – «Хотира», «Ватани ман – СССР», ба шефӣ гирифтани маъҷубони ҷанг, оилаҳои ҷанговарони ҳалокшуда, гузаронидани бозиҳои ҳарбӣ, слётҳо, манифестатсияҳо ва амсоли инҳо дохил шуданд. Соли 1985 дар ҷумҳурӣ амалиёти умумииттифоқии «Рӯ ба байрақи Ғалаба саф кашед» бомуваффақият гузашт.

Тарбияи байналмилалӣ насли наврас. Солҳои 50-80-ум дар тарбияи интернационалӣ таҷрибаи муфид ба даст омада буд. Бо ташаббуси созмонҳои ҷамъиятӣ «Мо ватандӯст – интер-

натсионалистем», «Дўстиро ҷустуҷў дорем мо», конфонсу семинарҳои назариявӣ, дарсҳои сиёсӣ гузаронида мешуданд.

Вохӯрӣ бо намояндагони ҷавонони ҷумҳуриҳои иттифокӣ, эстефатаи сулҳ ва дўстӣ, фестивали ҷавонони Осиёи Миёна ва Қазоқистон барин шаклҳои тарбияи интернатсионалии ҷавонон дурустии худро нишон доданд. Вохӯриҳои интернатсионалии ҷавонони вилояти Самарқанди ҶШС Ўзбекистон ва шаҳри Панҷакент, шаҳри Турсунзода ва вилояти Сурхандарё анъанавӣ гардиданд ва ҳар дафъа ба иди ҳақиқии дўстии халқҳо табдил меёфтанд.

Дар корхонаҳои саноатӣ, колхозу совхозҳо, мактабҳо клубҳои «Дўстон аз рӯи мукотиба», «Клубҳои вохӯриҳои интернатсионалӣ» ташкил шуда, шабҳои мусиқӣ, ракс, адабиёти халқҳои бародарии ИҶШС ва мамлакатҳои хориҷӣ гузаронида мешуданд. Дар Нерӯгоҳи барқи обии Норақ, заводи алюминии тоҷик барин сохтмонҳои калон ҳам «Ҳафтаи дўстии халқҳои ИҶШС» ва «Рӯзҳои ҷумҳуриҳои бародарӣ» муттасил гузаронида мешуданд.

Саҳми клубҳои дўстии интернатсионалӣ дар мустаҳкам кардани дўстии ҷавонони Тоҷикистон ва ҷавонписарону духтарони мамлакатҳои хориҷӣ баланд буд. Дар давраи «Ҳафтаи яқдилӣ» зери шиори «Сулҳ ба ту, сайёраи Замин», «Ман ба суруд боварӣ дорам» озмонҳои суруд гузаронида мешуданд.

Бо ташкили Кумитаи кор бо ҷавонони Тоҷикистон (3-юми августи соли 1970) тарбияи интернатсионалии ҷавонписарону духтарон пурзӯр гардид. Комитет дар ташкили робита ба ҷавонони мамлакатҳои хориҷӣ кори зиёдеро иҷро кард. Ҷавонону духтарони ҷумҳури бо ҷавонони мамлакатҳои сотсиалистӣ робитаи зич барпо намуданд. Ин робита танҳо бо як мукотиба маҳдуд намегардид. Ҷавонони Тоҷикистон ба корхонаҳои саноатии Полша, ҶДГ, кооперативҳои хоҷагии қишлоқи Булгария, сохтмонҳои Венгрия ташриф оварда, бо ҳаёти ҷавонписарону духтарони ин мамлакатҳо шинос гардиданд.

Бо ташаббуси Комитети ҷавонони Тоҷикистон аз Чехословакия, ҶДГ, Полша, Югославия, Фаронса, Мексика, Дания, Италия ва дигар мамлакатҳои ҳақон 2660 нафар ҷавонони хориҷӣ ба Тоҷикистон омаданд.

Солҳои 80-ӯм бо роҳати Бюрои туризми байналхалқии ҷавонон «Спутник» бештар аз 5 ҳазор ҷавонписарону духтарони Тоҷикистон дар 30 мамлақати ҳақон саёҳат карданд.

Ташкилотҳои ҷамъиятию сиёсии Тоҷикистон шаклу усулҳои самарабахши мубориза барои муҳофизати сулҳро дар тамоми ҷаҳон дарёфт карданд. Дар ҷумҳурӣ «Ҳафтаҳои сулҳ» барпо мегардиданд. Дар рафти онҳо на танҳо ҷорабиниҳои оммавӣ сиёсӣ, балки ба хазинаи сулҳ маблағҳои муайян низ гузаронида мешуданд.

Дар заводи фабрикаҳо, колхозу совхозҳои Тоҷикистон митингҳои зиддичангӣ, маҷлисҳо ва якмоҳагиҳои сулҳ гузаронида шуда, дар онҳо меҳнаткашон ба тарафдорони сулҳ баромад мекарданд.

Тарбияи меҳнати шахрвандон. Дар тарбияи меҳнати аҳоли муассисаҳои маданият маърифатӣ: клубҳо, китобхонаҳо, касрҳои маданият, осорхонаҳо ва гайраҳо кори муайянеро ба ҷо оварданд. Ҷунончи, дар назди китобхонаҳои шахрӣ ва ҷумҳурӣ мунтазам конференсу муҳоҷисаҳои хонандагон, намоишҳои китоб гузаронида шуда, насли наврасро ба меҳнат кардан даъват мекарданд.

Дар корхонаҳои саноатӣ ва сохтмонҳои Тоҷикистон чунин шаклҳои мусобиқа тавлид ёфтанд, ки на танҳо самараи иқтисодӣ оварданд, балки ба тарбияи кормандони истеҳсолот низ таъсири мусбӣ расонданд. Ҷунончи, аввалин бор дар сохтмони Нерӯгоҳи барқи обии Норақ шакли нави мусобиқаи мучовирон – «Эстафетаи коргарӣ» пайдо шуд, ки дар тамоми Мамлакати Шӯравӣ паҳн гардид.

Мусобиқаҳои анъанавӣ пахтакорони ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна ва Озарбойҷон, ҳамдигарро барои шиносӣ ба кор даъват кардани коллективҳои корхонаҳои бофандагии шахрҳои Иваново ва Душанбе низ ба тарбияи коргарон таъсири мусбат мерасониданд.

Маҷлиси ғаёлонии идеологии Тоҷикистон, ки 30-юми августи соли 1986 дар шаҳри Душанбе барпо гардид, вазифаи ташкилотҳои ҷамъиятию сиёсиро оид ба беҳтар намудани сифати кори тарбиявии байни шахрвандон муҳокима намуд. Маҷлис нақшаи мушаххасро қабул намуда, ба тарбияи меҳнати шахрвандон диққати махсус дод.

Дар партави ин тавсияҳо дар коллективҳои меҳнати ҷумҳурӣ шаклҳои нави мусобиқа: «Эстафетаи коргарӣ», «Эстафетаи деҳқонӣ», «Беҳтар кор кунем!», «Самара ва сифатро баланд бардорем!», «Бе қафомондагон кор кунем!» ба амал омаданд.

Ҳаракати ватандӯстонаи «Дар ҳар ҷои корӣ – ҳосилнокии баланди меҳнат, интизом, муташаққилӣ ва эҷодкорӣ!» дар байни шаҳрвандони ҷумҳурӣ хеле вусъат ёфт.

Бо фаъолияти ташкилотҳои ҷамъиятии заводи «Тоҷик-текстилмаш»-и ба номи Ф.Э. Дзержинский, комбинати абрешими ордени Байрақи Сурхи Меҳнатдори Ленинобод, иттиҳодияи «Тоҷикатлас»-и ба номи 60-солагии ИЧШС, иттиҳодияҳои таҷрибавии агросаноатии «Ховалинг» ва гайра, ки ба ташаббуси москвациҳо пайравӣ кардаанд, бисёр коллективҳои меҳнатӣ ба ҳаракати минбаъд ҳам мустаҳкам кардани интизоми меҳнатӣ ва истеҳсоли маҳсулоти босифат ҳамроҳ шуданд.

Дар ҳаракати «Шаъну шараф аз меҳнат аст!» бештар аз 1500 коллектив, бригадаю звеноҳо, қариб 40 ҳазор кормандон иштирок карданд.

Ташкилотҳои ҷамъиятии деҳот дар қори тарбиявӣ расму ойин, иду анъанаҳои ниёгонро истифода мебардагӣ шуданд. Иди Наврӯз, «Сайри лола» ва гайраҳо аз ҷумлаи онҳо буданд.

Солҳои 70-80-ум дар байни шаҳрвандони ҷумҳурӣ шабнишиниҳои оилавӣ, ки бевосита дар қорхонаҳо, қолхозу совхозҳо мегузастанд, аҳамияти қалони тарбиявӣ доштанд. Дар гузаронидани расму ойинҳои нав: тӯйҳои қомсомолӣ, «Рӯзи қабул ба сафи студентон» ва амсоли онҳо аҳамияти тарбиявӣ доштанд. Ҳамаи ин тадбирҳо барои ба ҷавонон омӯхтани тарзи ҳаёти нав ёрӣ мерасонданд.

Қорҳои тарбиявӣ дар байни занон. Ташкилотҳои хизбӣ, қомсомолӣ, шӯроҳои занон ба қори тарбияи занону духтарон диққат дода, баҳри беҳбуди он тадбирҳо меандешиданд. Ҷунончи, гузаронидани ҷаласаҳои маҳсуси занон – пешқадамони истеҳсолот; ташкил намудани барномаҳои доимоамалқунандаи бонувон ба воситаи радио ва телевизион; ба ҷумҳуриҳои бародарӣ фирстондани занон-қормандони саноат ва кишоварзӣ барои омӯхтани таҷрибаи пешқадам; мунтазам ба қорҳои роҳбарикунанда пешниҳод кардани фаъолзанон ва гайраҳо ба баланд шудани маданияти умӯмӣ ва сиёсии занону духтарон мусоидат мекарданд.

Дар қори тарбияи маънавии духтарон шӯроҳои духтарон, ки дар назди ташкилотҳои ибтидоӣ, ноҳиявӣ ва шаҳрии қомсомол фаъолият мекарданд, низ саҳми қалон гузоштанд. Вале дар ин самти қорҳои тарбиявӣ қамбудихо низ вучуд доштанд. Дар

чумхурӣ аз мактабҳо хорич кардани духтарон ва дар баъзе ноҳияҳо ҳодисаҳои гирифтани қалин мушоҳида мешуданд, як қисми ҷавонзанон дар корҳои ғоиданоки ҷамъиятӣ иштирок намекарданд. Чунончи, агар соли 1980 умуман дар ИҶШС 51 ғоизи шумораи умумии коргарону хизматчиёро занон ташкил дода бошанд, пас дар чумхуриҳои Осиёи Миёна, аз ҷумла, дар Ёзбекистон 43%, дар Қирғизистон 48%, дар Туркменистон 41% ва дар Тоҷикистон 39%-ро ташкил мекарданд. Шумораи коргарзанон аз ҳисоби тоҷикзанон, алалхусус дар корхонаҳои саноатӣ, кам буд.

Солҳои 50-80-ум дар Тоҷикистон ба тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш низ диққат дода мешуд. Дар чумхурӣ 36 варзишгоҳ, 648 толори варзиш, 37 ҳавзи шиноварӣ, 483 майдони футболбозӣ, бештар аз 3270 майдони баскетбол ва теннис амал мекарданд.

Дар баробари муваффақиятҳо дар қори тарбиявии шаҳрвандон камбудихо низ ҷой доштанд. Аз тарафи шаҳрвандони алоҳида вайрон шудани тартиботи ҷамъиятӣ, интизоми меҳнат мушоҳида карда шуда, муносибати худбинӣ, бештар гирифтани ва камтар ба ҷамъият додан, бепарвоӣ, авбошӣ ва бадмастӣ дида мешуданд. Дар баъзе ноҳияҳо рафтори зарарнок, ба шавҳар додани духтарони ноболиғ, аз хондан, ихтисос гирифтани маҳрум кардани онҳо ва ғайраҳо мушоҳида мегардиданд.

Ҳамин тавр, дар солҳои 50-80-ум ба камбудихо нигоҳ накарда, фарҳанги халқи тоҷик инкишоф меёфт ва дар пешрафти маданияти ҷаҳонӣ саҳми худро мегузошт. Маориф, илм, адабиёт, санъат ва идораҳои маданӣ-маърифатӣ вазифаи муқаддаси худро иҷро карда, сатҳи маънавияти халқро баланд ва арзишҳои умумибашариро дастраси омма мегардониданд.

Ба туфайли фаъолияти ташкилотҳои ҷамъиятию сиёсӣ корҳои тарбиявӣ дар байни аҳоли ҷоннок гардида, иштироки оммаи меҳнаткаш дар ҳаёти сиёсӣ иқтисодӣ ва фарҳангӣ иҷтимоии чумхурӣ афзуд. Вале дар ҳаёти фарҳангӣ ва қори тарбиявии байни шаҳрвандон душворӣ ва камбудихо ҷой доштанд. Хусусан, дар пешрафти фарҳанги милли аз мероси гузаштаи ғиёгон самаранок истифода намешуд. Дар қори тарбиявӣ ба расмиятчиғӣ ҷой дода, бештар на ба сифати маърақаҳо, балки ба миқдори онҳо аҳамият дода мешуд.

БОБИ 11. ТОҶИКИСТОН ДАР СОЛҶОИ ФАРОРАСИИ БЀХРОИ ВА ОФОЗИ БОЗСОЗИ ДАР ҶАМЪИЯТИ ШЀРАВИ

1. БА АМАЛ ОМАДАНИ ВАЪИ БЀХРОИ ДАР МАМЛАКАТ

Фаро расидани давраи рукуд ва паст шудани сатҳи худфаъолияти ташкилотҳои ҷамъиятию сиёсӣ. Дар солҳои 70-ум ва нимаи аввали солҳои 80-ум дар мамлакат пешравиҳои назаррас ба амал омада бошанд ҳам, дар ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ камбудии ҷиддӣ мушоҳида мешуданд. Ин камбудии дар таърихи Давлати Шӯравӣ бо номи қарахтӣ ё айёми рукуд маълуманд. Равандҳои манфӣ дар соҳаи сиёсӣ, иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва ҳаёти маънавӣ вучуд доштанд.¹

Бештари зуҳуроти манфӣ на аз сохтори сиёсии мамлакат, балки аз тарзи идоракунии бармеомад. Мувофиқи конституцияи амалкунандаи мамлакат, ҳизби коммунистӣ ядрои сиёсӣ ва пешбарандаи ҷамъият ба ҳисоб мерафт, ки он ба бӯҳрон қашида шуд. Сохтори идоракунии ҳизбро бюрократизм фаро гирифт ва дар услуби идоракунии он камбудии ҷиддӣ ба амал омаданд. Масалан, аз идораҳои боло ба ташкилотҳои ибтидоӣ фармон меомад, ки чанд нафар мард ва ё зан ба сафи ҳизби коммунист қабул карда шаванд. Азбаски ба вазифаҳои ҳизбӣ, давлатӣ ва хоҷагӣ асосан аъзоёни ҳизб пешбарӣ мешуданд, шахсони белаёқати мансабпараст ҳам бо ҳар роҳ ба ҳизб дохил шуда, соҳиби мансаб мегаштанд.

Дар роҳбарии ҳизб ба ташкилотҳои ҷамъиятӣ низ камбудии ба назар мерасиданд, яъне мустақилии онҳо ба назар гирифта намешуд. Чунончӣ, танҳо баъди дар КМ ин ҳизб маъқул донишҷӯи рӯзнома, пленуми КМ ЛКСМ Тоҷикистон баргузор мегардид. Ҷамин тавр, торафт мустақилият ва фаъолияти ташкилотҳои ҷамъиятӣ паст шуда, роҳбарии ҳизбӣ меафзуд.

¹ Ниг: Актуальные проблемы истории таджикского народа. Сборник научных трудов. – Душанбе, 1988; Механизм торможения. Истоки, действия, пути преодоления. – М., 1998; На пороге кризиса: нарастание кризисных явлений в партии и обществе. – М.: Политиздат, 1990; Набиева Р., Зикриёев Ф. Таърихи халқи тоҷик. Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни мактабҳои олии ҷумҳурӣ. – Душанбе: Сарпараст, 2001. – С. 207-212; Турсунов А. Падидаҳои миллатгарой // Дарси ҳештаншинӣ: маҷмуаи мақолаҳо. – Душанбе: Ирфон, 1989.

Дар мамлакат қонуниятҳои сотсиалистӣ вайрон гардида, гунаҳкорон бо ҷазои ҷизбӣ маҳдуд карда мешуданд ё ба дигар курсӣ менишастанд.

Муаммоҳои миллӣ, аз ҷумла, ба ҷои муқимиашон баргардонидани тоторони Қрим, туркҳои месхетӣ ва гайра торафт тезутунд мегардид. Воқеаҳои охири солҳои 80-ум дар назди Балтика, Қафқоз, Молдавия, хусусан, Вилояти Мухтори Кӯҳистони Қаробог, низ гувоҳӣ медоданд, ки дар муносибатҳои миллӣ ҷораҳои таъҷилий андешидан зарур аст. Дар Тоҷикистон низ соли 1989 дар сарҳади ноҳияи Исфара бо Боткенти Қирғизистон дар ҳалли масъалаи замин нохушиҳо рух доданд. Ин воқеаҳо ташкилотҳои давлатию ҷизбиро вазифадор менамуданд, ки ба ҳалли масъалаҳои миллӣ диққати махсус диҳанд.

Ҳарчанд мувофиқи Конститутсияи ИҶШС ва Барномаи сеюми Ҷизби коммунистӣ (соли 1961) ҳуқуқи ҷумҳуриҳои иттифоқӣ васеъ ва ба онҳо дар ривож ва ҳалли масъалаҳои иқтисодӣ, фарҳангӣ мустақилият дода шуда буд, вале дар амал баъзан манфиатҳо ва ташаббуси ҷумҳуриҳои бародарӣ дастгирӣ намеёфтанд.

Маълум аст, ки дар Тоҷикистон захираҳои об хеле зиёданд, вале барои самаранок истифода намудани онҳо, аз ҷумла ташаббуси ҷумҳурий оид ба истифодаи захираҳои оби дарёи Зарафшон дар обшор намудани заминҳои бекорхобидаи ноҳияҳои Истаравшан ва Гонҷӣ аз тарафи Ҳукумати умумииттифоқӣ дастгирӣ наёфт.

Дар соҳаи фарҳанг низ зуҳуроти бюрократӣ, расмиятчиӣ нисбат ба фаъолияти ҷумҳуриҳои иттифоқӣ мушоҳида карда мешуд. Ҷунончи, бе иҷозати Москва ҳеч гоҳ дастаҳои хунарии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба кишварҳои хориҷии дуру наздик, ба монанди Афғонистон, Эрон, давлатҳои араб, сафар карда наметавонистанд. Баъзан гирифтани иҷозатнома барои сафари ансамблҳои рақсу суруд, театрҳои драмавӣ на ин ки моҳҳо, балки солҳо тӯл мекашид.

Дар Тоҷикистон теъдоди ҷавонон ва алаҳхусус занон зиёд буда, қисме аз проблемаҳои онҳо солҳои тӯлоӣ ҳал намегардиданд. Хусусан, ҷавонони беихтисос наметавонистанд ба кор таъмин гарданд ва шумораи бекорон сол то сол меафзуд. Қисми ҷавонзанони маҳаллӣ низ бо ҳамин сабабҳо маҷбуран хонанишинӣ мекарданд.

Вазъи бӯҳронӣ дар мамлакат. Сарчашмаҳо шаҳодат медиҳанд, ки ҳатто суръати пешрафти иқтисодиёт ва хусусан ҳосилнокии меҳнат дар солҳои 70-ум нисбат ба соли 1965 паст рафт. Мутаассифона, нақшаҳои панҷсолаҳои IX-X-ум оид ба нишондодҳои асосӣ иҷро нашуда монданд. Ин камбудии ҷиддӣ бояд дар солҳои панҷсолаи ёздаҳум ислоҳ карда мешуданд, вале ин нақша низ ҷомаи амал напӯшид.

Ҳамин тавр, вазъи бӯҳронӣ дар самтҳои ҳаёти иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва маънавӣ ба амал омад.

Вазъи бӯҳронии соҳаи иқтисодиёт дар он баён меёфт, ки аз як тараф, идоракуни ва назорат аз болои корхонаҳои истеҳсолкунанда суст шуд, аз тарафи дигар, дар натиҷаи сари вақт ҷорӣ нагардидани техникаи нав ва технологияи пешқадам паст шудани ҳосилнокии меҳнат, ҳавасмандии моддӣ, риоя накардан ба интизоми истеҳсолӣ ва ғайраҳо ҷой доштанд.

Дар Тоҷикистон сол то сол барои сохтмон маблағи зиёд чудо мешуд, вале азхуд карда намешуд. Баъзе иншоотҳои калони истеҳсолӣ аз қабилӣ туннели Анзоб, ки ҷануби ҷумҳуриро бо ноҳияҳои шимол пайваст мекард, аз нақша ба нақша гузаронда, баъд умуман аз рӯзнома бардошта шуданд. Муносибати хунукназарона нисбат ба моликияти ҷамъиятӣ-давлатӣ зиёд гардида, дуздӣ меафзуд.

Ҷунин вазъият ба сатҳи зиндагии шаҳрвандон таъсири манфӣ расонда, дар маҳалҳо норозигии гурӯҳҳои иҷтимоиро ба амал меовард.

Дар соҳаи иҷтимоӣ камбудии зиёд – паст шудани сатҳи худфаъолияти шаҳрвандон, вайрон кардани адолати иҷтимоӣ, инкишофи тамоили кор накарда аз ҷамъият бештар гирифтани ва ғайраҳо мушоҳида мегардиданд.

Дар бахши маънавият ва корҳои тарбиявӣ душворӣ ва камбудии ҷиддӣ вучуд доштанд. Аз ҷумла, дар ҷумҳурӣ ҷинойткорӣ, ришвахӯрӣ, қаллобӣ, маҳалгарой, чизпарастӣ, бадмастӣ, нашъамандӣ, дуздӣ, торочи молумулки давлату хоҷагии кооперативӣ-колхозӣ инкишоф ёфтанд.

Дар соҳаи кори идеологӣ аҳкомпарастӣ, догматизм ва шахспарастӣ инкишоф ёфта, ягонагии сухан ва амалия дида намешуд.

Сохтори якҷизбӣ ва яккаи идеологӣ, синфӣ, партиявӣ имконият наметод, ки гуногунандешӣ амал кунад. Дар соҳаи

фарҳанг бештар ба маданияти аврупоӣ диққат дода, на ҳама вақт фарҳанги қадими халқи тоҷик дар ташаккули маънавияти шаҳрвандон самаранок истифода бурда мешуд.

Вазъи бӯхронӣ ҳаёти сиёсӣ мамлакатро низ фаро гирифт. Муҳимтарин масъалаҳои давлатӣ, ҳизбию ҷамъиятӣ, аз ҷумла, ҳалли ихтилофҳо дар муносибатҳои миллӣ, кӯшиши бо роҳи ғайридемократӣ ҳал кардани онҳо, ҷуста мешуд.

Вучуд надоштани ошкорбаёнӣ дар қабул кардани қарорҳо, риоя накардан ба қонуниятҳои сотсиалистӣ ба сохтори сиёсӣ таъсири манфӣ мерасонд. Бар зидди Ҳизби коммунистӣ дар мамлакат қувваҳои оппозитсионӣ торафт фаъолияти худро афзун мегардониданд. Чунончи, дар Тоҷикистон ҳаракати «Растохез», маҳфили «Рӯ ба рӯ», созмону ҳизбҳои гуногуни нав ба амал омаданд, ки онҳо роҳҳои тағйир додани вазъи сиёсиро пешниҳод мекарданд.

Дар сиёсати хориҷӣ низ камбудии ҷиддӣ руҳ доданд, ки ба обрӯи Иттиҳоди Шӯравӣ таъсири манфӣ расонданд. Масалан, даҳолат ба қорҳои дохилии Афғонистон эътибори ИҶШС-ро дар арсаи байналхалқӣ паст намуд.

Омилҳои хориҷӣ таъсири худро инчунин ба вазъи дохилии мамлакат мерасонданд. Аз ҷумла, мусобиқаи иқтисодӣ, илмӣ-техникии ИҶШС бо Ғарб ба ноқомиҳо оварда, торафт ҳаёти сиёсӣ-иҷтимоии мамлакатро муташанниҷ мегардонд.

2. ПЕШ ГИРИФТАНИ РОҲИ БОЗСОЗӢ

Бозсозӣ ва оқибатҳои он. Давлати Шӯравӣ, ки дар миқёси байналхалқӣ обрӯи калон дошт ва аз ҷиҳати истеҳсоли маҳсулот, инкишофи илму техника ҷои намоёнро ишғол мекард, наметавонист ба гурӯҳи мамлакатҳои султараққикарда гелида равад. ИҶШС, ки дорои кадрҳо, техника, базаи калони ашъи хом ва умуман табиати гуногунранг буд, наметавонист дар асоси барномаи мушаххас камбудии айёми рукудро дар муддати муайян барҳам диҳад. Бевосита ба ин масъала Ҳизби коммунистӣ аз нимаи дуоми солҳои 80-ум машғул гардид. Дар мамлакат як нақшаи стратегӣ қор карда шуд, ки он бо номи бозсозӣ маълум аст.

Бозсозӣ дар ҷамъияти шӯравӣ аз моҳи апрели соли 1985 сар шуд. Пленуми апрелии (соли 1985) Комитети Марказӣ зери сарварии котиби генералии ҲКИШ М.С. Горбачёв қарор кард, ки дар мамлакат азнавсозии ҷамъияти сотсиалистӣ гузаронида

шавад. Барномаи муфассали амалӣ гардонидани бозсозӣ дар маърузаи М.С. Горбачёв «Октябр ва бозсозӣ: инқилоб. давом дорад», ки 2-юми ноябри соли 1987 дар маҷлиси ботантанаи якҷояи КМ ҲКИШ, Шӯрои Олии ИҶШС ва РСФСР, ки ба 70-солагии Инқилоби Октябр бахшида шуда буд, баён ёфтааст. Маърузачӣ давраҳои асосӣ, вазифа ва роҳҳои амалии бозсозиро муайян намуда, мардуми шӯравиро даъват кард, ки баҳри тантанаи бозсозӣ дар мамлакат саъю кӯшиш намоянд.

Мақсади бозсозӣ хотима додан ба вазъи бӯхронӣ дар мамлакат, баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат дар истеҳсолот ва қонеъ гардонидани талаботи рӯзафзуни мардуми шӯравӣ, барҳам додани боқимондаҳои сохтори роҳбарии фармонфармоии маъмури ва минбаъд инкишоф додани раванди демократикунонии ҳаёти ҷамъиятӣ буд. Бозсозӣ мебоист ҷамъияти сотсиалистиро тақмил дода, камбудӣ ва мушкилиҳоеро, ки дар садди роҳи он меистоданд, барҳам диҳад.

Дар ҳуҷҷатҳои ҳизбӣ ва давлатӣ зарурати объективи ба амал баровардани бозсозӣ исбот гардида, равандҳои асосии он муайян шудаанд. Ин ислоҳоти кулӣ мебоист сохтори сиёсӣ, соҳаҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ, фарҳанг, тарбия ва муносибатҳои байналхалқиро дар бар гирад.

Масъалаи амалӣ гардонидани стратегияи бозсозӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Анҷумани XX-уми ҲК ҷумҳурӣ, ки моҳи январӣ соли 1986 барпо шуда буд, муҳокима гардид. Дар анҷуман оид ба масъалаи мазкур котиби якуми ҲК Тоҷикистон Қ.М. Маҳкамов маъруза намуда, вазифа ва роҳҳои татбиқи бозсозиро дар шароити Тоҷикистон пешниҳод кард. Аз ҷумла, анҷуман нақшаи панҷсолаи дувоздаҳум ва самтҳои асосии тараққиёти ҷумҳуриро то соли 2000-ум муайян кард ва барои баланд шудани самаранокии истеҳсолот қарори дахлдор қабул намуд.

Мувофиқи нақшаи панҷсолаи дувоздаҳум бояд ба инкишоф ва татбиқи барномаи комплекси ҳудудию истеҳсолии Тоҷикистони ҷанубӣ диққат дода мешуд, раванди сохтмони Нерӯгоҳи барқӣ обии Роғун, истгоҳҳои гуногунҳаҷми барқӣ тезонда ва аз захираҳои обии ҷумҳурӣ самаранок истифода бурда мешуд.

Дар солҳои панҷсолаи дувоздаҳум (1986-1990) соҳаҳои саноати мошинасозӣ, ранга ва кимиё, электронергетика, индустрияи сохтмон ва хусусан саноати сабук, дар асоси техникаи нав ва технологияи пешқадам бояд барпо мегардиданд. Ба соҳаи

аграрӣ диққати махсус дода шуда, аз ҳисоби ба кор андохтани заминҳои бекорхобида ва дар асоси кашфиётҳои илмӣ хусусан пеш бурдани пахтакорӣ, боғу тоқпарварӣ, сабзавоткорӣ, чорводорӣ, парандапарварӣ дар назар дошта шуда буд.

Бояд қайд кард, ки ба масъалаи баланд бардоштани дараҷаи неқӯаҳволии шаҳрвандон низ диққати махсус дода шуда, дар ҷумҳурӣ барномаҳои дарозмуддати «Бо озукаворӣи баландсифат таъмин кардани аҳоли», «Истифодаи самараноки захираҳои меҳнати», «Манзил-93» ва ғайраҳо қабул гардиданд.

Шаҳрвандони Тоҷикистон сиёсати бозсозиро дастгирӣ намуда, бо шиори «Ба панҷсолаи дувоздаҳум - меҳнати эҷодкорона!» меҳнат мекарданд. Мутаассифона, нақшаҳои азими тартибдодашуда аллақай дар солҳои аввали панҷсола иҷро нагардиданд. Дар соҳаи саноат ҳосилнокии меҳнат баланд нашуд, сифати маҳсулот беҳтар нагардид ва баръакс баъзе иншоотҳои азим, аз ҷумла, сохтмони Нерӯгоҳи барқи обии Роғун қатъ гардид. Аллақай дар охири солҳои 80-ум алоқаҳои иқтисодӣ, ёрии техникӣ ва таъмин бо ашёи хом дар байни ҷумҳуриҳои иттифоқӣ қанда шуданд.

Нақшаҳои соҳаи кишоварзӣ иҷро нашуда, барномаи озукаворӣ, хусусан, ба сари ҳар як нафар шаҳрванд истеҳсол кардан ва тақсим намудани маҳсулот ҷомаи амал напӯшид.

Яке аз равандҳои асосии бозсозӣ демократикунории ҳаёти мамлакат буд. Бояд, аз як тараф, механизми бозғимде барпо карда мешуд, ки мувофиқи он шаҳрвандон дар ҳалли масъалаҳои давлатӣ-ҷамъиятӣ фаъолона иштирок карда тавонанд ва аз тарафи дигар, ҳуқуқи инсон поймол нагардида, барои онҳо фарҳанги сиёсии умумибашарӣ дастрас гардад.

Конференсияи XIX-уми ҳизб июни соли 1989 қарорҳоро «Дар бораи демократикунории ҷомеаи шӯравӣ ва ислоҳоти сохтори сиёсӣ», «Дар хусуси мубориза бо бюрократизм», «Дар бораи муносибатҳои байналмилалӣ», «Дар бораи ошкорбаёнӣ», «Дар хусуси ислоҳоти ҳуқуқӣ» қабул кард, ки онҳо стратегия ва тактикаи демократикунории ҷамъияти шӯравиро муайян мекарданд.

Азбаски ИҶШС мамлакатаи сермиллат буд, бинобар ин, конференсия оид ба ин масъала қарорҳои муҳим қабул намуд. Дар қарор, аз ҷумла, чунин омадааст «Эҳтиёт ва афзун гардонидани он чизе, ки барои муттаҳидии ҷамъияти шӯравӣ чун асоси пешрафти озод ва гулгулшукуфии халқҳои ҷамоҳири

шӯравӣ, мустаҳкамгардонии иқтисодии ватани мо заруранд, қарзи ватандӯстӣ ва интернационалии ҳар як шаҳрванд... мебошад».

Дар концепсияи демократикунонии ҷомеа ошкорбаёнӣ мавқеи муҳимро ишғол мекард. Ошкорбаёнӣ дар ҷорҷӯбаи қонун амал карда, воқеаҳои таърихӣ бояд ҳолисона баён меёфтанд. Ба тӯфайли ошкорбаёнӣ дар коллективҳои меҳнатӣ андешаронии ҷасурона ба амал меомад. Дар натиҷаи ҷорӣ гардидани плюрализми сотсиалистӣ оҳиста-оҳиста сохтори бисёрҳизбӣ ва тамоили худмуайянкунӣ ба миён меояд.

Дар мамлакат аз шеваҳои фармонфармоии маъмурӣ даст кашида, сохтори нави интиҳобот ва аз рӯи масъалаҳои ҳаётан муҳим райъпурсӣ (референдум) ҷорӣ гардид. Амалӣ гардидани ошкорбаёнӣ имконият дод, ки шаҳрвандон бо ҳуҷҷатҳои бойгонӣ, китобҳо ва филмҳои «маҳфӣ» шинос шуда, ҳақиқатро донанд. Номҳои неки шахсоне, ки солҳои шахспарастӣ ҷазои сиёсӣ дида буданд, барқарор гардид.

Бозсозӣ инчунин дар ҳалли баъзе масъалаҳои байналхалқӣ ба амал омад. Мувофиқи тафаккури нави сиёсӣ роҳҳои бо мамлакатҳои капиталистӣ ҳамкорӣ намудан ва мустаҳкам кардани сулҳ пайдо гардиданд.

Ҳамин тавр, бозсозӣ мебоист сохтори ҷамъияти сотсиалистиро такмил дода, камбудӣ ва мушкилиҳоро, ки садди роҳи он буданд, барҳам меод. Вале нақшаҳои бозсозӣ иҷро нагардиданд, балки торафт характери он тағйир меёфт. Аз ҷумла, дар баъзе аз ҷумҳуриҳои собиқ ИҶШС суҳан на дар бораи азнавсозии сохтори сотсиалистӣ мерафт, балки баръакс онҳо роҳи инкишофи ғайрисотсиалистиро пеш гирифта буданд.

ФАСЛИ ЧОРУМ

ҶУМҲУРИИ СОҲИБИСТИҚЛОЛИ ТОҶИКИСТОН

(солҳои 1991-2010)

БОБИ 12. ТАШКИЛЁБИИ ҶУМҲУРИИ СОҲИБИСТИҚЛОЛИ ТОҶИКИСТОН

Муаррихон, олимони ҷомеашинос ва ходимони давлатӣ мунтазам оид ба проблемаҳои ташкилӣ, хусусиятҳои хоси инкишофӣ Ҷумҳурии соҳибистиклоли Тоҷикистон асар навишта, як зумра тадқиқотҳои илмӣ нашр намудаанд. Ин адабиётро ба гурӯҳҳои зерин ҷудо кардан мумкин аст: якум, монография, брошюра ва мақолаҳои илмӣ¹, дуҷум, маҷмӯаҳои ҳуҷҷатҳо², сеҷум, рисолаҳои номзадие, ки дифоъ гардидаанд.

1. ПОШ ХҶРДАНИ ИҶШС

Заминаҳо ва сабабҳои пош хӯрдани ИҶШС. Бозсозӣ, ки тақмил ва инкишофи давлати сотсиалистиро дар назар дошт, ҷомаи амал напӯшид. Бо сабабҳои объективӣ ва субъективӣ ислоҳоти сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ вазъи руқуд (караҳтӣ)-ро барҳам наод, балки мамлакатро ба бӯҳрони умумӣ овард. Дар мамлакат заминаҳои барҳамхӯрии ИҶШС ба миён омаданд.

Пош хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ тасодуфӣ набуда, омилҳои объективӣ ва субъективӣ худро дошт. Ба омилҳои объективӣ

¹ Бунёди давлатдорӣ навин. – М.: Радуница, 2002; Конституция (Сарқонун)-и Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2003; Раҳмонов Э.Ш. Тоҷикон дар оинаи таърих. Китоби якум. Аз Ориён то Сомониён. – Лондон, 2000; Китоби дуҷум. – Душанбе, 2002; Китоби сеҷум. – Душанбе, 2006; Раҳмонов Э.Ш. Истиклолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. Ҷ. 1-4 (с.2002), ҷ. 5 (с.2005), ҷ. 6 (с. 2006). – Душанбе; Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. ш. Душанбе, 24 апрели соли 2010 // Садои мардум. – 2010. – 27 апрел; Иҷлосияи таърихӣ тақдирсоз. – Душанбе: ДМТ, 2002.

² Аҳбори Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 1991. - № 18; Стенограммаи Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 1993; Маҷмӯи Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Ҷ.1.- Душанбе, 2002; Назриев Д., Сатторов И. Республика Таджикистан: история независимости. Год 1991-й (хроника событий); Год 1992-й Т.2. – Душанбе, 2005 ва ғайраҳо.

пеш аз ҳама ҳал нагардидани масъалаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ; муташанниҷ гардидани фазои сиёсӣ тарбиявӣ; иҷро нагардидани ислоҳот дар соҳаи фарҳанги мамлакати сермиллат дохил мегарданд.

Ҳанӯз моҳи ноябри соли 1990 Президенти ИҶШС М.С. Горбачёв дар маҷлис ба роҳбарони ҷумҳуриҳои иттифоқӣ барномаи аз бӯҳрон баровардани мамлакатро, ки аз ҳашт қисм иборат буд, пешниҳод намуд. Вале ин барномаи таъҷилӣ натавонист интизомро дар мамлакат мустаҳкам намуда, фазои иқтисодиро мӯътадил гардонад.

Раиси Шӯрои Вазирони ИҶШС В.С. Павлов моҳи апрели соли 1991 дар назди вакилони халқ баромад намуда қайд кард, ки дар мамлакат вазъияти ҳалокатовари иқтисодӣ ба амал омад. Пеш аз ҳама вайрон шудани алоқаҳои иқтисодии байни ҷумҳуриҳои иттифоқӣ ба пош хӯрдани ИҶШС бевосита таъсир расонда истодааст. Аз ҷумла, бучет аз ҷумҳуриҳои иттифоқӣ 40 фоизи маблағҳоро нагирифта, сатҳи истеҳсолии мамлакат дар як сол 5 фоиз ва даромади миллий то 10 фоиз кам шуданд.

Сабаби дигари пош хӯрдани ИҶШС ба ҳалли муаммоҳои муносибатҳои миллии солҳои 80-ум ва 90-ум алоқа дорад. Дар ин солҳо ИҶШС 15 ҷумҳурии иттифоқӣ, аз ҷумла, Тоҷикистонро дар бар гирифта, дар якҷоягӣ аҳолии он 270 миллион нафарро ташкил меод ва дар миқёси байналхалқӣ яке аз давлатҳои сермиллат ба ҳисоб мерафт. Дар ИҶШС зиёда аз сад миллат ва халқиятҳо истиқомат мекарданд.

Дар ИҶШС масъалаи миллий то андозае ҳалли дурусти худро ёфта бошад ҳам, иҷро нагардидани нақшаҳои ислоҳоти иқтисодӣ, иҷтимоӣ, тадбирҳои экологӣ ва дар рафти ошкорбаёнӣ афзудани баъзе муаммоҳо ба тезутунд гардидани муносибатҳои миллий оварда расониданд.

Дар миқёси ИҶШС тамоилҳои пайдарҳамаи ҳалли масъалаҳои худудӣ ба амал омаданд. Вале Давлати Шӯравӣ аз ӯҳдаи ҳалли ин муаммоҳо баромада натавонист. Ба ин воқеаҳои нохуше, ки дар Вилояти мухтори Қаробоғи Кӯҳии Ҷумҳурии Озарбойҷон рух доданд, мисол шуда метавонанд. Ҳанӯз моҳи октябри соли 1987 арманиҳои ин вилоят, ки кулли аҳолии минтақаро ташкил меоданд, талаб намуданд, ки Қаробоғи Кӯҳӣ ба Ҷумҳурии Арманистон ҳамроҳ карда шавад. Оид ба ин масъала дар худуди Арманистон ва Озарбойҷон митингҳои маҳалгарой ва дар Қаробоғи Кӯҳӣ задухӯрдҳои ҳарбӣ ба амал омаданд, ки чандин

нафар ҳалок ва маҷрӯҳ гаштанд. Соли 1988 дар байни Арманистон ва Озарбойҷон ҳатто амалиёти ҳарбӣ рух дод.

Ҳамин тавр, дар охири асри ХХ дар Иттиҳоди Шӯравӣ проблемаи ҳудудӣ ва муайян намудани сарҳад дар байни ҷумҳуриҳои мамлакат ба миён омад. Ба ин ҳалли масъалаи ҳудудӣ дар байни ноҳияи Исфараи Тоҷикистон ва ноҳияи Боткенти Қирғизистон низ мисол шуда метавонад.

Бояд қайд кард, ки дар ин давра миллатчигӣ дар шаклҳои гуногун ба амал меомад. Масалан, соли 1986 дар шаҳри Алма-Ато намоиш ва митинги серодам зидди русиқунонии дастгоҳи ҳизбӣ ва давлатии Қазоқистон рух дод. Ин воқеа пас аз ба мансаби котиби якуми ХК Қазоқистон таъйин гардидани Д. Колбин ба амал омад.

Дар Осиеи Миёна бошад, туркҳои месхетӣ ва чеченҳое, ки солҳои Чанги Бузурги Ватанӣ кӯчонида шуда буданд, ошкоро норозигӣ намуда, талаби ба зодгоҳи аҷдодиашон баргаштанро карданд. Ҳатто оид ба баъзе масъалаҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ дар Фарғона задухӯрди ҳарбӣ байни ўзбекҳо ва туркҳои месхетӣ ба амал омад. Аз рӯи масъалаи муносибатҳои миллии инчунин дар Узгени Қазоқистон задухӯрд ба амал омад.

Бӯҳрони сиёсӣ. Дар мамлакат чандин тамоилҳои сиёсӣ барои аз ҳайати ИҶШС баромадан ба амал омаданд. Хусусан, аз охири солҳои 80-ум сар карда дар ҷумҳуриҳои назди Балтика ҳаракати аз ҳайати ИҶШС баромадан авҷ гирифт. Ба ин ҳаракат қувваҳои муҳолифин (опозитсионӣ) роҳбарӣ карда, аввал масъалаи ба забони модарӣ додани мақоми давлатӣ, тадбирҳои таъҷилии кам кардани шумораи касоне, ки барои истиқомат аз дигар ҷумҳуриҳо меоянд ва баръакс баланд бардоштани мақом ва мустақилии сохтори идорақунии маҳаллӣ нисбат ба ҳукумати умумиттифоқиро талаб мекарданд.

Маълум аст, ки тирамоҳи соли 1988 дар интиҳоботи шӯроҳои марказӣ ва маҳаллии ҷумҳуриҳои Латвия, Литва ва Эстония Фронти халқӣ ғалаба намуда, феврал нақшаи стратегияи худро оид ба пурра ба даст даровардани соҳибистиклолӣ ва барпо намудани давлатҳои мустақил пешниҳод намуданд.

Моҳи апрели соли 1989 якҷанд рӯз дар Тбилиси намоишҳо барпо гардиданд ва иштирокчиёнашон гузаронидани ислохотҳои демократӣ ва соҳибистиклол эълон намудани Гурҷистонро талаб намуданд. Шаҳрвандони Ҷумҳурии мухтори Абхазистон пешниҳод карданд, ки онҳо аз ҳайати Ҷумҳурии Гурҷистон мебароянд.

Бояд кайд намуд, ки баъзе чумхуриҳои иттифоқӣ барои омӯхтани таҷрибаи муборизаи Фронти халқии чумхуриҳои назди Балтика ва минтақаҳои Қафқоз намояндагони худро фиристода буданд.

Ҳамин тавр, моҳи ноябри соли 1988 аввалин шуда Шӯрои Олии ҶШС Эстония декларатсияро оид ба соҳибистиклолии давлатии худ тасдиқ намуд. Чунин ҳуҷҷатҳо инчунин дар Литва, Латвия, Озарбойҷон (соли 1989), Молдавия (соли 1990) қабул гардиданд. 19-уми январӣ соли 1990 Чумхурии мухтори Нахичеван соҳибистиклолии худро эълон кард.

Анҷумани якуми вакилони халқии РСФСР соли 1990 қарорро дар бораи соҳибистиклолии Россия қабул намуд. Аввалин президенти он Б.Н. Елцин ва ноиби он А.В. Рутской интихоб шуданд.

Сарвари чунбишҳо дар чумхуриҳои Иттиҳоди Шӯравӣ қувваҳои муттаҳидаи муҳолифин, ҳизб ва созмонҳои нави сиёсӣ – дар Украина «Рух», дар Литва «Саюдис», дар Тоҷикистон ҳизби демократӣ, наҳзати ислом, созмонҳои «Растохез» ва «Лаъли Бадахшон» буданд. Дар Тоҷикистон баъдтар ин ҳизбу созмонҳо муттаҳид шуда, ситоди «Наҷоти Ватан»-ро ташкил намуданд.

Соҳибистиклолӣ дар Тоҷикистон дорои хусусиятҳои хос буда, аз рӯи нақша ва барномаи мушаххас ба амал наомадааст. Баръакс, қадамҳои аввалин дар роҳи соҳибистиклолии чумхуриӣ бо хунрезӣ оғоз ёфтанд. 12-14-уми февралӣ соли 1990 дар шаҳри Душанбе бесарусомониҳо рух доданд, ки дар рафти онҳо шаҳрвандони бегуноҳ ҳалок гардиданд. Он вақт як гурӯҳи экстремистон овоза пахн намуданд, ки барои мардуми тоҷик хонаю ҷой намерасад, аммо роҳбарияти чумхуриӣ гӯё ба гурезаҳои армание, ки аз Боку омадаанд, хонаҳои навбунёди ш. Душанберо тақсим карда мевода бошад. Сарварони ошӯбгар намоиши бисёрҳазора (зиёда аз 30 ҳазор нафар)-ро ташкил дода, «Комитети халқӣ»-ро дар ҳайати 17 нафар таъсис намуда, талаб карданд, ки роҳбарони чумхуриӣ Қаҳҳор Маҳкамов, Ғоибназар Паллаев ва Иззатулло Ҳаёев ба истеъфо раванд. Дар рафти ин ошӯбҳо дуздӣ, ғоратгарӣ, оташ задани иморатҳо, гаравгонгарӣ, лату кӯби шаҳрвандон низ авҷ гирифтанд. Душманон хостанд вазъияти чумхуриро муташанниҷ созанд. Дар чунин шароити таърихӣ Тоҷикистон соҳибистиклол гардид.

24-уми августи соли 1990 Иҷлосияи дуюми Шӯрои Олии Чумхурии Тоҷикистон дар бораи соҳибистиклолии чумхуриӣ эълומия қабул намуд. Дар моддаи аввали эълумия омадааст, ки «Чумхурии Тоҷикистон давлати мустақили демократии ҳуқуқбунёд мебошад».

Ҳамин тавр, дар тамоми Давлати Шӯравӣ як чунбише ба амал омад, ки бо қатъият гузаронидани тағйироти ҷиддии сиёсиро дар ИҶШС талаб мекард. Бо ин мақсад моҳи декабри соли 1990 дар шаҳри Москва Анҷумани IV-уми вакилони халқии ИҶШС даъват карда шуд. Анҷуман тағйироти кулли дар ҷамъият бавучудода ва роҳи соҳибистиклолиро пеш гирифтани ҷумҳуриҳои иттифоқиро ба назар гирифта, қарори махсус «Оид ба концепсияи умумии аҳдномаи иттифоқӣ» ва тарзи қабули онро тасдиқ намуд. Дар ҳуҷҷат ба тариқи мушаххас роҳҳои азнавсозии иттифоқ муайян гардида буданд.

Мувофиқи қарори Анҷумани IV-ум дар мамлакат 17-уми марти соли 1991 райъпурсии умумии иттифоқӣ оид ба нигоҳ доштани Иттиҳоди Шӯравӣ гузаронида шуд. Бояд қайд кард, ки аз миқдори умумии иштирокчиёни райъпурсӣ 71,3 ҷисади онҳо барои нигоҳ доштани ИҶШС овоз доданд.

Бо мақсади ҳалли бӯҳрони сиёсӣ ва қатъиян муайян намудани ояндаи ИҶШС моҳҳои апрел – майи соли 1991 дар Ново-Огарево гуфтушуниди М.С. Горбачёв бо роҳбарони нӯҳ ҷумҳурии иттифоқӣ оид ба аҳдномаи нави давлатдорӣ барпо гардид. Ҳамаи иштирокчиёни гуфтушунид шакли давлатдорӣ тақмилёфтаи иттифоқро дастгирӣ намуда, лоиҳаи Иттифоқи Давлатҳои Соҳибистиклол (ИДС)-ро дастгирӣ намуданд. Иштирокчиёни гуфтушунид пешниҳод карданд, ки бояд конституцияи нав қабул гардида, дар асоси он давлатдорӣ навинро ташкил намуд ва ба сохтори интиҳобот тағйирот дохил карда шавад.

20-уми августи соли 1991 бояд аҳдномаи нав имзо гардида, дар матбуот ҷоп мешуд. Нашр ва муҳокимаи лоиҳаи аҳдномаи иттифоқӣ дар ҷомеа бӯҳрони сиёсиро пурқувват намуда, вазъиятро боз ҳам муташанниҷ намуд. Аз ин сабаб роҳбарони ҳаракати «Россияи демократӣ» таклиф намуданд, ки ҳоло аҳдномаи муваққатӣ танҳо ба муддати як сол имзо карда шавад. Чунин масъалагузорӣ норозигиро дар ҷомеа боз ҳам зиёдтар намуд ва чанд рӯз пештар аз имзои аҳдномаи иттифоқӣ муҳолифин кӯшиданд, ки сиёсати ислохотчигӣ бекор шуда, Давлати Шӯравиро аз барҳамхӯрӣ наҷот диҳанд.

19-уми августи соли 1991 Президенти ИҶШС М.С. Горбачёв гӯё бо сабаби бад шудани саломатиаш аз вазифааш озод карда шуд. Гуруҳи ходимони давлатӣ изҳор намуданд, ки дар мамлакат ба муддати 6 моҳ вазъияти ғавқулудда ҷорӣ карда шуда, намоиш ва корпартоиҳо маън карда шаванд.

Ҳамин тавр, ба воситаи матбуоти даврӣ ва радиою телевизион эълон карда шуд, ки дар мамлакат Комитети Фавқулоддаи Давлатӣ (ГКЧП) ташкил ёфтааст, ки муваққатан идоракунии давлатро ба зиммаи худ мегирад. Ба ҳайати Комитети Фавқулоддаи Давлатии ИҶШС шахсони зерин: ноиб-президент Г.И. Янаев, сарвазир В.С. Павлов, раиси КБД (КГБ) В.А. Крючков, вазири мудофиа Д.Т. Язов ва дигар ходимони сохтори давлатӣ дохил шуданд.

Дар изҳороти Комитети Фавқулоддаи Давлатӣ (КФД) қайд карда шуд, ки вазифаи аввалиндараҷа барҳам додани бӯҳрони сиёсӣ, иқтисодӣ, мӯътадил гардондани муносибатҳои миллӣ, хотима додани конфронтатсияи байни шаҳрвандон ва умуман бесарусомонӣ дар мамлакат мебошад. Бояд қайд кард, ки КФД вазифаи асосии худро дар барқарор намудани тартиботи то соли 1985 дар ИҶШС меид. Вале Комитети Фавқулоддаи Давлатӣ дер давом накард ва 22-юми августи соли 1991 ҳайати он ҳаёс карда шуд. Воқеаҳои 19-22-уми август чараёни барҳамхӯриро тезонданд ва заминаҳои амалии аз байн рафтани Иттиҳоди Шӯравиро ба миён оварданд.

Бояд қайд кард, ки рӯзҳои ташкилӣ ба барҳамхӯрии Комитети Фавқулоддаи Давлатӣ дар ҷумҳуриҳои иттифоқӣ воқеаҳои сиёсӣ рух доданд. Чунинчун, 20-уми август Эстония, 24-уми август Украина, 25-уми август Белоруссия ва то охири ҳамин моҳ Озарбойҷон, Ўзбекистон, Молдова, Қирғизистон соҳибистиклолии худро эълон намуданд. Ин чунин маъно дошт, ки амалан ИҶШС аз байн рафт ва онро аз ҷиҳати ҳуқуқӣ қонунӣ гардонидан лозим буд.

Воқеаҳои моҳи августи соли 1991 дар мамлакат бесарусомониҳоро пурқувват намуда, раванди барҳамхӯрии ИҶШС-ро тезониданд.

8-уми декабри соли 1991 дар Беловежск (наздикии Брест) сарварони Россия Б.Н. Елтсин, Белоруссия С.С. Шушкевич ва Украина Л.М. Кравчук чамъ омада, дар бораи таъсиси Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил созишнома имзо карданд. Дар Созишнома омадааст, ки ИҶШС ҳамчун субъекти байналмилалӣ барҳам хӯрд.

18-уми декабри соли 1991 намояндагони ҷумҳуриҳои дар Шӯрои Олии ИҶШС изҳорот қабул намуданд, ки созишномаи Россия, Белоруссия ва Украина дар хусуси ташкил намудани Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил (ИДМ) ба инобат гирифта шавад. 21-уми декабри соли 1991 дар шарҳи Алма-Ато сарони ёздаҳ ҷумҳури чамъ омада, Созишномаи Беловежскро дастгирӣ

намуданд ва қарор карданд, ки бо ташкил ёфтани Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил ИҚШС фаъолияти худро қатъ мегардонад.

25-уми декабр Президенти ИҚШС М.С. Горбачёв ба воситаи телевизиони марказӣ баромад карда, изҳор намуд, ки бо ташкил ёфтани Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил ӯ аз вазифаи Президенти ИҚШС даст мекашад.

Ҳамин тавр, ба ивази ИҚШС Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил (ИДМ) ташкил гардид, ки ба ҳайати он Россия, Белоруссия, Украина, Арманистон, Гурҷистон, Молдавия, Озарбойҷон, Туркменистон, Ўзбекистон, Тоҷикистон, Қазоқистон, Қирғизистон дохил шуданд. ИДМ дар инкишофи муносибатҳои иқтисодӣ ва сиёсӣ фарҳангии ҷумҳуриҳои соҳибистиклол саҳми худро бояд гузорад.

Он «бозсозие», ки аз ҷониби роҳбарони ҳизбию давлатии ИҚШС бо умеди ба амал баровардани дигаргуниҳои демократӣ дар ҷамъият бояд гузаронида мешуд, ба итмом расид. Натиҷаи он пошхӯрии давлати сермиллати бузург ва аз байн рафтани Давлати Шӯравӣ гардид.

2. ШАРОИТИ ТАЪРИХИИ ТАШКИЛЁБИИ ҶУМҲУРИИ СОҲИБИСТИКЛОЛИ ТОҶИКИСТОН

Иттиҳоди Шӯравӣ барҳам хӯрд ва ҷумҳуриҳои он истиклолиятро ба даст гирифтанд. Тоҷикистон то ташкил ёбии ҷумҳурии соҳибистиклол дорои заминаи мустаҳкамӣ иқтисодӣ, илмӣ ва фарҳангӣ буд. Вазъи моддӣ ва маънавии шаҳрвандон низ хуб буд. Аҳолии ҷумҳурӣ босавод ва кишвар дар ҳамаи соҳаҳои илму фарҳанг олимони забардаст, духтурону муҳандисони соҳибтаҷриба дошт. Захираҳои фаровони табиӣ, тараққиёти соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ, аз ҷумла, пахтакорӣ, соҳаҳои гуногуни саноат барои боз ҳам беҳтар намудани неқӯаҳволии халқ заминаи хуб ба шумор мерафтанд. Вале бо пош хӯрдани ИҚШС робитаҳои иқтисодӣ, фарҳангии байни ҷумҳуриҳо, аз он ҷумла, Тоҷикистон бо маркази қанда шуд, вазъи иқтисодии мардуми яқбора паст шуд. Хусусан, дар ҷумҳурӣ маводи мавриди ниёзи мардум рӯз то рӯз кам шуда, бо сабаби аз қор мондани корхонаҳои хурду калони саноатӣ сафи бекорон афзуд ва торафт хӯроқворӣ ва молҳои саноатӣ кимат гардиданд. Дар мамлакат раванди ғайридавлатӣ гардондани боигарии халқ ба тариқи стихиявӣ ба амал омада, дорои камбудии ҷиддӣ буд. Роҳбарияти ҷумҳурӣ низ нисбат ба сарвати халқ безътиноӣ зоҳир намуда, молу мулки объектҳои калони саноатиро ҳифз накарданд, дар натиҷа онҳоро меҳдиданд, гурӯҳҳои алоҳида дастгоҳҳо, мошинаҳоро мешикастанд ва оташ мезанданд.

Сониян, ҳаёти сиёсӣ ва маънавии ҷумҳурӣ низ хеле мута-
шанниҷ гардид. Пеш аз ҳама мубориза барои ҳокимият, мансаб,
ки дар байни ҳизбу созмонҳо ва шахсиятҳои алоҳида ҳанӯз аз
замони бозеозӣ оғоз ёфта буд, баъд аз воқеаҳои нохуши моҳи
феврари соли 1990 хеле тезу тунд гардид. Аз як тараф, байни собиқ
ҳизби ҳукмронии коммунистӣ ва аз тарафи дигар, қувваҳои мутта-
ҳидаи майлони рост – Ҳизби демократии Тоҷикистон, ҳаракати
халқии «Растохез», Ҳизби наҳзати ислом, созмони «Лаъли Бадах-
шон» ва Қозиеҳои ҷумҳурӣ то рафт мубориза авҷ гирифта, раванди
бо роҳи осоишта демократикунонии мамлакат аз байн мерафт.

Ташкил ёфтани гурӯҳҳо ва маҳфилҳои сиёсии сершумор дар
пойтахт ва ноҳияҳо вазъияти ҷамъиятию сиёсии ҷумҳуриро боз
хам мураккаб мегардонид. Дар ибтидо, хусусан, клуби сиёсии
«Рӯ ба рӯ», маҳфилҳо ва созмонҳои «Растохез», «Дирафши
Ковиён», «Ошкоро», «Эҳёи Хучанд», «Бохтар», «Сугдиён»,
«Пайванд», «Куруши Кабир», «Зарафшон», «Ҳисори Шодмон»,
«Меҳри Хатлон» ва ғайраҳо хеле фаъол буданд. Мутаассифона,
созмону маҳфилҳо таҷрибаи кофии бурдани муборизаи сиёсиро
надоштанд. Сатҳи маданияти сиёсии шахрвандон, ки дар шароити
сохтори якҳизбӣ ташаккул ёфта буд, паст буд. Бинобар ин дар
аввал, хусусан наели наврас, роҳҳои муборизаи сиёсиро дуруст
нафаҳмида, ба корҳои ношоам даст заданд.

Бӯҳрони сиёсӣ, хусусан, бо ташкил ёфтани ду майдон –
«Шаҳидон» ва «Озодӣ», дар пойтахти ҷумҳурӣ шаҳри Душанбе
тезутунд гардид. Ба воситаи баландгӯякҳо шиорҳои
зиддикоммунистӣ баланд садо медоданд, талаби ба истеъфо
рафтани аввалин Президенти ҷумҳурӣ Қаҳҳор Маҳкамов ҷиддӣ
гузошта мешуд.

Қаҳҳор Маҳкамов 16-уми апрели соли 1932 дар шаҳри
Хучанд дар оилаи коргар таваллуд шудааст. Маълумоти
техникӣ дошта, омӯзишгоҳи индустриалии Душанбе (соли 1950)
ва Донишқадаи кӯҳии шаҳри Ленинград (соли 1953) хатм
намуда, устои смена ва муҳандиси шахтаи Шӯроб шуда кор
кардааст. Аз соли 1963 то соли 1982 аввал вазифаи раиси
Госплан ва сипас ҷонишини раиси Шӯрои Вазирони ҶШС
Тоҷикистонро ба ўҳда дошт.

Қаҳҳор Маҳкамов котиби якуми КМ Ҳизби коммунистии
Тоҷикистон буд. Ва дар маҷлиси Шӯрои Олӣ 29-уми ноябри соли
1990 аввалин Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон интиҳоб гардид.
Қувваҳои сиёсии муҳолифин ба мақоми Президенти Ҷумҳурии

Тоҷикистон интихоб шудани Қаҳҳор Маҳкамовро напазируфта, хусусан ноустувории авзои ИҚШС-ро истифода бурда, барои нотинҷ кардани ҷомеа ва ба даст даровардани ҳокимият шадидан мубориза бурданд.

Бо мақсади руҳ надодани хунрезӣ Қ. Маҳкамов ба истеъфода рафт ва Қадриддин Аслонов вазифаи иҷроқунандаи президентро ба ӯҳда гирифт ва фармонро оид ба манъ намудани фаъолияти Ҳизби коммунистӣ интишор намуд. Дар ҳамин вақт раиси Комитроияи шаҳри Душанбе М. Икромов зери фишори қувваҳои рост фармонро дар хусуси қандани пайкараи В.И. Ленин – асосгузори Давлати Шӯравӣ ва Ҳизби коммунистӣ – дар митинги серодам хонда дод. Чунин муносибат ва кирдор вазъиятро дар пойтахт ва ҷумҳурӣ боз ҳам мураккаб гардонид.

Бояд қайд кард, ки дар муташанниҷ гардидани вазъияти сиёсии ҷумҳурӣ хориҷиён низ саҳм гузоштанд. Масалан, бе тақлифи расмӣ мири шаҳри Санкт-Петербург Анатолий Собчак ва академики соҳаи физикаи ядрои Евгений Велихов 6 – 9-уми октябри соли 1991 ба Душанбе омада, ба ҷои ором кардани вазъият, баръакс, гирифта партофтани пайкараи Ленинро дастгирӣ намуданд. Даҳолати маънавӣ ва моддӣ ба Тоҷикистон аз Афғонистон ва Эрон низ мерасид.

Хушбахтона, қулли мардуми тоҷик шароити таърихӣ фароҳамомадаро дастгирӣ карда якдилона пешниҳод намуданд, ки Ҷумҳурии Сохибистиклоли Тоҷикистон барпо карда шавад. Ҳақиқат ғалаба намуд, роҳ баҳри эҳё кушода шуд, орзуи бисёрасраи халқи тоҷик тантана намуд.

Иҷлосияи ғайринавбатии Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (даъвати дувоздаҳум) «Дар бораи эълон шудани истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» қарор қабул намуда, рӯзи 9-уми сентябр соли 1991-ро чун санаи Истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон эълон намуд.

Ҳамин тавр, дар шароити вазнини таърихӣ, новобаста аз мушкилиҳои ҳаёти иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, алалхусус, рақобати мансабхоҳон ва ташкил ёфтани ҷамъияту созмонҳои мухталиф, халқи тоҷик соҳиби ҷумҳурии сохибистиклоли худ гардид. Ин воқеа дорой аҳамияти оламшумули таърихӣ мебошад. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон барҳақ қайд мекунад, ки «Орзуи ба даст овардани мустақилияти миллӣ амалӣ гашт. Ва дар асл чунин осон ба даст омадани озодӣ ва истиқлолро касе ҳам тасаввур надошт. Ин истиқлолият ҳадаи бебаҳои таърих буда, устувору пойдор нигоҳ дошта тавонистани он масъулияти таърихӣ наслҳои имрӯза мебошад».

3. ИЧЛОСИЯИ ТАЪРИХИИ ТАҚДИРСОЗ

Чумхурии соҳибистиклоли Тоҷикистон дар шароити ниҳоят мураккаби таърихӣ ташкил ёфта, давраи нави тақомули худро оғоз намуд. Вале дар чунин давраи ҳассос қувваҳои гуногуни сиёсӣ роҳҳои ғайриконститусиониро пеш гирифтанд ва гирдиҳамоии шадидро давом дода, соҳибистиклолии чумхуриро зери хавфу хатар гузоштанд.

Ба вазифаи раиси Шӯрои Олӣ Раҳмон Набиев интихоб шуд ва баҳри аз байн нарафтани чумхурии соҳибистиклол роҳи мусолиҳаро пеш гирифта бошад ҳам, гирдиҳамоиҳои ғайриқонунӣ авзои мамлакатро то рафт ноором мегардонданд. Вазъият чунон мураккаб гардид, ки Р. Набиев мачбур шуд дар арафаи интиҳоботи президентӣ ваколатҳояшро чун раиси Шӯрои Олӣ боздорад. Ва ниҳоят 24-уми ноябри соли 1991 ба таври умумихалқӣ Р. Набиев Президенти Чумхурии Тоҷикистон интихоб шуд.¹ Аммо дар чумхурӣ, хусусан дар сохтори болоӣ, дар парлумон ва ҳукумат се гурӯҳи гуногун ташаккул ёфта буданд. **Гурӯҳи аввал** – онҳое, ки адои вазифа доштанд, **гурӯҳи дуюм** – ашхосе, ки бо тақия ба дастгирии қувваҳои беруна самаранок истифода бурдани тарзи зӯрвариро мекарданд; **гурӯҳи сеюм** – онҳое, ки мавқеи бетарафиро пеш гирифта, интизори ғолиб гаштани қувваҳои муҳолиф буданд ва мехостанд бо ин роҳ соҳиби мансаб гарданд.

Гурӯҳҳои ғайриконститусионии ба чумхурии соҳибистиклол хатаринок истеъфои шахсони олимақоми кишварро тақозо мекарданд. Дар як давраи кӯтоҳ дар Тоҷикистон раисони Шӯрои Олӣ, аз ҷумла, Қ. Аслонов, С. Кенчаев, А. Исқандаров аз вазифаашон сабукдӯш карда шуданд. Ва оқибат нерӯҳои опозитсионӣ барои пеш бурдани фаъолияти Президенти чумхурӣ

¹Набиев Раҳмон 5-уми октябри соли 1930 дар деҳаи Шайхбурҳони ноҳияи Хучанд дар оилаи деҳқон таваллуд шудааст. Соли 1949 Омӯзишгоҳи хоҷагии қишлоқи шаҳри Хучанд ва соли 1954 Донишқадаи ирригатсия ва механизатсияи кишоварзии шаҳри Тошкентро хатм намудааст. Фаъолияти меҳнатнаш аз ҳисобчии колхоз оғоз ёфта, сипас дар вазифаҳои гуногуни ҳизбӣ ва шӯравӣ кор кардааст. Солҳои 1973-1982 Раҳмон Набиев раиси Шӯрои Вазирони ҶШС Тоҷикистон ва аз соли 1982 то соли 1990 дар вазифаи котиби якуми КМ ҲК Тоҷикистон кор карда, дар ободу зебо гардидани чумхуриамон саҳм гузоштааст. Пас аз пош хӯрдани ИҶШС ва соҳибистиклол шудани Тоҷикистон Р. Набиев раиси Шӯрои Олӣ ва 24-уми ноябри соли 1991 бо роҳи райъпурсии умумихалқӣ Президенти Чумхурии Тоҷикистон интихоб шуда буд.

Р. Набиев халал расонданд. Дар ин давра ҳатто баъзе ташкилотҳои кудратӣ низ мақоми бетарафиро ишғол намуданд.

Ҳамин тавр, бо роҳи гайриконститусионӣ моҳи майи соли 1992 зери фишори саҳти муҳолифин Ҳукумати Мӯросои Миллӣ ташкил ёфт. Мутаассифона, ин ҳукумат аз ӯҳдаи вазифааш набаромад ва дар мамлакат ҷанги шаҳрвандӣ сар шуд.

Мардуми бегуноҳи ҷумҳурӣ бо қатъият талаб мекарданд, ки ин вазъияти тоқатнофарсо зудтар барҳам дода шавад. Дар ҷунин шароити мураккаб, ки суҳан дар бораи будан ва ё аз байн рафтани Ҷумҳурии соҳибистиклоли Тоҷикистон мерафт, даъват намудани Иҷлосияи XVI-уми Шӯрои Олӣ (даъвати дувоздахум) ва аз вартаи бӯҳрони сиёсӣ баровардани мамлакат вазифаи аввалиндараҷа гардид.

Дар ҷунин вазъияти ҳассос кори Иҷлосияи XVI-уми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (даъвати дувоздахум) аз 16-уми ноябр то 2-юми декабри соли 1992 дар қасри фарҳангии Арбоби хоҷагии ба номи Саидхӯча Ҷунонхӯчаевӣ Хуҷанди бостонӣ даъват карда шуд. Аз 230 нафар вакилони халқ 193 нафарашон дар кори иҷлосия иштирок намуданд.

Рӯзномаи иҷлосия 23 масъала, аз ҷумла, муроҷиати Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба кишварҳои узви Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил; дар бораи тартиби ба ҷои истиқомати муқимиашон баргаштани гурезаҳо; дар бораи Нишон ва Парчами давлатии Тоҷикистон; дар бораи интихоби раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон; дар бораи авфи умумӣ; дар бораи аз муҳосираи иқтисодӣ раҳо додани минтақаҳои ҷудогонаи ҷумҳурӣ; дар бораи ба эътидол овардани вазъияти ҷамъиятию сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва гайраҳоро дар бар гирифта, аз рӯи онҳо қарорҳои дахлдор қабул гардиданд.

19-уми ноябри соли 1992 иҷлосия Акбаршо Искандаровро аз вазифаи раиси Шӯрои Олӣ озод кард ва Эмомалӣ Раҳмон бо овоздиҳии пинҳонӣ раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон интихоб гардид. Иҷлосия инҷунин Ҳукумати нави Тоҷикистонро ташкил дод.

Эмомалӣ Раҳмон дар давраи басо мушқил, ки дар ҷумҳурӣ ҷанги бародаркушӣ ба амал омада буд, тавонист тамоми қувваҳои пешқадами сулҳпарварро дар атрофи худ муттаҳид намояд. Ӯ бо суҳанони барномавии худ дар назди депутатҳо баромад намуда, қасам ёд кард, ки тамоми қувваи худро ва агар лозим шавад, ҷони худро фидо менамояд, то ки дар Тоҷикистон

сулҳ ва оромӣ барқарор гардад. Зодаи Хатлонзамини бостонӣ, деҳқони асил ва марди бузург дар чунин вазъияти муракқаб ба сари қудрат омад ва ба ваъдааш вафо кард.

Дар Хучанди бостонӣ вакилони мардумӣ дар Иҷлосияи XVI-ум барои тақдирӣ минбаъдаи Тоҷикистон, ба охир расидани ҷанги бародаркуш, ба даст овардани сулҳ ва ҳамдигарфаҳмӣ, барпо намудани ҳукумати конститусионӣ кӯшишҳои зиёд намуданд.

25-уми ноябри соли 1992 роҳбари Фронти халқӣ С. Сафаров ва намояндаи муҳолифин Ҷ. Бӯйдоқов дар иҷлосия баромад карданд. Эмомалӣ Раҳмон роҳбарони гурӯҳҳои силоҳбадастрро даъват намуд, ки ҷанги бародаркушро бас кунанд ва Ватанро аз вартаи ҳалокат нигоҳ доранд.

Пас аз ба охир расидани иҷлосияи Ҳукумати нави Тоҷикистон кори худро дар Душанбе сар кард. 12-уми декабри соли 1992 Ҳукумати Тоҷикистон ба шаҳрвандон муроҷиат намуда, нақшаи асосии сохтмони ҷомеаи демократиро муайян кард.

Иҷлосияи XVI-уми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти бузурги таърихӣ дошт. Вай барои таҳкими ҳокимияти давлатӣ, ташаккули истиклолияти мамлакат, ваҳдати миллии замина гузошта, дар кишвар ба раванди бунёдкорӣ оғоз бахшид ва симои сиёсии Тоҷикистонро дар арсаи байналмилалӣ муаррифӣ намуд. Орзуи халқи тоҷик оид ба барпо намудани Ҷумҳурии соҳибистиклоли Тоҷикистон ҷомеаи амал пӯшид ва аз соли 1992 Тоҷикистон ба узвияти Созмони Миллали Муттаҳид қабул гардид ва зиёда аз сад мамлакати ҷаҳон истиклолияти онро эътироф карданд.

БОБИ 13. ЧАНГИ ШАҲРВАНДӢ. СУЛҲ ВА ВАҲДАТ ДАР САРЗАМИНИ ТОЧИКОН¹

1. САБАБҲО ВА ЧАРАӢНИ ЧАНГИ ШАҲРВАНДӢ

Заминаҳои чанги шаҳрвандӣ. Воқеаҳои фоҷиавии аввали солҳои 90-уми ҷумҳури ҳамчун саҳифаи сиёҳ ба таърихи халқи тоҷик дохил гардиданд. Ин воқеаҳо дар матбуоти даврӣ, китобу мақолаҳо бо номҳои «чанги бародаркуш», «чанги шаҳрвандӣ», «чанги минтақавӣ», «чанги худкушӣ» ва ғайраҳо баён ёфтаанд.

Чанги бавуқӯюмада сабабҳои объективӣ ва субъективии худро дошт. Аввалан, дар рафти бозсозӣ чӣ дар миқёси Иттифок ва чӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон мушкилиҳои иқтисодӣ ба амал омаданд. Аз қор мондани баъзе қорхонаҳо, ба фурӯш нарафтани маҳсулот, сари вақт нагирифтани маош, зиёд шудани миқдори бекорон торафт норозигиро дар минтақа бештар мекарданд. Сониян, дар ибтидои солҳои 90-ум норозигии иҷтимоӣ шиддат гирифта, мардуми баъзе ноҳияҳо аз хӯрок, либос, пойафзол мӯҳтоҷӣ мекашиданд. Тоҷикистон аз ҷиҳати афзоиши аҳоли дар ҷои аввал меистод, вале ба таъминот ва хизматрасонии маишӣ, тиббӣ, алаҳқусус нисбат ба кӯдакон дар деҳот, диққати зиёд дода намешуд. Сол то сол ғавти кӯдакон меафзуд.

Ноҳамвории тараққиёт, сӯйиистеъмом аз вазифа ва вайрон кардани қонуният дар маҳалҳо, инкишофи ришвахӯрӣ, дуздӣ низ норозигии халқро бештар мекарданд. Ҳамин тавр, заминаҳои воқеаҳои фоҷиавӣ пухта расиданд ва ба сар задани он шӯълае лозим буду халос.

Ба назари мо, омилҳои асосии руҳ додани чанги шаҳрвандӣ инҳоянд:

1 Муфассал нигаред: Аҳдномаи ризояти ҷомеаи Тоҷикистон. – Душанбе, 2000; Белов Е.В. Исторический опыт переговорного процесса по урегулированию межтаджикского конфликта (1993-1997гг.). – Душанбе, 1999; Раҳмонов Э.Ш. Ваҳдати миллӣ – мароми мост. – Душанбе: Ирфон, 1997; Ризояти ҷомеа – мароми мост. – Душанбе, 1997; Саъдиев Ш. Таджикистан: путь к миру и согласию. – Душанбе, 2002; Саид Абдуллоҳи Нурӣ. Оштинома. – Душанбе: Нодир, 2001; Таҷрибаи таърихии сулҳи Тоҷикистон. – Душанбе, 2001; Усмонов И. Сулҳнома. – Душанбе: Матбуот, 2001; Ҳаракати ваҳдати миллӣ ва эҳёи Тоҷикистон. – Душанбе, 1997; Ваҳдат. Давлат. Президент. Чашнномаи Имоми Аъзам, назария ва амалияи ваҳдати миллӣ. Ҷ. 9. – Душанбе, 2009; Достони ваҳдати миллат. – Хучанд: Ношир, 2009; Шарипов А., Фаттоев С. Эмомалӣ Раҳмон – поягузори сулҳ ва ваҳдати миллӣ. – Душанбе: Деваштич, 2006.

Якум, таъсири бӯҳрони сиёсие, ки дар мамлакат ба амал омада буд. Хусусан, пас аз пароканда шудани сохтори ҷаҳонии сотсиалистӣ таҳдиди барҳам хӯрдани давлати ягонаи ИҶШС рӯз то рӯз зиёд гардид, дар маҳалҳо тамоили соҳибистиклолии ҷумҳуриҳои иттифоқӣ шиддат ёфт.

Ба сар задани ҷанги шаҳрвандӣ инчунин омилҳои зерин мусоидат намуданд: бӯҳрон дар Ҳизби коммунистӣ ва аз сари қудрат рафтани он; ба амал омадани сохтори бисёрҳизбӣ дар ҷумҳурӣ, риоя накардан ба тартиботи ҷамъиятӣ ва поймол кардани қонунҳо; пош хӯрдани ИҶШС ва фалаҷ гардидани қорҳои идеологии Ҳизби коммунистӣ, паст рафтани сатҳи маданияти сиёсии шаҳрвандон.

Дуюм, сохтори тоталитарии бюрократии коммунистӣ, ки дар рафти бозсозии мамлакат пурра ташаккул ёфта буд, ба тараққиёти баробарии минтақаҳои гуногуни ҷумҳурӣ мусоидат накард. Хусусан минтақаҳои кӯҳистон нисбат ба водӣ аз ҷиҳати тараққиёти иқтисодӣ хеле қафо монданд. Ҳукумати умумииттифоқӣ дар навбати худ дар соҳаҳои иқтисодиёту иҷтимоӣ, фарҳангу маданият ба ҷумҳуриҳои иттифоқӣ нобаробар кӯмак мерасонд. Дар натиҷа нақшаҳои панҷсолаҳои охири Ҷумҳурии Тоҷикистон иҷро нагардида, соҳтмони иншоотҳои калон аз қабилҳои Нерӯгоҳи барқи обии Роғун ва ғайраҳо нотамо монда, дар рафти ҷанги шаҳрвандӣ талаву тороч гардиданд.

Дар Тоҷикистон 70 ҷисади аҳолиро ҷавонон ташкил мебуданд. Аксарияти мардум дар деҳот истиқомат мекарданд ва мутаассифона, бо касбу ҳунар ва ҷои қор таъмин набуданд. Ҷунин вазъият норозигии шаҳрвандонро зиёд намуд ва ҳизбу созмонҳои оппозитсионӣ барои татбиқи намулдани мақсадҳои хеш кӯшиш мекарданд, ки ин ҳолатро истифода баранд.

Сеюм, дар баробари омилҳои объективӣ маъқеъ ва мақоми омилҳои субъективӣ дар руҳ додани ҷанги шаҳрвандӣ ҷои муайянро ишғол мекарданд. Дар идоракунии давлатӣ низ камбудии ҷиддӣ мушоҳида шуда, дар сохтори номенклатураи ҳизбӣ хатоҳои ҷиддӣ, аз ҷумла, нодурустии ҷобачогузориҳои кадрҳои роҳбарикунанда дида мешуд ва ба вазифаҳои муҳими давлатӣ таъйин шудани шахсони камлаёқат ва хусусан, ҳешу таборҷигӣ, маҳалгароӣ ҷой дошт.

Дар раванди демократикунони ҷамъият, ошқорбаёнӣ аҳзоби нави сиёсӣ, аз ҷумла, демократҳо ва исломиён ба майдон омаданд ва аз норозигии бавуқӯъомада истифода бурда, меҳостанд барномаҳои худро татбиқи намоянд. Пӯшида нест, ки

ба ин кор як гурӯҳ қувваҳои хориҷӣ ҳам даст зада, дар ба амал омадан ва авҷи ҷанги шаҳрвандӣ ҳиссаи худро гузоштанд.

Баъд аз воқеаҳои моҳи феввали соли 1990 Ҳизби наҳзати ислом аз пинҳонкорӣ баромада, мунтазам дар якҷоягӣ бо дигар аҳзоби демократӣ байни шаҳрвандон кори сиёсиро пеш гирифт. Он аз 26-уми март то 17-уми майи соли 1992 митинги ҷавқулоддаро дар майдони «Шаҳидон» ташкил намуд, ки дар зери ширҳои сиёсии зидди ҳукумат ва дастгирии дини ислом мегузашт. Муборизон бо митинг маҳдуд нашуда, аъзоёни ҳукумат ва порлумонро гаравгон гирифтанд. Дар ҷавоб моҳи майи соли 1992 дар майдони «Озодӣ» митинг барпо гардид, ки мавқеи ҳокимияти конститусиониро дастгирӣ намуда, Президенти ҷумҳуриро дастгирӣ мекард. Дар натиҷа дар рафти авҷи муқовиматҳо аввалин кушторҳо ба амал омаданд.

Бозсозӣ барои ба амал омадани сохтори бисёрҳизбӣ шароити хуб муҳайё намуд. Дар як муддати кӯтоҳ дар шаҳру ноҳияҳои Тоҷикистон созмонҳо, клубҳо ва ҳаракатҳои гуногун: «Ваҳдат» дар Конибодом, Истаравшан (Ўротеппа), «Ошкоро» дар Кӯлоб, «Маърифат» дар Душанбе, ҳаракати «Растохез», клуби «Рӯ ба рӯ» ва ғайраҳо ташкил ёфтанд.

12-уми декабри соли 1990 аз тарафи Шӯрои Олии ҶШС Тоҷикистон «Дар бораи Иттиҳодияҳои ҷамъиятии ҶШС Тоҷикистон» қарор қабул гардид ва он барои бо роҳи ошкоро амал намудани ҳизбу созмонҳо замина муҳайё кард. Дар натиҷа дахҳо ҳизбу созмонҳо ошкоро ба фаъолият оғоз намуданд. Ҳизбу созмонҳои нав дар вазъияте ташкил ёфтанд, ки дар ҷомеа тезутундшавии ҳаёти иқтисодиву иҷтимоӣ ва сиёсӣ ба амал омада буд ва бештари онҳо натавонианд сиёсати дурусти созандагиро пеш гиранд. Ҳарчанд барнома ва оинномаи ҳизбу ҳаракатҳо ҳадафҳои неқ доштанд, дар ташаккули ҷомеаи демократӣ саҳми худро гузошта натавонианд. Баръакс, як қисми онҳо роҳи ғайриконститусиониро пеша гирифта, бо роҳи зӯрӣ ҳокимиятро ба даст гирифтанд мехостанд.

Бо мақсади ҷорӣ намудани ин ҳадаф коалитсияи якҷояи Ҳизби демократии Тоҷикистон, Ҳизби наҳзати исломи, созмони «Лаъли Бадахшон» ва Қозии ҷумҳурӣ ситоди «Наҷоти Ватан»-ро ташкил дода, вазъиятро дар пойтахт муташанниҷ ва заминаҳои ҷанги шаҳрвандиро ба амал оварданд.

Бар хилофи амалиёти табаддулотчиён дар шаҳри Душанбе, дар вилоятҳои Кӯлобу Қўргонтеппа, водии Ҳисор ва вилояти Ленинобод баҳри мудофияи сохти конститусионӣ ҳаракати

мардумӣ таъсис доданд. Дар сарғахи ин ҳаракат Сангак Сафаров, Сафаралӣ Кенчаев, Рустам Абдурахимов, Лангарӣ Лангариев, Файзалӣ Саидов ва дигар кумондонҳо меистоданд. Ҷабҳа намояндагони миллатҳои гуногуни ҷумҳурӣ: тоҷикон, ўзбекон, русҳо ва ғайраҳо дар бар мегирифт.

Хусусан, вақте ки 25-уми март соли 1992 дар ҷаласаи Раёсати Шӯрои Олии ҷумҳурӣ фаъолияти вазири умури дохила М. Навҷувонов муҳокима гардида ва пешниҳод шуд, ки ў аз кор сабукдӯш гардад, қувваҳои муҳолифин ба ин қарор эътироз карданд. Онҳо 26-уми март соли 1992 дар майдони «Шаҳидон» гирдиҳамоӣ ташкил намуданд, ки қариб 50 рӯз давом кард. Дар рафти гирдиҳамоӣ силоҳдорони муҳолифин аввал депутатҳои Шӯрои Олӣ, аъзои ҳукуматро гаравгон гирифта, сипас студияи телевизион, вокзали роҳи оҳан, майдони ҳавой ва дигар идораҳои давлатиро зерӣ тасарруфи худ гирифтанд.

Қумондони гвардияи Президенти ҷумҳурӣ генерал Б. Раҳмонов низ бо лавозимоти калони оташфишонӣ ба тарафи муҳолифин гузашт. Вазорати умури дохила бетарафии худро эълон карда бошад ҳам, амалан оппозитсияро дастгирӣ мекард. Бо таҳдиди қувваҳои муҳолифин раиси порлумон Сафаралӣ Кенчаев аз вазифааш сабукдӯш карда шуда ва ба ҷояш Акбаршо Искандаров интиҳоб гардид.

Қайд кардан ҷои аст, ки дар ҳайати ҳукумати навтаъсисёфтаи «Мусолиҳаи миллӣ» ҷойҳои асосиро қувваҳои оппозитсионӣ ташкил медоданд. Моҳи майи соли 1992 оппозитсия амалан табаддулоти давлатӣ карда, дар пойтахти ҷумҳурӣ идораҳои калонро ба зерӣ тасарруфи худ гирифт. Президенти ҷумҳурӣ Раҳмон Набиев аз тарафи муҳолифин гаравгон гирифта шуда, амалан вазифаи худро иҷро карда наметавонист.

Рафти амалиётҳои ҷангӣ. Дар Тоҷикистони соҳибистиқлол аз моҳи майи соли 1992-юм сар карда задухӯрди байни ду қувваи бо ҳам зид оғоз ёфт ва аз рӯзҳои аввали ҷанг ҳазорҳо ҳонаҳои истиқоматӣ, корхонаҳо сӯхта, валангор гаштанд, гаравгонгирӣ ва қатли шаҳрвандон торафт авҷ гирифт. Ин давраи амалан оғоз ёфтани ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон буд. Амалиёти ҳарбӣ на танҳо дар пойтахти ҷумҳурӣ, балки инчунин дар вилояти Қўрғонтеппа (июни соли 1992) ва водии Ҳисор бо задухӯрди ду қувваи бо ҳам муқобил рӯз то рӯз авҷ мегирифт.

Ҳамин тавр, зиддияти думоҳаи майдонҳои «Шаҳидон» ва «Озодӣ» ба ҷанги ошкорои бародаркушӣ табдил ёфт. Мутаассифона, роҳи осоиштаи ҳалли муаммоҳо қатъ гардид ва бо

сабабҳои объективӣ ва субъективӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷанги шаҳрвандӣ кашида шуд. Иғвоҳои сиёсӣ ба он оварда расонданд, ки дар байни шаҳрвандон задухӯрд ба амал омада, одамони бегуноҳ кушта шуданд. Ҳазорон шаҳрвандони ҷумҳурӣ ҷои истиқомати худро тарк намуда, ба давлатҳои Афғонистон, Ўзбекистон, Туркменистон, Россия ва дигар кишварҳои хориҷӣ фирор карданд. Кас бовар намекунад, ки халқи тоҷики дорои фарҳанги бойи қадимадошта ба худкушӣ роҳ дода бошад. Ҷанг ба ҷомеа аз ҷиҳати маънавӣ ва моддӣ зарари калон расонда, талафоти хеле калони инсониро ба вуҷуд овард.

Ҷабҳаи халқии Тоҷикистон дар якҷоягӣ бо сарбозони Вазорати умури дохилӣ ва Кумитаи амнияти кишвар 10-уми декабри соли 1992 пойтахти ҷумҳурӣ-шаҳри Душанберо зери назорат гирифтанд. Хусусан, баъд аз иҷлосияи XVI-уми Шӯрои Олии Тоҷикистон, ки дар шаҳри Хучанд шуда гузашт, ҷумҳурӣ роҳи ҳаёти осоиштаро пеш гирифт.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ба вартаи ҷанг гирифтгардид. Акнун сарвари сиёсии қордон ва қорозмудае лозим буд, ки барои барқарор кардани сохти конститусионӣ роҳбарии ин муборизаро ба ӯҳда гирад. Чунин сарвар, ки вазъи сиёсӣ ва низомиро бояд идора карда, масъулияти таърихро ба ӯҳда мегирифт, ба таври демократӣ ва қонунӣ дар иҷлосияи XVI-уми Шӯрои Олиӣ дар шаҳри Хучанд интиҳоб гардид ва барои аз бӯҳрони амиқӣ сиёсӣ низомӣ баровардани Тоҷикистон ва рафъи хатари аз байн рафтани давлати миллии тоҷикон нақши бузурги таърихӣ бозид.

2. БА ИТМОМ РАСИДАНИ ҶАНГ

Охириҳои моҳи октябри соли 1992 Ҷабҳаи халқӣ тавонист ташаббуси стратегияи ҳарбиро ба даст гирад. 4-уми ноябри соли 1992 роҳи оҳан, ки ба воситаи он Душанбе ва умуман Тоҷикистони марказӣ-ҷанубӣ бо дигар ҷумҳуриҳо ва ноҳияҳои шимолӣ мамлакат мепайваст, тарқонда шуд. Ба ҷумҳурӣ, хусусан ба пойтахти он, бесарусомониҳои иқтисодӣ ва гуруснагӣ таҳдид мекарданд. Дар чунин вазъият ҳукумати вақт таҳти сарвари А.Искандаров ба ҷустуҷӯи роҳҳои гуфтушунид барои хотима додани ҷанг шурӯъ кард. Бояд гуфт, ки мамлакатҳои ҷаҳон, хусусан ҷумҳуриҳои ҳамсояи собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ, аз вазъи ноороми Тоҷикистон дар ҳавф монда, саҳми худро дар хотима додани ҷанг мегузоштанд.

Маълум аст, ки дар Тоҷикистон намоёндагони бисёр миллату халқиятҳо, хусусан ўзбекҳо, русҳо, қирғизҳо, туркманҳо, казокҳо

хеле зиёд истиқомат мекарданд. Аз ин ҷиҳат ҷумҳуриҳои бо мо ҳамсоия Осиеӣ Марказӣ низ манфиатдор буданд, ки ҳарчи зудтар дар Тоҷикистон сулҳ пайдор гардад.

Моҳи сентябри соли 1992 роҳбарони ҷумҳуриҳои Қазоқистон Н. Назарбоев, Ўзбекистон И. Каримов, Россия Б. Елтсин ва Қирғизистон А. Акаев дар изҳороти якҷояи худ қайд намуданд, ки барои соҳибистиклолӣ ва мӯътадил гардидани вазъ дар Тоҷикистон кӯмаки амалӣ хоҳанд расонд. Барномаи мушаххас оид ба хотима ёфтани ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон 4-уми ноябри соли 1992 дар ҷаласаи роҳбарони ҷумҳуриҳои Осиеӣ Марказӣ бо иштироки вазири корҳои хориҷии Россия А. Козирев дар шаҳри Алма-Ато тасдиқ карда шуд. Аз ҷумла, пешниҳод карда шуд, ки ҳарчи зудтар дар шаҳри бостонии Хучанд, ки нисбатан вазъи мӯътадил вучуд дошт, маҷлиси навбатии депутатҳои халқии Тоҷикистон даъват шуда, масъалаи сулҳ баррасӣ шавад.

Рӯзи 16-уми ноябри соли 1992 дар шаҳри Хучанд Иҷлосияи XVI-уми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (даъвати дувоздаҳум) баргузор гардид, ки қарорҳои мушаххасро оид ба хотима додани ҷанг қабул карда, роҳҳои созандагиро пешниҳод намуд. Дар ҳамин иҷлосия Сарвари ҷумҳурӣ Эмомалӣ Раҳмон интиҳоб гардид ва дар савганди ёдкардааш чунин гуфт: «Ман оғози кори худро аз сулҳ сар хоҳам кард... Ман тарафдори давлати демократии ҳуқуқбунёд мебошам. Мо бояд ҳама ёру бародар бошем, то ки вазъро ором намоем».

Баҳри пайдории сулҳ ва татбиқи қарорҳои таърихӣ Иҷлосияи XVI-уми Шӯрои Олии Тоҷикистон ҳукумати навинтиҳобшудаи ҷумҳурӣ тадбирҳои зеринро андешид: аз ҷумҳуриҳои ИДМ хоҳиш намуд, ки ба минтақаҳои ҷангӣ қувваҳои таъмини амниятро ворид намоянд; барпо намудани артиши миллӣ; барҳам додани дастаҳои мусаллаҳи ғайриқонунӣ; аз ҳукумати Россия хоҳиш карда шуд, ки баҳри мудофиаи якпорчагии Тоҷикистон сарбозони дивизияи 201-ум ва қисмҳои сарҳадбони Россия муваққатан дар ҷумҳурӣ мононда шаванд.

Дар ибтидои моҳи декабри соли 1992 бо дастгирии аҳолии қисмҳои мусаллаҳи ҳукумати қонунӣ аз минтақаи ғарб ва ҷануб ба шаҳри Душанбе ворид шуданд. Дастаҳои мусаллаҳи муттаҳидаи муҳолифон бе задухӯрди ҳарбӣ ба тарафи сарҳади Афғонистон ва аз шарқ ба мавзӯҳои Қаротегину Бадахшон ақибнишинӣ намуданд. Ҳамин вақт гурӯҳи калони гурезаҳо, ки зодаи Қаротегину Помир буданд, бо оилаҳояшон аз водии Вахшу Ҳисор ва шаҳри Душанбе ба минтақаҳои кӯҳистон рафтанд.

Танҳо ба хоки Афғонистон зиёда аз 60 ҳазор нафар шаҳрвандони кишвар кӯч бастанд. Инчунин 195 ҳазор шаҳрвандони ҷумҳурӣ дар солҳои ҷанги бародаркушӣ маҷбур шуданд, ки ба Россия, Ўзбекистон, Туркменистон, Қирғизистон, Қазоқистон, Украина ва дигар кишварҳои дунё муҳоҷир шаванд.

Ба Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз як тараф, бӯҳрони иҷтимоӣ-иқтисодӣ таҳдид мекард, бо сабаби аз қор мондани қорхонаҳо сатҳи зиндагии мардум паст шуда, рӯз то рӯз сафи бекорон меафзуд, аз тарафи дигар, қатли шаҳрвандони алоҳида зуд-зуд рух меод.

Мутаассифона, солҳои ҷанги шаҳрвандӣ дар баъзе минтақаҳои ҷумҳурӣ идораҳои маъмурӣ аз ӯҳдаи таъмини оромӣ бехатарӣ мардум баромада натавонистанд. Ҳатто дар баъзе ноҳияҳои кӯҳистони Қаротегин ва Бадахшон дастаҳои мусаллаҳи муҳолифон фармонфармой мекарданд. Масалан, 6-уми ноябри соли 1993 дар Фарм, баъдтар дар Ҳоит, Ҷиргатолу Тавилдара ҳокимияти муҳолифон барпо гардид. Дар ин минтақаҳо байни қувваҳои ҳукуматӣ ва дастаҳои муттаҳидаи муҳолифон борҳо задухӯрд ба амал омада, аз ду тараф сарбозон қурбон гардиданд. Танҳо дар минтақаи Шӯробод 13-уми июли 1993 муҳолифон зиёда аз 70 сарбозро талаф доданд. Дар застари «Ванҷ» - 100, дар минтақаи Қалот (Рӯшон) зиёда аз 30 нафар, дар Барҷид (Шуғнон) 20 нафар ҷанговарон ҳалок гардиданд. Чунин воқеаҳои ғоҷивӣ дар мавзӯҳои Ҷиргатол, Тавилдара, Даштиҷум, Язғулом ва Ҳоит рӯй дода, аз ҳар ду тараф шумораи ҳалокшудагон торафт меафзуд.

Ҳаёти сиёсии мамлакатро тайи солҳои 1996-1998 инчунин амалиёти ошӯбгаронаи қумондони ҳарбии Вазорати муҳофизати Ҷумҳурии Тоҷикистон М. Худойбердиев, ки борҳо ба идораҳои маъмурӣ ҳуҷум карда, мақсади ғасби ҳокимиятро дошт, низ мураккаб мегардонид. Хусусан, ҳамла ба ноҳияҳои вилояти Суғд аз ҷиҳати маънавӣ ва моддӣ хеле зараровар буд.

Ҷанги шаҳрвандӣ ҳамчун саҳифаи сиёҳ ба таърихи халқамон дохил шуда, дар рафти он на танҳо сарбозон, балки ҳазорон шахсони оддӣ бегуноҳ қурбон гардиданд. Шумораи ғайриқонуниҳо ба ҳазорҳо нафар расид, ки чунин талафотро халқи тоҷик дар таърихи қарнҳои охири худ дар ёд надорад. Ҷанги бемаънии бародаркушӣ ба хоҷагии халқ низ зарари қалон расонид, ки бештар аз 10 миллиард доллари амрикоиро ташкил дод.

Оғози гуфтушуниди байни тоҷикон. Комиссияи ошти миллӣ. Дар харитаи сиёсии ҷаҳон ҳамчун давлати соҳибхитӣ мондани Тоҷикистон бо тантанаи сулҳ ва таъмини ваҳдат дар байни

шаҳрвандони ҷумҳурӣ алоқаи бевосита дошт. Кулли мардуми тоҷику тоҷикистониҳо манфиатдор буданд, ки дар ин сарзамин ҳарчи зудтар сулҳ тантана кунад. Хушбахтона, роҳбарони Давлати соҳибистиклоли навбунёди Тоҷикистон низ ин тамоилро ҳамаҷониба дастгирӣ намуда, роҳҳои сулҳ ва оштии миллиро дарёфт намуданд. Ҳамин тавр, танҳо ба туфайли ваҳдати миллий ва ягонагӣ бехатарии Тоҷикистонро таъмин кардан мумкин буд.

Хушбахтона, роҳи сулҳ дар Тоҷикистон аз тарафи ҳамаи ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ, Россия ва мамлакатҳои ҷаҳон дастгирӣ ёфт.

Ташкилотҳои байналхалқии ҷаҳон, пеш аз ҳама Созмони Милали Муттаҳид, саҳми худро дар мӯътадил гардонии вазъ дар Тоҷикистон гузоштанд. Ин кор дар ду ҷабҳа ба амал меомад. Аз як тараф, дар ташкили кӯмаки башардӯстона ба аҳолии ҷумҳурӣ ва фирориёни хориҷии он, ва аз тарафи дигар, дар созмони намоёндагии мулкӣ ва низомӣ оид ба барқарорӣ сулҳ.

Дар кори барқарорӣ сулҳ дар Тоҷикистон инчунин Созмони амният ва ҳамкорӣ дар Европа (САҲЕ), Созмони Конфронси Исломи, Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил (ИДМ) саҳми худро гузоштанд.

Бо мақсади таъмини сулҳ ва оштии миллий дар Тоҷикистон моҳи апрели соли 1994 гуфтушуниди байни тоҷикон оғоз ёфт. Гуфтушунидҳо дар байни ҳайати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Иттиҳоди муҳолифини тоҷик борҳо дар Россия, Эрон, Туркменистон, Қазоқистон, Қирғизистон, Покистон, Афғонистон дар шаҳрҳои Техрон, Машҳад, Исломобод, Алма-Ато, Ашқобод, Бишкек, Москва барпо гардиданд. Дар гузаронидани гуфтушунидҳо ва ба даст овардани сулҳ саҳми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва роҳбари Иттиҳоди муҳолифони тоҷик Саид Абдуллоҳи Нурӣ хеле калон аст.

Дар роҳи таъмини сулҳи пойдор дар Тоҷикистон зарурияти ташкил намудани музокироти байни тоҷикон ба миён омад, ки рӯзҳои 5-19-уми апрели соли 1994 сар шуда, дар 8 давра гузаронида шуд.

17-уми сентябри соли 1994 дар Техрон Созишнома дар бораи оташбаси муваққатӣ ва қатъи дигар амалиёти душманона дар сарҳади Тоҷикистону Афғонистон ва дохили кишвар дар давраи гуфтушунид ба имзо расид. Кулли шаҳрвандони ҷумҳурӣ қабули чунин ҳуҷҷатро дастгирӣ намуда, умеду боварӣ ҳосил карданд, ки роҳи сулҳ ба тариқи ҷиддӣ пеш гирифта шудааст.

23-юми декабри соли 1996 дар шаҳри Москва Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон бо роҳбари Иттиҳоди

мухолифини тоҷик С.А. Нурӣ вохӯрда, бо ширкати намояндагии махсуси муншии умумии Созмони Милали Муттаҳид созишномае имзо карданд ва тибқи он Комиссияи оштии миллӣ таъсис дода шуд.

Ҳайати Комиссияи оштии миллӣ аз 26 нафар иборат буда, онро раиси Иттиҳоди мухолифини тоҷик С.А. Нурӣ роҳбарӣ мекард.¹ Дар Низомномаи Комиссияи оштии миллӣ чунин омадааст: «Вазифаи комиссия ҳалли маҷмӯи проблемаҳои вобаста ба оштии миллӣ мебошад. Комиссия бояд муоҳидахоеро амалӣ созад, ки дар чараёни музокироти тоҷикон ба даст омадаанд, вай бояд ба фароҳам сохтани муҳити боварӣ ва бахшидани гуноҳҳои ҳамдигар мусоидат намояд, инчунин гуфтушуниди васеи қувваҳои гуногуни сиёсии мамлакатро барои истиқрор ва таҳкими созгории миллӣ дар Тоҷикистон ба роҳ монанд.

Комиссия мақоми муваққатӣ мебошад, ки дар давраи гузариш ташкил карда мешавад. Вай фаъолиятро баъди ташкили порлумони нав ва мақомоти роҳбарикунандаи он қатъ менамояд».

Комиссияи оштии миллӣ чор зеркомиссия роҷеъ ба масъалаҳои сиёсӣ, ҳарбӣ, гурезаҳо ва ҳуқуқи роҳбарӣ мегирифт.

Музокироти байни тоҷикон 40 моҳ тӯл кашиданд, вале, мутаассифона, дар ин давра ҷанги мусаллаҳона хомӯш нашуда буд. Яке аз муваффақиятҳои қори комиссия аз он иборат буд, ки бо иштироки бевоситаи Созмони Милали Муттаҳид (СММ), Созмони амният ва ҳамкорӣ дар Европа (САҲЕ), Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил (ИДМ), Кумитаи байналмилалӣи Салиби Сурх (КБСС), Созмони Конфронси Исломи (СКИ) ва дигар ташкилотҳои байналхалқӣ, мамлакатҳои ба мо дӯст чун Россия, Афғонистон, Покистон, Эрон, Қазоқистон, Ўзбекистон ва Қирғизистон мегузашт. Дар ин қори муҳим Созмони Милали Муттаҳид хизмати босазо кардааст. Зери сарварии СММ ҳанӯз моҳи сентябри соли 1992 «Миссияи Соммерейнис» фаъолиятро

¹ Саид Абдуллоҳи Нурӣ 15-уми март соли 1947 дар Сангвори (ҳоло ноҳияи Тавилдара) Ҷумҳурии Тоҷикистон дар оилаи рӯҳонӣ таваллуд шуда, аз соли 1953 дар водии Вахш зиндагӣ кардааст. Маълумоти диниро ӯ аз падар ва муллои донишманд гирифтааст. Ғайр аз фаъолияти динӣ ӯ аз соли 1974 ба ташкилоти ғайрирасмӣ «Наҳзати ислом» роҳбарӣ кардааст. Барои паҳн намудани ақидаҳои динӣ ҳаёти ӯ аз соли 1988 барои қор қардан ба идораи қозӣ ҷумҳурӣ даъват мешавад. С.А. Нурӣ солҳои ҷанги шаҳрвандӣ пешвои намоёни мухолифини тоҷик буда, ба Комиссияи оштии миллӣ роҳбарӣ намуд ва дар баста шудани Созишномаи сулҳи тоҷикон саҳми арзанда гузоштааст. Аз 18-уми сентябри соли 1999 ӯ Раиси Ҳизби наҳзати исломии Тоҷикистон буд. Соли 2006 бар асари беморӣ вафот кард.

огоз намуд. 21-уми январи соли 1993 миссияи нозирони СММ, 26-уми апрели ҳамон сол сафир Исмат Киттанӣ чун намояндаи вижаи Дабири кулли СММ дар Тоҷикистон оид ба барқарорӣи сулҳ дар сарзамини тоҷикон ба фаъолият сар карданд.

Дар натиҷаи чидду ҷаҳди қувваҳои пешқадам дар дохили ҷумҳурӣ ва берун аз он 27-уми июни соли 1997 дар шаҳри Москва «Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон» қабул гардид, ки зери он Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон, роҳбари Иттиҳоди нерӯҳои муҳолифини тоҷик С.А. Нурӣ ва намояндаи махсуси Дабири кулли СММ Г.Д. Меррем имзо гузоштанд.

Ҷанги шаҳрвандиро, ки дар Тоҷикистон ба амал омада буд, ба се давра ҷудо кардан мумкин аст. **Давраи якум**, ин пухта расидани заминаҳои ҷанги шаҳрвандӣ мебошад. Ин давра аз воқеаҳои фоҷиавии моҳи феврالی соли 1990 сар шуда, то 25-уми марти соли 1992, замоне ки ҷавонони зиёд дар майдони «Шаҳидон» ҷамъ омада, талаб карданд, ки раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон С. Кенҷаев ба истеъфо равад, давом дошт. **Давраи дуюм**, бевосита оғози ҷанг буд, ки аз воқеаҳои моҳи майи соли 1992 сар шуда, то декабри ҳамон сол давом кардааст. Ин давраи вазнинтарини ҷанг ба ҳисоб рафта, аз ҳар ду тараф хунрезӣ шуд ва шумораи зиёди одамон ҳалок гардиданд. **Давраи сеюм**, аз январи соли 1993 то 27-уми июни соли 1997 давом кард. Дар ин давра ақиб нишастани қувваҳои ҳарбии муҳолифин ба тарафи ноҳияҳои Фарму Тавилдара ва Помир ба итмом расида, «Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон» имзо шуд.

Сарфи назар аз муаммоҳо ва мураккабии шароити таърихӣ солҳои 90-ум, дар Ҷумҳурии соҳибистиклоли Тоҷикистон сулҳ галаба кард. Дар симпозиуми байналмилалӣ «Таҷрибаи таърихӣ сулҳи Тоҷикистон», ки рузҳои 26-27-уми апрели соли 2001 дар Душанбе барпо гардид, қайд шуд, ки сулҳи Тоҷикистон барои мардуми ҷаҳон ибрат ва сабақи таърихӣ мебошад.

3. МУСТАҲҚАМ НАМУДАНИ ВАҲДАТУ ЯҶОНАҒӢ ДАР ҶУМҲУРӢ

Имзо гардидани «Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон» дорой аҳамияти байналхалқӣ буда, пеш аз ҳама барои таъмини соҳибистиклолии ҷумҳуриамон, ваҳдати миллӣ ва ба минтақаи сулҳ табдил ёфтани Осиёи Марказӣ таъсири мусбӣ расонд. Акнун дар рӯзнама

амалан ҳал намудани масъалаҳои ҳаётан муҳими иқтисодӣ-иҷтимоӣ, сиёсии ҷумҳурӣ меистод ва барои ҳарчи зудтар баргараф кардани сохтори фалачгаштаи идораҳои давлатӣ, пеш аз ҳама ҳарбӣ, кӯшиш карда мешуд.

Яке аз омилҳои, ки пояи сулҳро мустаҳкам мегардонад, ба ватан баргардонидани гурезаҳо ва муҳоҷирони иҷборӣ буд. Соли 1993 теъдоди онҳо ба 800 ҳазор нафар расида буд.

Бо ташаббуси Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон як силсила тадбирҳо андешида шуданд, ки барои таъмини сулҳ ва бозгаштани ҳамватанон мусоидат намуданд. Дар ин бобат қабули қонунҳои авф ва илоҳо ба қонунҳо «Дар бораи матбуот ва воситаҳои дигари ахбори омма», «Дар бораи озодии виҷдон» ва ғайраҳо шаҳодат медиҳанд. Воҳӯриҳои намояндагони мақомҳои низомӣ ва гурӯҳҳои мусаллаҳи минтақаи Қаротегин низ ба барқарор шудани сулҳ мусоидат намуданд. Хусусан, таъсири гуфтори «Хоки Ватан»-и радиои тоҷик ба бозгашти фирориён хизмати босазо кард.

Баъди имзо шудани созишномаи умумии сулҳ дар шаҳри Москва заминаи сулҳ ва ваҳдат дар Тоҷикистон амалӣ гардид. Пас аз ин воқеаи таърихӣ дар мамлакат тадбирҳои ба сохтори ҳукумати шомил кардани намояндагони муҳолифин, ба ҷумҳурӣ баргардонидани қувваҳои мусаллаҳи онҳо, таъмини фаъолияти озоди ҳамаи аҳзоб ва ҷараёнҳои сиёсӣ, ки фаъолиятшон ба қонунҳои ҷумҳурӣ муҳолифат намекунанд, андешида шуданд. Ин тадбирҳо роҳи сулҳро пойдор намуда, ваҳдати миллиро мустаҳкам карданд.

Бояд гуфт, ки ҷанги шаҳрвандӣ ба мамлакат зарари калон овард. Дар ин хусус Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон чунин навиштааст: «Дар натиҷа садҳо биноҳои маъмурию иқоматӣ, дабистону кӯдакостонҳо ва деҳаҳои бутун валангор шуданд. Ғоратгарӣ ва талаву тороҷ авҷ гирифт. Маҳсули меҳнати солҳо ҷамъовардаи мардум ба яғмо рафт. Зарари моддии ба ҷумҳурӣ расондаи ҷанг бештар аз 10 миллиард доллари амрикоиро ташкил дод...».

Яке аз ҷиҳатҳои мудҳиши ҷанг дар он ифода меёфт, ки талафоти зиёди ҷонӣ ба амал омад. Аз тарафи қувваҳои номаълум ашхоси бегуноҳ, аз ҷумла, ходимони намоёни миллату давлат, илму фарҳанги ҷумҳурӣ қатл карда шуданд. Дар байни онҳо М.С. Осимӣ, М.Н. Назаршоев, М. Назриев, М. Шералиев, М. Фуломов, Ю. Исҳоқӣ, О. Латифӣ ва бисёр дигарон буданд.

Аҳдномаи ризоияти ҷомеа дар Тоҷикистон. Бо мақсади амалӣ гардидани сулҳи тоҷикон, ба мардуми ҷумҳурӣ фаҳмонда додани зарари ҷанг ва зарурияти ҳарчи зудтар тантана ёфтани аҳду паймон дар байни шаҳрвандон бояд як ҳуччате қабул мегардид, ки ризоияти ҷомеаро дар Тоҷикистон ба амал меовард.

Қариб 30 ташкилоти ҷамъиятию сиёсии ҷумҳурӣ 9-уми марти соли 1996 Аҳдномаи ризоияти ҷомеаи Тоҷикистонро имзо намуданд. Моҳияти ин ҳуччат дар нутқи барномавии Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон ба тариқи зайл муайян гаштааст:

«Таъмини сулҳу субот дар мамлакат.

Ба даст овардани созгории миллӣ ва иттиҳоди ҷамаи ҳизбҳои сиёсӣ барои ҳалли проблемаҳои муҳимтарин дар ҷаҳорҷӯбаи Аҳднома.

Таҳкими истиқлолияти давлатии ҷумҳурӣ.

Таҳкими сохторҳои демократии давлат ва ҷомеа бо мақсади эҳтироми ҳуқуқи инсон дар ҷумҳурӣ.

Маъвои умумии худ эътироф кардани Тоҷикистон, муборизаи муштарак ба муқобили қашшоқии молию маънавӣ, барои ваҳдат ва субот.

Фароҳам сохтани шароит барои инкишофи ҷамаҷониба ва озодонаи шахсият новобаста ба тафриқаи наҷедию миллӣ, динӣ, забонӣ ва маҷкӯҳои сиёсӣ.

Дар ҷаҳорҷӯбаи Аҳдномаи ризоияти ҷомеа давлат ва Ҳукумат ўҳдадор мешаванд, қонунҳои таҳия ва қабул кунанд, ки ба демократикунони ҳаёти ҷомеа ва ҳифзи ҳуқуқи башар ва озодии вай мусоидат намојд...

Дар навбати худ ҳизбҳои сиёсӣ ва дигар иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ўҳдадор мешаванд, ки дар ҳалли масъалаҳои иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ҳукуматро дастгирӣ карда, ба устувор шудани соҳибхитиёрии давлатӣ, ризоияти миллӣ мусоидат менамојнд, аз ҳама шаклҳои мочароҷӯӣ ва фишори зӯрварона даст мекашанд».

На танҳо шаҳрвандони ҷумҳурӣ, балки давлатҳои гуногуни дунё Аҳдномаи ризоияти ҷомеаи Тоҷикистонро дуруст ҳисобида, ба хулосае омаданд, ки татбиқи он оромиро дар кишвар таъмин хоҳад кард. Хушбахтона, дар мамлакат аз моҳи апрели соли 1996 Шӯрои ҷамъиятии Ҷумҳурии Тоҷикистон амал мекунад, ки дар татбиқи Аҳднома низ саҳми худро мегузорад. Ин Шӯро мунтазам роҳҳои нав ба нави корро дарёфт намуда, баҳри сулҳу оромӣ дар ҷумҳурӣ корҳои босубот мебарад.

Дар ин кори муқаддас собиқ нерӯҳои муҳолифини тоҷик низ саҳми муносиб гузоштаанд. Масалан, 3-юми августи соли 1999 роҳбари Иттиҳоди нерӯҳои муҳолифини тоҷик С.А. Нурӣ расман парокандашавии дастаҳои низомии худро эълон намуд.

Сулҳ барои Тоҷикистони соҳибистиклол хеле гарон ва бо роҳи мушкилу тӯлонӣ ба даст омад. «Ваҳдати миллӣ – қайд менамояд Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон, – бояд аз ҳама гуна ихтилофи назар, гуногуноандешии сиёсӣ, манфиатҳои ҳизбӣ, гурӯҳӣ ва ғайра болотар ва дахлнопазир бошад, аҳли ҷомеаро муттаҳид, якдил, эҳтиром ва якпорча созад».

Дар чунин шароити тақдирсоз баҳри ҳарчи зудтар аз нав барқарор намудани ҳаёти иқтисодию иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, нигоҳ доштани соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон роҳбарони ҳизбу созмонҳои ҷамъиятӣ, ходимони намоёни давлатӣ, илму маданият ва собиқадорони ҷангу меҳнат бо ташаббуси наҷиб оид ба ташкили «Ҳаракати ваҳдати миллӣ ва эҳёи Тоҷикистон» баромад намуданд. Ин ташаббус аз тарафи Сардори давлат ҳаматарафа дастгирӣ ёфт.

Рӯзи 18-уми июли соли 1997 қариб 600 вакил аз тамоми ҷумҳурӣ дар Театри опера ва балети ба номи С. Айни ҷамъ омада, «Ҳаракати ваҳдати миллӣ ва эҳёи Тоҷикистон»-ро таъсис доданд. Вакилон якдилона Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмонро раиси Ҳаракати ваҳдати миллӣ ва эҳёи Тоҷикистон интихоб карданд. Дар Оинномаи ин ҳаракат қайд шудааст: «Ҳадафи асосии Ҳаракат муттаҳид сохтани саъю кӯшишҳои табақаҳои мухталифи иҷтимоӣ ва нерӯҳои Тоҷикистон дар мавриди барқарор намудани сулҳу суботи доимӣ, боварии тарафайну ризоияти шаҳрвандӣ, аз бӯҳрон раҳо додани ҷомеа, таҳкими якпорчагии давлат ва интегратсия ба Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, устуворӣ ва вусъат бахшидани демократия, комёб шудан ба риояи ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд мебошад».

Бояд гуфт, ки «Ҳаракати ваҳдати миллӣ ва эҳёи Тоҷикистон» оид ба инкишофи ҷумҳурӣ, хусусан, дар баланд шудани сатҳи маданияти умумӣ ва сиёсии шаҳрвандонамон саҳми босазо мегузорад.

Дар ҷумҳурӣ созмонҳои гуногун амал мекунанд, ки дар ҳамкорӣ бо «Ҳаракати ваҳдати миллӣ ва эҳёи Тоҷикистон» фаъолияти самаранок мебаранд. Яке аз ин созмонҳо Ҳазинаи миллии «Шоҳроҳи Абрешим – шоҳроҳи Ваҳдат» мебошад. Хусусан, маъракаи якуми «Корвони сулҳу ваҳдат дар шоҳроҳи

вахдат» (5–15-уми июли соли 1999), ки аз ағбаи Қулма тавассути шохроҳи нави бузурги абрешим корвони аввалини сулҳу ваҳдат гузашт ва дар он намояндагони қариб ҳамаи шаҳру навоҳии ҷумҳурӣ ширкат намуданд, хеле самаранок буд.

Корвони дуюми сулҳу ваҳдат дар шохроҳи Ваҳдат» аз 23-юм то 27-уми июни соли 2000 давом кард. Ин сафари корвон дар ду самт: якум аз Қулма ва Исфара оғоз ёфта, ба воситаи Хучанд–Ўротеппа–Айнӣ–Варзоб ва дуом, аз Мурғоб–Хоруғ–Қалъаиҳумб–Кӯлоб–Қофарниҳон (Ваҳдат) гузашта, ба Душанбе расид.

Давраҳо ва сабақҳои таърихии сулҳи тоҷикон. Ба фаъолияти корвони сулҳу ваҳдат Президенти ҷумҳурӣ Эмомалӣ Раҳмон баҳои мусбӣ дода, чунин қайд кардааст: «Хушбахтона, мо дар кишвари худ барои сулҳи пойдор ва ҳаёти озоиштаи ҷомеа заминаи бозғамод гузошта тавонистем, вале агар мо хоҳем, ки мамлақати мо ҳамвора тараққӣ карда, ба сафи давлатҳои пешқадами дунё ворид гардад, наслҳои ояндамон зиндагии сазовор дошта бошанд ва аз падару модарони худ ба неки ёд кунанд, бояд ҳаргиз ба ҳалалдор шудани сулҳу субот роҳ надихем ва бақову пойдории давлати миллиро пайваста таъмин намоем. Ин, пеш аз ҳама, аз дилу нияти нек, азму талоши гарм ва меҳнати фидокоронаи тамоми шаҳрвандони Тоҷикистони азизамон вобаста аст».

Сулҳе, ки дар Тоҷикистон барпо гардид, ботаҷдир буда, аз ду давра иборат мебошад. **Давраи якум**, рӯзҳои 4–19-уми апрели соли 1994 оғоз ёфта, то 19–23-уми декабри соли 1996 давом кардааст. Бо ташаббуси Ҳукумати ҷумҳурӣ зери сарвари Эмомалӣ Раҳмон ва роҳбарони муҳолифини тоҷик С.А. Нурӣ, Акбар Тӯраҷонзода гуфтушунидҳо ба амал омаданд. Дар ин давра панҷ вохӯрӣ дар шаҳрҳои Москва, Техрон, Ислобод, Кобул, Алма-Ато, Ашқобод, Хосдеҳ гузашт ва ба ташкили «Комиссияи оштии миллий» ба итмом расид.

Давраи дуом, рӯзҳои 5–19-уми январӣ соли 1997 аз гуфтушунид дар Техрон оғоз ёфта, то 26–27-уми июни соли 1997 бо қабули «Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллий дар Тоҷикистон» дар Москва ба итмом расид. Дар ин давра чор вохӯрӣ дар шаҳрҳои Техрон, Машҳад, Бишкек ва Москва бо муваффақият гузаронида шуданд.

Сулҳи тоҷикон дорои хусусиятҳои хос мебошад. Созишномаи сулҳ дар шароите имзо гардид, ки дар ҷумҳурӣ мазмуни демократия такмил ёфта, сохтори бисёрҳизбӣ ва гуногуноандешии

идеологӣ дар партави Конститутсия (Сарқонун)-и Ҷумҳурии Тоҷикистон инкишоф ёфт. Ба туфайли ҳамкориҳо, хусусан бо Россия, Эрон, инчунин бо дигар мамлакатҳо ва созмонҳои байналхалқӣ тоҷикон дар роҳи барқароршавии сулҳ ба муваффақиятҳои беназир ноил гардиданд.

Сабақҳои асосии сулҳи тоҷикон инҳоянд:

– ба туфайли сулҳ хатари барҳам хӯрдани Ҷумҳурии соҳибистиклоли Тоҷикистон аз байн рафт;

– оштии миллӣ нишон дод, ки халқи тоҷик тамаддуни бой ва фарҳанги қадима дошта, мардуми сулҳдӯст буд ва менамояд;

– сулҳ ягонагии тоҷикону тоҷикистониро таъмин кард ва ин сарзаминро ҳамчун муқаддасот нигоҳ дошта тавонист;

– ҳаёт исбот намуд, ки ҳизбу созмонҳо ва дигар ҷабҳаҳои сиёсӣ, сарфи назар аз ақида ва роҳҳои гуногуни созандагӣ метавонанд сарчамъ шуда, барои миллат, Ватани худ хизмати босазо намоянд;

– барои хотимаи ҷанг ва тантанай сулҳ қувваҳои муҳолиф бо роҳи осоишта гуфтугӯ намуда, метавонанд муамморо бо роҳи одилона ҳал намоянд;

– бояд ғавран пеши роҳи муаммоҳои ҷиддӣ, ки мамлакатро ба ҷанг тела медиҳанд, гирифта шаванд. Форигболӣ, безътиной, қасдгирӣ ва бо роҳи зӯрӣ ҳал кардани проблемаҳо, хусусан, проблемаҳои сиёсӣ дар асри XXI–асри прогресси техникӣ хавфу хатари қалондоранд;

– сулҳи тоҷикон бори дигар нишон дод, ки ҷавонро аз истеъмол ва тичорати маводи муҳаддир нигоҳ доштан зарур аст. Истифодаи нашъа ва паҳн кардани он на танҳо ба саломатии шаҳрвандон зарар мерасонад, балки инчунин авзои ҷомеаро нотинҷ гардонда, ҷангу ҷидолро ба амал меорад;

– дар рафти ҷанги шаҳрвандӣ шаклу усулҳои қорие (мулоқотҳои Сардори давлат бо роҳбари муҳолифин, «Комиссияи оштии миллӣ») созмон дода шуданд ва ҳуҷҷатҳои қабул гардиданд, ки хотимаи ҷангро тезониданд;

– таҳлили таърихи ҷанг ва сабақи сулҳи тоҷикон бори дигар нишон дод, ки ба масъалаи тарбияи насли наврас аҳамияти аввалиндарача додан зарур аст ва пеш аз ҳама ҷавонро бояд дар рӯҳияи ваҳдат, дӯстии халқҳо ва ватандӯстӣ тарбия карда шаванд.

БОБИ 14. ИСЛОҲОТИ СИЁСӢ, ИҚТИСОДӢ ВА ИҚТИМОӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

1. ИСЛОҲОТИ СИЁСӢ ВА РОҲҲОИ ТАТБИҚИ АМАЛИИ ОН¹

Зарурати гузаронидани ислоҳоти сиёсӣ. Ба даст омадани соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон талаб мекард, ки дар мамлакат пеш аз ҳама ислоҳоти сиёсӣ гузаронида шуда, ҷиҳатҳои ҳуқуқии он таъмин карда шаванд. Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки бе ислоҳоти сиёсӣ давлати соҳибистиклол пайдор шуда наметавонад ва чунин ҷумҳуриро ҷомеаи ҷаҳонӣ эътироф намекунад.

Бояд гуфт, ки аз рӯзҳои аввали дар ҳаритаи ҷаҳон пайдо шудани Ҷумҳурии соҳибистиклоли Тоҷикистон ислоҳоти сиёсӣ оғоз ёфт. Вале, мутаассифона, ҷанги шаҳрвандӣ то як андоза ба раванди ислоҳоти сиёсӣ монеа гузошт.

Ба кишвари сулҳ табдил ёфтани Тоҷикистон заминаҳои хуби гузаронидани ислоҳот, аз ҷумла, ислоҳоти сиёсиро фароҳам овард. Пеш аз ҳама он тағйироти куллии сиёсиро, ки ҳанӯз дар рафти бозсозӣ ва дар раванди демократикунонии ҷомеаи соҳибистиклоли Тоҷикистон ба амал омада буданд, қонунӣ гардонидан лозим буд. Аз тарафи дигар, таҷрибаи муфиди давлатҳои ҷаҳонро ба ҳисоб гирифта, ислоҳоти сиёсиро ба хусусиятҳои хоси тоҷикистониаш бояд ба амал мебаровардем.

¹ Ниг: Государственная программа «Основные направления государственной политики по обеспечению равных прав и равных возможностей для мужчин и женщин». – Душанбе, 2001; Дар бораи иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон, 23 майи соли 1998 // Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 1998. -№10. – С. 93-101; Зикриёев Ф.Б. Таърихи ҳизбҳои сиёсӣ ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2010; Конститутсия (Сарқонун)-и Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2003; Маҷлиси намоёндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Даввати дуюм. – М.: Радуниса, 2003; Национальная политика государства (сборник документов). – Душанбе, 2002; Раҷабов С. Ҳокимияти қонунгузор (мавқеи сиёсӣ). – Душанбе, 1999; Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо намоёндагони зиёиёни мамлакат, ш. Душанбе, 19 март соли 2008 // Садои мардум. – 2008. – 28 март; Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, 24 апрели соли 2010 // Садои мардум. – 2010. – 27 апрел; Таджикистан: на пути к тендерному равенству (сборник документов). – Душанбе, 2007; Ҳизбҳои сиёсии Тоҷикистон. – Маълумотнома. – Душанбе, 2002; Ҳизбҳои сиёсии Тоҷикистон. – Душанбе, 2006 ва ғайра.

Баъд аз соҳибистиклол гаштани Тоҷикистон дар ҷумҳурӣ тадбирҳои мушаххас оид ба расмият даровардани санаду қонунҳои ҳақид андешида шуданд. Пас аз эълони истиқлолияти давлатӣ қонунҳои зерин: «Дар бораи тағйир додани номи Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон» (21-уми августи соли 1991), «Дар бораи интиҳоботи Раиси Ҷумҳурии Тоҷикистон» (10-уми сентябри соли 1991) ва ғайраҳо қабул гардиданд.

Дар мамлакат зарурати қабули конститусияи нав ба миён омад. Ин зарурат аз он бармеояд, ки шароити таърихӣ тағйир ёфта, ҷумҳурии соҳибистиклол ташкил ёфта буд. Дар мазмун ва равандҳои ҳаёти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷомеа дигаргунҳои кулӣ ба амал омаданд. Сохтори сиёсӣ низ тақозо мекард, ки коргузори дар асоси қонунҳои нав ба роҳ монда шавад.

Яке аз тадбирҳои ҷиддӣ дар барпо кардани ҷомеаи нав тайёр ва ба муҳокимаи умумихалқӣ пешниҳод кардани Конституцияи Ҷумҳурии соҳибистиклоли Тоҷикистон буд. 10-уми феврالی соли 1992 гурӯҳи корӣ бо сарвари Н. Хувайдуллоев барои тартиб додани лоиҳаи Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис ёфт. Моҳи апрели соли 1992 лоиҳаи он барои муҳокима дар матбуоти даврӣ ҷоп гардид. Мутаассифона, ҷанги шаҳрвандӣ барои қабули ин санади муҳим имкон надод. Баъди барқарорсозии Ҳукумати конституционӣ соли 1994 дар асоси қарори иҷлосияи XVII-уми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон зери сарвари Эмомалӣ Раҳмон ҳайати нави Комиссияи конституционӣ таъсис дода шуд ва он лоиҳаи нави Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистонро барои муҳокимаи умумихалқӣ омода сохт. Конституция (Сарқонун)-и кишвар аз ҷониби шаҳрвандон пазируфта шуд ва рӯзи 6-уми ноябри соли 1994 дар раёспурсии умумихалқӣ 87%-и иштироккунандагон ин ҳуҷҷати таърихиро дастгирӣ намуданд.

Дар муқаддимаи Конституция (Сарқонун)-и Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд шудааст: «Мо халқи Тоҷикистон, қисми чудонашавандаи ҷомеаи ҷаҳонӣ буда, худро дар назди наслҳои гузашта, ҳозира ва оянда масъул ва вазифадор дониста, таъмини соҳибхитиёрии давлати худ ва рушду камоли онро дарк намуда, озодӣ ва ҳуқуқи шахсро муқаддас шумурда, баробарҳуқуқӣ ва дӯстии тамоми миллату халқиятҳоро эътироф карда, бунёди ҷомеаи адолатпарварро вазифаи худ қарор дода, ҳамин Конституцияро қабул ва эълон менамоем».

Ҳар сол 6-уми ноябр ҳамчун Рӯзи Конституция дар ҷумҳурӣ ҷашн гирифта мешавад. Халқи Тоҷикистон дар асоси ин ҳуҷҷати муқаддас зиндагӣ ва меҳнат мекунад.

Дар моддаи якуми Конститутсия омадааст, ки «Ҷумҳурии Тоҷикистон давлати соҳибхитӣ, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона мебошад». Мувофиқи Конститутсия ҳокимият дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба халқ тааллуқ дорад. Тибқи моддаи 9-уми он ва моддаи 3-юми Эъломияи истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳокимияти давлатӣ дар мамлакат тавассути мақомоти қонунгузор, иҷроия ва судӣ амалӣ мегардад. Аз номи халқ Маҷлиси Олӣ ва Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон сухан гуфта метавонанд. Соҳти давлатии ҷумҳурӣ унитарӣ мебошад. Тоҷикистон аз воҳидҳои маъмурии зерин: вилояти мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо, шаҳрҳои ноҳияҳо, шаҳраку деҳаҳо иборат аст.

Мувофиқи Конститутсия Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мӯҳлати 7 сол интихоб шуда, дар айни ҳол Сарвари давлат ва ҳокимияти иҷроия (Ҳукумат) мебошад. Аз ҷумла, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқ дорад фармонҳои худро ба Маҷлиси Олӣ (органи олии қонунбарор) барои тасдиқ пешниҳод намуда, сарвазир ва дигар аъзоҳои ҳукуматро таъин намояд. То ҳол дар Тоҷикистон се нафар: Қаҳҳор Маҳкамов (дар Шӯрои Олӣ), Раҳмон Набиев ва Эмомалӣ Раҳмон бо тариқи раётипурсии умумихалқӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон интихоб шудаанд.

Мақомоти олии намоёндагӣ ва қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон Маҷлиси Олӣ буда, ба муддати 5 сол интихоб мегардад. Соли 1995 ба Маҷлиси Олӣ 181 нафар вакилон интихоб гардиданд. Маҷлиси Олӣ қонун қабул мекунад, буҷаи давлатиро муҳокима мекунад, сиёсати дохилӣ, берунӣ ва мӯҳлати раётипурсиро муайян мекунад. Ҳоло Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ду палата: Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намоёндагон иборат аст.

Тибқи моддаи 56 Конститутсия (Сарқонун)-и Ҷумҳурии Тоҷикистон салоҳияти Маҷлиси миллӣ аз:

– таъсис ва барҳам додани воҳидҳои марзиви маъмурӣ ва тағйири онҳо;

– интихоб ва бозхонди раис, муовинон ва судяҳои Суди конституционӣ, Суди Олӣ ва Суди Олии иқтисодӣ бо пешниҳоди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ;

– ҳалли масъалаи бекор кардани дахлнопазирии раис, муовинон ва судяҳои Суди конституционӣ, Суди Олӣ ва Суди Олии иқтисодӣ;

– ризоият барои таъин ва озод намудани Прокурори генералӣ ва муовинони ӯ;

– амалӣ намудани ваколатҳои дигаре, ки Конституция (Сарқонун)-и Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян кардаанд, иборат аст.

Аз рӯзи аввали таъсисёбии Маҷлиси Миллии Маҷлиси Олии он ба яке аз рӯхҳои бозғимоди мақоми қонунгузории мамлакатамон табдил ёфт.

Ҳоло Маҷлиси Миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 34 нафар аъзо дорад.

Вазифи раиси Маҷлиси Миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистонро Маҳмадсаид Убайдуллоев ба ўҳда дорад.¹

Маҷлиси намоёндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон даъвати сеюм аз 63 вакил иборат буда, доимоамалкунанда ва касбӣ мебошад.

Мувофиқи моддаи 57-уми Конституция (Сарқонун)-и Ҷумҳурии Тоҷикистон салоҳияти Маҷлиси намоёндагон аз:

– таъсиси Комиссияи марказии интихобот ва раёйпурсии Ҷумҳурии Тоҷикистон, интихоб ва бозхонди раис, муовин ва аъзон он бо пешниҳоди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;

– ба муҳокимаи халқ пешниҳод намудани лоиҳаи қонунҳо, дигар масъалаҳои муҳими давлатию ҷамъиятӣ;

– тасдиқи барномаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ;

– ризоият ба додугирифтӣ қарзи давлатӣ;

– тасдиқ ва бекор кардани шартномаҳои байналмилалӣ;

– таъйини раёйпурсӣ;

– таъсиси судҳо;

– тасдиқи рамзҳои давлатӣ;

– тасдиқи мукофотҳои давлатӣ;

– тасдиқи фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи тайин ва озод намудани раиси Бонки миллии ва муовинони ў;

¹ Убайдуллоев Маҳмадсаид 1-уми феврالی соли 1952 дар деҳаи ба номи Кирови ноҳияи Фархор таваллуд шудааст. Соҳиби маълумоти олии техникӣ ва ҳизбӣ буда, соли 1974 Донишкадаи политехникии шаҳри Харков ва соли 1985 Мактаби олии ҳизбии шаҳри Тошкентро хатм кардааст. Ӯ дар вазифаҳои масъули хоҷагӣ, ҳизбӣ, шӯравӣ ва дар даврони соҳибистиклолии ҷумҳурӣ муовини раиси Шӯрои Вазирони Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 1992-1994), муовини аввали Сарвазирони Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 1994-1996), раиси шаҳри Душанбе (аз соли 1996 то ҳол) кор мекунад.

Дар иҷтисоии якуми даъвати дуюм (17-уми апрели соли 2000) ва дар иҷтисоии якуми даъвати сеюми (15-уми апрели соли 2005) Маҷлиси Олии ҷумҳурӣ Маҳмадсаид Убайдуллоев раиси Маҷлиси Миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон интихоб гардид.

–муқаррар намудани рутбаҳои ҳарбӣ, дипломатӣ, рутбаҳо ва унвонҳои махсус;

–муайян намудани маоши Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;

–амалӣ намудани ваколатҳои дигаре, ки Конститутсия (Сарқонун)-и Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар санаду қонунҳои муайян кардаанд, иборат мебошад.

Маҷлиси намояндагон аз 9 Кумита: оид ба иқтисод, буҷа, молия ва андоз; оид ба қонуниятҳои конститутсионӣ, қонунгузорӣ ва ҳуқуқи инсон; оид ба сохтори давлатӣ ва шугли аҳоли; оид ба қорҳои байналмилалӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва иттилоот; оид ба илм, маориф, фарҳанг ва сиёсати байни ҷавонон; оид ба масъалаҳои иҷтимоӣ, оила, ҳифзи сикати ва экология; оид ба тартиботи ҳуқуқӣ, мудофия ва амният; оид ба энергетика, саноат, сохтмон ва коммуникатсия, инчунин аз 2 комиссия: оид ба назорати Дастур ва ташкили қор; оид ба одоби вакилон иборат мебошад.

Маҷлиси намояндагон аз рӯи масъалаҳои дар салоҳияташ буда қарор қабул мекунад. Қарори Маҷлиси намояндагон бо тарафдорӣ аксарияти шумораи умумии вакилон қабул мегардад, агар тартиби дигари қабули қарорро Конститутсия (Сарқонун)-и Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян накарда бошад.

Сайдулло Хайруллоев аз март соли 2000-ум то март 2010-ум Раиси Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон буд. Ҳоло дар ин вазифа Шукурҷон Зухуров қор карда истодааст.

Тоҷикистон тибқи моддаи сеюми Конститутсия (Сарқонун)-и Ҷумҳурии Тоҷикистон рамзҳои давлатӣ – Нишон, Парчам ва Суруди Миллиро қабул намуд, ки хусусиятҳои ҳоси ҷумҳурии соҳибхитӣро баён мекунанд. Муаллифи Суруди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон Гулназар Келдӣ мебошад.

Мувофиқи Конститутсия (Сарқонун)-и Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қонуну санадҳои қабулгардида дар мамлакат кӯшиши гузаронидани ислоҳоти сиёсӣ идома ёфт ва сохтори пештара барҳам хӯрда, сохтори нави сиёсии ҷамъият ба амал омад. Аз ҷумла, сохтори ҳокимияти иҷроия тағйир ёфта, тарзи идоракунии президентӣ қорӣ гардида, ислоҳоти ҳокимияти қонунбарор ва судӣ гузаронида шуд.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз Сарвазир, муовини яқум ва муовинони ӯ, вазирон, раисони Кумитаҳои давлатӣ иборат аст. Дар айни замон раиси Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва Сарвазирӣ ҷумҳурӣ Оқил Оқилов мебошанд.

Дар давраи соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон раисони Шӯрои Олӣ инҳо буданд: Қадриддин Аслонов (солҳои 1990-1991), Раҳмон Набиев (сентябри соли 1991- декабри соли 1991), Сафаралӣ Кенчаев (солҳои 1991-1992), Акбаршо Искандаров (август 1992 – ноябри соли 1992), Эмомалӣ Раҳмон (ноябри соли 1992 – апрели соли 1995), Сафаралӣ Рачабов (апрели соли 1995 – март 2000).

Тағйироте, ки дар ҷомеа рух медиҳанд, сари вақт ба ҳисоб гирифта шуда, ба Конститутсия (Сарқонун)-и Ҷумҳурии Тоҷикистон иловаҳо ва таҳрири нав дохил карда мешаванд. Дар ин бора натиҷаи раёйпурсиҳои умумихалқие, ки 26-уми сентябри соли 1999 ва 22-юми июни соли 2003 гузаронида шуданд, шаҳодат медиҳанд.

Дар айни замон мо иштирокчии раванди татбиқи ислоҳоти сиёсӣ дар кишвар мебошем, мунтазам сохтори ҷомеаи шаҳрвандӣ тақмил ёфта, низоми миллии давлатдорӣ поягузорӣ мешавад.

Дар Тоҷикистон имрӯз адлу адолат, озодию истиқлол, баробарҳуқуқии тамоми афроди башар риоя гардида, шаҳрвандон сарфи назар аз маҳаллу миллаташон ба сохтори сиёсии давлатдорӣ шомил мебошанд ва ин тамоил пояҳои ваҳдати ягонагиро дар ҷумҳурӣ мустаҳкам хоҳад кард.

Сохтори бисёрҳизбӣ дар ҷумҳурӣ. Яке аз самтҳои татбиқи ислоҳоти сиёсӣ ба амал омадани сохтори бисёрҳизбӣ дар ҷумҳурӣ мебошад. Дар моддаи дуюми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳизбҳои сиёсӣ» (аз 13-уми ноябри соли 1998) қайд шудааст, ки «Зери мафҳуми ҳизби сиёсӣ чунин иттиҳодияи ҷамъиятӣ фаҳмида мешавад, ки вазифаи асосиаш иштирок дар ҳаёти сиёсии ҷомеа ба воситаи ташаққул додани иродаи сиёсии шаҳрвандон ва инчунин ба амал баровардани ҳокимият ба воситаи намояндагони худ мебошад.

Мақсад ва вазифаҳои ҳизби сиёсӣ дар Оиннома ва Барномаи он, ки барои маълумоти умум интишор мешаванд, инъикос меёбанд».

Аз тарафи Анҷумани III-юми вакилони халқии ИҶШС (март 1990) бекор карда шудани моддаи 6-уми Конститутсияи ИҶШС дар Тоҷикистон заминаи воқеии сохтори бисёрҳизбиро ба вуҷуд овард. Амалан ин сохтор дар тӯли солҳои 90-ум ташаққул ёфт. Шаҳрвандони Тоҷикистон дар асоси моддаи 28-уми Конститутсия (Сарқонун)-и кишвар ҳуқуқи дар иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ муттаҳид шуданро пайдо карданд.

Баъди он ки Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз таърихи 12-уми декабри соли 1990 Қонун «Дар бораи иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ дар ҶШС Тоҷикистон»-ро тасдиқ кард, амалан бақайдгирии ҳаракатҳо, ҳизбҳои сиёсӣ ва иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ оғоз ёфт.

Дар як муддати кӯтоҳ ба Вазорати адлия 208 ариза омад ва ба 143 ҳизбу созмонҳо иҷозати фаъолият кардан дода шуд. Акнун дар қатори Ҳизби коммунистӣ, Ҳизби наҳзати исломии Тоҷикистон (26-уми октябри соли 1991), Ҳизби демократии Тоҷикистон (10-уми августи соли 1990), Ҳизби халқии Тоҷикистон (10-уми декабри соли 1994), Ҳизби сотсиалистии Тоҷикистон (15-уми июни соли 1996) ва ғайраҳо ташкил ёфта, амал мекарданд. Ҳизби халқии Тоҷикистон соли 1998 ба Ҳизби халқӣ – демократии Тоҷикистон табдил ёфта, дар анҷумани ҳизб (10-уми марти соли 1998) Эмомалӣ Раҳмон раиси он интихоб шуд. Дар ҷумҳурӣ сол то сол миқдори ҳизбу созмонҳо ва дигар ташкилотҳои ҷамъиятӣ зиёд шуда истодаанд. Аљён дар мамлакат 8 ҳизби сиёсӣ ва зиёда аз се ҳазор ҳизбу созмонҳои гуногуни ҷамъиятӣ амал мекунанд.¹

Ба ғайр аз ҳизбҳо ҳаракати мардумии «Растохез», ҷамъияти «Лаъли Бадахшон» низ ба расмият шинохта шуданд. Мутобиқи Қарори Иҷлосияи Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22-юми октябри соли 1991 «Дар бораи бекор кардани баъзе санадҳои Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба масъалаи ҳизбҳои дорони характери динӣ» дар таърихи 26-уми октябри соли 1991 Анҷумани муассисони Ҳизби наҳзати исломии Тоҷикистон баргузор гардид.

Таҷрибаи таърихӣ нишон медиҳад, ки агар ҳизбу созмонҳои мухталиф дар чорчӯбаи Конститутсия (Сарқонун)-и Ҷумҳурии Тоҷикистон бо нияти нек амал кунанд, метавонанд ба пешравии ҷумҳурӣ ёрӣ расонанд. Ҳар як ҳизб, созмон ба барнома ва оинномаи худ така карда, меҳодад ба халқи худ хизмат намояд. Қадом ҳизб, созмон баҳри ваҳдат ва инкишофи ҷумҳурӣ бештар хизмат мекунад, инро таърих исбот хоҳад кард.

Хушбахтона, баъди ба итмом расидани ҷанги шаҳрвандӣ ва пойдор гардидани сулҳ дар Тоҷикистон фаъолияти созандагии ҳизбу созмонҳо хеле афзуд. Хусусан, баъди аз тарафи 30 ҳизбу иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ имзо шудани «Аҳдномаи

¹ Зикриёев Ф.Б. Таърихи ҳизбҳои сиёсӣ ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2010.

ризоияти ҷомеаи Тоҷикистон» (9-уми март соли 1996) дар ҷумҳурӣ заминаи хуби роҳи бунёди ҷомеаи озоду демократӣ ба амал омад.

Ташкилёбии Шӯрои ҷамъияти Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дар мустаҳкам намудани ҷамоҳангсозии фаъолияти ҳизбу созмонҳо нақши муҳаб мебозад.

Ҳизбу ҳаракатҳои сиёсӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ хусусан дар гузаронидани маърақаҳои сиёсӣ фаъолона иштирок менамоянд. Масалан, онҳо дар муҳокимаи тағйиру иловаҳо ба Конститутсия (Сарқонун)-и Ҷумҳурии Тоҷикистон иштирок намуда, тақлифҳои муфид пешниҳод карданд. Инчунин онҳо дар вақти интиҳоби Президенти ҷумҳурӣ ва вакилон ба порлумони мамлакат хизмати арзанда намудаанд.

Дар таърихи давлатдорӣ тоҷикон бо иштироки ҳамаи ҳизбу созмонҳо бори аввал интиҳоботи парламенти касбӣ гузаронида шуд ва натиҷаи он хурсандовар аст. Ҳангоми интиҳоботи вакилони Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (даъвати дуюм) дар ҳавзаи ягонаи умумиҷумҳуриявӣ 15 аъзои Ҳизби халқӣ-демократӣ, 5 аъзои Ҳизби коммунистӣ ва 2 аъзои Ҳизби наҳзати исломӣ соҳиби мандати вакилӣ гаштанд. Падидаи нав дар ҳаёти сиёсӣ ҷамъияти ҷумҳурӣ дар порлумони мамлакат ташкил ёфтани фраксияҳои ҳизбӣ мебошад.

Мувофиқи Конститутсия (Сарқонун)-и Ҷумҳурии Тоҷикистон дар интиҳоботи вакилон ба Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олиӣ намояндагони ҳизбҳои зерин: Ҳизби халқӣ-демократии Тоҷикистон (раиси фраксия Ҷумъабой Сангинов), Ҳизби коммунисти Тоҷикистон (раиси фраксия Шодӣ Шабдолов) ва Ҳизби наҳзати исломии Тоҷикистон (муовини раиси ҳизб Ҳимматзода Муҳаммадшариф) дохил шуда буданд. 28 феввали соли 2010-ум дар мамлакат интиҳобот ба Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (даъвати чорум) барпо гардид, ки дар натиҷа аз 8 ҳизби сиёсӣ 5 ҳизб соҳиби мандати вакилро ба даст даровард: Ҳизби халқӣ-демократии Тоҷикистон, Ҳизби коммунистии Тоҷикистон, Ҳизби наҳзати исломии Тоҷикистон, Ҳизби ислоҳоти иқтисодии Тоҷикистон, Ҳизби аграрии Тоҷикистон.

Ҳамин тавр, мавҷудияти сохтори бисёрҳизбӣ нишонаи муҳими ҷомеаи демократӣ буда, амалан хатари тоталитаризмро барҳам медиҳад.

2. ИСЛОҲОТИ ИҚТИСОДӢ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ОН¹

Заминаҳо ва моҳияти ислоҳоти иқтисодӣ. Татбиқи амалии ислоҳоти сиёсӣ аз бисёр бобат ба ҳалли масъалаҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ алоқа дорад. Қомеаи соҳибистиклол ҳамон вақт пойдор мегардад, ки агар дар он масъалаҳои асосии ҳаёти иқтисодӣ ҳал шаванд. Таҷрибаи таърихӣ нишон медиҳад, ки дигаргуниҳои кулӣ бе иқтисодӣ калон ба амал намеоянд.

Тоҷикистони соҳибистиклол вазифадор аст, ки ба қувваи худ така намуда, шаҳрвандонро бо сару либос, хӯрокворӣ таъмин намуда, ба болоравии ҳаёти иқтисодӣ мусоидат кунад.

Пас аз ба даст даровардани истиклолият Тоҷикистон ба гузаронидани ислоҳоти иқтисодӣ шурӯъ намуд. Аммо ислоҳоти иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар як шароити мураккаби таърихӣ ба амал омад ва он дорои хусусиятҳои хос мебошад.

Дар роҳи татбиқи ислоҳоти иқтисодии ҷумҳурии соҳибистиклоли Тоҷикистон душвориву муаммоҳои зерин вучуд доштанд:

– аввалан, бо пош хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ алоқаҳои иқтисодӣ – иҷтимоӣ ва техникӣ канда шуда, ба иҷроиши нақшаҳои хоҷагии халқ таъсири манфӣ расонида шуд;

– дар рафти ҷанги шаҳрвандӣ ҳаёти иқтисодии ҷумҳурии хароб гардида, хусусан корхонаҳои саноатӣ, сохтмон аз кор монданд ва муассисаю, хоҷагиҳои калонтарини ҷумҳурии вайрон шуданд. Бар асари ҷанги шаҳрвандӣ, хусусан, Комплекси истеҳсолии Тоҷикистони ҷанубӣ зарари калони моддӣ дид. Як

¹ Дар бораи вазъи иҷтимоию иқтисодии ҷумҳурии ва оқибати ҷанҷоли мусаллаҳона. Маърузаи ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон // Ҷумҳурият. – 1993. – 5 январ; Раҳмонов Э.Ш. Истиклолият неъматӣ бебаҳост. – Душанбе: Шарқи Озод, 2001; Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати 17-умин солгарди Истиклолияти давлатии Тоҷикистон, ш. Душанбе, 8 сентябри 2008 // Ҷумҳурият. – 2008. – 11 сентябр; Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар маҷлиси васеи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба натиҷаҳои рушди иқтисодиву иҷтимоии мамлакат дар соли 2008-ум ва вазифаҳо барои соли 2009, ш. Душанбе аз 16 январи соли 2009 // Ҷумҳурият. – 2009. – 20 январ; Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, 24 апрели соли 2010 // Садои мардум. – 2010. – 27 апрел; Солиев Х.Х. Иқтисоди Тоҷикистон дар давраи гузариш: ҷамъбаст ва ояндабинӣ. – Душанбе, 2001; Собирова К.Д. Вклад международных организаций в восстановление мира и стабильности в Республики Таджикистан и улучшение социально-экономического положения в ГБАО. – Хорог, 2002; Тағоев Ҷ. Сиёсати аграрии Тоҷикистон. – Душанбе, 2001 ва ғайра.

қисми корхонаҳои шаҳрҳои Душанбе, Қўргонтеппаро сўзонданд, дастгоҳҳоро шикаста, боигариашонро дуздиданд;

– кўч бастанӣ муҳандисон, техникҳо, механизаторони ботаҷрибаи ҷумҳурӣ ба дигар кишварҳои дуру наздик ва бо сабаби паст гардидани маош дар соҳаи иқтисодӣ солҳои 1991 – 2000-ум ба 2,6 маротиба кам шудани қувваи асосии қорӣ оварда расонд;

– дар ибтидои солҳои 90-ум бӯҳрони иқтисодӣ авҷ гирифта, нақшаҳои воридот ва содироти мол вайрон гардиданд, дар Тоҷикистон хавфу хатари нарасидани маводи ниёзи мардум ҳис карда мешуд.

Ҳагин тавр, вазъияти иқтисодӣ объективона тақозо мекард, ки дар Тоҷикистон ислоҳоти иқтисодӣ гузаронида шавад. Хусусан, имзо шудани Созишномаи умумӣ оид ба сулҳ ва оштии миллӣ имконият дод, ки Ҷумҳурии соҳибистиклоли Тоҷикистон бевосита ба азнавбарқароркунии ҳаёти хоҷагӣ ва гузарондани ислоҳоти иқтисодӣ шурӯъ намояд.

Барои тартиб додан ва амалӣ гардонидани барномаи ислоҳоти иқтисодӣ дар ҷумҳурӣ заминаҳои хуби моддӣ ва маънавӣ вучуд доштанд. Тоҷикистон дорои қанданиҳои бойи зеризаминӣ ва захираҳои зиёди обӣ мебошад. Аксарияти аҳолии ҷумҳуриро ҷавонон ва занон ташкил дода, бештари онҳо дар деҳот зиндагӣ мекунанд. Захираҳои зиёди меҳнатие, ки дар Тоҷикистон вучуд доранд, метавонанд иқтисодиёти онро баланд бардоранд.

Вале дар ҷумҳурӣ дар роҳи инкишофи ҳаёти иқтисодии навин камбудӣ ва душвориҳо вучуд доранд. Аз ҷумла, танҳо 7 фисади масоҳати Тоҷикистонро замин ташкил дода, роҳҳои баромад ба хориҷ ханӯз маҳдуд мебошанд. Ҷанги бародаркуш низ ба гузаронидани ислоҳоти иқтисодӣ халали қалон расонд.

Дар рафти тартиб додани барномаи ислоҳоти иқтисодӣ хусусиятҳои хоси ҷумҳурӣ ба назар гирифта шуданд. Ин хусусиятҳо аз омилҳои зерин иборат мебошанд: дар Тоҷикистон нисбат ба дигар ҷумҳуриҳои Шӯравӣ даромади миллӣ бо суръати баланди афзоиши аҳоли ҷавобгӯ набуд; дар ҷумҳурии кўҳсори мо роҳҳои оҳан маҳдуд ва нақлиёти автомобилгард низ талаботро қонеъ гардонидани наметавонист; набудани роҳҳои дурусти нақлиёт, мавҷудияти кўҳҳои баланд ба Тоҷикистон имконият намедоданд, ки бо давлатҳои хориҷӣ тиҷорату савдои мўътадил дошта бошад; боигариҳои зеризаминии ҷумҳурӣ, аз ҷумла нафт, газ, ангиштсанг ва ғайра дар ҷуқуриҳои дастнорас ҷойгир шуда, барои истифодаи онҳо техникаи маҳсус лозим буд ва ғайраҳо.

Сарфи назар аз мушкилиҳо, дар роҳи пешрафти ҳаёти иқтисодии ҷумҳурӣ имконият ва афзалиятҳо вучуд доранд. Масалан, дар Тоҷикистон захираи хеле зиёди истеҳсоли барқ вучуд дошта, барои обшор намудани заминҳои бекорхобидаю, лалмӣ низ имкониятҳо ҳастанд. Истифодаи оқилонаи захираҳои обӣ ва рӯзҳои офтобӣ низ метавонад ба пешравии иқтисодиёти мамлакат таъсири мусбӣ расонад. Ҳамин тавр, захираҳои калони табиӣ имконият медиҳанд, ки дар Тоҷикистон саноати сабуку вазнин тараққӣ карда, кишоварзӣ на танҳо талаботи аҳолиро бо хӯрокворӣ таъмин намояд, балки маҳсулотро ба кишварҳои хориҷӣ барорад.

Дар ибтидои солҳои 90-ум барномаи тараққиёти иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон тартиб дода шуда, бо фаро расидани давраи осоиштагӣ такмил ёфт ва дар асоси инкишофи муносибатҳои бозоргонии танзимшаванда амал мекунад. Ҳангоми тартиб додани барнома таҷрибаи байналхалқӣ истифода гардида, хусусиятҳои хоси инкишофи иқтисодиёти ҷумҳурӣ ба назар гирифта шудаанд.

Натиҷаи татбиқи барнома, рафти ислоҳоти иқтисодӣ мунтазам дар ҷаласаҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Паёмҳои Президенти мамлакат ба Маҷлисиҳои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил гардида, барои беҳбудии он тағйиротҳо дохил карда мешаванд.

Иқтисодиёти бозоргонии Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои хусусиятҳои хос буда, ба меҳнати озод, эҳтироми моликият, кафолати ҳуқуқи иҷтимоӣ, тамоюл ба манфиати ҷамъият, соҳибкории озоду рақобати одилона асос ёфтааст.

Ҳоло дар ҷумҳурӣ шаклҳои гуногуни моликият: шахсӣ, коллективӣ ва давлатӣ вучуд доранд. Ҷумҳурӣ тавонист пули миллии худро ҷорӣ намуда, хусусигардонии амвол ва бозори пулиро ташкил диҳад. Дар Тоҷикистон аз соли 1991 то соли 2005 8,5 ҳазор амволи давлатӣ шахсӣ қунонида шуданд. Қоидаҳои нави ғумрукӣ ва ҳавасмандии моддии шаҳрвандон оид ба истеҳсоли маҳсулот амалӣ мегарданд. Як гурӯҳ сармоягузори хориҷӣ сармояи худро ба инкишофи саноати ҷумҳурӣ гузошта, дар истеҳсоли тиллои Панҷакент, маҳсулоти абрешимии Хучанд ва ғайраҳо ширкат меварзанд.

Ҳамин тавр, самтҳои асосии стратегияи иқтисодии Ҷумҳурии соҳибистиклоли Тоҷикистон барои ибтидои асри XXI муайян гардидаанд. Бо ташаббуси Президенти ҷумҳурӣ Эмомалӣ Раҳмон сохтмони нерӯгоҳҳои барқӣ оби Сангтӯда, Роғун, Помир-2, роҳи оҳани Кӯргонтеппа-Кӯлоб, роҳи

мошингарди Кӯлоб-Кулма-Қароқурум пешбинӣ шудаанд ва пурра ба қор даромадани онҳо ҷумҳурии соҳибистиклоламонро дар қатори давлатҳои мутараққӣ хоҳад гузошт.

Дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон аз 24 апрели соли 2010 ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳадафҳои стратегии мамлакат мушаххас баён гардиданд: а) бо туфайли сохтмони неругоҳҳои калон ва бунёди силсилаи неругоҳҳои хурди барқӣ ба даст даровардани амнияти энергетикӣ; б) баҳри аз бунбасти коммуникатсионӣ баровардани ҷумҳурӣ амалан тадбиқи қардани нақшаҳои сохтмони нақбу пулҳо, роҳҳои мошингарду оҳанӣ ҳозиразамон, инчунин инфраструктураи нақлиёти ҳавоӣ ва алоқа; в) таъмини амнияти озуқавории ҷумҳурӣ.

Бояд қайд кард, ки дар солҳои охир бо ташаббус ва дастгирии молиявии Ҳукумати Тоҷикистон қариб 100 лоиҳаи инвеститсионӣ ба маблағи 2 миллиарду 200 миллион доллари амрикоӣ дар самтҳои афзалиятноки иқтисодӣ миллӣ, аз ҷумла, барои баланд бардоштани сатҳи истеҳсолоти кишоварзӣ ва обёрии заминҳо – 12 лоиҳа ба маблағи 203 миллион; барои беҳтар қардани низоми таъминот бо барқ ва сохтмони неругоҳҳои барқӣ обӣ – 11 лоиҳа ба маблағи 1,2 миллиард доллари амрикоӣ ва ғайраҳо амалӣ карда шуданд.

Баҳри амалӣ гардидани ислоҳоти иқтисодӣ мақоми бонкҳо низ афзуда, сохтори онҳо такмил меёбад. Ҳоло дар баробари Бонки миллии Тоҷикистон ва «Амонатбонк» чандин бонкҳои саҳҳомӣ ташкил гардида, барои пешрафти ҳаёти иқтисодӣ, фарҳангӣ ва иҷтимоии ҷумҳурӣ кӯмаки амалии худро мерасонанд. Бонкҳои саҳҳомии «Агроинвестбонк», «Ориёнбонк», «Тоҷикпромбонк» ва «Тоҷиксодиротбонк» хусусан ба хоҷагиҳои соҳибқории хурд ва калон кӯмаки пулии худро саривақт расонда, барои истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ, кишоварзӣ ва ба савдо баровардани он хизмат мекунанд.

Ҳоло дар Тоҷикистон бонкҳо ва ташкилотҳои қарзии гайрибонкӣ якҷоя бо шӯъбаҳо, марказҳои хизматрасонӣ ва агентҳои онҳо зиёда аз 900 ададро ташкил медиҳанд. Ҳаҷми қарзҳои додашуда ва миқдори миқозон пайваста меафзояд.

Баъди хотима ёфтани ҷанги шаҳрвандӣ ва барқарор гардидани сулҳу ваҳдат дар ҷумҳурӣ бонкҳои хориҷӣ низ кӯмаки худро дар татбиқи ислоҳоти иқтисодӣ – иҷтимоӣ мерасонанд. Масалан, соли 2005 танҳо Бонки осиеӣи рушд ба Тоҷикистон барои тараққиёти иқтисодӣ 20 миллион доллар ҷудо намуд.

Дар роҳи татбиқи барномаи иқтисодӣ гузаронидани ислоҳоти пулӣ, хусусан ҷорӣ намудани пули миллии (соли 1995), асъори миллии – сомонӣ (соли 2000) таъсири мусбӣ расонд.

Яке аз роҳҳои татбиқи ислоҳоти иқтисодӣ ва пешрафти хоҷагии халқи Ҷумҳурии Тоҷикистон инкишофи соҳибқории хурд ва миёна мебошад. Хусусан, фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 8-уми апрели соли 1996 ва 20-уми феврالی 1998 «Дар бораи аз тарафи давлат дастгирӣ ёфтани соҳибқории хурд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» барои инкишоф ва татбиқи барномаи иқтисодиёти мамлакат то соли 2015 таъсири мусбӣ хоҳанд расонд.

15 январӣ соли 2010-ум мулоқоти Президенти ҷумҳурӣ Эмомалӣ Раҳмон бо соҳибқорон ва тоҷирон барпо гардид. Мулоқот роҳҳои баланд бардоштани мақоми соҳибқоронро дар татбиқи ислоҳоти иқтисодӣ ва ба давлати пешқадами дунё табдил додани Тоҷикистонро муайян намуд. Ҳоло шумораи субъектҳои соҳибқории хурду миёна қариб 130 ҳазорро ташкил медиҳанд.

Сиёсати иқтисодӣ-хориҷии ҷумҳурӣ. Ҷанги шаҳрвандӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии соҳибистиклоли Тоҷикистон зарбаи калон расонд, бинобар он бе сармоягузори хориҷӣ наметавонем хоҷагириро барқарор ва аз ҷиҳати тараққиёт ба мамлакатҳои пешқадами ҷаҳон расида гирем. Хусусан, барои истехсол ва харида гирифтани техникаи ҳозиразамон, технологияи пешқадам маблағи калон лозим буд. Хушбахтона, дар ҳалли амалии ин масъала дар тӯли зиёда аз 10 сол дар кишвар бо ёрии созмонҳои байналхалқӣ корҳои муфид ба сомон расонда шуданд.

Дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 –уми апрели соли 2010 омадааст: «Муносибатҳои мо ба созмонҳои байналмилалӣ молиявӣ, аз ҷумла Бонки ҷаҳонӣ, Хазинаи Байналмилалӣ Асбор, Бонки таҷдиду рушди Аврупо, Бонки осиёи Рушд, Бонки рушди исломӣ ва як тӯлдод хазинаву фондҳои кишварҳои мухталиф хеле созандаву муваффақона сурат мегиранд».

Дар қисмати сиёсати бозоргонии хориҷӣ ва ҳалли амалии он аллакай таҷрибаи муфид ба даст омадааст. Ҳоло зарур аст, ки барои азнавсозии иқтисодиёти миллӣ ба ҳаллу фасли масъалаҳои зерин диққат диҳем: а) барои вориди арзи хориҷӣ аз нигоҳи маданияти баланди хоҷагидорӣ ташкил намудани содироти ашёи хом; б) дар якҷоягӣ бо сармоягузорҳои хориҷӣ оқилона истифода кардани боигариҳои табиӣи ҷумҳурӣ; в) аз нигоҳи илмӣ пеш бурдани сиёсати савдои хориҷӣ ва барои фуруштани маҳсулоти ҷумҳурӣ пайдо намудани бозори қулай дар он кишварҳо; г) мунтазам беҳтар намудани сифати маҳсулоти истехсол мешуда, то дар бозори дохилӣ ва хориҷӣ ба фуруш рафта, барои пешрафти иқтисодиёти ҷумҳурӣ мусоидат намояд.

Барои амалӣ гаштани стратегияи сиёсати бозоргонии хориҷӣ конунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти иқтисоди хориҷӣ», «Дар бораи сармоягузориҳои хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», ҳамчунин як қатор қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва фармонҳои Президенти ҷумҳурӣ ба тасвиб расида, барои рушди иқтисодиёти мамлакат мусоидат менамоянд.

Дар табрикномаи Президенти ҷумҳурӣ Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати Соли нави 2003 қайд шудааст, ки барои пешрафти мамлакат сиёсати дарҳои кушод пеш гирифта мешавад. Тибқи чунин сиёсат оид ба амалӣ гардидани барномаи стратегияи иқтисодиёти бозоргонии хориҷӣ аллақай қорҳои судманд гузаронида шуда, натиҷаи дилхоҳ медиҳанд. Бо Тоҷикистони соҳибистиклол зиёда аз 90 мамлакатҳои ҷаҳон робитаи тичоратӣ – иқтисодӣ доранд. Ҳаҷми мубодилаи мол дар соли 2006 беш аз 3 миллиард долларро ташкил намуд.

Соли 2003 муомилоти савдои хориҷии Тоҷикистон бо назардошти нерӯи барқ ва гази табиӣ 1 млрд. 679 млн. доллари амрикоиро ташкил дод, ки нисбат ба соли 2002-ум 15% зиёд аст.

Ҳоло содироти асосии захираҳои табиӣ Ҷумҳурии Тоҷикистонро алюминий, пахта ва маҳсулоти коркарди он, тамоку, пиллаи хом ташкил медиҳанд. Солҳои минбаъда номгӯи маҳсулоти содироти Тоҷикистон сол то сол зиёд хоҳад гашт.

Агар мамлакатҳои хориҷии дур дар соҳаи содироти мол афзалият дошта бошанд, давлатҳои ИДМ дар соҳаи воридоти мол бартарӣ доранд. Ба ҳар ҳол мамлакатҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил барои Ҷумҳурии Тоҷикистон як ҳавзаи муҳими иқтисодӣ, аз ҷумла дар пешбурди соҳаи савдои хориҷӣ, ба ҳисоб мераванд.

Дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки моҳи апрели соли 2010 баргузор гардид, вазифаҳои стратегияи ислоҳоти иқтисодии мамлакат барои солҳои 2010-2012 ва минбаъд ба тариқи мушаххас баён ёфтаанд. Татбиқи ин вазифаҳо иқтисодии иқтисодӣ, ҳаёти фарҳангии кишварамонро пурқувват намуда, сатҳи камбизоатиро паст хоҳад кард.

3. САНОАТ ВА КИШОВАРЗӢ

Вазъи саноати ҷумҳурӣ. Ҷанг инчунин ба соҳаи саноати ҷумҳурӣ зарари калон расонд. Он муваффақиятҳои, ки Тоҷикистон солҳои 60-80-ум дар соҳаи саноат ба даст оварда буд, кошта шуданд. Бинобар ин, ба ҷумҳурии соҳибистиклол лозим омад, ки дар соҳаи саноат пеш аз ҳама қорҳои зеринро ба сомон расонад: аз нав барқарор намудани заводу фабрикаҳои

бекормонда; ба кор андохтани корхонаҳое, ки бо сабаби набудани ашёи хом ва фирор кардани мутахассисон ба дигар шаҳру кишварҳо, истеҳсоли маҳсулотро қатъ гардонида буданд.

Дар магозаю бозорҳои ҷумҳурии дар ибтидои солҳои 90-ум хусусан хӯрокворӣ, маҳсулоти саноати сабук, сӯзишворӣ, масолеҳи бинокорӣ ва ғайраҳо намерасиданд. Бинобар ин ба Тоҷикистон лозим омад, ки ин маводро аз кишварҳои хориҷии дуру наздик пайдо намояд.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки ҳамон вақт соҳибистиклолии давлат таъмин мегардад, ки дар дохили кишвар истеҳсолоти молҳои саноатӣ ба роҳ монда шавад. Ҷумҳурии Тоҷикистон боигарӣ ва захираҳои табиӣ зиёд дорад, бинобар ин метавонад саноати сабук ва вазнинро тараққӣ диҳад. Аз ин лиҳоз, дар барномаи тараққиёти иқтисодии ҷумҳурии то соли 2015 ба инкишофи саноат диққати махсус дода шудааст.

Бо фарорасии ҳаёти осоишта дар Тоҷикистон саноат дар ду бахш – давлатӣ ва ғайридавлатӣ инкишоф меёбад. Ҳоло дар ҷумҳурии 1048 корхонаҳо амал мекунанд. Аз он ҷумла, дар бахши давлатӣ – 289, ҷамъияти саҳомӣ – 83, корхонаҳои хусусӣ – 23. Танҳо дар бахши ғайридавлатӣ 759 корхонаҳои хурду калон фаъолият мекунанд.

Бояд қайд кард, ки сол то сол истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар бахши ғайридавлатӣ зиёд мешавад. Агар соли 1999 саноати бахши ғайридавлатӣ 22,8 ҷисадро ташкил диҳад, пас соли 2004 он ба 41,8 ҷисад расид.

Ҳамин тавр, суръати истеҳсоли маҳсулот дар бахши ғайридавлатӣ баландтар буда, ҷиссаи сектори ҷамъиятӣ сол то сол паст мегардад.

Дар Ҷумҳурии соҳибистиклолии Тоҷикистон соҳаҳои зерини саноат: электроэнергетика, сӯзишворӣ, металлургияи ранга, саноати сабук, хӯрокворӣ, масолеҳи бинокорӣ, кимиёю нафт, мошинсозӣ ва коркарди филизот, саноати ҷангал, коркарди ҷӯбу тахта ва селлюлозаю коғаз, шиша, фарфор ва зарфҳо, орду ярма, хӯроки омехтаи чорво ва дигар соҳаҳо инкишоф меёбанд.

Дар тӯли 19-соли соҳибистиклолии саноат эҳё шуда, инкишоф ёфт ва бештари корхонаҳо дар шаҳрҳои Душанбе, Хучанд, Турсунзода, Кӯрғонтеппа, Истаравшан, Кӯлоб, Конибодом, Ёвон, Исфара, Панҷакент, Норақ, Ҳисор, Мастҷоҳ ва ғайраҳо амал мекунанд.

Ҳамкорӣ бо кишварҳои хориҷӣ. Бо кӯмак ва дастгирии давлатҳои тараққикарда: Россия, Англия, Япония, Кореяи ҷанубӣ, хусусан, ҷумҳуриҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил (ИДМ) Тоҷикистон дар ду самт саноати худро инкишоф медиҳад.

Аз як тараф, заводу фабрикаҳои амалкунанда бо техникаи нав, технологияи пешқадам таъмин гардида, аз тарафи дигар, корхонаҳои нав, нерӯгоҳҳои барқии бузург бино мешаванд. Масалан, бо кӯмаку дастгирии Кореяи ҷанубӣ комбинати шохибобии шаҳри Хучанд бо дастгоҳҳои нав таҷҳизонида шуда, маҳсулоти абрешимии баландсифатро истеҳсол мекунад. Ба туфайли фаъолияти корхонаҳои муштараки Тоҷикистону Британияи Кабир оид ба истеҳсоли тиллои Зарафшону Дарвоз, Тоҷикистону Америка «Оби-Зулал», Тоҷикистону Кипр «Тоҷиказот» ва ғайраҳо сол то сол даромади ҷумҳурӣ меафзояд.

Барои инкишофи саноати калон Ҷумҳурии Тоҷикистон ба сармоягузорию инвестицияҳои хориҷӣ мӯҳтоҷ аст. Солҳои 2007-2009 ба иқтисодиёти Тоҷикистон тариқи 79 лоиҳаи инвестиционӣ 1 миллиарду 749,7 миллион доллари амрикоӣ ҷалб мешавад. Дар натиҷаи пеш гирифтани сиёсати дурусти хориҷӣ Тоҷикистон имконият пайдо мекунад, ки саноат, алаҳусус корҳои сохтмониро ривоч диҳад. Дар айни ҳол Россия барои корхонаҳои калон, аз ҷумла, сохтмони нерӯгоҳҳои барқии Оби Роғун, Сангтӯда, заводи алюминий дар водии Вахш ва дигар объектҳои саноатӣ: кимиё, металлургия, мошинсозии Тоҷикистон маблағҳои калон ҷудо кард.

Дар навбати худ Тоҷикистон барои пешрафти саноати металлҳои ранга, кимиё (алюминий, сурб, рӯх, симоб) ва бофандагии Россия кӯмаки амалӣ мерасонад. Аз Россия бошад, Тоҷикистон барои комплекси агросаноатии худ мошинаҳо, трансформаторҳои пуриқтидор, таҷҳизоти технологӣ мегирад.

Дар Паёми худ Эмомалӣ Раҳмон 24 апрели соли 2010 ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин қайд намуданд: «Мо талош варзидем, ки аз тариқи эҳёи равобити суннатӣ ва қадимаамон бо кишварҳои мусулмонӣ, мамолики араб ва манотиқи дигари дунё муносибатҳои хуб дошта бошем. Дар байни онҳо метавон Ҷумҳурии Ислонд, Эрон, Ҷумҳурии Ислонд Афғонистон, Ҳиндустон, Туркия, Покистон ва Ҷопонро ном гирифт».

Ҷумҳурии Ислонд Эрон (ҶИЭ) низ саҳми амалии худро дар ба охир расонидани туннели Анзоб гузошта, тасмим гирифтааст, ки дар дигар объектҳои саноатии Тоҷикистон кӯмаки иқтисодӣ – техникаии худро мерасонад.

Ёри амалии давлати Чин дар барпо кардани корхонаҳои саноатӣ, стансияҳои барқӣ, хусусан, барои сохтмони шохроҳҳои мошингарди Тоҷикистон сол аз сол афзоиш меёбад.

Дар эҳё ва инкишофи саноат, сохтмонҳои Тоҷикистони соҳибистиқлол инчунин Ҳазинаҳои гуногуни хориҷӣ саҳм доранд.

Чунончи, Хазиначи Карим-ал-Хусайн Оғохони IV дар сохтани корхонаҳои хурд ва роҳҳои мошингард, хусусан, дар шароити ноҳияҳои кӯҳистон, ёри амалӣ расонида, аллақай дар Помир пуле ба кор даромад, ки муносибатҳои тичоратӣ ва фарҳангии Тоҷикистонро бо Афғонистон беҳтар мекунад.

Истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ. Ба туфайли ба кор даромадани корхонаҳои кӯҳна ва нави саноатӣ сол то сол таъмини шаҳрвандон бо маводи саноатӣ беҳтар шуда, сатҳи зиндагии онҳо баланд мегардад. Ҳоло корхонаҳои саноатӣ маҳсулоти зеринро истеҳсол мекунанд: маснуоти нассочӣ, пойафзол, пластмасса ва маснуоти он, маснуот аз санг, гулгач, маҳсулоти растани, молҳои гуногуни озуқаворӣ, саноати сабук ва ғайраҳо. Сол то сол миқдор ва сифати истеҳсоли маҳсулоти ватанӣ беҳтар ва бештар мегардад. Чунончи, агар соли 1999 дар ҷумҳурӣ ба миқдори 225,0 миллион сомонӣ молҳои истеъмолӣ истеҳсол шуда бошанд, пас соли 2004-ум маҳсулоти истеҳсолшудаи истеъмолӣ ба 967,8 миллион сомонӣ расид.

Дар Тоҷикистон саноати металлудозӣ инкишоф ёфта, заводи алюминии шаҳри Турсунзода дар байни корхонаҳои кишварҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил ҷои дуҷумро ишғол менамояд.

Ба кор даромадани кони гази Ҳоча Сартез ва истифодаи гази табиӣи Бештентак то як андоза талаботи мардуми минтақаи Кӯлобро бо сӯзишворӣ беҳтар намуд. Истифодаи кони гази нафти Ҳочабоқирғон низ сатҳи зиндагии шаҳрвандони вилояти Сугдро баланд хоҳад кард. Дар ҷумҳурӣ корҳои мушаххас оид ба истиқлолияти энергетикӣ идома доранд. Хусусан, баъд аз соли 1997 даҳҳо нерӯгоҳҳои хурди барқӣ ва хатти нерӯи барқии Боткенти Қирғизистон ва Конибодом ба кор даромаданд.

Ба кор даромадани чандин корхонаҳои муштараки саноатӣ, аз ҷумла «Абрешим» бо Италия, «Кабоол–Тоҷиктекстайл» бо Корея, «ВТ-Силк» бо Ветнам ва ғайраҳо, ки маҳсулоти ба талаботи меъёри бозорӣ ҷавобгӯ истеҳсол мекунанд, ба сатҳи зиндагии шаҳрвандонамон таъсири мусбӣ расонд.

Дар ҷумҳурӣ бо суръати баланд роҳҳои оҳан ва автомобилгарди нав ба кор даромада, ба тараққиёти хоҷагии халқ мусоидат мекунанд. Суръати истеҳсоли маҳсулот дар сектори ғайридавлатӣ низ сол то сол зиёд мешавад. Хусусан, татбиқи фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон аз 8-уми апрели соли 1996 «Дар бораи аз тарафи давлат дастгирӣ намудани фаъолияти соҳибкории хурд» ва аз 20-уми феввали соли 1998 «Дар бораи дидани чорабиниҳо аз тарафи давлат оид ба

тақвият додани соҳибқорӣи хурд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» истехсоли маҳсулотро зиёд ва рақобатро дар бозори матлубот пурзӯр карда, шаклҳои хизматрасониро беҳтар гардонид, ҷойҳои нави кориро муҳайё намуд. Масалан, соли 2000-ум дар Тоҷикистон 14,8 ҳазор нафар шаҳрвандонамон дар 1342 корхонаи хурд фаъолият доштанд. Як қисми онҳо, яъне 38,5 ҷисади ин корхонаҳо, дар соҳаи савдо ва таъминот фаъолият мекарданд.

Ба тӯфайли соҳибистиклол гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон торафт саноати маҳаллӣ, хусусан ҳунарҳои халқӣ инкишоф меёбанд. Дар намоишгоҳҳои ҷумҳурӣ ва байналхалқӣ шаҳрвандони кишвар маҳсулоти истехсолкардашон – сӯзанӣ, бозичаҳои аз гил сохташуда, кулоҳҳои тоҷикӣ, чуробҳои пашмин, матоъҳои атлас, кандакорӣ ва ғайраҳоро пешниҳод намуда, бо ҷоизаҳо мушарраф мегарданд.

Мутаассифона, дар соҳаи истехсоли маҳсулоти саноатӣ душвориву камбудӣҳо вучуд доранд. Ҳанӯз сифати маҳсулот чӣ дар сектори давлатӣ ва чӣ гайридавлатӣ беҳбудиро меҳаҳад. Тамоюли паст рафтани соҳаи мошинсозӣ, истехсоли маҳсулоти ҷангал, ҷӯббарорӣ, кимӣ ва сохтмонӣ ташвишвар мебошад. Ҷӯнончи, агар ҳаҷми истехсоли саноатӣ дар соли 1991 96,4 ҷисадро ташкил диҳад, пас соли 2004 ба 64,0 ҷисад расид. Дар Тоҷикистони соҳибистиклол бештар соҳаи электроэнергетика инкишоф ёфта, соли 2004 истехсоли барқ 125,3 ҷисадро ташкил намуд.

Хушбахтона, солҳои охир қорҳои сохтмон дар иншооти муҳими гидроэнергетикӣ ва хатҳои интиқоли барқ вусъат ёфта истодаанд. Соли 2008 се агрегати нерӯгоҳи барқи обии "Сангтӯда 1" ба қор андохта шуда, сохтмони нерӯгоҳи "Сангтӯда 2" идома дорад.

То 1 январи соли 2009 дар ҷумҳурӣ 27 нерӯгоҳи барқи обии хурд сохта шуда, шумораи умумии онҳо ба 139 адад расонда шуд.

Азбаски ҳанӯз саноати ҷумҳурӣ талаботи аҳолиро бо маҳсулоти гуногуни баландсифат таъмин карда наметавонад, воридоти молҳои саноати сабук ва хӯрокворӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёд гардидааст. Агар ҳаҷми умумии воридот дар соли 1991 63,2 миллион долларро ташкил диҳад, пас соли 2004 вай ба 1 миллиарду 191,3 миллион доллар расид.

Тоҷикистони соҳибистиклол нақшаи содироти молро иҷро намуда, соли 1991 ба миқдори 67,9 миллион доллар ва соли 2004 онро ба 914,9 миллион доллар расонд. Хусусан, гурӯҳҳои зерини молҳо: маҳсулоти растанӣ, маъданӣ, насосҷӣ ва маснуоти насосҷӣ, филизоти арзонбаҳо бештар бароварда шуданд.

Маълум аст, ки бе ҳалли масъалаи кадрҳои баландихтисос саноат ҳаматарафа инкишоф ёфта наметавонад, бинобар ин, бо вучуди мушкилиҳо дар солҳои соҳибистиклолӣ тайёр намудани муҳандисон, техникҳо ва коргарон қатъ нагардидааст. Агар соли 1991 дар саноат 215,4 ҳазор кормандон кор кунанд, пас соли 2004 онҳо 87,2 ҳазорро ташкил медоданд. Сабабҳои кам шудани кормандон тасодуфӣ набуда, омилҳои объективӣ ва субъективӣ худро доранд. Аввалан, дар натиҷаи ҷанги шаҳрвандӣ як қисми кормандон ба кишварҳои хориҷӣ кӯч баста, бо сабаби вайрон ва аз кор мондани заводу фабрикаҳо ихтисоси худро тағйир доданд. Қисми дигари кормандони ҷавон барои кор ба Федератсияи Роосия ва дигар ҷумҳуриҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил ҳичрат намуданд.

Хушбахтона, рӯз то рӯз бо огози корҳои сохтмонӣ ва ба кор даромадану васеъ шудани истеҳсолоти корхонаҳои саноатӣ дар ҷумҳурӣ ҷойҳои кор пайдо мешаванд. Бо боварии комил гуфтан мумкин аст, ки тоҷикписарони дар муҳоҷират буда метавонанд ба Ватан баргашта, саҳми худро баҳри тараққиёти минбаъдаи Ҷумҳурии Тоҷикистони азиз гузоранд.

Яке аз омилҳои пешрафти саноат ва умуман ҳаёти иқтисодӣ ин мубодилаи таҷрибаи пешқадам мебошад. Бо ин мақсад дар ҷумҳурӣ торафт ҳар гуна маҳфилҳои омӯхтани таҷрибаи пешқадам, даъват намудани мутахассисони ҷуртаҷрибаи кишварҳои хориҷӣ ва ғайраҳо гузаронида мешаванд. Ҳоло дар шаҳрҳои Душанбе ва Хучанд мактабҳои таҷрибаи пешқадам барои соҳибкорон амал мекунанд, ки натиҷаи дилхоҳ медиҳанд.

Солҳои охир ташкил намудани намоишгоҳҳои байналхалқии маҳсулоти саноатӣ ва сохтмон дар пойтахти ҷумҳурӣ– шаҳри Душанбе низ аз аҳамият холӣ нест.

Ба тӯфайли ғамхорӣи Ҳукумати ҷумҳурӣ ва корнамоии меҳнатии шаҳрвандон дар соҳаи саноат низ муваффақиятҳои назаррас ба даст оварда шудаанд. Дар суҳанронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати 14-умин солгарди истиклолияти ҷумҳурӣ қайд гардидааст: «Дар натиҷаи амалӣ намудани тадбирҳои судманд аз соли 1997 на танҳо таназзули иқтисодӣ боздошта шуд, балки барои рушди муназзам ва устувори он заминаи бозғатимод фароҳам омада, афзоиши тадриҷии нишондиҳандаҳои иқтисодӣ таъмин гардид».

Мутаассифона, дар соҳаи саноат ҳанӯз камбудҳои ҷиддӣ вучуд доранд. Масалан, дар соли 2008 беш аз 230 корхонаи саноатӣ ҳаҷми истеҳсоли маҳсулотро кам карда, 97 корхона умуман фаъолият накардаанд.

Кишоварзӣ. Дар ҳалли масъалаҳои аграрӣ Ҷумҳурии Соҳибистиклоли Тоҷикистон сол то сол тадбирҳои судманд меандешад. Аз ҷумла, ду фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи ҷудо кардани 50 ва 25 ҳазор гектар замин барои хоҷагиҳои ёрирасони шаҳрвандон ба афзун гардидани маҳсулот дар хоҷагиҳои деҳқонон кӯмак расонд. Чунин тадбир натиҷаҳои дилхоҳ дод, ҷумҳурӣ ҳоло аз кишварҳои хориҷ қариб галла намехарад ва бозори дохилии мамлакатро бо сабзавоту меваи худӣ таъмин менамояд.

Ба истеҳсолоти соҳаи кишоварзӣ ва инкишофи он қабули қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)», «Дар бораи ислоҳоти замин», «Дар бораи пул супоридан барои замин», «Дар бораи шахсиқунонии молиқияти давлатӣ ва аз нав ташкил кардани хоҷагиҳо» таъсири мусбӣ расонданд. Хусусан, баъд аз соли 1995, вақте ки масъалаҳои шахсиқунонӣ ва аз нав ташкил намудани хоҷагиҳо ба амал омаданд, сифат ва миқдори маҳсулоти кишоварзӣ зиёд гардид. Имрӯз дар деҳот ба ғайр аз колхозу совхозҳо ассотсиатсияи иҷорагирон, ҷамъиятҳои аксионерӣ, хоҷагиҳои иҷоравӣ, хоҷагиҳои деҳқонӣ, корхонаҳои коллективии коркарди маҳсулот ва дигар намудҳои хоҷагидорӣ сол то сол зиёд шуда, ҳавасмандии деҳқонро таъмин менамоянд.

Дар ҷумҳурӣ сохтори муайяни истеҳсоли маҳсулотҳои кишоварзӣ ташаккул ёфтааст. Соли 2005 ин сохтор 23,5 ҳазор хоҷагиҳои гуногун, аз ҷумла, 80 колхоз, 120 совхоз, 175 ассотсиатсияҳои хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), 3188 хоҷагиҳои коллективии деҳқонӣ, 140 кооперативҳои истеҳсолии кишоварзӣ, 44 ҷамъиятҳои саҳҳомӣ, 19416 хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), 122 хоҷагиҳои ёрирасони корхонаю ташкилотҳои кишоварзӣ, 8 агрофирма, 13 корхонаи иҷоравӣ ва 6 муассисаи байнихоҷагиро дарбар гирифт.

Ба тӯфайли фаъолияти чунин сохтор дар мамлакат аллакай соли 1996 ба қафомонии истеҳсолоти маҳсулоти кишоварзӣ хотима дода шуд ва хусусан аз ибтидои асри XXI ҳар сол ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот меафзояд. Агар соли 2000 афзоиши маҳсулот нисбат ба соли 1999 3,8 ҷисадро ташкил дода бошад, пас соли 2001 11, 2002 15, 2004 ба 11,3 ҷисад расид. Чунин афзоиши маҳсулот бозорҳои ҷумҳуриро бо маҳсулоти кишоварзӣ гани гардонда, сатҳи зиндагии шаҳрвандомонро сол то сол беҳтар мекунад.

Табиати Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои хусусиятҳои хос ва барои инкишофи кишоварзӣ мусоид мебошад. Дар ҷумҳурӣ гурӯҳҳои истифодабарандагони замин гуногун буда, намудҳои зерини замин – мазраъ, ҷарогоҳҳо, дарахтони бисёрсола, боир,

алафдаравҳо вучуд доранд. Соли 2004 дар Тоҷикистон фонди умумии замин 14254,4 ҳазор гектарро ташкил дод, вале ҳанӯз ҳам истифодаи он нокифоя мебошад.

Бо мақсади таъмини рушди кишоварзӣ ва амнияти озукаворӣ дар буҷети соли 2010 ба ин соҳа 390 миллион сомонӣ пешбинӣ гардидааст, ки ин нисбат ба соли сипаригардида 61 миллион сомонӣ зиёд мебошад.

Мувофиқи барномаи тараққиёти иқтисодиёти ҷумҳурӣ то соли 2015 ба инкишофи соҳаҳои зерини кишоварзӣ: пахтакорӣ, чорводорӣ, паррандапарварӣ, боғдорию сабзавоткорӣ, растанипарварӣ ва асалпарварӣ бештар диққат дода мешавад.

Яке аз соҳаҳои муҳими хоҷагии кишоварзии ҷумҳурӣ пахтакорӣ мебошад. Ҳоло Тоҷикистон ба бозорҳои ҷаҳонӣ ашӯи хоми пахтаро ба фурӯш бароварда, аз ҳисоби он буҷаи мамлакатро ганӣ мегардонад. Соли 2004 дар ҳамаи сохторҳои хоҷагидорӣ 557,0 ҳазор тонна пахта ҷамъоварӣ карда шуд. Ҷумҳурӣ тасмим гирифтааст, ки сол то сол истехсоли пахтаро бештар намояд.

Баҳри татбиқи нақшаҳои кишоварзӣ Ҳукумати Тоҷикистон чорабиниҳои мушаххас мебинад. Аз он ҷумла, хоҷагиҳо соҳиби техника ва технологияи пешқадами зироаткорӣ гардида, талаботи онҳо рӯз то рӯз бо нуриҳои минералӣ, дорувориҳо ва кадрҳои баландихтисос таъмин мешавад. Солҳои охир баҳри баланд бардоштани ҳосилнокии зироатҳои кишоварзӣ дар ҷумҳурӣ ба ҳавасмандии моддӣ ва маънавӣ диққати махсус дода мешавад.

Табиати ҷумҳурӣ барои инкишоф додани чорводорӣ хеле мувофиқ мебошад. Вобаста ба шароити кӯҳистон навҳои хоси чорво тараққӣ дода мешаванд. Масалан, дар Бадахшони Кӯҳӣ, аз ҷумла дар ноҳияи Мурғоб, кӯтоспарварӣ хеле ғоидаовар аст.

Хушбахтона, ҳоло дар ҷумҳурӣ гӯсфанди ҳисорӣ ва дигар навҳои чорвои пурсамари гӯшту пашмдиханда эҳё ва инкишоф меёбанд.

Маълум аст, ки фисади бештари аҳолии ҷумҳурӣ, аз ҷумла насли наврас, дар деҳот зиндагӣ мекунанд ва аз тарбияи меҳнатии онҳо иҷроиши барномаи стратегии соҳаи кишоварзӣ вобаста мебошад.

Барои пешрафти кишоварзӣ дар ҷумҳурӣ рӯз то рӯз тадбирҳои судманд андешида мешаванд.

Дар соли 2008 ҳаҷми умумии маҳсулоти кишоварзӣ дар ҳамаи шаклҳои хоҷагидорӣ беш аз 7 миллиарду 800 миллион

сомониро ташкил намуд, ки ин нишондиҳанда нисбат ба соли 2007-ум 572 миллион сомонӣ зиёд мебошад.

Вале дар Суханрони Президенти ҷумҳурӣ Эмомалӣ Раҳмон дар маҷлиси васеи ҳукумат доир ба натиҷаҳои рушди иқтисодиву иҷтимоии мамлакат дар соли 2008-ум ва вазифаҳо барои соли 2009 махсус қайд карда шуд, ки "соли гузашта бо вучуди аз ҳисоби бучети ҷумҳурӣ, бонкҳо ва сармоягузoron ба андозаи беш аз 370 миллион сомонӣ маблағгузорӣ гардидани соҳаи пахтакорӣ дар мамлакат ҳамагӣ 350 ҳазор тонна пахта истехсол карда шуд ва ҳосилонокии ҳар гектар замин 14,7 сентнериро ташкил намуд, ки ин хеле таъшишвар мебошад".

Дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 апрели соли 2010-ум қайд карда шуд, ки «Дар давоми соли сипаригардида Тоҷикистон яке аз мушкilotи глобалӣ – бӯҳрони молиявӣ иқтисодиро аз сар гузаронид. Дар ин муддат зарари он танҳо ба бучет ба зиёда аз як миллиард сомонӣ баробар гардида ва таъсири он ҳоло ҳам идома дорад».

Ба тӯфайли пеш гирифтани сиёсати дуруст Ҳукумати Тоҷикистон тавонист инвеститсияҳои мамлакатҳои хориҷии дуру наздикро ба эҳё ва инкишофи кишоварзӣ ҷалб наояд. Дар ин бора инкишофи фаъолияти хоҷагиҳои деҳқонии (фермерии) ноҳияҳои кӯҳистони ҷумҳуриамон шаҳодат медиҳад. Масалан, Агроаксияи Германия соҳаи кишоварзии водии Зарафшонро ба шефӣ гирифта, дар ноҳияи Кӯҳистони Мастҷоҳ истехсоли картошка ва ғаллаи серҳосилро ҷорӣ намудааст. Агроаксия мунтазам ба деҳқонон олотии истехсолӣ ва тухмии растаниҳои сифаташон баландро бепул тақсим карда медиҳад. Ин тадбирҳо дар ҷумҳурӣ ба баланд гардидани сатҳи зиндагии шаҳрвандон мусоидат мекунанд.

4. МАСЪАЛАҲОИ ИҶТИМОӢ ВА ТАНДУРУСТӢ

Вазъи иҷтимоӣ дар мамлакат. Бояд қайд кард, ки бар асари бӯҳрони иқтисодӣ ва оқибатҳои ҷанги шаҳрвандӣ сатҳи иҷтимоии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар дараҷаи пасттарин меистод. Ҳоло дар Тоҷикистон тадбирҳои судманд оид ба раванки иқтисодиёт андешида шуда истодаанд. Ҷиҳати ташкили рушди муназзам ва илман асосноки иқтисодии кишвар аз ҷониби Ҳукумат барномаҳои дарозмуддату миёнамӯҳлат – Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2015 ва Стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ ҳоло мавриди амал қарор доранд.

Бо мақсади ҳаллу фасли муаммоҳои баҳши иҷтимоӣ дар ҷумҳурӣ сиёсати илмӣ баланд бардоштани сатҳи зиндагии шаҳрвандон амал мекунад. Баҳри татбиқи сиёсати иҷтимоӣ ҳоло ба ҳаллу фасли проблемаҳои зерин диққат дода мешавад: а) пайдарҳам баланд бардоштани сатҳи зиндагии эҳтиҷмандон: нафақахӯрон, оилаҳои бесаробон, серфарзанд, камбизоат, беҳтар намудани вазъи моддии иштирокчиёни Ҷанги Бузурги Ватанӣ; б) бо ҷойҳои кор таъмин намудани шаҳрвандон, хусусан, ҷавонон ва занон; в) мунтазам баланд бардоштани музди меҳнат.

Барои ҳалли ин масоил аллакай чандин қорҳо ба сомон расонда шуданд. Сатҳи камбизоати аз 73 фоизи соли 2003 то 53 фоиз дар соли 2007 коҳиш ёфта, ин раванд солҳои 2008 ва 2009 идома ёфт ва 50 фоиз камтар гардид. Дар натиҷа беш аз 1 миллион нафар аз сатҳи камбизоатӣ бароварда шуд. Дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 апрели соли 2010- ум қайд шудааст, ки сатҳи камбизоатӣ то охири соли 2012 то 40 фоиз паст карда мешавад. Оид ба баҳши ҳимояи иҷтимоӣ дар ҷумҳурӣ кӯмакхарҷӣ, яъне таъини ҷубронпулӣ ба камбағалон, мунтазам баланд бардоштани ҳаҷми нафақаи пулӣ ва ба маъҷубон, ветеранҳои ҷангу меҳнат расонидани ёриҳои доимии моддӣ амал мекунад. Хусусан, аз тарафи давлат ва сарпарастон ба шефӣ гирифта шудани хонаҳои кӯдакони бепарастор, мӯйсафедони бекас ва сари вақт расонидани ёриҳои моддӣ ва маънавӣ аз ҳар ҷиҳат натиҷаи дилхоҳ медиҳад.

Дар баланд бардоштани сатҳи зиндагӣ ва таълиму тарбияи насли наврас сиёсати демографии ҷумҳурӣ мусоидат менамояд. Хусусан, ба низом даровардани таваллуди кӯдакон дар шаҳру деҳот на танҳо ба саломатии модарон, балки ба беҳтар гардидани сифати таълиму тарбияи кӯдакон мадад хоҳад расонд.

Маълум аст, ки оид ба шуғли аҳоли дар Тоҷикистон ҳанӯз муаммоҳо вуҷуд доранд. Дар рафти аз иқтисодиёти барномавӣ ба иқтисодиёти бозоргонӣ гузаштан ва дар давраи гузариш аз қор мондани заводу фабрикаҳо ва хоҷагиҳои давлатии кишоварзӣ шумораи зиёди аҳоли бекор монда, ба Россия ва дигар ҷумҳуриҳои ИДМ рафтанд. Аз рӯи маълумоти нашргардида то 1 миллион нафар шаҳрвандони ҷумҳурӣ дар он кишварҳо қор карда, ба оилаҳои худ кӯмакӣ модди расонда, устувории вазъият ва оромиро дар Тоҷикистон таъмин мекунанд.

Солҳои охир дар ҷумҳурӣ оид ба ҳаллу фасли ин муаммо тадбирҳои судманд андешида шуда, аз инвеститсияҳои хориҷӣ низ самаранок истифода бурда мешавад, ҷойҳои нави қорӣ ташкил ва сатҳи камбизоатӣ паст мегардад.

Татбиқи ислоҳоти иқтисодӣ барои сол то сол баланд гардидани музди меҳнат, яъне маоши шаҳрвандонамон мусоидат мекунад.

Ҳамин тавр, дар натиҷаи самаранок истифода бурдани бучаи давлатӣ ва инвеститсияҳои хориҷӣ истеҳсолот дар мамлакат ривоч ёфта, ба туфайли ёри башардӯстонаи ташкилотҳои байналхалқӣ сатҳи зиндагии мардуми Тоҷикистони соҳиб-истиклол зина ба зина беҳтар мегардад.

Инкишофи тандурустӣ. Маълум аст, ки тандурустӣ ба яке аз шаклҳои хизматрасонии иҷтимоӣ мансуб буда, дар даврони Шӯравӣ ба сатҳи баланд расида буд. Вале ҷанги шаҳрвандӣ ва тағйир ёфтани сохтори нави давлатӣ ба ислоҳоти соҳаи тандурустӣ низ таъсири худро расонд. Дар давраи гузариш, сарфи назар аз душвориҳои иқтисодӣ, техникӣ, кӯч бастанӣ мутахассисони пуртаҷриба, камбудҳои соҳаи тандурустӣ торафт паси сар шуда, ҳифзи сиҳати шаҳрвандонамон рӯ ба беҳбудӣ мениҳад.

Дар моддаи 38-уми Конститутсия (Сарқонун)-и ҷумҳурӣ омадааст: «Ҳар як шахс ҳуқуқи ҳифзи саломатӣ дорад. Шахс дар доираи муқаррарнамудаи қонун аз ёри тиббии ройгон дар муассисаҳои ниғаҳдории тандурустии давлатӣ истифода менамояд. Давлат барои солимгардонии муҳити зист, инкишофи оммавии варзиш, тарбияи ҷисмонӣ ва туризм тадбирҳои меандешад.

Шаклҳои дигари ёри тиббиро қонун муайян мекунад».

Ҳоло дар ҷумҳурӣ оид ба тандурустии шаҳрвандон дар самтҳои зерин тадбирҳои андешида мешаванд: аз нав барқарор намудани табобатхонаҳои дар солҳои ҷанги шаҳрвандӣ харобшуда; бо техникаи навтарин ҷиҳозонидани табобатхонаҳо; аз кишварҳои хориҷ ворид кардани беҳтарин дорувориҳо ва дар дохили мамлакат ба роҳ мондани истеҳсоли онҳо; тайёр кардани мутахассисони баландихтисос ва ташкили такмили савияи дониши онҳо дар ҷумҳурӣ ва берун аз он; эҳё, инкишоф ва самаранок истифода бурдани тибби халқӣ; аз ҷиҳати моддӣ ва маънавӣ ҳавасманд кардани кормандони соҳаи тиб. Танҳо дар тӯли солҳои 2000-2004-ум 301 иншооти тандурустӣ таъмир, бунёд ва бо таҷҳизоту лавозимоти зарурӣ таъмин карда шудаанд. Соли 2004-ум дар ҷумҳуриямон 109 муассисаҳои нави тандурустӣ мавриди истифода қарор гирифтанд.

Бо ғамхорӣ давлат аз бучети мамлакат, агар соли 2008 барои рушди соҳаи тандурустӣ 260 миллион сомонӣ маблағ ҷудо гардида бошад, соли 2009 вай ба 396 миллион сомонӣ расид

Дар Ҷумҳурии соҳибистиклоли Тоҷикистон ба тақмили сохтори тандурустӣ ва самаранокии фаъолияти он барои беҳтар намудани саломатии шаҳрвандон диққати махсус дода мешавад. Ба туфайли кӯмаки амалии созмонҳои байналхалқӣ ва давлатҳои тараққиқардаи ҷаҳон базаи моддӣ-техникии табобатхонаҳо хубтар гардида, торафт хизматрасонии тиббӣ ба аҳоли беҳтар мегардад. Солҳои охир ҳадамоти тиббии оилавӣ ташкил ёфт. Ҳоло дар ҷумҳурӣ бештар аз 400 нафар духтурони ин соҳа бо ҳайси табиби оилавӣ кор мекунанд. Самарани кори духтурони оилавӣ мусбӣ буда, бо дастгирии идораҳои тиббии ҷумҳурӣ ва кӯмаки моддии созмонҳои байналхалқӣ ин шакли хизмати тиббӣ инкишоф меёбад.

Имрӯз дар ҷумҳурӣ дар қатори табибони ботаҷриба як зумра олимони духтурони соҳаи саломатии мардум ба камол расидаанд, ки номи онҳо дар арсаи байналмилалӣ маълум ва машҳур аст. Дар ин соҳа саҳми Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абӯали ибни Сино ва Донишқадаи тақмили ихтисоси баъди дипломии кормандони тиббии Тоҷикистон калон аст. Дар донишгоҳ устодони варзидае чун докторони илми тиб, профессорон Н.У. Усмонов, Ш.Ф. Раҷабалиев, Ф.А. Абдурахмонов, Н.Ҳ. Ҳомидов, У.А. Қурбонов, М.Қ. Рафиев, Ҷ.Р. Сангинов, С.М. Аҳмадов ва дигарон ба донишҷӯён дарс гуфта, ҳамзамон дар табобатхонаҳо ба беморон шифо мебахшанд.

Яке аз устодони варзидаи ҷумҳурӣ, доктори илми тиб, профессор, Арбоби илм ва техникаи Тоҷикистон Шералӣ Фозилович Раҷабалиев мебошад. Асарҳои ӯ на танҳо дар дохили ҷумҳурӣ, балки дар кишварҳои хориҷӣ, аз ҷумла дар Россия низ истифода ва ҷоп мешаванд. Хусусан асари машҳури ӯ «Тадқиқоти тиббии генетикии бемориҳои ирсии мушаку асаб дар Тоҷикистон» (Душанбе, 2000) китоби болоимизии ҳар як духтуру донишҷӯ буда, ба кори амалии табобатхонаҳо кӯмак мерасонад. Бо фаъолияти Ш.Ф. Раҷабалиев аз соли 1970 то соли 2010 зиёда аз 1000 нафар шахсони гирифтори бемориҳои ирсии мушак ва асаб мавриди омӯзиш ва тадқиқ қарор гирифта, дар ҷумҳурӣ 12 намуди ин гуна бемориҳо ошкор гардидаанд. Тадқиқоти олим роҳҳои аз насл ба насл мерос гузаштан, паҳншавии бемориҳо дар байни занону мардон, ҳар як оиларо муайян кардааст.

Тадқиқи молекуляриву генетикӣ нишон дод, ки ҳар кадом аъзои оила дорони ҷи гуна ген бошад, онро ба насли оянда мерос хоҳад гузошт.

Бо боварӣ гуфтан мумкин аст, ки дар ҷумҳурии соҳибистиклоли Тоҷикистон дар муддати кӯтоҳ ба камбудҳои соҳаи тандурустӣ хотима дода мешавад ва табибон низ баҳри рушду пешравии ҳаёти сиёсӣ иқтисодӣ фарҳангии мамлакат саъю кӯшиш хоҳанд кард.

БОБИ 15. ФАРҲАНГ ВА САТҲИ МАДАНИЯТИ УМУМӢ, СИЁСИИ ШАҲРВАНДОН¹

1. ФАРҲАНГ ВА МАҚОМИ ОН ДАР ҶУМҲУРӢ

Фарҳанг ҳастии миллат аст. Тачрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки бе инкишофи фарҳанг давлат иқтисодиёти худро ғани гардонида, сатҳи зиндагии мардумро низ баланд карда наметавонад.

Бо ташкили Тоҷикистони соҳибистиклол, сарфи назар аз мушкилиҳои давраи гузариш, дар ҷумҳурӣ консепсияи давлатдорӣ оид ба рушди фарҳанг таҳия шудааст. Хусусан, дар суҳанронҳои ҳарсолаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар назди зиёиёни мамлакат назария ва амалияи фарҳанг ба тариқи мушаххас муайян мегарданд. Ба қавли ӯ, «Дар шароити нави таърихӣ муваффақият ба онҳое бештар муяссар мегардад, ки така ба илму фарҳанг карда, арзишҳои маънавии худогоҳиву ватанпарвариро тақвият медиҳанд, дар замири ҳар узви ҷомеа дарки зарурияти пойдории амнияти миллий ва давлатиро ба вуҷуд меоранд».

¹ Муфассал ниг: Дар бораи сиёсати давлатии ҷавонон. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон, 13 март соли 1992 // Аҳбори Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 1992. – С. 3-13; Дар бораи соли тамаддуни ориёӣ. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон аз сентябри соли 2003 // Ҷумҳурият. – 2003. – 18 сентябр; Дар бораи таҳсилоти олии касбӣ ва таҳсилоти касбии баъд аз муассисаи олии таълимӣ. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 8 декабри соли 2003 // Мактаби олии (қисми аввал). – Душанбе, 2007; Духовная культура таджиков в истории мировой цивилизации. – Душанбе, 2002; Зикриёев Ф.Б. Академик Б.Ф. Ғафуров – муҳаққиқи таърих ва фарҳанги халқи тоҷик // Академик Бобочон Ғафуров ва фарҳанг. – Душанбе, 2000. – С. 5 -12; Суҳанронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон доир ба танзими расму оинҳои миллий ва анъанаву маросимҳои динӣ, ш. Душанбе, 24 майи соли 2007 // Ҷумҳурият. – 2007. – 26 май; Ба забони модарӣ чун ба модар арҷ гузорем. Суҳанронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати Рӯзи забон, ш. Душанбе, 22 июли соли 2008 // Ҷумҳурият. – 2008. – 24 июл; Суҳанронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар маҷлиси идона бахшида ба 60-солагии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, ш. Душанбе, 24 октябри соли 2008 // Ҷумҳурият. – 2008. – 25 октябр; Суҳанронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар маҷлиси ботантана ба ифтихори ҷашни 100-солагии зодбӯзи Бобочон Ғафуров, ш. Душанбе, 24 декабри соли 2008 // Ҷумҳурият. + 2008. – 25 декабр; Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, 24 апрели соли 2010 // Садои мардум. – 2010. – 27 апрел.

Ҳамин тариқ, моҳияти концепсияи фарҳанг аз баланд бардоштани сатҳи ҳуввияти миллӣ ва ифтихори давлатдорӣ сокинони ҷумҳурӣ, пас доштани муқаддасоти миллии халқӣ тоҷик иборат мебошад.

Вазифаҳои азими муассисаҳои фарҳангӣ иттилоотӣ кишвар дар ибтидои қарни XXI ба шаҳрвандон фаҳмонда додани роҳи стратегӣ фарҳанг, аз ҷумла, таблиғи тарғиб ва дар ҳаёт татбиқ намудани супоришу фармонҳои Президенти мамлакат, ҳуҷҷатҳои Маҷлиси Олӣ, Ҳукумат оид ба пешрафти ҳаёти иқтисодӣ дар асоси прогресси илмӣ-техникӣ ва мунтазам баланд бардоштани сатҳи маънавияти шаҳрвандон мебошанд.

Бо ин мақсад, сарфи назар аз мушкилиҳои иқтисодӣ-техникӣ, дар солҳои соҳибистиклолӣ мунтазам ташкил намудани ҷашнҳои мӯҳташам, баргузориҳои симпозиуми семинарҳо, фестивали озмунҳо, мулоқот бо аҳли зиё, нашри китобҳои таърихӣ, намунаҳои беҳтарини назму насри ходимони адабиёт, ташкили намоиши асарҳои расомони ҷумҳурӣ дар кишварҳои хориҷ ба ҳукми анъана даромадаанд.

Ҷанги бародаркуш ва зиддияти ду қувва дар дохили мамлакат асосҳои ахлоқии шаҳрвандон, хусусан, насли наврасро суфт карда, авбошӣ, гонатгарӣ, дудӣ, нашъамандӣ, бекоргардиро афзун гардонид. Барқарор кардан ва инкишоф додани маориф, адабиёт, марказҳои фароғат, воситаҳои ахбор, санъат ва гайраҳо чун самтҳои асосии фарҳанг зарурияти ҷамъият гардиданд.

Дар фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон бахшида ба таҷлили 1100-солагии Давлати Сомониён, 90-солагии зодрӯзи Қаҳрамони Тоҷикистон, академик Б.Ғ. Ғафуров, «Дар бораи соли тамаддуни ориёӣ» зарурат ва роҳҳои баланд бардоштани маънавияти фарҳанг ва савияи маданияти шаҳрвандон баён ёфтаанд. Дар ин бора афзудани маблағгузорӣ ва азнавсозии қори идораҳои фарҳангӣ низ шаҳодат медиҳанд.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фарҳанг» (1997) вазифаҳои стратегӣ ва тактикийи фарҳангро дар шароити соҳибистиклолӣ равшан муайян кардааст. Дар моддаи якуми он омадааст: мақсади асосии қонуни мазкур таъмин ва ҳимояи ҳуқуқи конституционии шаҳрвандони ҷумҳурӣ дар фаъолияти фарҳангӣ, додани кафолати ҳуқуқӣ ба фаъолияти озодаи фарҳангии иттиҳодияҳои шаҳрвандон, халқиятҳо ва дигар ҷамъиятҳои этникии Ҷумҳурии Тоҷикистон, муайян кардани принципҳо, меъёрҳои ҳуқуқии муносибати субъектҳои фарҳангӣ ва сиёсати фарҳангии давлат мебошад.

Ислоҳоти маориф. Дар суҳанрони Президентӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар вохӯрӣ бо намоёндагони ҷавонони мамлакат (21-уми майи соли 2005) махсус қайд карда шудааст, ки «Ҳукумат ба таҳкими низоми таҳсил дар кишвар ҳамаҷониба мусоидат менамояд. Зеро маориф омили муҳимтарини начоти миллат ва таҳкими давлат аст. Аз ин рӯ, инкишофи соҳаи маориф ҳадафи стратегии сиёсати давлати Тоҷикистон мебошад. Самти асоситарини рушди маориф нигоҳ доштани фазои ягонаи таълим, таъмини ҳатмии ҳуқуқҳои конститусионии шаҳрвандон ба таҳсил ва ба ҳамаи гурӯҳҳои аҳолии дастрас гардонидани таҳсилот иборат аст».

Ҳоло дар ҷумҳурӣ 3810 мактаби таҳсилоти умумӣ вучуд дошта, соли 2015-ум шумораи хонандагон ба 2 миллиону 350 ҳазор нафар мерасад. Дар донишкадаҳои олии бошад, 152 ҳазор донишҷӯён ба омӯхтани ихтисос машғул мебошанд. Маҷлиси Олии 27-уми декабри соли 1993 Қонуни ҚТ «Дар бораи маориф» ва соли 2003 Қонуни ҚТ «Дар бораи маълумоти олии касбӣ ва таҳсилоти касбии баъд аз муассисаи олии таълимӣ»-ро қабул намуд, ки дар онҳо роҳҳои гузаронидани ислоҳоти мактабҳои таҳсилоти умумӣ ва олии нишон дода шудаанд.

Роҳҳои татбиқи амалии ислоҳоти маориф хусусан дар «Консепсияи миллии маълумоти Ҷумҳурии Тоҷикистон» (соли 2002) ба тариқи мушаххас баён ёфтаанд. Аз ҷумла, дар ҳуҷҷат омадааст: «Консепсияи миллии маълумот ҳуҷҷати муҳими давлатӣ буда, дурнамои сиёсати давлатро дар соҳаи маълумот муайян мекунад ва тамоюлоти инкишофи ин системаи аҳамияти стратегӣ доштаро дар шароити муносибатҳои нави ҷамъиятӣ ба танзим мебарорад. Ҷузъҳои таркибии мазмуну мундариҷаи ин ҳуҷҷат мақом, мақсад ва вазифаҳои маълумотро дар марҳалаи нави таърихӣ муқаррар менамоянд».

Дар консепсия масъалаҳои дарки худшиносии таърихӣ, азхуд намудани муқаррароти суннатӣ ба шароити нави давлатӣ ва дар ҳамаи замина ҳосил намудани фаросати олии ворисият ба ҳуввият ва анъанаҳои миллии, арзишҳои ахлоқӣ фарҳангӣ, идоракунии демократӣ, фаъолу пажӯҳанда будан барои ба даст овардани комёбиҳои илм, техника, фарҳанг ва ғайраҳо тарҳрезӣ гардидаанд.

Имрӯз дар ҷумҳурӣ сохтори нави мактабу донишкадаҳо ба амал омадаанд. Сол то сол шумораи мактабҳои типӣ нава – литсейҳо, коллеҷҳо зиёд гардида, дар донишкадаҳои олии омӯзиши бисёрзинагӣ ба амал омад. Дар баъзе мактабҳои олии ба ҳатмкунандагон унвони бакалавр ва магистр дода мешавад.

Дар Тоҷикистони соҳибистиклол фаъолияти мактабҳои таҳсилоти умумӣ беҳтар мешавад. Ҳукумат сол то сол бучети

давлатиро ба соҳаи маориф зиёд карда, базаи моддӣ-техникӣ, аз ҷумла, барномаи бо компютерҳо таъмин намудани муассисаҳои таълимиро пеш гирифтааст. Мактабҳо бо китобҳои нави дарсӣ ва дигар васоити таълимӣ таъмин мешаванд. Танҳо соли 2009 аз ҳисоби ҳамаи сарчашмаҳои маблағгузори сохтмону азнавсозии 218 мактаб анҷом ёфта, 40 ҳазор ҷойи нишаст ба истифода дода шуд.

Бояд қайд кард, ки бо омӯзгорони дорои маълумоти олии таъмин кардани мактабҳои шаҳру ноҳияҳо зерӣ назари Ҳукумати ҚТ мебошад. Масалан, ҳар сол бо квотаи Президентӣ садҳо духтарони минтақаҳои дурдасти ҷумҳурӣ ба мактабҳои олии дохил шуда, баъди хатми таҳсил бо роҳхат ба зодгоҳи худ фиристода мешаванд.

Вале дар роҳи ислоҳоти маориф камбудии қиддӣ вучуд доранд. Хусусан, ҳодисаҳои аз мактаб берун мондани бачагон, суст шудани базаи моддӣ-техникии маориф ва бо сабаби кам будани маош аз кор рафтани беҳтарин омӯзгорон ташвишвар мебошанд.

Мутаассифона, дар айни замон дониши мактаббачагон хеле суст мебошад. Чунин вазъият ба мактабҳои олии низ таъсир расонда, мутахассисони тайёршуда на ҳама вақт бо техникаи нав ва технологияи пешқадами қарни XXI кор карда метавонанд. Дар мактабҳои миёна инчунин омӯзгорони баландхатмос намерасанд ва фисадии муаллимони камтаҷриба хеле зиёданд. Бинобар ин, ба сохтор ва фаъолияти Донишқадаи ҷумҳуриявии тақмили ихтисоси қормандони соҳаи маориф тағйирот дохил намуда, амалан сатҳи дониш ва маҳорати омӯзгорони ҷавонро баланд бардоштан зарур аст.

Маълум аст, ки теъдоди муайяни хонандагон ба мактаб нарафта, вақти худро дар бозору мағозаҳо ва ҳатто дар шустушӯи мошини қорҳои ғайришоиста мегузаронанд. Бо боварии қорманд гуфтан мумкин аст, ки агар нақшаи ислоҳоти соҳаи маориф ҷомаи амал пӯшад, Тоҷикистон низ дар арсаи байналқалқӣ ба ҷумҳурии тараққиқарда табдил ёфта метавонад.

Қарни XXI дар миқёси ҷаҳон асри прогресси техникӣ ва технологияи пешқадам буда, ҳалли амалии он пеш аз ҳама ба тайёр намудани мутахассисони баландхатмос алоқа дорад. Хусусан, ҷумҳурии мо, ки соҳиби истиклолият гардидааст, ҳоло рӯ ба тараққиёт ниҳода, ба мутахассисони дорои маълумоти олии эҳтиёҷ дорад. Хушбахтона, чунин мутахассисон ҳоло дар дохили ҷумҳурӣ тайёр карда мешаванд. Тавассути татбиқи ислоҳоти соҳаи маориф дар тӯли 19 соли соҳибистиклолӣ дар ҷумҳурӣ мактабҳои олии зиёд ташкил шуда, ҳар сол ҳазорҳо ҷавонони лаёқатманд соҳиби касбҳои гуногун: омӯзгор, духтур, агроном, муҳандис ва ғайраҳо мешаванд. Муносибатҳои бозорӣ талаб мекунанд, ки мо на танҳо ба миқдор,

балки бояд ба сифати мутахассисони ҷавон диққат дода, мунтазам савияи ихтисоси онҳоро баланд бардорем.

Сол то сол буҷаи давлатии соҳаи маориф зиёд шуда, соли 2009 он 1 миллиарду 70 миллион сомони ро ташкил дод. Таъминот бо китобҳои дарсӣю асбобҳои аёнии таълимӣ низ ба тадриҷ ҳалли худро меёбанд. Маълум аст, ки соли 2010 - Соли маориф ва фарҳанги техникӣ эълон шудааст ва ин иқдом барои ташаккули тафаккури техникӣю технологӣ заминаи хуб мегузорад. Имрӯз дар мактабҳои таҳсилоти умумӣ кишвар теъдоди техникаи компютерӣ қариб ба 27 ҳазор расидааст, ки ин рақам 80 фоизи нишондоди Барномаи компютеркунонӣро ташкил медиҳад.

Дар мактабҳои олии низ роҳҳои ба хондан ҳавасманд намудани ҷавонон инкишоф ёфта истодаанд. Тибқи фармони Президенти Ҷумҳурӣ аз 26-уми феврالی соли 1998 стипендияи Президентӣ таъсис ёфта, ҳар сол садҳо донишҷӯён ба он ва дигар стипендияҳо ноил мегарданд. Хусусан, туфайли таъсиси квотаи Президентӣ аз ноҳияҳои дурдасти Ҷумҳуриямон шумораи духтарони донишҷӯ сол то сол зиёд мегардад. Вале ҷӣ дар мактабҳои ҳамагонӣ ва ҷӣ олии камбудии ҷиддӣ ҳанӯз дида мешаванд. Масалан, дар фаъолияти мактабҳои олии миқдори такроран дар курс мондани донишҷӯён барҳам нахӯрда, фоизи баҳоҳои гайриқаноатбахш кам нашудааст, қисме аз хатмкунандагон ба ҷойҳои таъиншуда ба кор намераванд.

Барномаи рушди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки мо имрӯз хусусан ба тайёр намудани мутахассисони варзидаи соҳаҳои гидроэнергетика, саноат, сохтмон, нақлиёт, авиатсия ва алоқа эҳтиёҷи зиёд дорем. Аз ин лиҳоз таълими фанҳои дақиқро дар мактабҳои таҳсилоти умумӣ ва олии бехтар ба роҳ мондан лозим аст.

Оид ба камбудии дар соҳаи тайёр намудани мутахассисон Президенти Ҷумҳурӣ Эмомалӣ Раҳмон барҳақ қайд мекунад: «Вале ҳанӯз усули тарбия ва омадасозии мутахассисон, махсусан зиёиёни техникӣ, ҷавобгӯи эҳтиёҷоти иқтисоди миллӣ намебошад. Дар шароити имрӯза ҷумҳурии соҳибистиклоли мо қабл аз ҳама ба табақаи зиёиёни пешрафтаи техникӣ ниёз дорад».

24 апрели соли 2010 дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон инчунин масъалаи инкишофи минбаъдаи соҳаи маориф ба тариқи мушаххас таҳлил ва баррасӣ гардид. Ҳамин тавр, дар суҳанронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон барномаи рушди соҳаи маориф аз нигоҳи илмӣ-амалӣ пешниҳод гардид ва татбиқи он омилҳои муҳими таҳкими давлат ва наҷоти миллат ҳоҳад гашт.

Илм, адабиёт ва санъат. Дар асри навии бе пешрафти илм дар ҳаёти иқтисодию фарҳангӣ ва иҷтимоии шаҳрвандон муваффақият ба даст овардан гайриимкон мебошад.

Вазифаҳои глобалии илми ҷумҳури дар маърузаҳои ҳарсолаи Президенти ҷумҳури Эмомалӣ Раҳмон дар назди зиёни мамлакат ва Паёмҳояш ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон равшан баён ёфтаанд. «Дар давраи истиқлолият, – қайд кардааст Эмомалӣ Раҳмон, – проблемаҳои нав ба вучуд омадаанд, ки таҳқиқи қонунмандии онҳо аз ҳар ҷиҳат зарур аст. Проблемаҳои экологӣ, ирригатсия, заминшиносӣ, тарзу усулҳои нави таҳқиқоти илмӣ аз маркази диққат набояд берун монанд. Кишвари мо кишвари дорои захираҳои бойи гидроэнергетикӣ мебошад. Ин соҳа низ диққати ҷиддӣ меҳонад.

Илми соҳаи кишоварзӣ барои тараққиёти пахтакорӣ, чорводорӣ, растанипарварӣ, богдорӣ таҳқиқоти худро бояд вусъат диҳад. Дар ин кор бояд Академияи илмҳои кишоварзӣ саҳми бештар гирад...».

Ҳарчанд дар пажӯҳишгоҳҳои Академияи илмҳо ва донишқадаҳои олии ҷумҳури зиёда аз 7 ҳазор кормандони илмӣ кор мекунанд, бо сабаби камии маош як қисми олимони аз кор рафтанд, баъзе мавзӯҳо тадқиқ нашуда монданд. Сарфи назар аз мушкилиҳо, олимони Пажӯҳишгоҳи зилзиласанҷии Академияи илмҳои ҷумҳури ва олимони Қазоқистон чанд тадқиқотро оид ба пешгунии заминчунбӣ бомуваффақият идома медиҳанд.

Дар даҳсолаҳои охир, хусусан, олимони донишқадаҳо оиди тадқиқоти илмӣ фанҳои ҷомеашиносӣ ва гуманитарӣ комёбиҳо ба даст оварданд. Аз ҷумла, нашриётҳои гуногуни ҷумҳури оид ба таърих, адабиёт ва фалсафаи халқи тоҷик, таърихи ноҳияҳо, фаъолияти ҳизбу созмонҳо китобҳои гуногунҳаҷм ҷоп карданд.

Ҳоло баҳри инкишофи илм дар пажӯҳишгоҳҳои Академияи илмҳо ва мактабҳои олии ҷумҳури маблағҳои зиёд сарф мешаванд ва онҳо барои таҷҳизонидани лабораторияҳо, ташкили экспедитсияҳо, тайёр ва нашри асарҳои илмӣ мусоидат мекунанд.

Хусусан, докторони илм, профессорон М.И. Илолов, А.А. Раҳмонов, Т.Н. Назаров, С.А. Одинаев, М. Диноршоев, М. А. Маҳмудов, К.Олимов, Н.С.Саидов, М.Б.Каримов, М. Аҳмадов ва дигарон саҳми арзандаи худро дар пешрафти илм, тайёр намудани олимони ҷавон бомуваффақият гузошта истодаанд. Хушбахтона, солҳои охир як гурӯҳ олимони ҷавон узви вобастаи Академияҳои илмҳои ҷумҳури интихоб шуда, барои беҳтарин тадқиқот ба мукофоти ба номи Исмоили Сомонӣ ва дигар ҷоизаҳо ноил гардидаанд. Чунин иқдомҳои нек аллакай натиҷаҳои дилхоҳ дода истодаанд. Олимони ҷумҳури бо натиҷаи тад-

қиқоти худ дар конференсияю симпозиумҳои байналхалқӣ баромад намуда, соҳиби мукофот ва дигар тӯҳфаҳои арзанда мегарданд.

Дар баланд бардоштани маданияти шаҳрвандон адабиёт мавқеи муҳимро ишғол мекунад. Сарфи назар аз даргириҳои солҳои 90-ум, шоирону нависандагон як силсила асарҳо офарида, саҳми худро дар ташаккули маънавияти шаҳрвандон мегузоранд. Дар қатори асарҳои шоиру нависандагони ботаҷриба Мӯъмин Қаноат, Лоиқ Шералӣ, Ҷун Кӯҳзод, Аскар Ҳаким, Убайд Раҷаб, Гулрухсор, Гулназар Келдӣ, Ҳақназар Ғоиб, Абдулҳамид Самадов, Сорбон, Кароматуллоҳи Мирзо, Ҳадиса Курбонова осори ҷавонони боистеъдод Раҳмат Назрӣ, Камол Насрулло, Зулфия Атоӣ, Фарзона, Латофат Кенчаева, Муҳаммад Ғоиб, Сафармуҳаммад Аюбӣ, Олимхон Исмаилов ва дигарон дар ҷумҳурӣ ва берун аз он бо забонҳои гуногун нашр гардиданд.

Сарфи назар аз душвориҳо, сухани бадеӣ саҳми худро дар хотима додани ҷанги шаҳрвандӣ гузошт ва ҳоло адибон баҳри ваҳдати миллӣ ва эҳёи Тоҷикистон ҷидду ҷаҳд менамоянд.

Санъатро халқ дӯст медорад ва ходимони ин соҳа маҳорати эҷоднашро нишон медиҳанд. Ансамблҳои гуногуни касбӣ ва халқӣ репертуарҳои наво намуда, мардумро бо сурудҳои худ шод гардонда, илҳами тоза мебахшанд.

Ба туфайли соҳибистиклол гардидани Тоҷикистон санъати классикӣ ва мардумии тоҷик боз ҳам инкишоф меёбад. Хусусан дар натиҷаи амалӣ гаштани фармонҳои Президенти ҷумҳурӣ Эмомалӣ Раҳмон оид ба ташкили дастаҳои шашмақомсароён ва фалаксароён сатҳи маданияти эстетикаи шаҳрвандон торафт баланд мегардад.

Хунардони мардумии ҷумҳурӣ: Маъруфхӯҷа Баҳодуров, Одина Ҳошимов, Ҷӯрабек Муродов, Зафар Нозимов, Давлатманд Холов, Нукра Раҳматова, Муродбек Насриддинов, Саидкул Билолов, Алиҷон Солиев, Мастона Эргашева, Хосияти Зарафшонӣ, Сурайё Қосимова, Афзалшо Шодиев, артистони шоиста: Олимҷон Бобоев, Хурсандмурод ва Қобилҷон Зарифовҳо ва ҳофизони мардумӣ: Нигина Рауфова, Наимҷон Маҳкамов ва дигарон бо хунари волои худ дили мухлисонро шод мегардонанд.

Телевизион ва радиои ҷумҳурӣ низ дар гирд овардани дастаҳои хунарии мардумӣ хизмат карда, мунтазам оид ба суруд, рақс ва навозандаҳои беҳтарин озмунҳо мегузаронанд.

Идораҳои маданӣ – маърифатӣ харобиҳои солҳои ҷангро ислоҳ намуда, фаъолияти худро бо қувваи наво эҳё менамоянд. Хатмкунандагони Донишқадаи давлатии санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода ва Консерваторияи миллии ҷумҳурӣ баҳри пешрафти санъат ва умуман фарҳанги халқӣ тоҷик хизмати беҳамто мекунанд.

2. БАЛАНД БАРДОШТАНИ САТҲИ МАДАНИЯТИ УМУМӢ ВА СИЁСИИ ШАҲРВАНДОН

Дар кори тарбияи шаҳрвандонамон ҳизбҳо, созмонҳо ва ташкилотҳои сершумори ҷамъиятӣ низ саҳми босазо гузошта истодаанд. Солҳои охир Бунёди байналмилалӣ забони тоҷикии форсӣ (Раис Усмон Назир), хусусан ба истиқболи ҷашни 1150-солагии Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, тадбирҳои судманд андешида, оид ба баланд гардидани сатҳи маданияти умумии шаҳрвандонамон ҳиссагузор мебошанд.

Кори тарбиявӣ дар солҳои ҷанги бародаркушӣ ва рафти ислоҳоти иқтисодӣ коста шуд ва зарурати тартиб додани барномаи махсуси ҷумҳурӣ оид ба ин масъала ба миён омадааст. Дар моддаи 8-уми Конститутсия (Сарқонун)-и Ҷумҳурии Тоҷикистон ғуфта мешавад, ки «Дар Тоҷикистон ҳаёти ҷамъиятӣ дар асоси равияҳои гуногуни сиёсӣ ва мафкуравӣ инкишоф меёбад.

Мафкураи ҳеч як ҳизб, иттиҳодияи ҷамъиятӣ, динӣ, ҳаракат ва гурӯҳе наметавонад ба ҳайси мафкураи давлатӣ эътироф шавад ...».

Таъсис ва фаъолияти иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва ҳизбҳои сиёсӣ, ки наҷодпарастӣ, миллатгарой, хусумат, бадбинии иҷтимоӣ ва мазҳабиро тарғиб мекунанд ва ё барои бо зӯрӣ сарнагун кардани сохтори конститусионӣ ва ташкили гурӯҳҳои мусаллаҳ даъват менамоянд, манъ аст».

Баҳри татбиқи ин нуктаҳои барномавии Конститутсияи кишвар идораҳои давлатӣ, ҳизбу созмонҳо, ҷамъиятҳо ва ҳаракатҳои сершумор амал мекунанд, ки барои баланд бардоштани сатҳи маданияти умумӣ ва сиёсии шаҳрвандон саҳми босазо мегузоранд.

Дар Ҷумҳурии соҳибистиклоли Тоҷикистон ҳоло кори тарбиявӣ асосан аз равандҳои тарбияи шаҳрвандон дар рӯҳи ватандӯстӣ, ахлоқӣ, байналмилалӣ, меҳнатӣ ва тарбияи ҷисмонӣ иборат мебошад.

Қайд кардан зарур аст, ки бо ташаббуси Президенти ҷумҳурӣ Эмомалӣ Раҳмон солҳои охир як қатор тадбирҳои мушаххас оиди ба танзим даровардани расму ойинҳои миллӣ ва анъанаву маросимҳо андешида мешаванд. Чунончи, 8-уми июни соли 2007 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросимҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабул гардид, ки татбиқи он сатҳи маданияти умумӣ ва некӯахлоқии шаҳрвандонамонро беҳтар хоҳад кард.

Саҳми идораҳои фарҳангӣ дар кори тарбиявӣ. Дар Тоҷикистон мақоми идораҳои фарҳангӣ дар кори тарбиявӣ афзуда истодааст. Идораҳои маданияту маърифатӣ – китобхонаҳо, клубҳо,

қасрҳои маданият, осорхонаҳо, боғҳои маданият ва ғайраҳо дар байни шаҳрвандонамон кори пурмазмунӣ тарбиявӣ мебаранд. Сарфи назар аз мушкилиҳои иқтисодӣ, дар ҷумҳурӣ 2593 муассисаи фарҳангӣ, аз ҷумла, 1395 китобхонаи оммавӣ, 1058 муассисаи клубӣ, 22 осорхона, 40 боғҳои фарҳангиву фарогатӣ, 21 театри халқӣ, 57 ансамблҳои тарона ва рақс дар сатҳҳои гуногун амал мекунанд.

Идораҳои фарҳангиву муассисаҳои театрии концертӣ озмунҳои умумичумхуриявӣ мутрибони эстрадӣ, шашмақомхонон, фалаксароёнро гузаронида, дар тарбияи эстетикӣ шаҳрвандонамон саҳми босазо мегузоранд. Ҷашнгирии маърақаҳои солинавӣ, Наврӯз, иди занон, Рузи артиши миллӣ, рӯзи Ваҳдати миллӣ, ҷашни Ғалаба, Иди истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ғайраҳо пурмазмун ва дар дараҷаи баланди бадеӣ гузаронида мешаванд. Хусусан, дар сатҳи баланд гузаронидани фестивал – озмуни театрҳои касбӣ ва студияҳои драматикӣ «Парасту» дар тарбияи шаҳрвандонамон саҳми назаррас мегузоранд.

Дар ҳаёти маданият ҷумҳурӣ мунтазам гузаронидани фестивал – озмуни ҷумхуриявӣ телевизионӣ эҷодиёти халқ «Андалеб» бахшида ба Ҷашни истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон низ аз аҳамият холи нест. Дар рафти ин фестивал – озмун ҳунарҳои мардумӣ намоиш дода шуда, дар он намунаҳои беҳтарини ҳунарҳои халқӣ, аз қабилӣ заргарӣ, оҳангарӣ, дуредгарӣ, кулолиҷу чармгарӣ, дӯзандагӣ, чаканадӯзӣ, кандакорӣ пешниҳод карда мешаванд. Танҳо дар фестивал-озмуни «Андалеб» бахшида ба Ҷашни 10-солагии соҳибистиқлолии Тоҷикистон 1200 нафар санъаткорони халқӣ, 2110 нафар ҳунармандон аз ҳамаи ноҳия ва шаҳрҳои ҷумҳурӣ иштирок доштанд.

Дар рафти чунин фестивал-озмунҳо суннатҳои мардумӣ эҳё ва сайқал ёфта, як зумра ҷавонони эҷодкор ба майдон меоянд.

Хусусан, гузаронидани Ҳафтаи фарҳангии вилоятҳо дар байни ҳамдигар (Сугд, Хатлон, Бадахшон) ба мустақам гардидани дӯстии байни водию ноҳияҳо мусоидат мекунанд. Таҷрибаи ташкил ва фаъолияти бригадаҳои тарғиботӣ аз ҳисоби шоиру нависандагон ва санъаткорони шинохта низ аз аҳамият холи нест.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил ва гузаронидани фестивалҳои байналмилалӣ фарҳангӣ низ ба наздикшавӣ ва мустақам гардидани дӯстии байни шаҳрвандони ҷумҳурӣ бо халқҳои ҷаҳон самарҳои хуб медиҳанд.

Ҳунарнамоии дастаҳои ҳунарӣ дар байни кормандони муассисаҳои истеҳсолӣ, хоҷагиҳои деҳқонӣ, хонаҳои ҷаҳонӣ маъҷубон, мактабҳои таҳсилоти умумӣ ва қисмҳои артиши миллӣ шаҳрвандонро дар рӯҳияи ватандӯстӣ тарбия менамоянд.

Ҳарчанд дар ҷумҳурӣ нисбати фарҳанг тадбирҳои судманд андешида шаванд ҳам, вале ҳанӯз дар ин соҳа камбудихо назаррас мебошанд. Оид ба ин масъала дар Маҷлиси Ҳукумати Тоҷикистон, ки 15-16 январи соли 2009 барпо гардида буд, чунин қайд шудааст: "Дар соли 2008 барои рушди соҳаи фарҳанг ва татдбиқи барномаҳое, ки ба ислоҳоти соҳа равона карда шудаанд, 150 миллион сомонӣ ҷудо буд. Вале, бо вучуди баъзе пешравиҳо, вазъи муассисаҳои фарҳангӣ ва фаъолияти ҳадафманди онҳо барои баланд бардоштани сатҳи маърифатнокӣ ва ташаққули эҳсоси худшиносиву ватанпарастии мардум то ҳанӯз кофӣ нест".

Дар Тоҷикистон беш аз 2 ҳазор ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ ба қайд гирифта шудаанд. Барои ҳифзу таъмири онҳо ҳукумат ҳамасола маблағҳои зиёд ҷудо мекунад. Танҳо дар соли 2010 нисбат ба соли 2009-ум 60 фоиз хароҷоти соҳаи фарҳанг зиёд гардида, 214 миллион сомони ро ташкил дод.

Афзудани кори тарбиявӣ дар байни ҷавонон. Маълум аст, ки ҳоло ҷавонон дар Тоҷикистон аксарияти кулли аҳолиро ташкил медиҳанд. Муваффақияти Тоҷикистон дар соҳаи сиёсати дохилӣ ва байналхалқӣ дар асри XXI аз бисёр бобат бо ҳаллу фасли проблемаи насли наврас вобаста мебошад.

Масъалаи ҷавонон имрӯз зери назорати махсуси давлати соҳибистиклол мебошад. Ба ин масъала Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон диққати доимӣ дода, дар суҳбатиҳои гуногун нақши созандагии ҷавононро борҳо қайд намудааст. Аз ҷумла, дар вохӯрӣ бо ҷавонони лаёқатманд Сарвари давлат гуфта буд: «Имрӯз, ки раванди бебозгашти сулҳу созиш ва ваҳдати миллиро пеш гирифтаем ва зери парчами Ватан ва давлати соҳибистиклол гирд меоем, бояд пеш аз ҳама ҷавонони мо мазмуну моҳияти истиклолият, худшиносӣ, ифтихори милли, ваҳдату ягонагии миллатро дарк намоянд. Зеро инҳо мафҳумҳои мебошанд, ки ҳар як ҷавон дер ё зуд барои фаҳмидани мазмуни онҳо мекӯшад».

Асарҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон «Бунёдкорони эяндаи Тоҷикистони соҳибистиклол» (Душанбе, 1997), «Ҷавоноч-ояндаи миллат» (Душанбе, 1998), «Ҷавонон – созандагони фардои ҷомеа» (Душанбе, 2008), барномаи стратегӣ сиёсати давлатии насли наврас мебошанд. Хусусан, вохӯрии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон бо ҷавонон (21-уми майи соли 2005) дар роҳи амалан ба пояи стратегӣ давлатӣ ва амнияти миллии кишвар гузошта шудани масъалаи ҷавонон қадамҳои муҳиме гардид. Вазъи имрӯза ва хусусиятҳои хоси роҳи инкишофи Тоҷикистони соҳибистиклолро дар ибтидои асри

XXI ба назар гирифта, масъалаҳои зеринро ҳал кардан лозим аст: аз нигоҳи нав тартиб додани барномаи тарбияи насли наврас; роҳҳо ва усулҳои таълиму тарбия ва тайёр намудани мутахассисони лаёқатманд; бо ҷои қор таъмин намудани ҷавонон ва гайраҳо. Хусусан, доир ба самаранок ва моҳирона истифода бурдани таҷрибаи қор бо ҷавонон дар замони шӯравӣ, таълим ва тарбияи наврасон, истифодаи осори фарҳангӣ дар баланд бардоштани сатҳи маданияти умумӣ ва сиёсии ҷавонон аз аҳамият ҳолӣ нестанд.

Ҳалли масъалаҳои умумибашарӣ низ ба тарбияи насли наврас алоқа дошта, аз мавқеи ишғолкардаи онҳо дар ҷамъият вобаста аст. Бояд қайд кард, ки сарфи назар аз мушкилиҳо, мақоми ҷавонон дар арсаи байналхалқӣ меафзояд, вале қори тарбия ва касбомӯзони онҳо на дар ҳама ҷо хуб аст. Аз ин лиҳоз, дар шароите, ки аз як тараф прогресси илму техника дар истеҳсолот қорӣ мешавад, ҷавонон қор қарда наметавонанд ва маҷбуранд бекорино аз саргузаронанд. Бояд қайд кард, ки агар дар мамлакатҳои мутараққии дунё нисбат ба касбомӯзӣ ва бо ҷои қор таъмин қардани ҷавонон тадбирҳои мушаххас андешида шаванд, дар мамлакатҳои сусттараққикарда ин масъала ҳалли худро наёфтааст. Бинобар ин, дар нооромиҳои ҷамъият ва даргириҳои маҳаллӣ ҷавонон фаъолона иштирок мекунанд.

Ҳамин тавр, проблемаи ҷавонон характери байналхалқӣ дошта, ҳалли мусбии он аз бисёр ҷиҳат бо сарварӣ ва кӯшиши Созмони Милали Муттаҳид алоқа дорад.

Тоҷикистони соҳибистиклолро мамлақати ҷавонон меноманд, чунки дар он аксарияти аҳолиро насли ҷавон ташкил медиҳад. Бинобар ин, аз тарбия, касбомӯзӣ, бо қор таъмин қардани ҷавонон ва дуруст ҷо ба ҷо намудани қарҳои болаёқат ояндаи ҷумҳурии соҳибистиклол муайян мешавад.

Баҳри ҷомаи амал пӯшидани масоили ҷавонон дар ҷумҳурии «Барномаи миллии «Ҷавонони Тоҷикистон» (5-уми октябри соли 1998), «Консепсияи миллии тарбия» (3-юми март 2006 сол) қабул шудааст, ки дар он самтҳои асосии қор бо насли наврас муайян гардидаанд. Дар татбиқи ин барнома Қомитети қор бо ҷавонон, саёҳат ва варзиши назди Ҳуқумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва шӯба оид ба сиёсати ҷавонони назди Дастгоҳи иҷроияи Президенти Тоҷикистон бевосита машғуланд.

Дар амалӣ гардондани барномаи ҷавонон иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва созмонҳои сершумори насли наврас кӯшиш менамоянд. Баъд аз қабул гардидани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ» (23-юми майи соли 1998)

шумораи созмонҳои ғайридавлатии ҷавонон хеле афзуданд. Ҳоло дар ҷумҳурии иттиҳодияҳои зерин: Иттифоқи Ҷавонони Тоҷикистон, Фонди тарбияи эстетикӣ ва маънавии наврасон ва ҷавонони Ҷумҳурии Тоҷикистон «Ҷавонӣ», Шӯрои ҷумҳуриявии олимони ва мутахассисони ҷавон, Ассоциатсияи ҳуқуқдонҳои ҷавони Тоҷикистон, Ассоциатсияи донишҷӯёни тибби Тоҷикистон, ташкилотҳои ғайриҳукумати «Нидои дӯстон», «Фидокор», «Парастор», «Маркази омӯзиш, таҳқиқ, тарҷума ва нашри адабиёти ҷаҳон», Маркази экологии ҷавонон, Хазинаяи хайрияи «Сарпараст», Иттиҳодияи «Ҷомеа ва ҳуқуқи кӯдакон» ва ғайраҳо баҳри татбиқи созишномаи сулҳ ва ризоияти миллӣ, инчунин ҳаёти ҷамъиятию сиёсии мамлакат фаъолият карда, саҳми худро дар барқарор кардани оқибатҳои ҷанги шаҳрвандӣ ва гузаронидани ислохотҳои иқтисодӣ – иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ мегузоранд.

Дар ҷумҳурии барои баланд бардоштани савияи маданият – техникаи ҷавонон тадбирҳои мушаххас андешида мешаванд. Дар ин бора таъсиси стипендияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои хонандагони мактабҳои таҳсилоти умумӣ, литсейҳо, гимназияҳо, омӯзишгоҳҳои касбӣ-техникӣ, техникумҳо ва коллеҷҳо шаходат медиҳад.

Яке аз самтҳои татбиқи «Барномаи миллии «Ҷавонони Тоҷикистон» самаранок истифода бурдани таҷрибаи муфиди қори тарбиявии насли наврас мебошад. Бо ин мақсад Шӯрои кӯхансолони Ҷамъияти мутобикати «Пайрав» дар назди Иттифоқи ҷавонони Ҷумҳурии Тоҷикистон созмон дода шуда, мунтазам масъалаҳои назариявӣ ва амалии ватандӯстии насли наврасро муҳокима мекунад, тавсияҳои муфид пешниҳод карда, дар татбиқи онҳо кӯмак мерасонад.

Азбаски асри XXI асри рушди техника ва технологияи пешқадам мебошад, бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон аз 20-уми март соли 1998 ҷоизаи ба номи Исмоили Сомонӣ барои олимони ҷавоне, ки дар соҳаи илм ва техника қорҳои намоёнро анҷом медиҳанд, таъсис ёфт.

Аммо қорҳои тарбиявии байни ҷавонон нишон медиҳанд, ки ҳанӯз ғоизи авбошӣ, дуздӣ ва нашъамандии насли наврас кам нашудааст. Хусусан, бекорӣ ва сатҳи пасти маданияти сиёсии ҷавонон, ки қисман дар маҳалгароӣ баён меёбад, ташвишвар мебошад.

Барномаи ҷумҳурии оид ба қори байни ҷавонон ҳамон вақт ҷомаи амал мепӯшад, ки агар ҳамаи шаҳрвандон, хизбу созмонҳо наели наврасро дар рӯҳияи ифтихори миллӣ тарбия намоянд.

Мақоми зан дар ҷомеаи соҳибистиклол. Пош хӯрдани ИҶШС ва ташкилҳои Тоҷикистони соҳибистиклол объективона талаб мекард, ки дар шароити нави таърихӣ консепсияи назариявӣ ва барномаи комплекси ҳалли амалии проблемаи занон кор карда шавад. Сарфи назар аз мушкилиҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсии ибтидоӣ солҳои 90-ум, дар ҷумҳурӣ ба масъалаи занон диққати махсус дода мешуд.

Шахрвандони кишвар дар баробари интихоби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Конститутсияи мамлакатро қабул намуданд, ки дар моддаи 17-уми он омадааст: «Занон бо мардон баробар ҳуқуқанд». Аз ин ҳуқуқ занон истифода бурда, дар давлати соҳибистиклоли Тоҷикистон дар соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ, сиёсат, иҷтимоӣ, фарҳанг ва маориф фаъолона ширкат меварзанд. Соли 2006 занон дар соҳаҳои маориф 47, тандурустӣ, варзиш ва ҳифзи иҷтимоӣ 58, фарҳанг 54, мақоми судӣ 36, соҳибкорӣ 39, алоқа 36, нақлиёт ва сохтмон 13 Ҷоизро ташкил медоданд.

Имрӯз аз 99354 омӯзгори ҷумҳурӣ 52985 нафарашонро занон ташкил медиҳанд.

Ҳоло дар ҷумҳурӣ зиёда аз 60 созмонҳои ғайридавлатии гуногун чун «Занони маълумоти олидор», «Олимаҳои Тоҷикистон», «Модар», «Мадад», «Симо», «Қадбону» ва ғайраҳо амал мекунанд, ки ҳамаи онҳо як марому мақсад доранд: занонро ба ҳаёти сиёӣ, иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва ҷамъиятӣ ҷалб намудан. Инчунин онҳо кӯшиш мекунанд, ки ҳуқуқи занону духтаронро ҳимоя намоянд. Ин созмонҳо конференсияҳо ва симпозиумҳои байналхалқӣ гузаронида, хориҷӣро бо фаъолияти занони Тоҷикистон шинос мегардонанд. Роҳбарони созмонҳо ва иттиҳодияҳои занони Тоҷикистон ба монанди Б. Додхудоева, Л. Насриддинова, С. Раҷабова, М. Бобобекова ва дигарон дар ҷамъомадҳои бонуфузи байналмилалӣ дар давлатҳои хориҷӣ суханронӣ намуда, ҷаҳонӣро бо дастовардҳои зани тоҷик шинос мегардонанд, барои якпорчагӣ, мустақкам намудани сулҳу ваҳдат сахм мегузоранд.

Қобили қайд аст, ки мақоми занон низ дар ҳаёти сиёсии ҷумҳурӣ афзуда истодааст. Дар интиҳоботи парлумонии соли 2010 бисёр занҳои кордон ва соҳибмаърифат пирӯз гардида, вакили Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олӣ интиҳоб шуданд.

Занони Тоҷикистони соҳибистиклол барои инкишофи илму маърифат имрӯз низ сахми хосаи худро мегузоранд. Дар мактабҳои таҳсилоти умумӣ ва олии ҷумҳурӣ садҳо занони пургайрат баробари мардон меҳнат мекунанд. Ба шароити душвори иқтисодӣ нигоҳ накарда, имрӯз низ чун солҳои пешин аксарияти муаллимони мактабҳои таҳсилоти умумиро занон ташкил медиҳанд.

Дар суҳанрони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо намояндагони занони мамлакат (7-уми март соли 2008) қайд шудааст, ки «Баланд бардоштани мақоми зан дар ҷомеа ба яке аз самтҳои муҳими сиёсати давлат таъдил ёфт». Дар ҳақиқат имрӯз ҳазорҳо занон дар тамоми соҳаҳои хоҷагии халқ, саноат, хоҷагии кишоварзӣ, маорифу фарҳанг, тиббу илм ва соҳибкорӣ сарбаландона меҳнат мекунанд. Дар байни онҳо олимаҳои Тоҷикистон, профессорон М.Т. Ҷабборова, К.И. Неъматҷонова, М. Зикриёева, Д. Қодирова, М. Додхоева, М.Ҷ. Қурбонова, Т. Низомова ва даҳҳо дигарон дар инкишофи соҳаҳои гуногуни илми ҷумҳурӣ саҳм мегузоранд.

Шоираҳо Фарзона, Меҳринисо, Шаҳрия, Ҳадиса, Зулфия Атой ва бисёр дигаронро кӣ намениносад?

Давлат ва Ҳукумати Тоҷикистон нисбат ба занон ҳамеша ғамхорӣ менамоянд. Вале вазъи душвори иқтисодӣ қисми занон ва духтаронро ба баъзе қорҳои номатлуб тела медиҳад. Бинобар ин, имрӯз ташкилотҳои занон бояд дар як марказ муттаҳид гардида, онҳоро ба ҳаёти иқтисодии мамлакат ҷалб намоянд.

Бисёрзани низ обрӯю эътибори занони тоҷикро паст карда, ҳукуки онҳоро поймол менамояд. Дар моддаи 33-юми Конститутсияи Тоҷикистон махсус қайд карда шудааст, ки «Бисёрзани манъ аст», вале ин талабот аз тарафи баъзе шахрвандон вайрон карда мешавад. Ҳол он ки қонуни давлат ва махсусан Конститутсияи Тоҷикистон бояд аз тарафи ҳар як шахрванд риоя карда шавад.

Бартараф намудани боқимондаҳои нобаробарии занон дар зиндагӣ барои бештар инкишоф ёфтани онҳо, ба ҳаёти ҷамъиятию сиёсӣ ҷалб кардани занон ва қувват додани саҳми онҳо дар тарбияи кӯдак шароити зарурӣ фароҳам меоварад.

Хушбахтона, Президенти мамлакат Эмомалӣ Раҳмон ҳамеша нисбат ба занон ғамхорӣ менамояд. Фармони Президент «Дар бораи тадбирҳои баланд бардоштани мақоми зан дар ҷомеа» исботи пайғаронаи он аст. Қобили қайд аст, ки мақоми занон низ дар ҳаёти сиёсии ҷумҳурӣ афзуда истодааст. Дар интиҳоботи парлумонии соли 2010 занони қордон ва соҳибмаърифат пирӯз гардида, вакили Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олӣ интиҳоб шуданд.

Занони Тоҷикистон низ кӯшиш менамоянд, ки софдилона меҳнат кунанд ва дар бунёди ҷомеаи демократӣ, хушбахтии инсоният, ваҳдат ва сулҳи пойдор саҳми худро мегузоранд.

Имрӯз занон дар сафи пеши мубориза барои сулҳ, барои хушбахтии инсоният қарор доранд. Бе зан на ҷумҳурӣ обод мегардад ва на оила.

Ҳамин тавр, корҳои тарбиявӣ дар байни занон ва духтарон аз тарафи шӯроҳои занон ва ассотсиатсияҳои гуногуну сершумор бурда мешаванд. Вале бо сабаби вучуд надоштани ҳамоҳангӣ ин масъалаи муҳим ҳанӯз ҳалли пурраи худро наёфтааст.

3. ҚАДРШИНОСӢ ДАР ҶУМҲУРИИ СОҲИБИСТИҚЛОЛИ ТОҶИКИСТОН

Сарфи назар аз душвориҳои давраи гузариш, дар Тоҷикистони соҳибистиқлол шаклу усулҳои муфиди баланд бардоштани мақоми шахс ва ҳавасмандии он пайдо гардидаанд.

Дар ҷумҳурӣ шаклҳои муфиди қадршиносии шахрвандон вучуд доранд. Аз ҷумла, кормандони соҳаи илму фарҳанг, пешқадамони соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ мунтазам бо унвонҳои фахрӣ, ордену медалҳо ноил мегарданд. Ба туфайли муайян шудани ҷоизаҳои ба номи устод Рӯдакӣ, Абӯалӣ ибни Сино, Исмоили Сомонӣ сафи эҷодкорон, хусусан аз ҳисоби ҷавонон, сол то сол афзуда истодааст. Муҳимии қор аз он иборат аст, ки чунин ҳавасмандӣ ба синну сол вобаста набуда, пеш аз ҳама ба натиҷаи қори пурсамари илмӣ-эҷодӣ ва меҳнати пурсамари шахс вобаста аст. Хушбахтона, ҳар сол дар арафаи Ҷашни истиқлолият бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон даҳҳо намоёндагони соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ, баҳусус илму фарҳанг, барои меҳнати ҳалол ва қорҳои пурсамари илмию эҷодияшон соҳиби унвонҳои «Арбоби илм ва техникаи Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Корманди шоистаи Тоҷикистон» ва ғайраҳо мегарданд.

Таъсис дода шудани унвони баланди «Қаҳрамони Тоҷикистон» шаҳодати тантанаи соҳибистиқлолии ҷумҳурӣ буда, дорои аҳамияти таърихӣ аст. Аз ҷиҳати маънавӣ ҳавасманд намудани шахрвандон яке аз омилҳои муҳими пешравии ҷомеа ва дар рӯи ватандӯстӣ тарбия ёфтани онҳо мебошад. Ин унвон то ҳол ба нафароне дода шудааст, ки хизмати онҳо дар назди халқи тоҷик, таъсис ва пешрафти Ҷумҳурии Тоҷикистон хеле бузург аст. Аввалин шуда ба ин унвони баланд устодон Садриддин Айни ва Бобоҷон Ғафуров, баъдтар Эмомалӣ Раҳмон, Мирзо Турсунзода, Нусратулло Махсум ва Шириншоҳ Шохтемура мушарраф гардидаанд.

Қаҳрамонони Тоҷикистон:

1. Барои хизматҳои бузург ва фидокориҳо дар поягузори истиқлолияти Тоҷикистон, инкишофи тамаддун ва худшиносии миллӣ бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон аз 8-уми сентябри соли 1997 ба фарзанди бошарафи халқи тоҷик Садриддин Айни унвони олии «Қаҳрамони Тоҷикистон» дода шуд.

САДРИДДИН АЙНӢ

Садриддин Саидмуродзода Айни 15-уми апрели соли 1878 дар деҳаи Соктареи тумани Гичдувони аморати Бухоро дар оилаи деҳқон таваллуд ёфта, 15-уми июли соли 1954 дар шаҳри Душанбе вафот кардааст. Ӯ асосгузори адабиёти давраи нави тоҷик, аввалин Президенти Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон буд. Барои эҷодиёти илмиаш Садриддин Айни соҳиби унвони доктори илми филология, академик ва Ходими хизматнишондодаи илми Ҷумҳурии Тоҷикистон гардидааст.

С. Айни ҳам дар назм ва ҳам дар наср қувваозмоӣ карда, асарҳои пурмазмунро офарид, ки дар шакли “Куллиёт” ва мунтахаботи шашчилда бо забонҳои тоҷикӣ, ўзбекӣ ва русӣ чоп шуданд. Ӯ як силсила асарҳои таърихӣ навиштааст, аз ҷумла, “Таърихи амирони мангитияи Бухоро”, “Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик”, “Исёни Муқаннаъ”, ки дар онҳо таърихи халқамон ҳолисона баён ёфтааст. Инчунин ба туфайли нашри очерку рисолаҳояш бахшида ба Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Абӯали ибни Сино, Восифӣ, Саъдӣ, Бедил, хусусан ба ҷопи “Намунаи адабиёти тоҷик” дар назди ҷаҳонӣён исбот кард, ки халқи тоҷик аз замони қадим арзи вучуд дошта, дорони анъанаю фарҳанги бой мебошад ва дар тамаддуни ҷаҳонӣ мақоми ҳосае дорад.

Ҳамин тавр, дар шароити мураккаби солҳои 20-уми қарни ХХ С. Айни саҳми арзандаи ҳудро дар пайдориву инкишофи забони тоҷикӣ, фарҳанги миллӣ гузошта, дар ташкилҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳиссагузур мебошад.

2. Бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон 8-уми сентябри соли 1997 барои хизматҳои бузург ва фидокориҳояш дар поягузори истиқлолияти Тоҷикистон, инкишофи тамаддун ва худшиносии миллӣ ба фарзанди бошарафи халқи тоҷик Бобоҷон Гафуров унвони олии «Қаҳрамони Тоҷикистон» дода шуд.

БОБОЧОН ҒАФУРОВ

Академик Бобочон Ғафуров 31-уми декабри соли 1908 дар деҳаи Исфисори ноҳияи Хучанд дар оилаи коргари роҳи оҳан таваллуд ёфта, 12-уми июли соли 1977 аз олам чашм пӯшидааст. Дар ташаккули Бобочон Ғафуров чун инсони комилу хоксор, ватандӯст, интернатсионалист, олими нуктасанҷ оилаи меҳнатдӯст ва хусусан модари маърифатпарвари ӯ шоира Розия Озод таъсири мусбӣ расонидаанд.

Давраи ҷавонии ӯ дар вазъияте мегузашт, ки ҷараёни сиёсӣ-иртиҷоии туркпарастон (пантуркистҳо) вучуд доштани халқи тоҷикро инкор карда, Осӣи Миёнаро ба империяи “Туркияи бузург” пайваст карданӣ буданд.

Ғаъолияти илмӣ-эҷодии Б. Ғафуров дар шароите оғоз гардид, ки дар афкори ҷамъиятӣ бояд исбот мешуд, ки халқи тоҷик бо меҳнати шоёнаш дар тамаддун аз давраҳои қадим маълум ва машҳур аст. Бинобар ин, академик Б. Ғафуров чун фарзанди фарзонаи миллат дар назди худ вазифа гузошт, ки дар асоси сарчашмаҳои инкорнашаванда мавқеи халқи хешро дар тамаддуни ҷаҳонӣ аз ҷиҳати илмӣ асоснок намояд. Ҳанӯз дар солҳои 30-юм Б. Ғафуров ба омӯхтани таърихи халқи тоҷик шуруъ намуда, соли 1941 дар мавзӯи “Таърихи тариқати исмоилия аз ибтидои асри XIX то ҷанги якуми ҷаҳон” рисолаи номзадӣ ва 25-уми феввали соли 1952 рисолаи докториро дар мавзӯи “Таърихи халқи тоҷик” бомуваффақият ҳимоя кардааст.

Яке аз хизматҳои бузурги аллома Б. Ғ. Ғафуров дар соҳаи илм аз он иборат аст, ки вай консепсияи методологӣ ва назариявии таърихро, дар мисоли таърихи халқи тоҷик, кор карда баромад.

Академик Б.Ғафуров муаллифи қариб 400 асару мақолаҳо оид ба таърихи халқи тоҷик ва таърихи умумиҷаҳонӣ мебошад, ки дар нашрияҳои гуногуни дунё ҷой шудаанд. Танҳо ба навиштани «Тоҷикон» ӯ зиёда аз 30-соли умрашро бахшид ва асаре офарид, ки он аз тарафи тоҷику тоҷикистонӣҳо барҳақ яке аз китобҳои беҳтарини аср шинохта шудааст. Асарҳои ӯ бо забонҳои гуногун дар Дехлӣ, Берлин, Рим, Техрон, Пекин, Афина, Кобул, Париж, Қарочи, Варшава ва ғайраҳо бо теъдоди зиёд ба таъ расидаанд.

Барои ғаъолияти баланди илмӣ чандин донишгоҳҳо ва академияҳои хориҷӣ ба ӯ унвони фахрии докторӣ дода, аъзои

академия интиҳоб кардаанд. Аз ҷумла, ӯ доктори фахрии Донишгоҳи Техрон (1973), Донишгоҳи Олигархи Ҳиндустон (1970) ва аъзои хориҷии Академияи илм ва санъати Босния ва Герцоговина (соли 1973) интиҳоб гардидааст.

Фаъолияти илмии Б. Гафуров гуногунҷабҳа буда, дар солҳои 60–70-ум доир ба таърихи қадим, таърихи асримиёнагии Шарқ, масъалаҳои ҳаракатҳои миллӣ–озодихоҳии халқҳо ва сиёсати байналхалқии ИҶШС як силсила асарҳо таълиф намудааст.

Академик Б. Гафуров дар вазифаи директори Институти шарқшиносии Академияи илмҳои ИҶШС (1956–1977) қор карда, ба омӯхтан ва интишори таърихи мамлакатҳои Шарқ диққати махсус додааст. Бо ташаббус ва зери таҳрири ӯ танҳо бо забони англисӣ қариб 30 асар дар мавзӯҳои муҳими таърихи мамлакатҳои Шарқ нашр гардидаанд.

Профессор Б.Г. Гафуров мактаби калон ва эътирофшудаи шарқшиносонро асос гузошт. Ба туфайли фаъолияти илмӣ–ҷамъиятии ӯ дар байни ҷумҳуриҳои Иттиҳоди Шӯравӣ ва хусусан мамлакатҳои Шарқ, муносибатҳои мӯътадили тичоратӣ–фарҳангӣ ба амал омаданд.

Академик Бобочон Гафуров ягона олими тоҷик буд, ки ӯро дар миқёси ҷаҳон, хусусан дар Шарқ, хуб мешинохтанд ва ҳурмат мекарданд. Шоири машҳури Покистон Файз Аҳмад Файз соли 1978 қабри Б. Гафуровро зиёрат карда чунин гуфта буд: «Ин фарзанди бузурги тоҷик дар асл фарзанди бузургтарини Машриқзамин мебошад».

3. Бо Қарори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 11-уми декабри соли 1999 Эмомалӣ Раҳмон– Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои қорнамоиҳои беназираш дар роҳи истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ, демократикунонию ҷомеа, таъмини тамомияти арзӣ, пойдории давлат ва хизмати содиқона ба халқ, бо унвони олии “Қаҳрамони Тоҷикистон” сарфароз гардонидани шуд.

ЭМОМАЛӢ РАҲМОН

Эмомалӣ Раҳмон 5-уми октябри соли 1952 дар ноҳияи Данғара дар оилаи деҳқон таваллуд шудааст.

Фаъолияти меҳнатиашро соли 1971 ҳамчун электрики заводи равғанкашии шаҳри Кӯргонтеппа сар карда, сипас ба сафи

Кувваҳои мусаллаҳи ИҶШС даъват шуда, хизматро дар Шарқи Дур ба итмом расонидааст. Баъди бозгашт дар совхозии ба номи Ленин ба кор даромада, соли 1982 шӯъбаи гоибонаи факултаи иқтисодии Донишгоҳи давлатии Тоҷикистонро бомуваффақият хатм намуд.

Раиси Иттифоқи касабии совхозии ба номи Ленини ноҳияи Дангара ва сипас директори он шуда кор кард. Фаъолияти ҷамъиятӣ-сиёсии Эмомалӣ Раҳмон хусусан аз вақти дар интиҳоб галаба намуда, депутати Шӯрои Олии РСС Тоҷикистон интиҳоб шуданаш оғоз гардид.

Иҷлосияи XVI-уми Шӯрои Олии Тоҷикистон (даъвати дувоздаҳум) соли 1992 Эмомалӣ Раҳмонро раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон – Сардори давлат интиҳоб намуд. Аз соли 1994 ӯ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Зери сарварии ӯ дар ҷумҳуриамон ислоҳоти сиёсӣ, иҷтимоию иқтисодӣ, фарҳангию маънавӣ татбиқ гардида, торафт обрӯ ва нуфузи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар миқёси байналхалқӣ баланд шуда истодааст.

Бо ташаббуси Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон як силсила тадбирҳо андешида шуданд, ки онҳо барои таъмини сулҳ ва ваҳдат мусоидат мекунанд. Барномаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва умуман тафаккури нав оид ба сиёсати байналхалқӣ, дар нутқҳои Президенти мамлакат Эмомалӣ Раҳмон аз минбари баланди Созмони Милали Муттаҳид ва дигар форумҳои байналхалқӣ баён ёфтаанд.

Мо бо камоли мамнуният қайд карда метавонем, ки Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун сардори давлат ва сиёсатмадори варзида тавонист Тоҷикистони азизро дар миқёси байналхалқӣ муаррифӣ намуда, обрӯи онро боз ҳам баланд бардорад. Тоҷикистон чун ҷузъи ҷудонопазири ҷомеаи ҷаҳонӣ эътироф гардид.

Қайд кардан ҷоиз аст, ки проблемаҳои асосии қарни XXI-уми Тоҷикистон ва роҳҳои ҳалли онҳо ба тариқи мушаххас дар китобҳои бисёрҷилдаи ӯ «Тоҷикистон: даҳ соли истиқлолият, ваҳдати миллӣ ва бунёдкорӣ» ва «Тоҷикон дар оинаи таърих» равшан баён ёфтаанд. Хусусан, дар китоби «Тоҷикон дар оинаи таърих» масъалаҳои методологӣ, назариявии таърихи халқи тоҷик ба таври амиқ таҳлил гардидаанд, ки дар худшиносии халқи хеш кӯмаки амалӣ хоҳанд расонд.

Хизматҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар миқёси байналхалқӣ низ кадршиносӣ ёфтаанд. Дар ин бора узви фахрӣ ва профессори ифтихории фалсафии Академияи умумиҷаҳонии тиб интихоб шудани ӯ шаҳодат медиҳад. Эмомалӣ Раҳмон барои хизматҳои шоён дар роҳи таҳкими сулҳ ва саҳми арзандааш дар пешрафти илм бо ситораи тиллоии Алберт Швейсер мукофотонида шудааст.

Корпуси Байналхалқии сулҳ соли 2000-ум саҳми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмонро дар таъмини сулҳ ба назар гирифта, ӯро бо Ҷоизаи байналхалқии сулҳ мушарраф гардонд.

4. Дар Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон аз 7-уми майи соли 2001 омадааст: «Барои хизматҳои бузург ва матонат дар бунёди пояҳои истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон, инкишофи адабиёт, фарҳанг ва тарғиби гоҷҳои сулҳ, дӯстии халқҳо ва густариши нуфузи байналхалқии Тоҷикистон, ба фарзанди шарафманди халқи тоҷик Мирзо Турсунзода унвони «Қаҳрамони Тоҷикистон» дода шавад».

МИРЗО ТУРСУНЗОДА

Мирзо Турсунзода 2-юми майи соли 1911 дар деҳаи Қаратоғи ноҳияи Ҳисор таваллуд ёфта, 24-уми сентябри соли 1977 дар Душанбе вафот кардааст. Ӯ пас аз хатми Дорулмуаллимини Тошкент (соли 1930) дар вазифаҳои гуногун: рӯзноманигор, мутасадди соҳаи адабиёту санъати ҷумҳурӣ хидмат намуда, солҳои тӯлонӣ раиси Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон буд.

Фаъолияти эҷодӣ, илмӣ ва ҷамъиятии ӯ борҳо кадр шудааст. Соли 1961 Мирзо Турсунзода ба унвони «Шоири халқии Тоҷикистон» ва соли 1967 ба унвони «Қаҳрамони Меҳнати Сотсиалистӣ» мушарраф гардид. Аз рӯзҳои аввали ташкилҳои Академияи илмҳои Тоҷикистон (соли 1951) аъзои ҳақиқии он буд.

Мирзо Турсунзода барои эҷодиёти пурмахсули худ бо ҷоизаҳои гуногун: мукофотҳои давлатии ИҶШС (соли 1948) ва Ленинӣ (соли 1960), мукофоти давлатии ҶШС Тоҷикистон ба номи Рӯдакӣ (соли 1963), мукофоти байналхалқии Ҷавохирлол Неҳру (соли 1968) ва ғайраҳо ноил гардидааст.

Академик Мирзо Турсунзода чун ходими чамбиятӣ на танҳо дар ҷумҳурӣ ва собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ, балки дар миқёси байналхалқӣ машҳур гардида, муборизи ҳақиқии тантанаи сулҳ, ҳаёти осоишта ва дӯстии байни халқҳои ҷаҳон буд.

Мирзо Турсунзода мисли устодон С. Айнӣ ва Б. Ғафуров исбот намуд, ки тоҷикон қадимтарин халқи сарзамини Осиёи Миёна буда, дар тамаддуни ҷаҳонӣ саҳми арзанда доранд. Ӯ дар вақти сафарҳои сершумори худ ҳамчун раиси Комитети Шӯравии яқдили мамлакатҳои Осиё ва Африка бо ифтихор ҳудро ҳамчун намояндаи миллати тоҷик муаррифӣ менамуд. Ба туфайли фаъолияти бевоситаи устодон Мирзо Турсунзода ва Бобоҷон Ғафуров Тоҷикистонро, хусусан дар кишварҳои Осиёю Африқо, хеле хуб шинохтагӣ шуданд.

Эҷодиёти Мирзо Турсунзода гуногунранг, пурмазмун буда, шеърӯ дoston, драма ва мақолаҳои публицистия илмиаш мардумро дар рӯҳияи меҳнатдӯстӣ, ватандӯстӣ, маданияти баланди умумӣ ва сиёсӣ тарбия мекунад. Аз рӯи асарҳои ӯ филмҳои бадеии: “Ҳасани аробакаш”, “Бо амри дил”, “Субҳи Ганг” ба навор гирифта шудаанд.

Осори Мирзо Турсунзода дар «Куллиёт»-и чорчилдааш (солҳои 1971–1985) гирдоварӣ шуда, мавзӯҳои гуногунро дар бар мегирад. Масалан, дар васфи занону духтарони тоҷик шеърҳои: “Бӯи гул ояд аз ӯ”, “Зан посбони оташ аст”, “Дарди ман боло гирифт” ва ғайраҳо навишта, симои зани озоди тоҷикро тараннум кардааст.

Роҳи пурбаракати тайкардаи Қаҳрамони Тоҷикистон Мирзо Турсунзода барои ҳар як шаҳрванди ҷумҳурӣ, хусусан насли наврас, ибратбахш мебошад.

5. Дар Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон аз 27-уми июни соли 2006 қайд шудааст: «Барои фаъолияти бунёдкоронаи давлатдорӣ ва хизматҳои бузург дар поягузори истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба фарзанди барӯманди халқи тоҷик Нусратулло Махсум (Лутфуллоев Нусратулло) ивони олии «Қаҳрамони Тоҷикистон» дода шавад».

НУСРАТУЛЛО МАХСУМ (Лутфуллоев Нусратулло)

Нусратулло Махсум 1-уми июли соли 1881 дар деҳаи Чашмаи Қизилбеки ноҳияи Рашти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар

оилаи деҳқон таваллуд ёфтааст. Барои беҳтар намудани ҳаёти иқтисодии оилааш ва шинос шудан бо вазъияти иҷтимоию сиёсии дигар мавзёҳои Осиеи Марказӣ чун коргар дар яке аз корхонаҳои Қўқанд аз соли 1895 то 1906 кор кард. Барои дар ҳаракати коргарӣ иштирок кардани аз кор ронда шуда, ба зодгоҳаш баргашт ва то сарнагун шудани аморати Бухоро (соли 1920) ба деҳқонӣ машғул буд.

Нусратулло Махсум ҳангоми мардикориаш бо шахсиятҳои пешқадам ва инқилобчӣ шинос шуда, савияи умумӣ-сиёсии худро баланд бардошт ва баҳри дигаргун гардидани ҳаёти ҷамъиятӣ ва барпо кардани давлатдорӣ халқи тоҷик тамоми ҳастии худро бахшид. Ӯ дар барпо ва мустаҳкам намудани Ҳокимияти Шӯравӣ дар Тоҷикистон саҳми арзанда гузоштааст.

Солҳои 20-30-юм Нусратулло Махсум дар вазифаҳои муҳими давлатӣ: намояндаи КИМ-и Ҷумҳурии Халқии Шӯравии Бухоро оид ба корҳои Бухорои Шарқӣ, аъзои Комиссияи Ҷамоатҳои диктатории КИМ-и РХШБ оид ба корҳои Бухорои Шарқӣ, раиси Комитети вилояти Фарм кор кард. Ӯ аввалин раиси Ҳукумати Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон буда, солҳои 1929-1933 сарвари КИМ-и ҶШС Тоҷикистонро ба ӯҳда дошт.

Нусратулло Махсум дар солҳои барои халқи тоҷик хеле мураккаб дар вазифаҳои муҳими давлатӣ фаъолият карда, барои ташкили Ҷумҳурии Мухтор ва баъдан Иттифоқи Тоҷикистон саҳми калон гузошт.

Ӯ чун фидоии миллат дар давлатдорӣ тоҷикон, тантанавӣ ваҳдати миллӣ, ба ватан баргардонидани фирориёни тоҷик аз Афғонистон, ташкили муҳоҷирати деҳқонони кӯҳистон барои азхуд кардани заминҳои бекорхобидаи водиҳо, амалан озод намудани зани тоҷик ва ғайраҳо саҳми арзанда гузоштааст.

Мутаассифона, душманон муваффақиятҳои халқи тоҷикро дар роҳи эҳё ва ташкил додани ҷумҳурии иттифоқӣ, сохтмони ҷомеаи нав дида натавониста, сарварони давлат, аз ҷумла, Нусратулло Махсумро ба ҷазои сиёсӣ гирифтанд. Хушбахтона, ҳақиқат ғалаба кард ва номи неки бегуноҳ ҷазодидгон барқарор гардид. Ба туфайли соҳибистиқлол гардидани Тоҷикистон Нусратулло Махсум низ ба унвони баланди мамлакат – «Қаҳрамони Тоҷикистон» мушарраф гардид.

6. Бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон аз 27-уми июни соли 2006 Шириншоҳ Шоҳтемур – фарзанди барӯманди халқи тоҷик барои фаъолияти бунёдкоронаи давлатдорӣ ва хизматҳои бузургаи дар поягузорию истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо унвони олии «Қаҳрамони Тоҷикистон» сарфароз гардид.

ШИРИНШОҲ ШОҲТЕМУР

Шириншоҳ Шоҳтемур соли 1899 дар деҳаи Поршневи вилояти мухтори Бадахшони Кӯҳӣ дар оилаи деҳқони камбағал таваллуд ёфтааст. Ӯ чун коргар солҳои 1914-1919 дар корхонаҳои Тошкент меҳнат кард ва бо шахсони пешқадами фарҳангӣ ва ҷамъиятӣ шинос шуда, савияи умумӣ ва сиёсии худро баланд бардошт. Фаъолияти давлатии ӯ соли 1920 дар шаҳри Хучанд ҳамчун корманди идораи тақсими озуқа оғоз ёфта, баъди як сол дар ҳайати Комиссияи ҳарбии сиёсӣ ба Бадахшон فرистода мешавад.

Солҳои 1921-1923 Шириншоҳ Шоҳтемур дар вазифаи раиси Комитети инқилобӣ ва раиси Комиссияи ҳарбии сиёсӣ кор кард. Солҳои 1923-1924 ӯ дар идораҳои баландмақоми Ҷизби коммунистии Туркистон кор карда, аз соли 1929 то соли 1932 вазифаи котиби дуҷуми КМ Ҷизби коммунистии Тоҷикистонро иҷро намуд.

Шириншоҳ Шоҳтемур баъди хатми Университети коммунистии меҳнаткашони Шарқ солҳои 1933-1937 вазифаи раиси КИМ-и ҶШС Тоҷикистонро иҷро мекунад. Мутаассифона, ӯ низ беасос соли 1937 ба ҷазои сиёсӣ гирифта шуд.

Шириншоҳ Шоҳтемур шахси принципнок, ростқавл, меҳнатдӯст, ватандӯст буда, баҳри ободии Тоҷикистони азиз хизмати босазо намуд ва дар инкишофи ҳаёти хоҷагӣ, фарҳангӣ ва тарбиявӣ дар ҷумҳури Ҷиссагузор мебошад. Ӯ дар пурқувват намудани ташкилотҳои сиёсӣ ҷамъиятӣ, тайёр кардани кадрҳои болаёқати миллӣ саҳми калон гузоштааст.

Дар Тоҷикистони соҳибистиқлол хизматҳои Шириншоҳ Шоҳтемулло қадрдонӣ намуда, ба ӯ унвони олии «Қаҳрамони Тоҷикистон» муносиб донистанд.

БОБИ 16. САҲМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ИНКИШОФИ ҶАҲОНИ ИМРӯЗА

1. АФЗУДАНИ МАҚОМ ВА САҲМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ҶАҲОНИ ИМРӯЗА¹

Баъд аз соҳибистиклол гардидани Тоҷикистон дар сиёсати байналхалқии он давраи нав сар шуд. Ҷумҳурии Тоҷикистонро бисёр давлатҳои ҷаҳон ба расмият шинохтанд ва бо он муносибатҳои дипломатии хурдо барқарор карданд.

Дар асри XXI торафт мақоми тафаккури нави сиёсӣ афзуда, Ҷумҳурии соҳибистиклоли Тоҷикистон дар татбиқи он фаъолна иштирок менамояд.

Маълум аст, ки танҳо дар асри XX инсоният ду ҷанги ҷаҳонӣ ва якчанд ҷангҳои маҳаллиро (локалӣ) аз сар гузаронид. Ин ҷангҳо ба инсоният зарари калони моддӣ ва маънавӣ расониданд. Танҳо дар рафти Ҷанги Дуюми Ҷаҳон 60 миллион шахрвандон талаф ёфтанд. Аз Ҷумҳурии Тоҷикистон ба фронтҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ 280 ҳазор сарбозон рафта, қариб 100 ҳазор нафари онҳо ҳалок гардиданд. Ҷанг ба тамаддуни ҷаҳонӣ зарари калон расонда, ҳаёти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии мардумро ба муддати чандин сол ба ақиб партофт. Аз ин лиҳоз мардуми пешқадами дунё кӯшиш мекунад, ки инсоният дар асри XXI ба ҷангҳои ҷаҳонӣ дучор нагардад.

Ҳамин тавр, дар асри навин мақоми тафаккури нави сиёсӣ боло гирифта, проблемаҳои зерин: манъи истеҳсол ва истифодаи силоҳи ҳастай; ҳалли масъалаҳои экологӣ; таъмини бехатарӣ, ҳифзи саломатии инсоният дар рӯи замин; мубориза бар зидди

¹ Доир ба ин масъала ниг: Раҳмонов Э.Ш. Тоҷикон дар оинаи таърих. Китоби 1-3. Китоби 1. – Лондон, 2000; Китоби 2-3. – Душанбе, 2000, 2006; Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар иҷлосияи 58-уми Ассамблеяи Генералии Созмони Милали Муттаҳид, 30 сентябри соли 2003 // Садои мардум. – 2003. – 1 октябр; Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар форуми байналмилалӣ Душанбе оид ба оби тоза (30 августи соли 2003). – Душанбе, 2003; Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар Конфронси байналмилалӣ намояндагони воломақоми мамлакатҳои ҷаҳон бахшида ба таҳлили миёнамӯҳлати, чараёни иҷроӣ тадбирҳои Даҳсолаи байналмилалӣ амалиёти “Об барои ҳаёт”, солҳои 2005-2015 (8 июни соли 2010) // Ҷумҳурият. – 2010. – 10 июн; Саидов З. Внешняя политика Республики Таджикистан на современном этапе (1992-2005 гг.). – Душанбе: Авесто, 2006; Шарифов Х. Тоҷикони берунмарзӣ (Таърихи пошхури ва аҳволи ҳозира). – Хучанд, 1996; Тачрибаи таърихӣ сулҳи Тоҷикистон. – Душанбе, 2001.

терорризм, экстремизм ва нашъамандӣ; начоти инсоният аз нарасидани маводи ғизоӣ, хусусан ба нон ва оби тоза; барҳам додани маҳви бесаводӣ ҳалли худро меёбанд.

Тоҷикистони соҳибистиклол тасмим гирифтааст, ки дар қарни XXI дар татбиқи концепсияи тафаккури нави сиёсӣ саҳмгузор бошад.

Саҳми Тоҷикистон оид ба таъмини сулҳ дар ҷаҳон. Ҷумҳурии Тоҷикистон бо бисёр давлатҳои ҷаҳон муносибатҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангиро мустақкам менамояд. Дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 20-уми апрели 2006 омадааст: «Мо дар таҳия ва татбиқи стратегияи комплексӣ ва санҷидаи сиёсати хориҷӣ дар даврони истиқлол, ба хусус, солҳои охир ин тамоюлоту равандҳо ва ҷиҳатҳои дигари муҳими ҷаҳони дар ҳоли тағйиру таҳаввули босуръатро мадди назар доштем ва пайваста кӯшиш кардем, ки манфиатҳои стратегӣ ва ҷорӣи Ватан ва мардуми худро дар ҷаҳорҷӯби сиёсати «дарҳои кушода» дар сатҳи шоиста таъмин намоем».

Тоҷикистон аз рӯзҳои аввали соҳибистиклол гаштанаш мунтазам барои нигоҳ доштани сулҳ дар рӯи замин ғаёлона мубориза мебарад. Кишвари соҳибистиклоли мо ҳуҷҷатҳои аз тарафи созмонҳои байналҳалқӣ ва давлатҳои ҷаҳон оид ба таъмини сулҳу бехатарии мамлакатҳо қабулшударо эътироф ва дастгирӣ мекунад. Ҷунончи, Ҷумҳурии Тоҷикистон ба раванди Хелсинки ҳамроҳ шуда, акти хотимавии Ҷаласаи амният ва ҳамкориро имзо намуд. Ҳамин тавр, Тоҷикистон имрӯз имконияти ҳамкорӣи ғаёлона ва баробарҳуқуқи байналмилалӣ дорад.

Соли 1992 Ҷумҳурии Тоҷикистон аъзои Созмони Милали Муттаҳид (СММ) ва дигар созмонҳои байналҳалқӣ гардида, дар роҳи ҳалли дурусти проблемаҳои актуалии ҷаҳон саҳм мегузорад. Дар ин хусус ташаббусҳои наҷибӣ ҷумҳуриамон шаҳодат медиҳанд, ки аз тарафи созмонҳои байналҳалқӣ маъқул доништа шуданд. Масалан, Созмони Милали Муттаҳид ташаббуси Тоҷикистонро оид ба эълон намудани «Соли оби тоза» ва «Даҳсолаи байналҳалқии амалиёти Об барои ҳаёт (солҳои 2005-2015)» маъқул донист.

Президенти ҷумҳурӣ Эмомалӣ Раҳмон аз минбари баланди ҷаласаи СММ борҳо баромад карда, тақлифҳои муфидро оид ба ҳалли проблемаҳои глобалӣ пешниҳод намуд. 14-уми сентябри соли 2005 дар саммити СММ, ки дар шаҳри Нью-Йорк барпо гардид, Эмомалӣ Раҳмон баромад карда, оид ба дар соли 2010

дар шаҳри Душанбе гузаронидани Форуми байналхалқӣ барои ҳалли масъалаи оби тоза тақлиф пешниҳод намуд ва дар хусуси мубориза бар зидди терроризм, экстремизм, нашъамандӣ, одамфурӯшӣ ва ғулумдорӣ муосир суҳанронӣ кард.

Президенти мамлакат Эмомалӣ Раҳмон аз ҷониби Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қатори 63 давлати ҷаҳон яке аз аввалинҳо шуда ба «Конвенсияи байналхалқии мубориза бар зидди терроризм» имзо гузошт.

Ҷумҳурии соҳибистиклоли Тоҷикистон имрӯз аъзои бештар аз 20 созмону ташкилотҳои байналхалқӣ мебошад. Аз ҷумла, Тоҷикистон бо Созмони амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо (САҲЕ), Ташкилоти Конфронси Исломӣ (ТКИ), Фонди байналмилалӣ асбор (ФБА) ва дигар ташкилотҳо алоқаи зич дорад. Бештар аз 50 ташкилотҳои байналмилалӣ бо Тоҷикистон робита барқарор кардаанд. Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун субъекти байналхалқӣ сиёсати сулҳпарваронаро дастгирӣ намуда, бар зидди озмоиши яроқи ҳастай баромад мекунад. Дар микёси байналхалқӣ Тоҷикистон саҳми худро дар тоза нигоҳ доштани табиат гузошта, паҳн гардидани маводи нашъаоварро маҳкум мекунад. Барномаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва умуман тафаккури нав оид ба сиёсати байналхалқӣ, махсусан дар нутқҳои Президенти мамлакат Эмомалӣ Раҳмон аз минбари баланди Созмони Милали Муттаҳид ифода ёфтаанд.

Тоҷикистони соҳибистиклол чун аъзои комилҳукуки Созмони Милали Муттаҳид ҷангҳои маҳаллиро маҳкум карда, баҳри пойдорӣ сулҳ дар тамоми ҷаҳон баромад мекунад. Бо қарори ЮНЕСКО моҳи сентябри соли 2004 ҷои заи «Шаҳри сулҳ» ба пойтахти Ҷумҳурии Тоҷикистон – шаҳри Душанбе супорида шуд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳалли масъалаҳои глобалӣ: истехсол накардани яроқи ядрӣ; хомӯш кардани оташи ҷангҳои маҳаллӣ, минтақавӣ ва ғайра саҳм мегузорад. Ҳангоми сафари расмиаш Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Ҷумҳурии Исломии Афғонистон (27-28 апрели соли 2005) дар мулоқот бо устодону донишҷӯёни Донишгоҳи Кобул ва олимону намояндагони фарҳанг оид ба ҷаҳонишавӣ чунин қайд кард: «Ҷаҳонишавӣ, аз як тараф, омили густариши равобити васеи халқҳо ва кишварҳо аз тариқи шабакаи фарогир ва амалан глобалии василаҳои иқтисодӣ, техникӣ, технологӣ, иттилоотӣ, дастбӣ ба пешрафти навини башарӣ, сарфаҷӯии захираҳои ҳаётӣ, танзими беҳатарӣ, фаъолияти сатҳи минтақавӣ ва ҷаҳонӣ

ва падидаҳои дигари мусбат мегардад. Ҳамзамон бо ҷаҳонишавӣ раванди худшиносии пайгирии миллату халқҳо, фарҳангҳо, тамаддунҳо ва минтақаҳои бузурги таърихии ҷаҳон ҷараён дорад, ки дар оянда мӯчиби таҳаввулоти амиқ хоҳад гардид».

Ҷумҳурии мо чун аъзои Созмони ҳамкории Шанхай баҳри таъмини сулҳ дар Осиё низ саҳми босазо мегузорад.

Имрӯз мо ба камоли мамнуният қайд карда метавонем, ки Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун сиёсатмадори варзида тавонист Тоҷикистони азизро дар миқёси байналхалқӣ муаррифӣ намуда, обрӯи онро боз ҳам баланд бардорад. Хушбахтона, ҳоло роҳи таҷрибаи таърихии сулҳи тоҷикон дар миқёси байналхалқӣ чун падидаи нодир зътироф шудааст.

2. РОБИТАҲОИ ИҚТИСОДӢ, ИҶТИМОӢ ВА ФАРҲАНГИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БО ДАВЛАТҲОИ ХОРИҶӢ

Ҷумҳурии соҳибистиклоли Тоҷикистон аз рӯзҳои аввали ташкилѐбиаш дар асоси принципҳои баробарҳуқуқӣ, бо назардошти манфиатҳои миллӣ, баҳри рушди ҳаёти иқтисодӣ, фарҳангӣ бо кишварҳои хориҷи дуру наздик ҳамкорӣ менамояд. Ин робитаҳо оид ба масъалаҳои ҷири гуманитарӣ, тиббӣ, барқарор ва ба қор даровардани объектҳои ҳаётан муҳим, яъне қорхонаҳо, ки маводи ниёзи мардумро истеҳсол мекунанд; хонаҳои истиқоматӣ, хатҳои оби ошомиданӣ; таъмини ҳуқуқ ва озодиҳои инсон мутобиқи принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ва ғайраҳо сурат гирифтаанд. Аз моҳи январӣ соли 2003 сар карда Ҷумҳурии Тоҷикистон сиёсати дарҳои кушодро пеш гирифт ва дар натиҷа кишварҳои хориҷ дилпуруна инвиститсияҳои худро дар соҳмонҳои қалони саноатӣ, нерӯгоҳҳои обии барқӣ, роҳҳо, кӯпрукҳо ва ғайраҳо мегузоранд.

Сиёсати дарҳои кушод ба Тоҷикистон имконият медиҳад, ки давлатҳои хориҷӣ, аз як тараф, бо мо ҳамкории муфиди иқтисодӣ дошта бошанд ва дар айни ҳол, мо ба Созмони умумиҷаҳонии савдо дохил шуда, ба раванди интегратсионии ҷаҳонӣ пайваст гардем.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ҳанӯз 16-уми марти соли 2003 дар шаҳри Киото пешниҳод карда буд, ки «...дуруст мебуд, агар аз соли 2005 сар карда, Даҳсолаи байналмилалӣ амалиёти «Об барои ҳаёт» (солҳои 2005 – 2015) эълон карда шавад». Ва хушбахтона, ин ташаббус аз ҷониби

Созмони Милали Муттаҳид маъқул доништа шуд. Бо мақсади татбиқи ин иқдоми нек рӯзҳои 30-31-уми майи соли 2005 дар шаҳри Душанбе конференсияи байналмилалӣ оид ба ҳамкориҳои минтақавӣ дар ҳавзаҳои дарёҳои сарҳадгузар баргузор гардид. Конференсия барнома – тавсияҳои мушаххас оид ба татбиқи Даҳсолаи байналмилалӣ амалиёти «Об барои ҳаёт»-ро қабул намуд.

Ҳоло зиёда аз 100 мамлакати хориҷӣ, аз ҷумла, Россия, Эрон, Хитой, Корея, Қазоқистон, Ўзбекистон, Нидерландия, Шветсария, Туркия, Австрия, Литва, Британияи Кабир, ИМА, Олмон, Нигерия, Япония ва дигар давлатҳо бо Тоҷикистон ҳамкорӣ доранд. Масалан, мутобиқи шартномаи байни Россия ва Тоҷикистон аз 16-уми октябри соли 2004 Федератсияи Россия инвеститсияҳои калон барои сохтмони Нерӯгоҳи барқи оби Сангтӯда, заводи нави алюминӣ ва ғайраҳо ҷудо намуд, ки қори он амалан оғоз ёфт. Россия дар тӯли панҷ соли наздик барои пешрафти иқтисодиёти Тоҷикистон 2 миллиард доллари амрикоӣ маблағ ҷудо кардааст.

Соли 2009 дар ҷумҳурӣ 51 лоиҳаи инвеститсионӣ татбиқ шуда истодаанд, ки маблағи умумии онҳо 5 миллиарду 200 миллион сомониро ташкил медиҳад.

Солҳои охир робита ва ҳамкорӣ дар байни ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ беҳтар гардида, дар пешрафти ҳаёти иқтисодӣ тағйироти мусбӣ дида мешавад. Барои ташкил намудани фазои ягонагии иқтисодии минтақа Созмони ҳамкорииҳои Осиёи Марказӣ, ки ба он ҷумҳуриҳои Қазоқистон, Ўзбекистон, Қирғизистон, Тоҷикистон ва Россия дохил шудаанд, фаъолияти хуб нишон дода истодааст. 18-уми октябри соли 2004 дар шаҳри Душанбе мулоқоти сарони давлатҳои аъзои ин созмон барпо гардид, ки дар он масъалаҳои зерин муҳокима шуданд: мустақкам намудани робитаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ фарҳангӣ, башардӯстона, мубориза бар зидди терроризм, экстремизм ва гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир. Аз рӯи масъалаҳои муҳокимашуда қарорҳои мушаххас қабул шуда, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон раиси Шӯрои сарони мамолики узви Созмони ҳамкорииҳои Осиёи Марказӣ интихоб гардид.

Ба гуфайли пеш гирифта шудани сиёсати дурусти хориҷӣ Тоҷикистон имконият пайдо кард, ки бо мамлакатҳои мусулмонӣ муносибати хуб намуда, инвеститсияҳои онҳоро дар пешравии иқтисодиёти худ гузорад. Ба ин муносибати хуби иқтисодии байни Тоҷикистону Эрон мисол шуда метавонад. Ҷумҳурии Ислонии Эрон

аллакай барои сохтмони туннели «Уштур» ва Нерӯгоҳи барқи обии Сангтӯда-2 250 миллион доллари ШМА чудо кардааст.

Мувофиқи барномаи сиёсати хориҷии Тоҷикистон робита ва ҳамкорӣ бо мамлакатҳои тараққикардаи ҷаҳон низ дар назар дошта шудааст. Вале, мутаассифона, дар айни ҳол бештари давлатҳои Аврупои Ғарбӣ меҳоханд ба Тоҷикистон моли тайёрро оварда, аз ҷумҳурӣ ашёи хомро баранд. Дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ аз 16-уми апрели соли 2005 омадааст: «Танҳо дар соли 2004 содироти ашёи хом аз Тоҷикистон ба Нидерландия 380 миллион доллар ва Шветсария 64 миллион долларро ташкил намуд. Аммо ҳамкорӣ ва кӯмаки давлатҳои зикршуда аз доираи харидории ашёи хом берун намебарояд».

Ҷумҳурии Тоҷикистон тавассути кушода шудани нақлиёти трансконтиненталӣ, хусусан истифодаи шоҳроҳи абрешим, аз як тараф, ба давлатҳои Осиёи ҷанубӣ ва аз тарафи дигар ба кишварҳои Аврупои Ғарбӣ пайваस्त шуда, савдо ва муомилоти иқтисодиро беҳтар хоҳад кард.

Тоҷикистони соҳибистиклол дар арсаи байналхалқӣ низ мустақилона робитаҳои фарҳангӣ мебарад. Маълум аст, ки робитаҳои фарҳангӣ яке аз шаклҳои муфиди ба ҳам наздикшавии байни миллатҳо, халқҳои ҷаҳон мебошанд.

Дар ибтидои асри XXI ин робитаҳо бо мамлакатҳои дуру наздики ҷаҳон дар самтҳои зерин: тайёр кардани мутахассисони баландсавия аз байни ҷавонон; гузаронидани рӯз ва ҳафтаҳои фарҳангу санъат; иштирок дар спартакиаҳо, олимпиада ва ҳар гуна мусобиқаҳои варзишӣ байни давлатҳо; ширкат дар конференсияҳо, симпозиумҳои байналхалқӣ ва гайраҳо гузаронида шуданд. Масалан, ба варзишгарони Ҷумҳурии Тоҷикистон танҳо дар давраи соҳибистиклолӣ муяссар шуд, ки мустақилона дар ҳаракатҳои варзишӣ, олимпиадаи давлатҳои мусалмон иштирок намоянд. Моҳи апрели соли 2005 дастаҳои варзишии Тоҷикистон дар олимпиадаи мамлакатҳои мусалмонӣ, ки дар Арабистони Саудӣ барпо гардид, иштирок намуда, ба унвонҳои ифтихорӣ ва тӯҳфаҳо ноил гардиданд.

Яке аз падидаҳои мусбии даврони соҳибистиклолият ин аст, ки аз мамлакатҳои дуру наздик ба Ҷумҳурии Тоҷикистон зуд-зуд дастаҳои хунарӣ ташриф оварда, таъби шаҳрвандонамонро шод мегардонанд. Танҳо солҳои 2004-2005 дар Тоҷикистон баромади дастаҳои хунарӣ аз кишварҳои Россия, Ўзбекистон, Қирғизистон ва гайраҳо бомуваффақият гузаронида шуданд.

Солҳои соҳибистиклолӣ ҳунарпешагони касбӣ ва фолклорно этнографии Тоҷикистон низ санъати волои худро дар кишварҳои ҷаҳон намоиш доданд. Ансамбли «Лола» ҳунари хешро дар сатҳи баланд ба тамошобинони шаҳри Истамбули Туркия намоиш дода, бо дастовардҳои назаррас ба Ватан баргашт.

Дар фестивали 19-уми байналмилалӣ «Баҳори апрел» (соли 2002), ки дар шаҳри Пхеняни Ҷумҳурии Халқии Корея баргузор гардид, санъаткорони тоҷик иштирок намуда, дар байни ҳунарпешагони 46 давлати ҷаҳон ҷои намоёнро ишғол карда, соҳиби ҷоми тиллоӣ ва нуқрагин гаштанд. Театри русии ба номи В. Маяковский дар фестивали театрҳои драматикӣ русии Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил ва соҳили баҳри Балтика иштирок намуда, бомуваффақият баромад кард.

Соли 2005-ум санъаткорони ҷумҳурӣ дар Россия, Япония ва хусусан дар Париж ба муносибати «Рӯзҳои Тоҷикистон дар ЮНЕСКО» ҳунарнамоӣ карданд. Ҷумҳурии соҳибистиклоли Тоҷикистон тасмим гирифтааст, ки мунтазам дар ҷорабиниҳои фарҳангии байналхалқӣ иштирок намуда, саҳми арзандаи худро дар минбаъд мустаҳкам шудани дӯстии байни халқҳо ва пойдорӣ сулҳ дар рӯи замин гузорад.

Моҳи октябри соли 2005 дабири кулли ЮНЕСКО Коичиро Матсуура барои саҳми босазо гузоштан дар инкишофи муносибати фарҳангӣ, ҳифзу гиромидошти ёдгориҳои таърихӣ ва мавқеи дурбинонаи фарҳангпарварӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмонро бо медали тиллоӣ сарфароз гардонид.

Дар пешрафти фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон кишварҳои хориҷӣ низ саҳм мегузоранд. Ҷунончи, Ҷумҳурии исломии Эрон барои мактабҳои ҷумҳурӣ чандин китобҳои дарсиро ҷоп кардааст. Асарҳои зиёди адибону олимони тоҷик бо хати ниёгон - форсии тоҷикӣ дар ин кишвари дӯст ҷоп шуданд. Ҳатто дар ИМА китобҳои илмӣ олимони тоҷикро нашр намуда, дар назди музеи Метрополи Нью-Йорк намоиши «Тоҷикистони қадима»-ро ташкил доданд. Китоби олимони тоҷик Ю. Нуралиев ва С. Нодирӣ «Табобат бо усули Ибни Сино» ду маротиба дар Булғористон ҷоп шуд.

Дар даврони Иттиҳоди Шӯравӣ ҷумҳурияҳои РСФСР, Украина, Белоруссия, Қазоқистон, Ўзбекистон барои Тоҷикистон шароит муҳайё намуданд, то ки шаҳрвандони он: М.Ашрафӣ, Т.Р.Каримов, Ҳ.Холҷӯраев, Р.Масов, Д.Уроқов, Ф.Зикриев,

М.Ҳасанова (ш.Москва), Т.Н.Назаров (ш.Ленинград), Ф.Мирзоаҳмадов (ш.Киев), К.Абдулов (ш.Тошкент) ва бисёр дигарон рисолаҳои доктории худро тайёр карда, бомуваффақият Ҳимоя намоянд. Дар асри XXI бошад, даҳҳо докторон, профессорони Ҷумҳурии Соҳибистиклоли Тоҷикистон сарбаландона саҳми арзандаи худро дар пешрафти илм ва тайёр намудани мутахассисони баландихтисос барои давлатҳои ҷаҳон гузашта истодаанд. Ҳоло як зумра докторони илм, профессорони Тоҷикистон: Т.Курбонов дар донишгоҳи Москва, Б.Сафаралиев дар ш.Челябинск, М.Н.Болтаев дар ш.Бухоро, А.Турсунов дар Амрико ва ғайраҳо фаъолияти илмӣ ва педагогӣ мекунанд.

3. ЭҶЁ ВА ИНКИШОФИ РОБИТАҲОИ ТОҶИКИСТОНИ СОҲИБИСТИҚЛОЛ БО ТОҶИКОНИ БУРУНМАРЗӢ

Ба туфайли ташкили Ҷумҳурии Соҳибистиклоли Тоҷикистон барои барқарор ва инкишоф додани равобит бо тоҷиконе, ки берун аз марзи ҷумҳурӣ зиндагӣ мекунанд, шароити хуб муҳайё гардид. Ба туфайли равобити байни ҳаммиллату ҳамзабонон дӯстӣ боз ҳам мустаҳкам гардида, ҳаёти фарҳангӣ ва иқтисодӣ густариш хоҳад ёфт.

Маълум аст, ки тоҷикон на танҳо дар сарзамини имрӯза Ҷумҳурии Тоҷикистон, балки аз замонҳои қадим дар Афғонистон, Эрон, Покистон, Хитой, дар собиқ ҷумҳуриҳои Иттиҳоди Шӯравӣ, хусусан дар Ёзбекистон, Қирғизистон, Туркменистон ва кишварҳои дигар истиқомат мекунанд.

Дар қарни XX низ аз ҳудуди Тоҷикистон ба кишварҳои хориҷии дур ва наздик як қисми тоҷикон кӯч бастаанд. Бори аввал баъди Инқилоби Октябр ва барпо гардидани Ҳокимияти Шӯравӣ дар сарзамини Осиёи Марказӣ баъзе сармоядорон, ходимони динӣ, онҳое, ки дар муҳолифат меистоданд ва аз сохтори нав норозӣ буданд, ба ҳудуди Афғонистон, Эрон, Хитой, Покистон, Ҳиндустон, Туркия, ҳатто ба Арабистони Саудӣ рафта буданд.

Мутаассифона, дар натиҷаи тақсимои миллӣ-худудии Осиёи Миёна баъзе ноҳия ва дехоти тоҷикнишин дар ҳудуди дигар ҷумҳуриҳои иттифоқӣ, ки ҳоло соҳибистиклол гардидаанд, монданд.

Муҳоҷирати хеле калони аҳолии Тоҷикистон дар арафа ва рафти ҷанги шаҳрвандии солҳои 90-ум сурат гирифт. Шаҳрвандони кишвар ба ҷумҳуриҳои Афғонистон, Ёзбекистон,

Туркменистон, Қирғизистон, Қазоқистон, Россия ва ҳатто бо мамлакатҳои дури ИМА, Исроил ва ғайраҳо кӯч бастанд.

Албатта, дар роҳи баргардонидани шаҳрвандони кишвар ба Ватан зери сарвари Президенти ҷумҳурӣ Эмомалӣ Раҳмон корҳои начини карда шуданд ва ақсарияти мардуми гуреза, инчунин як қисми муҳоҷирон, ба Тоҷикистон баргаштанд. Вале сарчашмаҳои таърихӣ шаҳодат медиҳанд, ки тоҷикон, тоҷикзабонон ва собиқ шаҳрвандони ҷумҳуриямон, ки алён дар кишварҳои хориҷӣ ҳастанд, бисёр меҳоҷанд бо Тоҷикистон робитаи доимӣ дошта бошанд. Хусусан, баъд аз он ки дар Тоҷикистон сулҳи бебозгашт, ваҳдат ва ягонагӣ ба амал омад, барои эҳё ва ривоҷи робитаҳои судманд бо тоҷикистониён шароитҳои хуб фароҳам омаданд.

Ҳамин тавр, агар то имзо гардидани Созишномаи сулҳи байни тоҷикон (27-уми июни соли 1997) робитаҳо танҳо дар сатҳи гузаронидани чорабиниҳои фарҳангӣ сурат гирифта бошанд, пас баъди имзои ҳуҷҷат оид ба сулҳ аҳдномаҳои дутарафа дар байни давлатҳо аз рӯи масъалаҳои иқтисодӣ, техникӣ, илмию фарҳангӣ ва ёрии гуманитариро тиббӣ сурат мегиранд.

Ҳоло дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкилотҳои сершумори ҷамъиятӣ амал намуда, робитаи доимӣ бо тоҷикистонҳои берунмарзӣ доранд. Дар ин бора фаъолияти созмонҳои: «Ҷунбиши миллии Тоҷикистон», «Ҷамъияти русҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Ҷамъияти ўзбекҳои Тоҷикистон» (соли 1991), «Маркази ҷамъиятӣ – фарҳангии тотору бошқирҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дӯстлик» (соли 1992), «Ҷамъияти маданӣ – маърифатии гурҷиҳо «Сатвистимо Иберия» (соли 1997), «Ассотсиатсияи кореягҳои шӯравии Тоҷикистон» (соли 1990), «Ҷамъияти туркманҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» (соли 1994), «Ҷамъияти арманҳои Тоҷикистон бо номи «Месроп Маштотс» (соли 1989), «Ассотсиатсияи уйғурҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» (соли 1992), «Ҷамъияти қирғизҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» (соли 1997) ва ғайраҳо шаҳодат медиҳанд. Ин созмонҳо на танҳо дар дохили ҷумҳурӣ, балки инчунин бо собиқ шаҳрвандонамон, ки ҳоло дар кишварҳои хориҷӣ иқомат мекунанд, мукотиба доранд ва чорабиниҳои гуногуни фарҳангӣ мегузаронанд.

Яке аз созмонҳои, ки бо тоҷикони берунмарзӣ қариб доимии пурсамар мебарад, Ҷамъияти дӯстӣ ва алоқаҳои маданияти Тоҷикистон бо мамлакатҳои хориҷӣ мебошад. Ҷамъият дар

Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон 11-уми ноябри соли 1991 сабти ном гардидааст. Дар ҷумҳуриамон инчунин ҷамъиятҳои дӯстии Тоҷикистон бо Олмон, Покистон, Ҳиндустон, Эрон, Афғонистон ва ғайраҳо амал мекунанд ва мунтазам конференсияҳои илмӣ, шабнишинӣ, намоишҳои асарҳои рассомон, вохӯрӣ ва баромади дастаҳои хунарии кишварҳои хориҷиро ташкил менамоянд. Инчунин фаъолони ин ҷамъиятҳо дар ҷорабиниҳои фарҳангии мамлакатҳои хориҷӣ иштирок мекунанд.

Бо мақсади барқарор намудани алоқаи доимӣ ва самаранок бурдани робитаҳои гуногун бо тоҷикони бурунмарзӣ Анҷумани тоҷикон ва форсизабонони ҷаҳон «Пайванд» чун ташкилоти ғайридавлатии байналмилалӣ фаъолият мекунад, ки сарварии онро Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба ӯҳда дорад.

Дар Оинномаи «Пайванд» қайд шудааст, ки анҷумани мазкур «...дар бунёди арзишҳо ва суннатҳои муштараки таърихӣ ва фарҳангии тоҷикон ва форсизабонон ба манзури густариш ва таҳкими муносибатҳои дӯстона таъсис ёфтааст.

Анҷумани «Пайванд» бо мақсади фароҳам овардани фазои мусоид ва шароити муносиби ҳамкорӣ дар рушди муносибати фарҳангӣ, илмӣ, иқтисодӣ ва тичоратӣ робитаҳои ҳамҷониба бо ҳамватанон ва ҳамзабонони берунмарзиро таъмин ва таҳким мебахшад».

Бо кӯмаку дастгирии ҳамватанон ва тоҷикону ҳамзабонони берунмарзӣ Анҷумани «Пайванд» ҷорабиниҳои зиёди фарҳангӣ мегузаронад. Аз ҷумла, бо забони тоҷикӣ-форсӣ китобҳои илмӣ-оммавӣ, бадеӣ, рӯзнома ва маҷаллаҳо чоп намуда, ба ин васила дар байни шаҳрвандони ҷумҳурӣ ва кишварҳои хориҷӣ риштаҳои дӯстиро боз ҳам мустаҳкам менамояд.

Фаъолияти самараноки «Пайванд» боз дар он ифода меёбад, ки тоҷикон ва форсизабонони ҷаҳон мунтазам дар Ҷашни истиқлоли Ҷумҳурии Тоҷикистон иштирок менамоянд.

Бояд қайд кард, ки дар кишварҳои хориҷӣ низ ҷамъиятҳои тоҷикони берунмарзӣ амал мекунанд ва дар омӯхтан ва тарғиби фарҳанги қадима ва муосири тоҷикону форсизабонон хизмати босазо менамоянд. Чунончи, дар шаҳри Париж Анҷумани байналмилалӣ Рӯдакӣ таъсис дода шудааст, ки дар интишори фарҳанг, маъсалаҳои муҳими таърих, назарияи тамаддуни мардуми форсизабон ва умуман дӯстии мардуми ориёӣ саҳми муносиб мегузорад.

ХУЛОСА

Асри XX, сарфи назар аз душворӣ, қачравӣ ва камбудихо, барои халқи тоҷик асри бурдборихо буд. Маводи дар китоб овардашуда ба донишҷӯён имконият медиҳанд, ки роҳи тайкардаи халқи хешро дар тӯли зиёда аз як аср таҳлил ва ҷамъбаст намоянд. Дигаргуниҳои куллиро, ки дар ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва фарҳангии халқи тоҷик дар қарни XX ва оғози асри XXI ба амал омадаанд, ба се давра ҷудо кардан мумкин аст. **Давраи аввал**, аз ибтидои асри XX то барпошавии Ҳокимияти Шӯравӣ дар Тоҷикистон; **давраи дуюм**, аз Инқилоби Октябр то пош хӯрдани ИҶШС ва **давраи сеюм**, ташкилҳои Ҷумҳурии соҳибистиклоли Тоҷикистон ва эъмори давлати навини тоҷикиро дарбар мегиранд.

Дар тӯли як аср халқи тоҷик сохторҳои гуногуни сиёсӣ: феодали, сотсиалистиро аз сар гузаронид. Аз солҳои 90-ум сар карда Тоҷикистон роҳи хосаи эъмори давлати соҳибистиқдор, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягонаи Тоҷикистонро пеш гирифтааст.

Бояд иқро шуд, ки халқи тоҷик дар солҳои Ҳокимияти Шӯравӣ, сарфи назар аз камбудихои ҷидди он замон, муваффақиятҳои бузург ба даст оварда буд.

Бо мустақкам гардидани сулҳ ва ваҳдати миллӣ, Тоҷикистони соҳибистиклол ба таҷрибаи таърихии хеш така намуда, дар қарни XXI пешрафтҳои бузург ба даст меорад. Комебиҳои ҷумҳурии соҳибистиклоли Тоҷикистон бештар ба кӯшишу иродаи ҷавонони мамлакат, ки аксарияти аҳолиро ташкил медиҳанд, вобаста аст.

Ҳоло барои омӯхтани касбу ҳунар, ҳатто барои дар мактабҳои бонуфузи дунё таҳсил намудани ҷавонон шароит муҳайё гардидааст. Бо боварии комил гуфтан мумкин аст, ки

ҷавонони тоҷик бо донишу маҳорати комил, адабу ҳунар ва меҳнатдӯстиашон дар асри XXI шӯҳрати Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар арсаи ҷаҳонӣ баланд хоҳад бардошт.

Бо вучуди мушкилиҳои иқтисодӣ-иҷтимоии давраи гузариш, бо сарвари Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон корҳои бузурги созандагӣ оғоз ёфтанд. Ҷолиби қайд аст, ки аз соли 1997 сар карда дар кишвар болоравии сатҳи иқтисодиёт мушоҳида мешавад.

Ба тӯфайли созишномаҳои имзошуда дар байни Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Федератсияи Россия, Ҷумҳурии Ислонд Эрон ва Хитой сохтмонҳои азими ҷумҳурӣ, чун нерӯгоҳҳои барқи обии Роғун, Сангтӯда-1 ва 2 ба итмом расида солҳои наздик истиқлолияти энергетикӣ мамлакат амалӣ хоҳад гашт.

Дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон аз 24 апрели соли 2010 ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин қайд шудааст «Соли оянда мо бо мардуми шарифи кишвари худ 20-солагии истиқлолияти давлатии Тоҷикистонро ҷашн мегирем. Аз ин рӯ, бояд ҳар як хизматчиӣ давлатӣ, ҳар як фарди ҳудогоҳу худшинос, ҳар шахси бонангу номус, дар баробари заҳмати самаранок ба хотири пешрафту тараққиёти кишвар, инчунин ба корҳои созандагиву бунёдкорӣ ҳамроҳ шуда, беш аз пеш дар ободсозии сарзамини аҷдодии худ саҳмгузор гардад.

Маҳз дар ҳамин замина мо рушди иқтисодиву иҷтимоии кишвар, ободиву шукуфоии онро таъмин карда, халқи худро ба зиндагии босаодат ва шоиста расонда метавонем».

Бо назардошти имкониятҳои дохилӣ ва ҷалби сармояи хориҷӣ сохтмони бисёр корхонаҳо ва роҳҳои автомобилгарду оҳан ба охир мерасад, дар соҳаҳои фарҳанг, маориф низ муваффақиятҳои назаррас моро интизоранд.

Соли 2010 Ҷумҳурии соҳибистиклоли Тоҷикистон – 19-солагии худро ҷашн гирифт. Ҳарчанд дар пеши таърих ин давраи начандон зиёд аст, дар харитаи ҷаҳон бори аввал пайдо шудани Давлати соҳибистиклоли тоҷикон воқеаи бузурги таърихӣ мебошад.

Зери сарвари Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон мотавонистем ба ҷаҳониён исбот намоем, ки тоҷикон миллати куҳан ва дорои фарҳанги бои қадима мебошанд. Дар мамлакат дар фурсати начандон тӯлонӣ оташи ҷанг хомӯш ва бӯҳрони калони умумӣ паси сар шуд ва Тоҷикистони азиз рӯ ба эҳё ва тараққиёт ниҳод ва аз ҷониби кишварҳои ҷаҳон эътироф гардид. Ҷумҳурии соҳибистиклоли Тоҷикистонро зиёда аз 130 мамлакатҳои ҷаҳон ба расмият шинохтанд ва зиёда аз 100 давлати хориҷӣ бо кишвари мо муносибатҳои дипломатӣ доранд.

Имрӯз вазифаи муқаддаси ҳар як шаҳрванди ҷумҳурӣ саҳмгузоштан дар роҳи сулҳ ва таъмини ваҳдати миллий мебошад. Ҷамдигарфаҳмӣ ва ваҳдати миллий метавонад сатҳи зиндагии мардумро баланд бардошта, равнақи Тоҷикистони соҳибистиклолро таъмин намояд. Ҷумҳурии Тоҷикистон чун узви Созмони Милали Муттаҳид барои нигоҳ доштани сулҳ дар миқёси ҷаҳон саҳми босазо хоҳад гузошт.

Ба донишҷӯён ва мутахассисони ҷавон муроҷиат карда онҳоро даъват менамоем, ки бо така ба таърихи бою гуногунранги худ аз тамоми бурду боҳти он огоҳ гардида, паҳлӯҳои муфиди онро истифода карда, дар қарни XXI чун аҷдодони нақӯноми худ дар ташаккули тамаддуни ҷаҳонӣ саҳмгузор бошанд.

ЗАМИМАҲО

1. САНАҲОИ МУҲИМТАРИНИ ТАЪРИХИ ХАЛҚИ ТОҶИК

- Солҳои 1900–1905** –Ба итмом расидани сохтмони роҳи оҳани Оренбург–Тошкент.
- Декабри соли 1905** –Дар ротаи понтони Хучанд шӯриш ба амал омад.
- Соли 1908** –Бо сарвари М.А. Мунзим ва С. Айнӣ дар Бухоро мактаби усули навҷадиди ташкил карда шуд.
- Солҳои 1910–1920** –Салтанати охирин амири Бухоро Саид Олимхон.
- Соли 1912** –Аз 11-уми марти соли 1912 то 2-юми январи соли 1913 аввалин рӯзнома ба забони тоҷикӣ «Бухорои Шариф» нашр шудааст.
- Соли 1914** –Ҷанги якуми ҷаҳон оғоз гардид.
- Соли 1916, 25 июн** –Фармони Николаи II оид ба корҳои ақибгоҳи ҷанг ҷалб намудани сокинони кишвари Туркистон.
- Соли 1916, 4 июл** –Шӯриши халқӣ дар Хучанд.
- Соли 1916–30 марти 1917** –Фаъолияти генерал-губернатории А.Н. Куропаткин дар кишвари Туркистон.
- Соли 1917, 27 феврал** –Инқилоби дуҷуми буржуазӣ демократӣ дар Россия ҳокимияти подшоҳиро сарнагун намуда, ҳокимиятиро ташкил дод.

- Соли 1917, моҳҳои март-июл** –Дар кишвари Туркистон барпо гардидани Шӯроҳо ва Иттифокҳо. Ташкил ёфтани Кумитаи Туркистони Ҳукумати Муваққатӣ.
- Соли 1917, 31 март** –Барҳам хӯрдани сохтори генерал-губернаторӣ дар кишвари Туркистон.
- Соли 1917, моҳи март** –Дар Хучанд, Сулукта ва стансияи роҳи оҳан гурӯҳҳои сотсиал-демократӣ фаъолият доштанд.
- Соли 1917, 16-23 апрел** –Дар шаҳри Тошкент анҷумани нахустини Шӯрои исломия барпо гардид.
- Соли 1917, моҳи июн** –Бӯҳрон дар Шӯрои исломия ва ташкилҳои Шӯрои уламо. Моҳи сентябр анҷумани нахустини Шӯрои уламо дар шаҳри Тошкент гузаронида шуд.
- Соли 1917, 21-27 июн** –Анҷумани II-юми кишвари Туркистони РСДРП барпо гардид.
- Соли 1917, моҳи июл** –Ба охир расидани дуҳокимиятӣ дар Россия.
- Соли 1917, моҳи август** –Дар Хучанд аввалин бор аз ҳисоби намоёндагони аҳолии маҳаллӣ милитсияи халқӣ ташкил ёфт.
- Соли 1917, 1 ноябр** –Дар шаҳри Тошкент шӯриши мусаллаҳона галаба намуда, ҳокимият ба дасти Шӯроҳои депутатҳои коргарон ва аскарон гузашт.
- Соли 1917, 2 (15) ноябр** –Ҳокимияти Шӯравӣ ҳуччати муҳим «Декларатсияи ҳуқуқи халқҳои Россия»-ро қабул намуд.

- Соли 1917, 11 ноябр** –Барпо шудани Ҳокимияти Шӯравӣ дар Хучанд.
- Соли 1917, 20 ноябр** –Мурочиатномаи СКХ «Ба ҳамаи меҳнат кашони мусалмони Россия ва Шарқ».
- Соли 1917, 27 ноябр (10 декабр)** –Дар шаҳри Қўқанд анҷумани IV- уми мусалмонони кишвари Туркистон барпогардида, «Мухторияти Қўқанд»-ро эълон намуд.
- Соли 1918, март** –Ҷанг дар байни Туркистони Шӯравӣ ва аморати Бухоро ба амал омад, ки онро «Ҳучуми Колесовӣ» меноманд.
- Соли 1918, 25 март** –Дар Қизилтеппа байни Туркистони Шӯравӣ ва аморати Бухоро аҳдно-маи сулҳ имзо карда шуд.
- Соли 1918** –Ҳизби коммунистии Туркистон ташкил ёфт.
- Соли 1918, 30 апрел** –Анҷумани V-уми Шӯроҳои Туркистон дар бораи ташкили Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Туркистон (ҶМШСТ) қарор қабул кард.
- Соли 1918** –Дар кишвари Туркистон «Комитетҳои камбағалони қишлоқ», «Иттифоқи камбағалон» ташкил гардиданд.
- Соли 1918, 25 сентябр** –Ҳизби коммунистии Бухоро ташкил ёфт.
- Соли 1918, 15 октябр** –ҶМШС Туркистон Конститутсия (Қонуни асосӣ)-и худро қабул намуд.

- Соли 1918, моҳи ноябр** –Барҳам хӯрдани Ҳокимияти Шӯравӣ дар Мастчоҳ.
- Соли 1918, моҳи ноябр** –Дар Бадахшони Кӯҳӣ Ҳокимияти Шӯравӣ барпо гардид.
- Солҳои 1918 то 1924** –Ҷанги граждани дар Тоҷикистон.
- Соли 1919, 10 апрел** –Дар Самарқанд бо забони тоҷикӣ – шумораи аввалини маҷаллаи «Шӯълаи инқилоб» нашр шуд.
- Соли 1919, 8 октябр** –Бо қарори Шӯрои Комиссарони Халқӣ Турккомиссия таъсис дода шуд.
- Соли 1920, моҳи январ** –Ҳизби ҷавонбухориёни инқилобӣ ташкил гардид.
- Соли 1920, моҳи июл** –Бо ташаббуси Турккомиссия барои сарнагун намудани аморати Бухоро Бюрои ҳарбии инқилобӣ ташкил карда шуд.
- Соли 1920, 25 август** – М.В. Фрунзе – сарвари fronti Туркистонӣ ба ҳуҷҷати «Дастур ба аскарони фронт оид ба расондани кӯмак ба меҳнаткашони шӯришбардоштаи Бухоро» имзо гузошт.
- Соли 1920, 17 декабр** –Отряди экспедитсионии ҳарбии Ҳисор амалиёти худро аз Қарши оғоз намуд.
- Соли 1920, 6-8 октябр** –Анҷумани I-уми намояндагони халқии Умумибухоро ташкил ёбии Ҷумҳурии Шӯравии Халқии Бухоро эълон намуд.

- Соли 1921, моҳҳои феврал-май** –Ноҳияҳои Бухорои Шарқӣ аз сарбозони амир озода гардида, дар маҳалҳо Комитетҳои инқилобӣ ташкил шуданд.
- Соли 1921, 5 март** –Амир Олимхон ба воситаи гузаргоҳи Даркади назди Чӯбек ба давлати Афғонистон гурехт.
- Соли 1921** –«Комитети камбағалон» ба «Иттифоқи чуфтгарон» («Қўшчӣ») муттаҳид карда шуд.
- Соли 1921, моҳи октябр** –Анварпошо ба Бухоро омад. 4-уми августи соли 1922 Анварпошо дар мухорибаи Обдараи ноҳияи Балчувон ҳалок гардид.
- Соли 1922, моҳи феврал** –Дар Бухорои Шарқӣ Комиссияи Ҳақуқдорони диктаторӣ амалиётро сар кард.
- Соли 1922** –Салимпашо аз Афғонистон ба воситаи дарёи Панҷ ба Қалъаи Хумб гузашт.
- Соли 1922, 30 декабр** –ИЧШС (СССР) ташкил ёфт.
- Соли 1923, моҳи апрел** –Ҳокимияти Шӯравӣ дар Мастчоҳ аз нав барқарор гардид.
- Соли 1924, 25 феврал** –Пленуми КМ ҲК Бухоро масъалаи тақсими миллӣ-худуди муҳокима кард. Ин масъала инчунин 23-24 март дар Пленуми КМ Туркистон баррасӣ гардид.

- Соли 1924, 5 апрел** –А. Раҳимбоев «Дар бораи Туркистон, Бухоро ва Хоразм» оид ба ташкил намудани ҷумҳуриҳои миллӣ дар Бюрои сиёсии КМ Ҳизби коммунистии Иттифоқи Шӯравӣ маъруза кард.
- Соли 1924, 7 июл** –Дар Бухорои Шарқӣ Комиссияи диктаторӣ фаъолияти худро қатъ намуд.
- Соли 1924, августи 1925** –Рӯзномаи «Овози тоҷик» дар Самарқанд нашр шуд.
- Соли 1924, 1 – 5 сентябр** –Дар шаҳри Душанбе анҷумани I-уми Шӯроҳои намоёндагии халқии Бухорои Шарқӣ баргузор гардид.
- Соли 1924, 14 октябр** –Ташкил ёфтани ҶМШС Тоҷикистон дар ҳайати ҶШС Ўзбекистон. Пойтахти ҷумҳурӣ шаҳри Душанбе интихоб карда шуд.
- Соли 1924, 26 ноябр** –Дар Тошкент Комитети Инқилобии ҶМШС Тоҷикистон бо сардории Нусратулло Махсум (Н. Лутфуллоев) ташкил ёфт.
- Соли 1924, моҳи декабр** –Комиссариати маорифи халқи Тоҷикистон ташкил шуд.
- Соли 1924, моҳи декабр** –Бюрои ташкилии ЛКСМ Тоҷикистон барпо гардид, ки саҳми худро дар ташкили комсомоли Тоҷикистон гузошт.
- Соли 1925, моҳи январ** –Пленуми КИМ ИҶШС дар бораи ба ҳайати ҶМШС Тоҷикистон

дохил шудани вилояти Бадахшони Кӯҳӣ қарор қабул кард.

Соли 1925, моҳи октябр

–Нашриёти давлатии Тоҷикистон ташкил ёфт.

Соли 1925, 27 октябр

–Анҷумани I-уми Умумитоҷикистони комсомоли ҶМШС Тоҷикистон баргузор гардид. Анҷуман бюрои комсомолиро дар ҳайати зерин: Каримов Г. (қотиби якум), Тарасов Ф.П., Сиркин С.Н., Қурбонов Ш., Стал М.Д., Муркус Д.А., Исломов Я. интихоб намуд.

Соли 1926, моҳи апрел

–Анҷумани I-уми Умумитоҷикистони Иттифоқҳои касаба баргузор гардид.

Соли 1926, моҳи декабр

–Анҷумани I-уми Муассисони Шӯроҳои Тоҷикистон шуда гузашт.

Соли 1927

–Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аввалин колхозҳо ташкил ёфтанд.

Соли 1929, 22 апрел

–Анҷумани II-юми Шӯроҳои ҶМШС Тоҷикистон Конститутсияи Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистонро қабул намуд.

Соли 1929, 11 сентябр

–Аввалин поезд ба Душанбе омад.

Соли 1929, моҳи сентябр

–Округи Хучанд аз ҳайати ҶШС Ўзбекистон баромада, ба ҶМШС Тоҷикистон дохил шуд.

Соли 1929, 16-октябр

–Анҷумани III-юми Ҷавкулуддан Шӯроҳои Тоҷикистон дар бораи

- ташкил ёфтани Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон қарор қабул кард.
- Соли 1930, 6-15 июн** –Анҷумани I-уми муассисони ҲК (б) Тоҷикистон таъсис ёфтани Ҳизби Коммунистии Тоҷикистонро ба расмият даровард.
- Соли 1930, моҳи январ** –Аввалин заводи хиштбарорӣ дар шаҳри Душанбе ба кор даромад.
- Соли 1931, 24 феврал** –Анҷумани IV- уми Шӯроҳои ҶШС Тоҷикистон Конститутсияи Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистонро қабул намуд.
- Соли 1931, 23 июн** –Отряди ихтиёрӣ, ки ба он Муқим Султонов сарварӣ мекард, дар назди деҳаи Хочабулбулон Иброҳимбекро дастгир намуд.
- Соли 1931** –Соҳтмони канали Вахш сар шуд.
- Соли 1932** –Маҷаллаи «Барои адабиёти сотсиалистӣ» таъсис дода шуд.
- Соли 1933, январ** –Китобхонаи давлатии ба номи Фирдавсӣ ба кор шурӯъ кард.
- Соли 1935, моҳи ноябр** –Анҷумани I-уми ҷавондухтарони Тоҷикистон гузаронида шуд.
- Соли 1937, 1 март** –Анҷумани VI-уми Фавқуллодаи Шӯроҳои ҶШС Тоҷикистон Конститутсияи нави ҷумҳуриро қабул кард.
- Соли 1938, 24 июн** –Интиҳоботи аввалин ба Шӯрои Олии ҶШС Тоҷикистон баргузор гардид.

- Соли 1939, моҳи август** –Сохтмони канали калони Фаргона сар шуд.
- Соли 1939** –Сохтмони кӯли Комсомол дар Душанбе оғоз гардид.
- Соли 1940** –Ба охир расидани сохтмони роҳи автомобилгарди Душанбе–Хоруғ.
- Соли 1940, 23 июл** КМ ҳизби коммунистии Тоҷикистон ва ҳукумати ҷумҳурӣ сохт мони канали Ҳисорро дастгирӣ намуд, қисми Тоҷикистони канал 23 марти соли 1941 ба охир расид.
- Соли 1940, 19 ноябр** –Филиали Тоҷикистони АИ ИҚШС таъсис дода шуд.
- Соли 1941, 12-22 апрел** –Аввалин даҳаи санъати тоҷик дар Москва гузаронида шуд.
- Соли 1945** –Созмонҳои байналхалқӣ: Созмони Милали Муттаҳид, Иттифоқҳои касаба, Федератсияи занон ва ҷавонон ташкил ёфтанд.
- Соли 1946, 8 август** –Шӯрои Олии ҶШС Тоҷикистон нақшаи панҷсолаи чорумро қабул намуд.
- Соли 1947, моҳи феврал** –Интиҳоботи Шӯрои Олии ҶШС Тоҷикистон барпо гардид.
- Соли 1948, моҳи сентябр** –Шӯрои Иттифоқҳои касабаи ҶШС Тоҷикистон ташкил гардид.
- Соли 1951, 14 апрел** –Академияи илмҳои Тоҷикистон ташкил ёфт. Аввалин президенти он С. Айнӣ интиҳоб гардид.

- Соли 1955, 28 сентябр** – Анҷумани VI-уми ҷавонзанони Тоҷикистон масъалаи тарбияи духтаронро муҳокима намуд.
- Соли 1956, 22 декабр** – ҶШС Тоҷикистон бо ордени “Ленин” мушарраф гардид.
- Соли 1958, июн** Бюрои КМ ҲК Тоҷикистон қарори махсусро оид ба аз соли хониши 1958-1959 ҷорӣ намудани омӯзиши фанни таърихи халқи тоҷик дар тамоми мактабҳои таҳсилоти умумӣ ва мактабҳои олии ҷумҳуриро қабул намуд.
- Соли 1959, 7 ноябр** – Студияи телевизионии Тоҷикистон ба кор даромад.
- Соли 1960** – Филми «Қисмати шоир»-дар Қоҳира мукофоти мамлакатҳои Осие «Уқоби тиллоӣ»-ро гирифт.
- Соли 1967** – Вилояти Автономии Бадахшони Кӯҳӣ барои комёбиҳои хоҷагиаш бо ордени “Ленин” мукофотонида шуд.
- Соли 1971** – Кушода шудани Театри ҷавонони ба номи М. Воҳидов.
- Соли 1972, 15 ноябр** – Аввалин агрегати нерӯгоҳи барқи обии Норақ ба кор шурӯъ намуд.
- Соли 1972, моҳи декабр** – Тоҷикистон ба ордени “Дӯстии халқҳо” мукофотонида шуд.
- Соли 1978, 14 апрел** – Сессияи ҳаштуми гайринавбатии Шӯрои Олии ҶШС Тоҷикистон Конститутсия (Қонуни Асосӣ)-и ҷумҳуриро қабул кард.

- Соли 1980** –Тоҷикистон ба давлат зиёда аз 1млн. тонна пахта супорид.
- Соли 1981, моҳи май** –Спартакиадаи VII ҷавонзанони Тоҷикистон шуда гузашт.
- Соли 1984, 15 декабр** –60-солагии ҶШС Тоҷикистон ҷашн гирифта шуд.
- Соли 1986, моҳи январ** –Анҷумани XX-уми Ҳизби коммунистии Тоҷикистон сиёсати бозсозиро дастгирӣ намуд.
- Соли 1989** –Шӯрои Олии Тоҷикистон Қонун «Дар бораи ба забони тоҷикӣ додани макоми давлатӣ»-ро тасдиқ намуд.
- Соли 1990, 10 август** –Анҷумани 1-уми Муассисони Ҳизби демократии Тоҷикистон барпо гардид.
- Соли 1990, 24 август** –Иҷлосияи дуҷуми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи соҳибистиклолии ҷумҳурӣ эълония қабул намуд.
- Соли 1990, 12 декабр** –Шӯрои Оли Қонуни ҶШС Тоҷикистон «Дар бораи иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ дар ҶШС Тоҷикистон»- ро қабул намуд.
- Соли 1991, моҳи сентябр** –Иҷлосияи гайринавбатии Шӯрои Оли 9-уми сентябрро чун санаи таъсиси ҷумҳурии соҳибистиклолии Тоҷикистон тасдиқ кард.

- Соли 1991, 26 октябр** – Анҷумани 1-уми Ҳизби наҳзати исломии Тоҷикистон барпо гардид.
- Соли 1992, 2 март** – Ҷумҳурии Тоҷикистон аъзои Созмони Милали Муттаҳид гардид.
- Соли 1992, 19 ноябр** – Эмомалӣ Раҳмон дар Иҷлосияи XVI, ки дар шаҳри Хучанд барпо гардида буд, раиси Шӯрои Олии Тоҷикистон интиҳоб шуд.
- Соли 1993, 27 декабр** – Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Қонун дар бораи маориф»-ро қабул намуд.
- Соли 1994, моҳи апрел** – Бо мақсади таъмини сулҳ ва оштии миллӣ дар Тоҷикистон гуфтушуниди байни тоҷикон оғоз ёфт.
- Соли 1994, 6 ноябр** – Дар натиҷаи раёйпурсии умумихалқӣ Конститутсия (Сарқонуни)-и Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул карда шуд.
- Соли 1994, 6 ноябр** – Эмомалӣ Раҳмон Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон интиҳоб гардид.
- Соли 1994, 10 декабр** – Анҷумани 1-уми Ҳизби халқии демократии Тоҷикистон барпо гардид. Соли 2002 хизб зиёда аз 90 ҳазор аъзо дошт. 18 апрели соли 1998 Эмомалӣ Раҳмон раиси хизб интиҳоб шуд.
- Соли 1995, 1 июн** – Анҷумани барқароркунии Иттифоқи Ленинии Коммунистии Ҷавонони Тоҷикистон баргузор гардид.
- Соли 1996, 9 март** – Бо дастгирии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон намояндагони 30 хизбҳои сиёсӣ,

иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ “Аҳдно-
маи ризоияти ҷомеаи Тоҷикистон”-
ро имзо карданд.

Соли 1996, 15 июн

–Дар шаҳри Хучанд конференси-
яи муассисони Ҳизби сотсиалис-
тии Тоҷикистон баргузор гардид.

Соли 1997, 27 май

–Таъсис ёфтани Кумитаи кор бо
ҷавонони назди Ҳукумати
Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Соли 1997, 27 июн

–Дар шаҳри Москва “Созишномаи
умумии сулҳ ва ризоияти миллӣ дар
Тоҷикистон” имзо шуд.

Соли 1997, 18 июн

–Ҳаракати ваҳдати миллӣ ва эҳёи
Тоҷикистон таъсис ёфт. Раиси ҳаракат
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
Эмомалӣ Раҳмон интихоб гардид.

Соли 1997, 8 сентябр

–Бо фармони Президенти Ҷумҳу-
рии Тоҷикистон ба Садриддин
Айнӣ ва Бобоҷон Ғафуров барои
хизматҳои бузург ва фидокориҳо
дар поягузории истиқлолияти
Тоҷикистон, инкишофи тамаддун
ва худшиносии миллӣ унвони олии
«Қаҳрамони Тоҷикистон» дода шуд.

Соли 1998

–Соҳтмони шоҳроҳи автомобил-
гарди Мурғоб–Қулма–Қароқу-
рум оғоз гардид, ки Тоҷикистонро
ба марзи Чин ва ба уқёнуси Ҳинд
мепаївандад.

Соли 1998, 20 март

–Бо фармони Президенти Ҷумҳу-
рии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон
“Ҷоизаи ба номи Исмоили Сомонӣ”

таъсис дода шуд, ки он ба олимони ҷавоне, ки дар соҳаи илм ва техника корҳои намоён анҷом додаанд, супорида мешавад.

Соли 1998, 13 ноябр

–Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизбҳои сиёсӣ» қабул гардид.

Соли 1999, 3 август

–Роҳбарияти Иттиҳоди нерӯҳои муҳолифини тоҷик расман декларатсияи парокандашавии дастаҳои низомии гидро эълон намуд.

Соли 1999, моҳи сентябр

–1100-солагии давлати Сомониён бо тантанаи ҷашн гирифта шуд.

Соли 1999, моҳи ноябр

–Эмомалӣ Раҳмон бори дуюм ба мӯҳлати 7 сол Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон интихоб гардид.

Соли 1999, моҳи декабр

–Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи баланд шудани маъқеи зан дар ҷомеа» интишор ёфт.

Соли 1999, 11 декабр

–Қарори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Оид ба сарфароз гардонидани Эмомалӣ Раҳмон – Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо унвони олии «Қаҳрамони Тоҷикистон», ба тасвиб расид.

Соли 1999

–Созмони “Бунёди Рӯдакӣ” таъсис ёфт.

Соли 2000

–Корпуси байналхалқии сулҳи Саҳми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмонро дар таъмини сулҳ ба назар гирифта, ӯро бо “Ҷоизаи байналхалқии сулҳ” мушарраф гардонд.

- Соли 2001, 7 май** –Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ба Мирзо Турсунзода додани унвони «Қаҳрамони Тоҷикистон» интишор ёфт.
- Соли 2001, моҳи сентябр** –Ҷашни 10-солагии истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон таҷлил гардид.
- Соли 2002, 18 май** –Сокинони Душанбе ба шабакаи компютери Интернет роҳ ёфтанд.
- Соли 2002, 8 сентябр** –Дар шаҳри Душанбе симпозиуми байналхалқӣ дар мавзӯи «Саҳми тоҷикон дар тамаддуни ҷаҳонӣ» барпо гардид.
- Соли 2002, моҳи ноябр** –Ҷашни 10-солагии иҷлосияи XVI-уми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (даъвати дувоздаҳум) гузаронида шуд.
- Соли 2003** –Конуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи таҳсилоти олии касбӣ ва таҳсилоти баъд аз хатми мактаби олий” қабул гардид.
- Соли 2003, 30 август** –Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар Форуми байналмилалӣ Душанбе оид ба оби тоза суҳанронӣ намуд.
- Соли 2003, 13 сентябр** –Соли 2006 Соли тамаддуни ориёӣ эълон гардид.
- Соли 2003** –Дар Тоҷикистон 1250 корхонаҳои тобеи вазорати саноат ба қайд гирифта шуданд ва дар онҳо зиёда аз 70 ҳазор нафар машғули кор буданд.

- Соли 2003** –Муомилоти савдои хориҷӣ бо назардошти нерӯи барқ ва газӣ табиӣ 1 млрд. 679 млн. доллари америкоиро ташкил дод, ки ин нисбат ба соли 2002 15% зиёд аст.
- Соли 2003** –Ба бучаи ҷумҳуриявӣ 519 миллион сомонӣ ворид гардид, ки 111,4 фоизи нақшаи солона мебошад (нақшаи сол 465,1 миллион сомонӣ).
- Соли 2004, 20 март** –Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар назди зиёиёни мамлакат маъруза намуд.
- Соли 2004, 30 апрел** –Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон” интишор гардид.
- Соли 2004, 15 июл** –Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҷавонон ва сиёсати давлатии ҷавонон” қабул карда шуд.
- Соли 2004, моҳи сентябр** –Бо қарори ЮНЕСКО ҷоиҳои “Шаҳри сулҳ” барои солҳои 2002-2003 ба пойтахти Ҷумҳурии Тоҷикистон-шаҳри Душанбе супорида шуд.
- Соли 2004, моҳи ноябр** –Дар мамлакат ҷашни 10-солагии Конститутсия (Сарқонун)-и Ҷумҳурии Тоҷикистон таҷлил гардид.

Соли 2004, 18 октябр

– Дар шаҳри Душанбе Шӯрои давлатҳои узви Созмони ҳамкории Осиеи Марка зӣ барпо гардид. Дар рафти мулоқот маҷмӯи васеи масъалаҳо: робитаи иқтисодӣ, иҷтимоию фарҳангӣ, башардӯстона, мубориза бар зидди терроризм, экстримизм ва ғардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир мавриди муҳокима қарор гирифтанд. Аз рӯи масъалаҳои муҳокимагардида ҳуҷҷатҳои мушаххас қабул шуданд. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон раиси Шӯрои сарони мамолики узви Созмони ҳамкории Осиеи Марказӣ интиҳоб гардид.

Соли 2004, ноябр

–80-солагии пойтахти Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе – шаҳри дӯстӣ, дар рӯҳияи баланди ягонагӣ ва ваҳдат қайд карда шуд.

Соли 2005, 27 феврал

–Вакилони Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (даъвати сеюм) интиҳобгардиданд.

Соли 2005, моҳи март

–Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар назди зиёбони мамлакат маъруза намуд.

Соли 2005, моҳи апрел

–Бо пешниҳоди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ҳар сол ҳафтаи сеюми моҳи апрел дар мамлакат «Рӯзи пойтахт» гузаронида мешавад.

- Соли 2005, 15 апрел** –Иҷдосияи якуми Маҷлиси мил-
лии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии
Тоҷикистон, даъвати сеюм барпо гардид.
- Соли 2005, 16 апрел** –Паёми Президенти Ҷумҳурии
Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба
Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар
бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва
хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон.
- Соли 2005, 27-28 апрел** –Сафари расмӣ Президенти Ҷумҳурии
Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба
Ҷумҳурии исломии Афғонистон.
- Соли 2005, 9 май** –Чашмигирии 60-солагии Ғалаба дар Ҷанги
Бузурги Ватании солҳои 1941-1945 дар
Ҷумҳурии Тоҷикистон.
- Соли 2005, 21 май** –Вохӯрии Президенти Ҷумҳурии
Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон бо ҷавонон.
- Соли 2005, 23 май** –Рӯзи ҷавонони Тоҷикистон баргузор
гардид.
- Соли 2005, 30-31 май** –Дар шаҳри Душанбе
конференсияи байналмилалӣ
барнома оид ба татбиқи Даҳсолаи
байналмиллалӣ амалиёти
«Об – барои ҳаёт»-ро қабул кард.
- Соли 2005, моҳи июн** –Созмони ғайриҳукумати бай-
налмилалӣ – Федератсияи сулҳу
ризоият Президенти Тоҷикистон
Эмомалӣ Раҳмонро барои хиз-
матҳои бузург ва саҳми арзан-
дааш дар таҳкими сулҳу ризоият ва
ҳамкориҳои байни халқҳо бо муко-
фоти олий – Медали тиллоӣ
сарфароз намуд.

Соли 2005, 14 сентябр

–Дар саммити Созмони Милали Муттаҳид Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон баромад карда, таклиф намуд, ки соли 2010-ум дар ш. Душанбе Форуми байналхалқӣ оид ба ҳалли масъалаи оби тоза гузаронида шавад.

Соли 2005, 10 октябр

–Суҳанрони Президенти ҷумҳурӣ Эмомалӣ Раҳмон дар Иҷлосияи Генералии XXXIII-юми ЮНЕСКО.

Соли 2005, моҳи октябр

–Рӯзи фарҳанги Тоҷикистон ба муносибати 60-солагии ЮНЕСКО дар шаҳри Париж.

Соли 2005, моҳи ноябр

–Дар роҳи муътадил гардидани ҳаёти иқтисодӣ – иҷтимоии Тоҷикистон давлати бо мо дӯсти Хитой пайдарҳам кӯмаки ҳудро мерасонад. Танҳо соли 2005 Хитой 41 автобусро ҳамчун ёрии башардӯстона ба шаҳри Душанбе супорид.

Соли 2005, 21 декабр

–Ҳазинаи байналмилалӣ асър дар ҷаласаи Шӯрои директорони ин сохтори бонуфузи молиявии ҷаҳонӣ дар бораи бахшидани қарзи давлатии Тоҷикистон ба андозаи 99 миллион доллари амрикоӣ қарор қабул намуд.

Соли 2005, 22 декабр

–Дар шаҳри Душанбе ҷаласаи қор-мандони соҳаи маорифи кишвар баргузор гардид ва дар суҳанрони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон барномаи минбаъдаи рушди ин соҳа пешниҳод шуд.

Соли 2005

–Тоҷикистон дар 10 давлати дунё барои таҳсили шаҳрвандон квота дошт ва 2500 нафар ҷавонон дар донишгоҳҳои Федератсияи Россия, Амрико, Япония, Канада, Туркия, Хитой, Украина, Ҳиндустон, Австралия, Миср ва ғайра таҳсил мекунанд.

Соли 2005

–Созмони Милали Муттаҳид фароҳам омадани вазъияти оромӣ ва созандагии ҷумҳурии соҳибистиклоли Тоҷикистонро ба назар гирифта, дар қатори ҳашт давлати ҷаҳон онро ба узвияти “Барномаи рушди ҳазорсола” дохил намуд. Ҳоло СММ баҳри рушди ҳаёти фарҳангию иқтисодӣ, иҷтимоӣ, хусусан, соҳтмони роҳҳо, мактабу беморхонаҳо, истифодаи захираҳои обӣ ва беҳтар намудани сифати маҳсулоти кишоварзӣ кӯмаки амалӣ мерасонад.

Соли 2006, 24 март

–Бо ташаббуси Анҷумани тоҷикони Канада дар шаҳри зебоманзари Монреал ҷашни Наврӯзи бостонӣ таҷлил гардид.

Соли 2006, 27 июн

–Бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Нусратулло Махсум (Лутфуллоев Нусратулло) ва Шириншоҳ Шохтемур бо унвони олии Ватан «Каҳрамони Тоҷикистон» сарфароз гардиданд.

- Соли 2006, сентябр** –Тачлили чашнҳои 15-солагии истиқлолияти давлатии Тоҷикистон, Соли бузургдошти тамаддуни ориёӣ ва 2700-солагии шаҳри бостонии Кӯлоб.
- Соли 2006** –Ҳаҷми маҳсулоти умумии кишоварзӣ дар ҳамаи соҳаҳои хоҷагӣ 3659,3 миллион сомониро ташкил намуд, ки нисбат ба соли 2005 5,4 фоиз зиёд мебошад.
- Соли 2006, 15 декабр** –Қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи захираи моддии давлатӣ».
- Соли 2006** –Дар ҷумҳурӣ ба маблағи 4559,9 миллион сомонӣ маҳсулоти саноатӣ истеҳсол шудааст.
- Соли 2006, декабр** –Паёми табрикии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати фарорасии Соли нави 2007.
- Соли 2007, 10 январ** –Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар бораи ташкили агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон интишор ёфт.
- Соли 2007, 31 январ** –Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар ҷаласаи васеи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба натиҷаҳои рушди иқтисодиву иҷтимоии мамлакат дар соли 2006 ва вазифаҳои минбаъдаи Ҳукумати Тоҷикистон.

- Соли 2007, 5 март** –Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш» ба тасвиб расид.
- Соли 2007, 5 март** –Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи қабул ва мавриди амал қарор додани Кодекси расмиёти маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон» интишор ёфт.
- Соли 2007, 6 март** –Ба ифтихори Рӯзи байналмилалии занон бо иштироки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон, ҷамъомади тантанавӣ баргузор шуд.
- Соли 2007, 20 март** –Мулоқоти Сарвари давлати Тоҷикистон бо намоёндагони зиёиёни кишвар.
- Соли 2007, 30 апрел** –Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Мачлис Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон.
- Соли 2007, 12 май** –Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи рамзҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабул гардид.
- Соли 2007, 24 май** –Суҳанронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар ҷаласаи умумиҷумҳуриявӣ доир ба танзими расму оинҳои миллӣ ва анъанаву маросимҳо.
- Соли 2007, 8 июн** –Қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросимҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон».

Соли 2007, 8 сентябр

–Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар маҷлиси бошукӯҳ ба ифтихори 16-солагии Истиқлолияти давлатии Тоҷикистон ва 800-умин солгарди зодрузи Мавлоно Ҷалолиддин Балхӣ, дар шаҳри Душанбе.

Соли 2007

–Бори аввал дар таърих пайкараи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ дар шабакаи ҷаҳонии Интернет ҷой дода шуд.

Соли 2007, 6-8 октябр

–Ҷаласаи навбатии сарони кишварҳои аъзои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил дар шаҳри Душанбе барпо гардид. Дар давоми се рӯз шаҳри Душанбе маркази баргузори чорабиниҳои сиёсии байнидавлатӣ ва мизбони роҳбарони 11 давлат буд. Рӯзномаи ҷаласа зиёда аз 20 масъаларо дар бар дошт, аз он ҷумла: Консепсияи рушди минбаъдаи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил ва нақшаи чорабиниҳои асосии татбиқи он; масъала дар бораи пешниҳодҳо оид ба сиёсати мувофиқшудаи давлатҳои аъзои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил дар соҳаи муҳочират ва ғайра.

Соли 2007, 16 ноябр

–Дар Қасри Арбоби шаҳри Хучанд бо иштироки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон маҷлиси ботантана бахшида ба 15-солагии Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон барпо шуд.

Соли 2007, 25 декабр

– Дар “Коҳи Ваҳдат”-и пойтахт Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон бо соҳибкорони мамлакат мулоқоти муфид анҷом дод.

- Соли 2008, 7 март** - Паёми табрикии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати иди бонувон - 8 март.
- Соли 2008, 19 март** - Дар пойтахти мамлакат ш. Душанбе чаласа бо аҳли зиёи Тоҷикистон баргузор гардид.
- Соли 2008, 25 апрел** - Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон.
- Соли 2008, 25 июл** - Дар шаҳри Душанбе Шӯрои вазирони қорҳои хориҷии давлатҳои аъзои Созмони ҳамкории Шанхай оғоз шуд.
- Соли 2008, 6 сентябр** - Дар шаҳри Душанбе Симпозиуми байналмилалии илмӣ ба муносибати 1150-солагии Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ барпо гардид.
- Соли 2008, 8 сентябр** - Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон зимни суҳанронии худ ба муносибати 17- солагии истиқлоли кишвар чунин қайд намуд: «Мо ифтихори хоса дорем, ки бунёдгузори бузургтарин ва бонуфузтарин мазҳаб дар дини мубини ислом фарзанди халқи тоҷик Имом Абӯҳанифа Нуъмон ибни Собит маъруф ба Имоми Аъзам мебошад... Мазҳаби Абӯҳанифа ҳам таърихан ва ҳам амалан омили муҳими ваҳдати умуминсонӣ, ҳифзи субот ва амнияти низоми ҷамъиятӣ аст. Ба ақидаи ӯ яғонагии мақсад, яғонагии гуфтор ва яғонагии кирдори аҳли ҷомеа шартӣ бақо ва ҳастии ҳар як миллат мебошад».

Соли 2008, 10 сентябр

- Дар шаҳри Панҷакент тантанаҳои идона бахшида ба 1150-солагии зодрузи асосгузори назми тоҷик устод Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ барпо гардид.

Соли 2008, 24 октябр

- Дар шаҳри Душанбе маҷлиси идона бахшида ба 60-солагии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон баргузор гардид. Дар Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон чунин қайд карда шуд: "Имрӯз, ки мо дар ин толори идона ба ифтихори ҷашни шастсолагии таъсиси Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ҷамъ омадаем, мехоҳам изҳор намоям, ки ин боргоҳи илму маърифат ҳамчун яке аз марказҳои бузурги таълиму тарбияи кадрҳои миллии дар рушди илму маориф ва фарҳанги кишвари соҳибистиклоли мо нақши хоса ва бузург дорад... Дар замони собиқ Шӯравӣ дар Тоҷикистон ҳамагӣ 12 мактаби олии фаъолият мекард ва имрӯз шумораи онҳо ба 28 ва теъдоди донишҷуён аз 69 ҳазор ба 152 ҳазор нафар расидааст."

Соли 2008, 24 декабр

- Дар Кохи Ваҳдати пойтахт бахшида ба 100-солагии Қаҳрамони Тоҷикистон академик Бобочон Ғафуров ҷамъомади бошукӯҳи тантанавӣ баргузор гашт.

Соли 2009, 15-16 январ

- Дар маҷлиси васеи Ҳукумати Тоҷикистон доир ба натиҷаҳои рушди иқтисодиву иҷтимоии мамлакат дар соли 2008-ум ва вазифаҳои барои соли 2009 муҳокима гардид ва қарорҳои мушаххас қабул шуданд.

- Соли 2009** - Ҳизби халқӣ-демократии Тоҷикистон аз 3500 ташкилоти ибтидоӣ иборат буда, дар сафҳои худ 115 ҳазор аъзо дорад.
- Соли 2009, 15 сентябр** - Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи соли маориф ва фарҳанги техникӣ» эълон намудани соли 2010 ба тасвиб расид.
- Соли 2009, 30 октябр** - Маҷлиси Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба таъсиси «Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон» қарор қабул намуд.
- Соли 2009, 30 октябр** - Бо Қарори Ҳукумати мамлакат Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон номи Қаҳрамони Тоҷикистон Шириншоҳ Шотемурро гирифт.
- Соли 2009, 5 ноябр** - Дар шаҳри Душанбе маҷлиси ҷумҳуриявӣ бахшида ба 15-умин солгарди қабули Конститутсия (Сарқонун)-и Ҷумҳурии Тоҷикистон баргузор гардид. Дар Суханронии Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон қайд карда шуд, ки «Дар таъмини волоияти Конститутсия (Сарқонун)-и ва қонунҳои нақши иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ҳизбҳои сиёсӣ ва матбуоти даврӣ низ аз аҳамият ҳолӣ нест. Зеро онҳо дар роҳи муттаҳид намудани доираи васеи шаҳрвандон метавонанд бо мақомоти давлатӣ, дар навбати аввал бо мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва муассисаҳои таълимиву фарҳангӣ робитаи зичи ҳамкорӣ барпо намуда, дар ин замина ба онҳо ёри назаррас расонанд».

Соли 2009, 24 ноябр

- Бори аввал дар ҷумҳурӣ рӯзи Парчами давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷашн гирифта шуд.

Соли 2009, 29 ноябр

- Бо туфайли ба қор даромадани хати 500-киловаттаи «Чануб-Шимол» бори аввал дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шабақаҳои барқии вилояти Суғд бо марказ ва чануби кишвар пайваст гардида, шабақаи ягонаи энергетикӣ дар мамлакат ба амал омад.

Соли 2009, моҳи декабр

- Дар ҷумҳурӣ анҷуманҳои ҳисоботи ҳизбҳои сиёсӣ баргузор гардиданд. Анҷуманҳо вазифаи ҳизбҳоро оид ба интихоботи дар пешистодаи Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олӣ ва маҷлисиҳои маҳаллӣ муайян намуданд.

Соли 2010, 6 январ

- Шаҳрвандони кишвар ташаббуси Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмонро барои бо қувваю нерӯи шаҳрвандони мамлакат бунёд намудани Неругоҳи барқӣ оби Рогунро ҷонибдорӣ карда, ба харидории сахмияҳои ин иншоот шурӯъ намуданд. Маъракаи харидории ин сахмияҳо низ аз ҷониби ҳамаи ҳизбҳои сиёсӣ ва ташкилотҳои ҷамъиятии Тоҷикистон дастгирӣ ёфт.

Соли 2010, 15 январ

- Дар шаҳри Душанбе Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон бо соҳибкорони мамлакат мулоқот намуд.

Ў қайд намуд, ки дар ҷумҳурӣ
шумораи умумии
субъектҳои соҳибкории
хурду миёна қариб 130
ҳазорро ташкил медиҳанд.

Соли 2010, 24 апрел

- Дар ҷаласаи якҷояи
Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси
намоёндагони Маҷлиси Олӣ
Паёми Президенти
Ҷумҳурии Тоҷикистон
Эмомалӣ Раҳмон ба
Маҷлиси Олии Ҷумҳурии
Тоҷикистон дар бораи сиёсати
дохилӣ ва хориҷии
Ҷумҳурии Тоҷикистон шунида шуд.

Соли 2010, 9 май

- Халқи тоҷик мисли
мардуми сулҳпарвари ҷаҳон
бо руҳияи баланди сиёсӣ 65-
солагии Ғалаба бар
фашизмро ҷашн гирифт.

Соли 2010, 8 июн

- Намоёндагони 70 кишвар ва
65 созмони байналмилалӣ ба
Тоҷикистон ташриф оварда
дар Конфронси байналмилалӣ
бахшида ба татбиқи амалии тадбирҳои
Даҳсолаи байналмилалӣ амалиёти
“Об барои ҳаёт”, ки дар Кохи Борбади
ш. Душанбе барпо гардид, иштирок
намуданд. Дар Конфронс Президенти
Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон
бо маъруза баромад кард.

2. ЛУФАТНОМАИ МУХТАСАРИ ТАЪРИХӢ

АВЕСТО – осори қадимтарини мардуми форсу тоҷик, китоби муқаддаси зардуштия буда, оинҳои динии қадими халқҳои эронинажодро тараннум менамояд. Асар аз 21 китоб (наск) иборат буда, то замони мо як қисми он расидааст. Оид ба пайдоиши «Авесто» нуқтаи назари гуногун вучуд дорад. Бештари муҳаққиқон бар ин назаранд, ки он дар Осиёи Миёна, шимолӣ Афғонистон пайдо шудааст. «Авесто» чун сарчашма барои омӯхтани таърихи қадими халқҳои ин сарзамин, хусусан, дар тадқиқи этнокодӣ динӣ, фолклор, масъалаҳои эстетикӣ ва ахлоқӣ кӯмаки муҳим мерасонад.

«Авесто» дастурамали диниву ҳуқуқӣ, ибодатӣ, сурудҳои динӣ ва мадҳиявӣ буда, забони он ба гурӯҳи забонҳои ҳинду-аврупоӣ дохил мешавад. Шарқшиноси шинохта, профессор И.С. Брагинский навиштааст, ки «дар «Авесто» тамоми зухуроти заминуи осмонӣ ба некию бадӣ, нуронию зулмонӣ ва ниҳоят ба ду категория: неки ва бадӣ ҷудо шудааст. Принсипи эстетикӣ «Авесто»-ро, ки бо принсипи ахлоқ омезиш ёфта, минбаъд асоси оини маънавӣ қарор гирифтааст, бо фикраи «Бигзор нур оламгир шаваду зулмот намонад!» метавон таъбир кард».

АБРҶӢ – сарвари шӯриши аҳолии камбизоати вилояти Бухоро буд, ки дар солҳои 60-уми асри VI ба амал омадааст. Шӯриш ба муқобили заминдорони қалон ва савдогарони маҳаллӣ равона шуда буд. Аъёну ашрофи маҳаллӣ дар мубориза бар муқобили Абрӯӣ аз ҳоқони турк Қарочурин ёрӣ талабиданд. Дар натиҷа соли 585 Қарочурин ба Абрӯӣ ва пайравонаш зарбаи ҳалокатовар расонида, ӯро қатл намуд.

АБӮМУСЛИМ – сарвари шӯриш бар муқобили сулолаи Уммавиён буд. Ӯ соли 747 дар Марв халқро ба мубориза даъват намуда, охири соли 747 – ибтидои соли 748 Марв, Тус ва Нишопурро ишғол мекунад. Солҳои 749-750 ба Уммавиён зарбаи ҳалокатовар зада, ғалаба ба даст меорад. Вале соли 755 Абӯмуслим дастгир шуда, ба қатл расонида мешавад.

АНАРХИЗМ – калимаи юнонӣ буда, маънояш беҳокимиятӣ мебошад. Равияи ҷамъиятӣ-сиёсии майдабуржуазӣ буда, дар солҳои 40-70-уми асри XIX ба вучуд омадааст. Асосгуздорони ин равия Шмидт, Прудон, Кропоткин мебошанд. Онҳо муқобили марксизм ва ҳама гуна ҳокимияту давлат баромад намуда, хоҷагиҳои майдаи деҳқониро ба истеҳсолоти қалон муқобил мегузоштанд.

АНВАРӢОШО – соли 1881 дар Истамбул таваллуд ёфтааст. Ӯ ходими сиёсӣ ва ҳарбӣ, яке аз пешвоёни ҳизби «Иттиҳод ва тараққӣ»-и ҷавонтуркон, иштирокчии фаъоли револютсияи соли

1908 ва табаддулоти давлатии моҳи январи соли 1913 дар Туркия мебошад. Моҳи октябри соли 1921 ба Бухоро омада, қувваҳои аксулинқилобро барои ташкил додани «Туркияи Бузурги Султонӣ» муттаҳид намуд. Моҳи ноябри соли 1921 бар муқобили Бухорои Шӯравӣ баромад намуд, вале шикаст хӯрд. 4-уми августи соли 1922 дар Балҷувон кушта шуд.

АНТАНТА – калимаи фаронсавӣ буда, маънояш ризоият мебошад. Он солҳои 1904-1907 ташкил ёфта, иттифоқи давлатҳои империалистии Англия, Фаронса ва Россиян подшоҳӣ буд. Дар давраи ҷанги якуми ҷаҳон Антанта ба муқобили Иттифоқи сегона мечангид.

АПАМА – духтари Спитамен, зани Селевк, модари Антиохи I буд.

АРИСТОКРАТИЯ – калимаи юнонӣ буда, маънояш ҳокимияти ашрофон мебошад.

АРТЕЛҲО – шакли муфиди хоҷагии коллективӣ буда, дар онҳо заминҳои қорам, олоти меҳнат, ҳайвоноти қорӣ ҷамъиятӣ гардонда шуда, дар айни замон манзил, замини наздиҳавлиғӣ, ҳайвоноти паррандаҳои хонагӣ ва ғайра моликияти хусусии аъзоёнаш боқӣ мемонанд.

АҲУРАМАЗДО – ҳудои олии мазҳаби зардуштия, рӯҳи некӣ, офаридгори замин ва тамоми мавҷудоти нек.

АШКОНИЁН – сулолае мебошад, ки дар Порт солҳои 250-и то мелод – 224-и мелодӣ ҳукмронӣ кардаанд. Онҳо худро ба шоҳи Эрон Ардашери II наздик ва давомдихандагони сулолаи Ҳахоманишиён меҳисобиданд.

БАРШИНА – яке аз шаклҳои рентаи замин дар сохтори феодалӣ. Аз рӯи он деҳқонони крепостной рӯзҳои муайян дар мулки помещик бемузд хидмат мекарданд.

БОЗСОЗӢ – дар ҷамъияти шӯравӣ аз моҳи апрели соли 1985 сар шудааст. Чи тавре ки маълум аст, пленуми апрелии (соли 1985) Комитети Марказӣ таҳти сарвари собиқ котиби генералии ҲҚИШ М.С. Горбачёв бори аввал изҳор намуд, ки дар мамлакат азнавсозии ҷамъияти сотсиалистӣ ба амал оварда мешавад. Мақсади бозсозӣ аз хотима додан ба ҳолати қарахтӣ дар мамлакат; баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат дар истеҳсолот ва қонеъ гардонидани талаботи рӯзафзуни мардуми шӯравӣ; барҳам додани боқимондаҳои сохтори роҳбарии фармонфармоёнаи маъмурӣ ва минбаъд инкишоф додани раванди демократикунонии ҳаёти ҷамъиятӣ иборат буд.

Ҳамин тавр, бозсозӣ мебоист ҷамъияти сотсиалистиро тақмил дода, камбудӣ ва мушкилиҳое, ки садди роҳи он ҳастанд, барҳам

медод. Вале бо барҳам хӯрдани ИҚШС ва ташкил ёфтани давлатҳои мустакил характери бозсозӣ тағйир ёфт. Ҳоло дар баъзе аз ҷумҳуриҳои собиқ ИҚШС сухан дар бораи азнавсозии сохтори сотсиалистӣ намеравад, балки роҳи инкишофи гайрсотсиалистӣ пеш гирифта шудааст. Ба ҳар ҳол раванди дигаргунсозии ҷамъият давом дорад. Дар Конститутсия (Сарқонун)-и Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд шудааст, ки ҷумҳурии мо давлати соҳибхитӣ, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона мебошад.

БОЛШЕВИЗМ – ҳамчун ҷараёни марксистони револютсионӣ аз ибтидои асри ХХ вучуд дорад. Онҳое, ки дар анҷумани II-юми РСДРП аз рӯи интихоботи органҳои роҳбарикунанда В.И. Ленинро тарафдорӣ карданд, аксарият (болшевикон) ва муҳолифони ӯ ақаллият (меншевикон)-ро ташкил доданд. Ҳамин тавр, бо ифодаи В.И. Ленин, «болшевиизм» ҳамчун ҷараёни афкори сиёсӣ ва ҳамчун ҳизби сиёсӣ аз соли 1903 вучуд дорад (Асарҳо, ҷ. 31, – с. 8).

БОХТАР – дар «Авесто» (Vaxtris) ва сарчашмаҳои минбаъда – Балх, давлати қадимае, ки дар ҳазораи якуми то мелод дар ҳавзаи миёноби Амударё воқеъ буда, ба он сарзамини шимоли Амударё то қаторкӯҳи Ҳисор ва ҷанубу ғарби Тоҷикистон, ҷанубу шарқии Ўзбекистони ҳозира дохил мешуд. Бо ифодаи муаррих И.В. Пянков, «Бохтар дар Осиёи Миёна қадимтарин маркази тамаддун ба ҳисоб меравад» (ЭСТ, ҷ. 1, с. 498).

БУНЧИКАТ – аз рӯи асари муаррих Ричард Фрай, канораи чапи рӯди Шахристон, наздикии Ўротеппа (Истаравшан), ҷойгир будааст.

БУРЖУАЗИЯ – синфи ҳукмрони ҷомеаи капиталистӣ буда, соҳиби воситаҳои истеҳсолот ва истисморкунандаи меҳнати кироя аст.

«БУХОРОИ ШАРИФ» - нахустин рӯзнома ба забони тоҷикӣ буда, аз 11-уми март соли 1912 то соли 1913 дар Когон ҷоп мешуд. Дар саҳифаҳои он мақолаҳои Айнӣ, Фитрат ва дигарон оид ба масъалаҳои гуногуни ҷомеа нашр мегардиданд. Ба ақидаи С. Айнӣ, ба воситаи ин рӯзнома «дар димоғи хонандагон фикрҳои нав ва мулоҳизаҳои дигар пайдо шудан гирифтанд». Ин боиси он гардид, ки пас аз нашри 153-юмин шумора рӯзнома аз ҷониби ҳукумати Бухоро баста шуд.

БУХОРХУДОТ – унвонест, ки дар асрҳои VII-VIII ба ҳокимони Бухоро дода мешуд.

БҶҲРОН – вазъи мураккабест, ки дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти давлатӣ, ҷамъиятӣ ба амал меояд. БҶҲрон метавонад як соҳаро фаро гирад (масалан, бҶҲрони иқтисодии ҷаҳони капиталистӣ дар охири солҳои 20-уми асри ХХ). Агар дар мамлакат вазъи мураккаб якбора бисёр соҳаҳои ҷамъиятӣ (иқтисодӣ, сиёсат, маънавият)-ро дарбар

гирад, он гоҳ чунин вазъро бӯҳрони умумӣ меноманд. Ба ин мисол шуда метавонад, вазъи ниҳоят мураккаби Ҷумҳурии Тоҷикистон дар аввали солҳои 90-уми асри ХХ.

БУҶА – (аз англисӣ – ҳалта) даромаду хароҷот буда, баърои як муддати муайян пешбинӣ карда мешавад. Буҷа метавонад дар микёси давлат, корхонаю муассисаҳо, ташкилотҳо ва ҳатто оилаву шахсони алоҳида низ муқаррар гардад.

БЮРОКРАТИЯ – (аз фаронсавӣ: бюро-идора ва юнонӣ: кратос – қувва, ҳокимият) ҳокимияти идоравӣ. Сохтори идораи давлатӣ, ки ҳокимият амалан дар ихтиёри мансабдорон мебошад. Бюрократия дорои хусусиятҳои хос аст: ба амал омадани расмиятчиғӣ ва роҳ додан ба худсарӣ.

Бюрократизм воқеаи таърихӣ буда, ҳанӯз аз давраи пайдоиши давлатҳои гуломдорӣ маълум аст. Бояд қайд кард, ки сарфи назар аз сохтори иҷтимоӣ-сиёсӣ, бюрократизм ба амал меояд. Воситаи асосии мубориза бар зидди бюрократизм ин инкишофи ҳамаҷаҳади демократия ва ба қори идоракунии давлатӣ васеъ ҷалб намудани омма, дар асоси инкишофи ошкорбаёнӣ васеъ ба роҳ мондани танқид ва худтанқидкунии объективона мебошад.

БҶОИ ТАШКИЛИ ЛКСМ ЎЗБЕКИСТОН ДАР ҶМШС ТОҶИКИСТОН – органи иҷроияи комсомол буд, ки декабри соли 1924 ташкил шуда, фаъолияти худро асосан аз январи соли 1925 сар кардааст. Вазифаи БҶОИ ташкилӣ аз барпо кардани мақомоти роҳбарикунандаи комсомол ва яҷейкаи нави он дар маҳалҳо, ба қорҳои масъул пешбарӣ кардани фаъолон, қабул ба сафи комсомол, мустақкам намудани шефӣ ба Армияи Сурх, баланд бардоштани дараҷаи фаъолияти ҷамъиятию сиёсии комсомолону ҷавонон ва таъмин кардани иштироки фаъолонан онҳо дар иҷрои вазифаҳои бамиёнгузаштаи ҳизб иборат буд. БҶОИ ташкилӣ дар қори мустақкам намудани Ҳокимияти Шӯравӣ ва тарбияи ҷавонон ҳиссаи худро гузошт. 27-уми октябри соли 1925 мувофиқи қарори конференсияи 1-уми комсомоли Тоҷикистон ба ҷои БҶОИ ташкилии КМ ЛКСМ Ўзбекистон дар ҶМШС Тоҷикистон Комитети комсомоли вилояти Тоҷикистон ташкил ёфт.

ВАЗЪИЯТИ ҲАРБӢ – ҳангоми ба амал омадани вазъияти махсус (ҷанг, офати табиӣ ва ғайра) дар мамлакат ё дар маҳалҳои алоҳида аз ҷониби органи олии давлатӣ қорӣ карда мешавад.

ВАСИҚА – (қалимаи арабӣ – аҳду паймон), ҳуҷҷатест, ки ба шахси дахлдор оиди ба молу мулк, аз ҷумла, обу замин, иморат ва ғайра доимӣ ё муваққатӣ соҳиб шудан ҳуқуқ медиҳад.

ВАҲДАТ – 1. Дар маънои динӣ – эътиқод ба ягонагии Худо. 2. Ба маънои иҷтимоӣ, сиёсӣ – ягонагӣ, як будан ва аз як гиребон сар

баровардани мардум. Ваҳдати миллӣ омили муҳими пешравӣ, инкишофёбии ҳаматарафаи ҷамъият мебошад. Барои таъмини ваҳдат пеш аз ҳама ба омилҳои зерин диққат додан зарур аст: ба пояи илмӣ баланд бардоштани нақши воситаҳои ахбор, матбуоти даврӣ, идораҳои маданий-маърифатӣ; бо назардошти суннатҳои миллӣ тартиб додани барномаи кори тарбиявӣ, хусусан, бо насли наврас; таъмини иҷроиши концепсияи миллии маориф.

Ваҳдати миллӣ аз бисёр ҷиҳатҳо ба инкишофи ҳаёти иқтисодӣ низ вобаста аст. Барои ваҳдат миллатгарой, маҳалгарой ҳалал мерасонанд. Дар ҷумҳуриҳои, ки ҳизбҳо ва созмонҳои гуногун амал мекунанд, ваҳдати миллӣ бояд дар мадди аввали фаъолияти онҳо истад ва баҳри таъмини ин масъала ҳамдигарфаҳмӣ нақши муҳим мебозад.

ВАҚФ – (арабӣ – таваққуф, ист, сукунат) – давлат ва ашхоси алоҳида молу мулкро баҳри манфиати дин ба масҷид, мадраса ва ғайра месупоранд ва ин боигарӣ дар навбати худ мустаҳкамшавии идораҳои диниро таъмин мекард. Вақф дар замони Ҳокимияти Шӯравӣ амалан барҳам хӯрда буд.

ДАФТАРИ «ЗАН ДАР ТАРАҚИЁТ» - дар асоси Барномаи Тараққиёт Созмони Милали Муттаҳид моҳи июли соли 1994 намояндагии худро барои омӯзиш ва муайян намудани эҳтиёҷоти занон, мураттаб саҳтани барномаҳо дар мӯҳлатҳои дуру наздик ва ҳамкорӣ баҳри инкишоф ба Тоҷикистон фиристод. Бо ин мақсад моҳи июни соли 1995 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Дафтари «Зан дар тараққиёт» созмон дода шуд, ки ба он номзоди илми таърих Вилоят Мирзоева сарварӣ мекард. Марказ барои касбомӯзии занон курсҳои таълимӣ, ҷои кор ва ба ин мақсад барпо намудани корхонаҳои хурд, хусусан дар деҳот тадбирҳо андешида, дар бахшҳои тандурустӣ, маориф, маърифати ҳуқуқӣ ва ғайра фаъолият кардааст.

ДЕМОКРАТИЯ – (аз юнонӣ: демос – халқ, кратос – ҳокимият) дар таърих ду шакл дорад, яъне аз демократияи ғайрисиёсӣ ва сиёсӣ иборат мебошад. Ба ғайр аз сохти ҷамоаи ибтидоӣ демократия характери синфӣ дошта, шакли сиёсии ҳокимияти синфҳои ҳукмрон мебошад. Демократия дорои хусусиятҳои зерин мебошад: озодӣ ва баробарии шаҳрвандон; вучуд доштани интихоби сохтори давлатӣ; эътироф намудани принсипи тобеияти ақаллият ба аксарият ва ғайраҳо.

Дар асри XX демократияи сотсиалистӣ ва буржуазӣ вучуд дошт, ки онҳо аз ҳамдигар ба тариқи кулӣ фарқ мекунанд. Дар ташкилотҳои ҷамъиятӣ-сиёсӣ инчунин демократияи дохилиҳизбӣ, созмонӣ вучуд дорад.

ДЕВАШТИЧ – дар солҳои 708-722 ҳокими Панҷакент буда, дар солҳои 720-722 чун пешвои шӯриши суғдиён бар муқобили

истилогарони араб баромад намудааст. Соли 722 арабҳо ӯро дастгир намуда, ба қатл расониданд.

ДЕВОН – идораи мутамарказ дар мамлакатҳои мусалмони асрҳои миёна, ки ханӯз дар давраи ҳукмронии сулолаи Сосониён муқаррар гардида, дар давраи Сомониён тақомул ёфтааст. Он дар давраи ҳукмронии сулолаи Ғазнавиён ва Манғитиён низ вучуд дошт.

ДЕПОРТАТСИЯ – бадарга, хорич рондан, пеш кардани шахс. Шаҳрванди мамлақати хорич ба ватанаш фиристода мешавад.

ДИРАФШИ КОВИЁН – дар осори исломии форсу тоҷик қайд шудааст, ки бо ҳамин ном давлати шоҳони қадими Эрон парчами (байрак) худро доштанд.

ЗАБОНИ ТОҶИКӢ – Дар моддаи 2-юми Конститутсия (Сарқонун)-и Ҷумҳурии Тоҷикистон навишта шудааст, ки забони тоҷикӣ забони давлатии Тоҷикистон мебошад.

Оид ба таърихи забони тоҷикӣ дар “Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ” (Душанбе, 2006.-С.7) чунин омадааст: ...Забони тоҷикӣ ба гурӯҳи эронии хонаводаи забонҳои ҳиндуаврупоӣ муталлиқ буда, мутобики осори хаттии маҳфуз аз давраҳои гуногун, таърихи он ба се давраи умда – давраҳои бостон, миёна ва нав бахш мегардад, ки ҳар кадоми ин давраҳо дорои суннати маҳсули хаттӣ мебошанд. Осори давраҳои таърихии забони тоҷикӣ марҳилаҳои ташаккул ва таҳаввули ин забонро бо чандин навъи алифбо дарҷ менамоянд. Давраи нави таърихи забони тоҷикӣ бо расмулхати арабӣ аз асрҳои VIII-IX оғоз гардида ва он яке аз давраҳои муҳим дар ташаккули луғоти истилоҳоти ин забон ба шумор меравад. Шакли навишторӣ ва ё адабии забони тоҷикӣ дар ин давра бо номҳои порсӣ, форсӣ, дарӣ, порсии дарӣ ва ё форсии дарӣ маъруф аст. Ҳамчунон ки аз хусусиятҳои луғавии осори он замон бармеояд, сарзамини ташаккули забони дарӣ минтақаҳои шарқӣ ва ё сарзамини таърихии Хуросону Мовароуннаҳр мебошад. Дар натиҷаи таъсиси давлатдориҳои мустақил аз ҷониби ҳокимони маҳаллӣ дар асрҳои IX-X барои шаклгирӣ ва рушди забони адабӣ дар ин сарзамин заминаҳои воқеӣ фароҳам гардида, аз он давра ба баъд ба ин забон осори фаровони адабӣ, илмӣ ва таърихӣ офарида мешавад, ки он дар таърихи забони дарӣ бесобиқа мебошад. Ҳамин тавр, забони дарӣ ва ё тоҷикӣ дар Хуросону Мовароуннаҳр дар умуми идории давлатҳои маҳаллӣ бар ивази забони арабӣ мавриди истифода қарор гирифта ва ҳамзамон дар минтақаҳои дигар низ густариш пайдо мекунад.

Шаклгирии забони дарӣ ва ё тоҷикӣ дар асоси лаҳҷаҳо ва забонҳои маҳаллӣ аз замони Тоҳириён ва Саффорӣён оғоз гардида, дар замони Сомониён ба марҳилаи рушди адабии худ мерасад...

ЗАРДУШТ – пайгамбари дини қадими Эронзамин, муаллифи “Готҳо” – қисми қадимтарини “Авесто” мебошад, ки тақрибан солҳои 630-553 зиндагӣ ба сар бурдааст. Ӯ дар дарбори Виштосп пайравон пайдо намуда, минбаъд таълимоташ дар давраи ҳукмронии сулолаи Ҳахоманишиён раванқ ёфтааст. Зардушт аз тарафи душмани Виштосп ба қатл расонида шудааст.

ИНТЕРНАЦИОНАЛИ КОММУНИСТИИ ҶАВОНОН (ИКҶ) – бо қарори Конгресси 1-уми ҷавонони сотсиалист, ки 20-26-уми ноябри соли 1919 дар Берлин даъват шуда буд, таъсис ёфтааст. Дар ташкили он В.И. Ленин хизмати шоиста кардааст. ИКҶ дар 56 мамлакат шӯъбаҳои худро дошт. Бо сабаби пароканда шудани Интернационали коммунистӣ дар соли 1943 Интернационали коммунистии ҷавонон низ барҳам хӯрд.

Интернационали коммунистии ҷавонон дар назди инсонияти ба-шар низ хизмати босазо кардааст. Чунончи, он тавонист fronti ягонаи ҷавонони ҷаҳонро ташкил намуда, бар зидди фашизм мубориза барад.

«ИСКРА» - аввалин рӯзномаи сиёсии умумироссиягии марксистони револүтсионер, органи нашрии РСДРП мебошад. Дар ташкили ин рӯзнома В.И. Ленин низ саҳм гузоштааст. Шумораи аввалини он 11 (24)-уми декабри соли 1900 дар Лейпсиг чоп шудааст. «Искра» дар ташкили РСДРП ва тарбияи сиёсии синфи коргар саҳми сазовор гузоштааст. Моҳи октябри соли 1905 (аз шумораи 51) рӯзнома ба дасти меншевикон гузашт ва дар натиҷа мавқеи худро дар ҳизб ва дар байни синфи коргар гум кард.

Бояд қайд кард, ки шумораҳои аввалини «Искра» дар баъзе ноҳияҳои Тоҷикистони тоинқилобӣ паҳн гардидаанд.

ИСЛОМ – (аз арабӣ – итоат, фармонбардорӣ) яке аз динҳои дар ҷаҳон паҳнгардида буда, ҳанӯз дар асри VII дар Арабистон пайдо шуда, асосгузори он Муҳаммад мебошад.

Хилофати араб дар сарзаминҳои забткардаш бо роҳи зӯрӣ исломро ҷорӣ мекард. Маълум аст, ки дар ислом ғояи адолатхоӣ, баробарӣ тарғиб шуда, зулму риёкорӣ, ришвахӯрӣ танқид мешавад, аз ин сабаб мардум онро ба зудӣ писандиданд ва қабул карданд. Исломи дар Осиёи Миёна дар охири асри VII ва ибтидои асри VIII паҳн шудааст. Принципиҳои асосии ислом дар “Қуръон” баён ёфтаанд. Равияҳои асосӣ дар ислом – суннӣ ва шиа мебошанд.

ИСКАНДАРИ МАҚДУНӢ – барҷастатарин сарлашкар ва ходими намоёни давлатии дунёи қадим солҳои 356-323 зиндагӣ ба сар бурдааст. Ӯ писари шоҳ Филиппи II буда, устодаш Арасту мебошад. Соли 336 шоҳи Македония гардидааст. Соли 329 ба Осиёи Миёна ҳуҷум карда, марзҳои то Ҳиндустони Фарбиро забт намуда, давлати бузургтарини ҷаҳонро ташкил дода буд.

ИНФИЛАТСИЯ – паст рафтани қобилияти харидорӣ ва беқурбшавии пул дар натиҷаи зиёд баровардани он ва ғайри кофӣ будани молҳои истеъмоли мебошад.

ИТТИФОҚИ ЛЕНИНИИ КОММУНИСТИИ ҶАВОНОНИ ТОҶИКИСТОН – ташкилоти оммавии ҷамъиятию сиёсии ҷавонон, қисми таркибии ВЛКСМ. Комсомоли Тоҷикистон дар асоси принципҳои ленинии ғоявӣю ташкилии ташкилотҳои ҷавонон ба вучуд омада буд.

Дар Тоҷикистон яҷейкаҳои комсомолӣ соли 1918 дар ноҳияҳои шимол, дар марказ ва ҷануби Тоҷикистон бошад, баъди сарнагун шудани аморати Бухоро ба вучуд омаданд. Яҷейкаҳои аввалини комсомолӣ дар Помир соли 1923 ташкил ёфтаанд.

27-уми октябри соли 1925 дар Душанбе конференсияи якуми комсомоли Тоҷикистон барпо гардид ва он рӯзи ташкилҳои комсомоли ҷумҳурӣ ҳисоб меёбад.

Ноябри соли 1930 анҷумани якуми комсомоли Тоҷикистон Иттифоқи Ленинии Коммунистии Ҷавонони Тоҷикистонро таъсис намуд.

Солҳои 90-ум дар ҷумҳурӣ якҷанд созмонҳои нав, аз он ҷумла, Иттифоқи Ҷавонони Тоҷикистон, таъсис ёфтанд.

ИТТИҲОДИЯҲОИ ҶАМЪИЯТИИ ЗАНОН – дар Тоҷикистон дар раванди демократикунории ҷомеа ва гузариш ба иқтисоди бозаргонӣ таъсис ёфтанд. Соли 1998 ба зиёда аз 40 фирма ва 20 иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ бонувон сарварӣ карда дар инкишофи Тоҷикистони соҳибистиклол сахмгузор буданд.

ИТТИФОҚҲОИ КАСАБАИ ТОҶИКИСТОН – бори аввал дар Хучанд моҳи марти соли 1917 ташкил ёфтанд. Соли 1925 Бюрои ташкилии иттифоқҳои касабаи ҶМШС Тоҷикистон барпо гардид.

Иттифоқҳои касабаи ҷумҳурӣ дар анҷумани 1-уми Умумитоҷикистонии иттифоқҳои касаба, ки моҳи апрели соли 1926 барпо гардида буд, ташкил ёфтааст.

ИСМОИЛИ СОМОНӢ (849-907) – асосгузори давлати Сомониён мебошад. Пас аз вафоти Насри I ӯ соли 892 ҳокими мутлақи давлати Сомониён гардид. Соли 893 ӯ ҳокими тамоми Мовароуннаҳр шуд. Соли 900 Исмоил дар назди Балх Амруро шикаст дода, мулкҳои Сафориёнро ба давлати худ ҳамроҳ мекунад. Дар давраи ҳукмронияш забони расмии давлатӣ дарӣ-форсӣ эълон гардида, иқтисодиёт, савдои дохиливу беруна, илму маърифат, адабиёт, меъморӣ хеле равнақ меёбанд.

КАПИТАЛИЗМ – форматсияи ҷамъиятӣ-иқтисодие, ки асосашро моликияти хусусӣ будани воситаҳои истеҳсолот ва истисмори меҳнати кироя аз тарафи капитал ташкил медиҳад.

КЛЕРИКАЛИЗМ – (аз лотинӣ-калисой) равияи сиёсиест, ки барои дар ҷамъият пурқувват намудани мавқеи муассисаҳои динӣ ва рӯҳониён хидмат мекунад. Ханӯз аз давраҳои феодализм сар карда рӯҳониён клерикализмро чун аслиҳа барои ба даст овардани ҳокимият истифода мебарданд.

Клерикализм дар замони ҳозира бо мақсади пурқувват намудани мавқеи калисо, масҷид дар ҳаёти сиёсӣ-ҷамъиятӣ ташкилотҳои худро барпо мекунад. Дар давраҳои гуногун инчунин антиклерикализм амал мекард. Дар Энциклопедияи советии тоҷик омадааст: «Ақидаҳои зиддиклерикалӣ дар осори мутафаккирони форсу тоҷик – Закариёи Розӣ, Носири Хусрав, Ибни Сино, Ҳофиз, Саъдӣ, Камоли Хучандӣ, Абдурахмони Ҷомӣ, Мушфиқӣ, Убайди Зоконӣ, Сайидои Насафӣ ва Аҳмади Дониш низ ҷой доранд. Мутафаккирони номбурда бар зидди иртиқоии динӣ, рӯҳониёни мутаассиб мубориза бурда, бесаводию нодонӣ, дурӯягию авомфиребӣ, бадахлоқию беинсофӣ онҳоро фош, бузургии инсон, хираду дониши ӯ ва қиммати озодиро тараннум намудаанд» (ЭСТ, ҷ. 3, с.354).

КОЛЛЕКТИВИЗАТСИЯ – иттиҳоди ихтиёрии истеҳсолии хоҷагиҳои хурд ва миёнаи деҳқонӣ, ки дар солҳои 20-30-уми асри ХХ дар Тоҷикистон ба амал омада буд.

КОНСЕРВАТИЗМ – (аз лотинӣ, фаронсавӣ – маҳфуз медорам, муҳофизат менамоем). Эътиқод доштан ба ҳама чизи кӯҳнашуда; кӯшиш ва мубориза оид ба нигоҳ доштани тартиботи кӯҳна; муқобилият ба чизи наву пешқадам дар ҳаёти ҷамъиятӣ, илмӣ, адабӣ, санъат, техника ва ғайраҳо.

КОНФЕДЕРАТСИЯ – аз лотинӣ – иттифок (иттиҳодия). Шакли сохтори давлатӣ; гурӯҳи давлатҳои, ки ба конфедератсия дохил гардидаанд, пурра истиқлолияти худро нигоҳ медоранд (сохтори миллӣ – давлатиашон боқӣ мемонад). Танҳо барои равобит ва ҳалли масъалаҳои муҳим сохтори махсус барпо мекунад. Масалан, ҳамкорӣ дар соҳаи ҳарбӣ, сиёсати беруна ва ғайраҳо.

КОНФРОНТАТСИЯ – аз фаронсавӣ – муқовимат қардан; муқобилгузорӣ; бархӯрдани сохторҳои иҷтимоӣ, манфиатҳои синфӣ, принсипҳои идеявӣ-сиёсӣ (масалан, муқобилгузори сиёсӣ; муқобилгузори ҳарбӣ бо муқобилгузори ақидаҳои осоиштагӣ).

КОММУНАҲО – яке аз шаклҳои кооперативонии истеҳсолоти хоҷагии кишоварзӣ буда, дар он замин, воситаҳои истеҳсолот, хонаи истиқоматӣ, ҳайвоноту паррандаҳои хонагӣ моликияти ҷамъиятӣ ҳисобида мешуд.

КООПЕРАТСИЯ – шакли ташкили истеҳсолот ва меҳнат, ки асосашро моликияти умумии аъзоёнаш, алоқаи корхонаҳои, ки бо истеҳсоли якҷоя машғул ҳастанд, ташкил медиҳад.

КОРРУПСИЯ – аз тарафи шахсони вазифадор чинояткорона истифода намудани ҳуқуқ ва шароитҳои барояшон додашуда баҳри сарватманд шудани худ.

КУМИТАИ КОР БО ЗАНОН ВА ОИЛАИ НАЗДИ ҲУКУМАТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН – аз моҳи июли соли 1991 инҷониб фаъолият мекунад. Дар низомномаи он омадааст «Кумита ба манзури баланд бардоштани мақоми иҷтимоии зан дар ҷамъият, фароҳам овардани имкониятҳои баробар барои амалӣ гардидани манфиатҳои эшон, ҳалли масъалаҳои оила ва ҳифзи модару кӯдак таъсис гардида, дар фаъолияти худ тобеи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад».

МАОРИФПАРВАРӢ – чун ҷараёни прогрессивии давраи гузариш аз феодализм ба капитализм саҳми худро дар инкишофи маданият, илм, ақидаҳои ҷамъиятиро сиёсии мардум гузоштааст. Маорифпарварон роҳҳои барҳам додани қафомонӣ ва камбудҳои ҷомеаро дар тақомули маориф ва маърифатнок гардонидани оммаи халқ мекунанд. Вале ҷаҳонбинӣ ва нуктаи назари маорифпарварон дар пояи ақидаҳои идеалистӣ қарор гирифта буд.

Дар як қатор мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ маорифпарварӣ дар асри XVIII ба вучуд омадааст. Ходимони намоёни он Ҷ. Локк (Инглистон), Ж.Ж. Руссо, Ш. Монтескё, Д. Дидро (Фаронса), Г.Э. Лессинг, И.В. Гёте (Олмон) ва дигарон мебошанд.

Маорифпарварӣ дар Осиёи Миёна ва дар якҷанд мамлакатҳои Шарқ дар нимаи дуюми асри XIX ба вучуд омадааст. Маорифпарварӣ дар ин кишварҳо хусусияти хос дошта, бо афкори динӣ алоқаманд буд. Ходимони намоёни маорифпарварии мамлакатҳои муосири Шарқи мусалмонӣ инҳо буданд: Муҳаммад Иқбол, Муҳаммад Абдо, Ҷамолиддини Афғон ва дигарон.

Дар байни халқи тоҷик низ ғояҳои маорифпарварӣ инкишоф ёфта буданд. Хусусан, равшанфикрони тоҷик Аҳмади Дониш, Савдо, Ҳайрат, Асирӣ, Возеҳ, Шохин ва дигарон сабабҳои қафомонии иқтисодию маданияи кишварро баён намуда, бо қувваҳои ирриҷоии феодалию динӣ саҳт мубориза мебуданд. Ғояҳои пешқадаму демократии маорифпарварони тоҷик беҳуда нарафтанд, қорҳои неки онҳо аз ҷониби ҷадидон давом дода шуданд.

МАЗДАК – асосгузори ҷараёни динӣ-фалсафӣ дар Эрони асрҳои V-VI буда, дар давраи ҳукмронии Кубоди I (солҳои 488-531) сарвари шӯриши халқӣ бар муқобили феодалони сулолаи Сосониён гардид. Соли 528 вафот кардааст.

МАНҒИТИЯ – сулолаи амирони Бухоро, ки аз қабилаи бодиянишини манғитҳо ташкил ёфта, солҳои 1753-1920 ҳукмронӣ намудаанд. Нахустин намоёнҳои сулолаи манғитҳо Муҳаммад

Рахимбий соли 1753 ба сари тахт менишинад. Охирин намояндаи ин сулола – амир Олимхон дар натиҷаи сарнагун шудани аморат, 2-юми сентябри соли 1920 аз сари кудрат барканор гардид.

МАТБУОТИ ДАВРӢ ДАР ТУРКИСТОНИ ТОИНҚИЛОБӢ

– аз ҷиҳати ғоявӣ гуногун буда, бо адади начандон калон чоп мешуд. Аз ҷумла, рӯзнамаҳои «Русский Туркестан», «Туркестан», «Самарқанд», «Зеравшан», «Туркестанская жизнь», «Туркестанский курьер», «Заря Туркестана» ва ғайра нашр шудаанд. Миқдори рӯзнамаҳои аксулинқилобӣ низ дар кишвар кам набуданд: «Голос народной свободы», «Самаркандский телеграф», «Туркестанский край», «Туркестанское слово», «Асхабад». Хусусан, бо забони узбекӣ рӯзнамаҳое, ки аз ҷиҳати ақида гуногун буданд, нашр шуда, дар байни мардуми маҳаллӣ паҳн мегардиданд.

МЕНШЕВИЗМ – ҷараёни сиёсии майдабуржуазӣ, як навъи оппортунизми байналхалқӣ, ки дар анҷумани II-юми РСДРП (1903) ташкил ёфтааст. Меншевикон чунин мешумориданд, ки қувваи ҳаракатдиҳандаи инқилоби буржуазӣ-демократӣ буржуазия буда, синфи деҳқон характери иртиҷой дорад. Онҳо гегемонияи пролетариатро инкор карда, ба инқилоби сотсиалистӣ сабзида расидани инқилоби буржуазӣ-демократиро имконнопазир мешумориданд. Аксарияти меншевикон дар солҳои ҷанги якуми ҷаҳон дар мавқеи сотсиал-шовинизм меистоданд.

Тобистони соли 1917 пешвоёни меншевикон ба лагери аксулинқилобӣ гузашта, баъди Инқилоби Октябр душмани Ҳокимияти Шӯравӣ гардиданд. Меншевиконе, ки ба хорича фирор карда буданд, мунтазам зидди ҳокимияти шӯроҳо баромад мекарданд.

МИЛЛАТ – калимаи арабӣ буда, маънояш қабила, халқ мебошад. Миллат ин умумияти таърихӣ одамон буда, дар асоси ягонагии ҳаёти иқтисодӣ, забон, марз, хусусиятҳои ҳаёти маданӣ ва шуур ташаккул меёбад.

МУСТАМЛИКА – мамлакат ё ҳудудеро меноманд, ки дар зери ҳокимияти хоричӣ (метрополия) буда, наметавонад мустақилона масъалаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоиашро ҳал намояд. Мустамликаҳо барои мустамликадорон чун манбаи ашёи хом, қувваи арзони коргарӣ ва бозори мол хизмат мекарданд.

Дар асри XX дар ҷаҳон сиёсате ташаккул ёфт, ки онро сиёсати мустамликадорӣ меномиданд. Дар асоси ин сиёсат гурӯҳи мамлакатҳои мутараққии капиталистӣ дар натиҷаи истифодаи қувваи ҳарбӣ ва фишангҳои иқтисодӣ давлатҳои сусттараққикардари бераҳмона истисмор мекарданд. Вале дар натиҷаи муборизаи милли-озодихоҳӣ сиёсати мустамликадорӣ барҳам дода шуд. Мутаассифона, алҳол мамлакатҳои ҳастанд, ки истиқлолияти худро эълон карда

бошанд ҳам, аз чиҳати ҳаёти иқтисодӣ аз давлатҳои калони дунёи капиталистӣ вобаста мебошанд.

«МУХТОРИЯИ ҚЌҚАНД» - чун ҳукумати буржуазии миллатчиғии Туркистон моҳи декабри соли 1917 ташкил ёфта буд. Ин ҳукумат бо кўшиши қувваҳои якҷояи аксулинқилобӣ (Шўрои исломия, Шўрои уламо ва ғайра) барпо гардида, дар назди худ вазиғаҳои зеринро гузошта буд: ҳокимияти Шўроҳоро барҳам дода, хонигарии Қўқандро барқарор намудан; Туркистонро аз Россияи Шўравӣ ҷудо карда, ҳамаи мусалмононро дар зери роҳбарии Туркия муттаҳид намудан ва ғайраҳо. Моҳи феввали соли 1918 «Мухторияи Қўқанд» баромади мусаллаҳонаро бар зидди Шўроҳо ташкил дод. Вале Армияи Сурх бо кўмак ва дастгирии синфи коргар, деҳқонони камбағал ин қувваҳои аксулинқилобиро торумор карданд. Ҳамин тавр, феввали соли 1918 дар Қўқанд тамоми ҳокимият ба дасти Шўроҳо гузашт.

МУҚАННАЪ – Ҳошим ибни Ҳаким сарвари шўриши халқӣ дар Осиёи Миёна мебошад. Ӯ ба муқобили истилогарони араб ва аъёну ашрофи маҳаллӣ мубориза бурдааст. Дар солҳои 50-уми асри VIII тарғибкунандаи таълимоте, ки дар асоси ақидаҳои маздакия ташаккул ёфта буд, гардид. Муқаннаъ халқи мазлумро ба мубориза ба муқобили ҳукмронии аҷнабиён ва нобаробарии иқтисодиву иҷтимоӣ даъват менамуд.

Солҳои 60-ум ӯро барои тарғиботи ақидаҳои дастгир намуда, ба яке аз зиндонҳои Бағдод мепартоянд. Пас аз чанд сол ӯ аз зиндон фирор карда ба Марв меояд ва дар натиҷаи таблиғоташ ҳаммаслакони зиёде пайдо мекунад. Соли 776 пайравони наздики худро барои ташвиқот ба Мовароуннаҳр мефиритад. Дар Сугд ӯ тавонист халқро ба мубориза даъват намуда, сарвари ҳаракати халқӣ гардад. Муқаннаъ соли 783 вафот намудааст.

ОРИЁИҲО – Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар ин хусус чунин навиштааст: «Ба ҳама маълум аст, ки тоҷикон халқи ориёнасл буда, аз қадимулайём сокинони аслии Осиёи Марказӣ мебошанд. Ва таърихи онҳо бо таърихи кулли мардуми эронинаҷод пайванди ногусастанӣ ва решаи қавӣ дорад. Ин таърих хеле пурпечутоб буда, тобишу паҳлӯҳои гуногуни он ханӯз пурра омӯхта нашудааст. Аммо як нукта маълум аст: саропои ин таърих аз хуни фарзандони озодипараст, ватандӯст ва ғаюру маърифатпарвараш гулгун аст. Ин миллати ҷонсаҳт, ки дар ҳеҷ даври замоне барои ғасбу торочи давлате, сарзамине шамшер накашидааст, гоҳе ба ҳукми беадолатии таърих зери ҳокистари ҷаҳолат мемонд, лекин гумному нопадид нашуда, чун шоҳини дурпарвоз боз бол мекушод. Миллати мо дар ҳама даври замон фазлу хирад, озодманишӣ, донишандӯзӣ, сарбаландӣ ва зиндагии поку

беолоишро пеша карда, чун кӯҳсоронаш асоратнописанд буд, мисли арча дар дили санг реша давонда, умри ҷовидон ёфтааст». (Ориёнома. Ҷуғрофиё, таърих ва фарҳанги мардумони ориёӣ дар интишорот. Ҷ. 1. – Душанбе, 2006, сах. 1).

ПАНИСЛОМИЗМ (исломпарастон) – идеологияи динию сиёсӣ буда, исломро воситаи муттаҳидкунии мусалмонони тамоми дунё меҳисобид. Панисломизм дар охири асри XIX дар вазъияте, ки капитализм сиёсати мустамликадорӣ худро пурзӯр менамуд, ташаккул ёфтааст. Асосгузори он Ҷамолиддини Афғонӣ буд. Синфҳои ҳукмрон ба панисломизм таъя карда мехостанд муборизаи озодихоҳонаи миллӣ ва синфӣи меҳнатқашонро ба муборизаи динӣ табдил диҳанд.

ПАНТУРКИЗМ (туркпарастон) – ҳамчун идеологияи миллатчиғию буржуазӣ дар аввали асри XX ба вучуд омада, дар асоси он ҳамаи халқҳои туркзабон бояд бо сардорӣи Туркия дар як давлат муттаҳид мешуданд.

Пантуркизм «афзалияти наҷодӣ»-и халқҳои туркзабонро баён карда, истисмори халқҳои майдаро раво медонист ва нақшаҳои қувваҳои иртиқҳои забтқори Туркияро дастгирӣ мекард. Яке аз асосгузори аввалини ин таълимоти иртиқӣ Юсуфбой Оқчур-ӯғлӣ (Юсуф Акчурин) буд.

ПАРТИЯИ КОММУНИСТИИ ТОҶИКИСТОН – то соли 1991 чун қисми таркибии ҲКИШ амал мекард. Ҳоло дар ҷумҳурӣ ҳизби мустақили коммунистони Тоҷикистон вучуд дорад. Ташкилотҳои аввалини болшевикӣ дар охири солҳои 1917 – ибтидои 1918 дар ноҳияҳои шимолии Тоҷикистон ташкил ёфта буданд. Дар ин қор саҳми болшевикон Е.А. Иванитский, К.А. Жданов, Д.Т. Деканов, Ҷ. Зокиров, Ҳ. Усмонов ва дигарон қалон аст. Баъди сарнагун шудани аморати Бухоро (1920) дар Тоҷикистони марказӣ ва ҷанубӣ аввалин ташкилотҳои ҳизбӣ барпо гардиданд.

6-15-уми июни соли 1930 дар Душанбе анҷумани 1-уми муассисони ҲК (б) Тоҷикистон барпо гардид. Анҷуман ҲК (б) Тоҷикистонро ба расмият дароварда, ташкилотҳои роҳбарикунандаро интиҳоб намуд.

ПРЕЗИДЕНТ – (аз лотинӣ – сарвар, сардор). 1) Дар як қатор давлатҳои ҷаҳон дар асоси нишондоди конституцияшон президент интиҳоб карда мешавад. Баъди соҳибистиклол гардидани кишварамон сохтори президентӣ дар Тоҷикистон низ ҷорӣ шуд. Президентҳои аввалини Ҷумҳурии Тоҷикистон К. Маҳкамов, Р.Н. Набиев, Эмомалӣ Раҳмон мебошанд. 2) Баъзе ташкилотҳои байналхалқӣ, муассисаҳои ҷамъиятию илмӣ низ вазифаи президентро муайян карданд. Масалан, дар Академияи илмҳои

Тоҷикистон мувофиқи низомномаи қабулшуда президентро интихоб менамоянд.

РАМЗҲОИ ДАВЛАТИИ ТОҶИКИСТОН – Пас аз соҳиб-истиклол гардидани Тоҷикистон рамзҳои он: Парчам, Нишон ва Суруди миллӣ бо тағйири иловаҳо аз нав қабул шуданд (Ниг. ба китоби “Маҷлиси Оли (Парламенти) Ҷумҳурии Тоҷикистон”. Санкт-Петербург, 1998.-С.51,53).

Парчами давлатии Тоҷикистон. Парчами давлатии Тоҷикистон рамзи истиклолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, иттиҳоди вайроннашавандаи коргару деҳқон ва зиёӣён, дӯстиву бародарии ҳамаи миллатҳои сокини ҷумҳурӣ мебошад.

Парчами давлатии Тоҷикистон матои росткунҷаест, ки аз се раҳи рангаи уфуқӣ иборат аст: раҳи боло ранги сурх дошта, паҳнои он бо раҳи поёни сабз баробар мебошад, раҳи сафеди мобайнӣ якуним баробари паҳнои ҳар яке аз раҳҳои ранга аст. Рӯи раҳи сафед, дар мобайни парчам бо зарҳал рамзи тоҷи тансиқшуда ва болои он ҳафт ситора дар шакли нимдоира кашида шудаанд...

Мувофиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 ноябри соли 2009 «Дар бораи рӯзҳои ид» ҳар сол 24 ноябр рӯзи Парчами давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷашн гирифта мешавад.

Нишони давлатии Тоҷикистон. Нишони давлатии Тоҷикистон рамзи истиклолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, иттиҳоди вайроннашавандаи коргару деҳқон ва зиёӣён, дӯстию бародарии тамоми халқҳои сокини ҷумҳурӣ мебошад.

Нишони давлатии Тоҷикистон аз тасвири тоҷ ва ҳафт ситораи дар шакли нимдоира ҷойгиршуда дар партави нурҳои офтобии аз паси кӯҳҳо бароянда иборат буда, атрофашро аз тарафи рост хӯшаҳои гандум ва аз тарафи чап шоҳаҳои пахтаи шукуфон ихота кардаанд. Болои ҷамбара бо тасмаи сараҳа печонда, хошиябандӣ шуда, дар қисми поён рӯи курсӣ китоби боз ҷойгир шудаанд...

Суруди миллии Тоҷикистон. Шеърӣ Гулназар Келдӣ. Оҳанги Сулаймон Юдаков.

«РУССКИЙ ТУРКЕСТАН» - ин рӯзнома дар Тошкент аз соли 1898 то соли 1917 чоп шудааст. Он дар байни мардум мақсад ва нақшаҳои ҳизби сотсиал-демократиро паҳн мекард. Фаёлони газета М. В. Морозов, В.В. Шавдия, А.В. Худаш ва дигарон буданд. Адади нашри газета ба 2 ҳазор нусха расида буд. «Русский Туркестан» мардуми кишварро ба инқилоб даъват намуда, саҳми худро дар баланд бардоштани савияи сиёсии оммаи меҳнаткашон гузоштааст.

«САМАРҚАНД» - органи нашрии сотсиал-демократҳои Самарқанд аз соли 1904 то 1907 чоп шудааст. Муҳаррири газета М.В. Морозов буд. Барои фаёлияти инқилобиаш рӯзнома борҳо манъ

карда шуд, вале бо номҳои дигар: «Зарафшон», «Русский Самарқанд», «Новый Самарқанд» чоп мешуд.

СОВЕТИ ДЕПУТАТҲОИ МАРДИКОРОН – моҳҳои апрел – майи соли 1917 дар шаҳру волостҳои Туркистон аз ҳисоби мардикорон ба вучуд омадааст. Дар Хучанд ба ҳайати Президиуми Шӯро – болшевикон Ҷӯра Зокиров, Абдуқодир Раҳимбоев, Ҳайдар Усмонов ва дигарон интиҳоб шуданд.

СОЗМОНҲОИ МИЛЛӢ – ФАРҲАНГИИ ХАЛҚҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН – «Ҷамъияти русҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» (с. 1991), «Ҷамъияти ўзбекҳои Тоҷикистон» (с.1991), Маркази ҷамъиятӣ-фарҳангии тотору бошқирдҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дустлик» (с.1991), Ҷамъияти маданӣ-маърифатии гурҷҳо «Сервистимо Иберия» (с.1991), «Ассотсиатсияи корегиаҳои шӯравии Тоҷикистон» (с.1990), «Ҷамъияти туркманҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» (с.1994), «Ҷамъияти арманҳои Тоҷикистон ба номи Месроп Маштотс» (с.1989), «Ассотсиатсияи уйғурҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» (с.1992), «Ҷамъияти кирғизҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» (с. 1997) ва ғайра.

СОЗМОНИ МИЛАЛИ МУТҶАҲИД (СММ) – бо мақсади нигоҳ доштани сулҳ дар рӯи замин ва инкишофи робитаҳои иқтисодӣ, маданӣ, иҷтимоӣ дар байни мамлакатҳои ҷаҳон ташкил карда шудааст. Оинномаи СММ 26-уми июни соли 1945 қабул гардида, 25-уми октябри ҳамон сол ба ҳуқуқи қонун даромад. СММ чун ташкилоти байналхалқӣ аз сохтори зерин иборат аст: Ассамблеяи Генералӣ; Шӯрои Амният, Шӯрои иқтисодӣ-иҷтимоӣ; Шӯро доир ба васоят, Суди байналхалқӣ ва Котибот. Идораи СММ дар шаҳри Нью-Йорк воқеъ аст.

СОТСИАЛИЗМ – аз рӯи назарияи марксистӣ давраи аввали форматсияи коммунистӣ буда, дар рафти он моликияти хусусӣ бекор карда шуда, моликияти ҷамъиятӣ будани воситаҳои истеҳсолот ва адолати иҷтимоӣ, дараҷаи баланди неқӯаҳволии халқро мақсад ва вазифаи асосии худ медонад.

СОХТОРИ БИСЁРҲИЗБӢ ДАР ТОҶИКИСТОН – дар аввали солҳои 90-ум ба амал омадааст. Дар ҷумҳурӣ шумораи зиёди ҳизбҳо: ҳизби коммунистӣ, ҳизби халқӣ-демократӣ; наҳзати ислом ва созмонҳои «Растохез», «Пайванд», «Носири Хисрав», Бунёди байналмилалӣ забони тоҷикӣ (форсӣ) ва ғайра амал мекунанд.

Вазифаи минбаъдаи тадқиқотчиён аз таҳлили объективонаи таҷрибаи мусбӣ ва камбудии ҷиддии фаъолияти ин ҳизбу созмонҳо иборат буда, нишон додани барномаи амиқи баромадан аз бӯҳрон ва барпо кардани ҷумҳурии демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягонаи Тоҷикистон мебошад.

ТОЗҶО – ин рафоқати якҷояи коркарди замин буда, аз рӯи оиннома воситаи истеҳсолот ҳамчун моликияти хусусии ҳар як аъзо боқӣ мемонад, заминҳои қорам муттаҳид гардида, якҷоя кишт карда мешаванд.

ТОТАЛИТАРӢ – (аз лотинӣ – ҳама, пурра, комил) 1. Яке аз шаклҳои давлати буржуазӣ-авторитарӣ (давлати тоталитарӣ), ки ҳаёти мамлакатро ба зери назорати худ мегирад; 2) Равияи афкори сиёсии буржуазӣ, ки авторитаризм (дӯстдори ҳукмравой, ба гузаронидани нуфузу эътибори худ кӯшишкунанда; ҳукмраво)-ро дуруст мешуморад. Аз давраҳои саршавии «чанги сард» нисбат ба давлатҳои сотсиалистӣ мафҳуми тоталитарӣ истифода бурда мешуд ва гӯё дар ин давлатҳо демократия ва озодӣ вучуд надошта бошад.

ТУРККОМИССИЯ – 7-уми октябри соли 1919 бо қарори Шӯрои Комиссарони халқ, бо имзои В.И. Ленин таъсис дода шудааст. Ба ҳайати он шахсони зерин дохил мешуданд: Ш. З. Элиава (раис), Ф.И. Голошекин, Г.И. Бокий, Я.Э. Рудзутак, В.М. Фрунзе, В.В. Куйбишев (аз моҳи майи соли 1920 ӯ раиси Турккомиссия таъйин гардид). Вазифаҳои стратегияи Турккомиссия аз инҳо иборат буданд: мустаҳкам намудани иттифоқи оммаи меҳнаткаши Россия бо халқҳои Туркистон; кӯмак расонидан ба ташкилотҳои ҳизбӣ ва шӯравии ҷумҳурӣ оид ба мустаҳкам намудани Ҳокимияти Шӯравӣ; барҳам додани нобаробарии миллӣ ва хотима додан ба камбудихоӣ содиршуда оид ба амал баровардани сиёсати миллӣ.

ФАШИЗМ – (аз калимаи итолиёвӣ) ҳокимияти террористӣ, иртиҷой буда, дар ҷамъияти капиталистӣ ба вучуд омадааст. Бори аввал фашизм дар Италия (1919), Полша (1926) ва дар Германия (1933) ба амал омада буд.

Дар мавриди пойдор шудани сохтори фашистӣ-дар дохили мамлакат нормаҳои демократӣ барҳам меҳӯрданд. Фашизм барои ба даст даровардани нақшаҳои сиёҳи худ ба ҷанг тайёрӣ дида, сиёсати инсонбадбинӣ, расизм ва шовинистиро пеш мегирад. Он ба инсоният бадбахтӣ меорад, ки инро мардуми ҷаҳон дар мисоли Германияи фашистӣ бараъло мушоҳида карданд.

ҲИЗБҶОӢ СИЁСИИ ҶУМҶУРИИ ТОҶИКИСТОН – мутобиқи моддаи 8, 28 Конститутсия (Сарқонун)-и Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷумҳурӣ ҳизбҳои зерини сиёсӣ фаъолият нишон медиҳанд: Ҳизби коммунистии Тоҷикистон, Ҳизби демократии Тоҷикистон, Ҳизби наҳзати исломии Тоҷикистон, Ҳизби халқӣ-демократии Тоҷикистон, Ҳизби ислоҳоти иқтисодии Тоҷикистон, Ҳизби аграрии Тоҷикистон, Ҳизби сотсиалистии Тоҷикистон, Ҳизби сотсиал-демократии Тоҷикистон.

ҶАВОҢБУҶОРИЁН – соли 1916 дар Бухоро ҳамчун ҳаракати буржуазияи миллӣ пайдо гардида буданд. Онҳо аз байни ҷадидон ба камол расидаанд. Ташкилоти ҷавонбуҷорӣ ба зудӣ пароканда гардид

ва соли 1920 як қисми онҳо бо сардории Ф. Хоҷаев «Бюрои марказии туркистонии ҷавонбухориёни инқилобчӣ»-ро ташкил намуданд. Мувофиқи барномаи онҳо бояд ҳокимияти амири сарнагун гардида, дар Бухоро ҷумҳурии демократӣ барпо мегардид.

Профессор И. Шарифов дар китоби худ «Табдили муносибатҳои идеологӣ дар Тоҷикистон» дар ин хусус навиштааст: «Ҳаракати ҷавонбухориён ҳамчун чараёни ваҳдати сиёсӣ дар натиҷаи зиёдшавии гояҳои инқилобӣ ва иштироки ҳамаҷонибаи меҳнаткашон дар ҳарбузарбҳои инқилобӣ ба гурӯҳҳои алоҳидаи сиёсӣ тақсим шуд.

Он бахши устувору босуботи ҷавонбухориён, ки тавассути инқилоб сарнагуншавии ҳокимияти амириро пуштибонӣ мекард, ба тарафи ҳизби коммунистӣ гузашт. Қаноти рости ҷавонбухориён ба ин қор муқобил баромада, гурӯҳи либералиро ташкил дод. Гурӯҳи сеюм барномаи эсерҳои чапро маъқул дониста, ҳизби сотсиал-инқилобии ҷавонбухориёро таъсис намуд. Гурӯҳи чорум, ки худро «ҷавонбухориёни инқилобӣ» меномид, сарнагуншавии аморат ва барпошавии ҷумҳурияти буржуазӣ-демократиро тарафдорӣ мекард». (С. 57)

ҶАЗОДИҲИИ СИЁСӢ ДАР ТОҶИКИСТОН – асосан дар солҳои 30-40-ум гузаштааст. Дар натиҷа бисёр ходимон ва фаъолони ҳизбу давлати Тоҷикистон бегуноҳ қатл, ҳабс ва бадарға шудаанд. Дар байни онҳо Н. Махсум, А. Раҳимбоев, Ш. Шоҳтемур, С.К. Шадунс, А.Т. Федин, И. Исмоилов, Ч. Имомов, А. Мавлонбеков ва дигарон буданд. Ба туфайли инкишофи демократия ва тақмили ҷамъияти шӯравӣ раванди сафедкунӣ ва баргардонидани номи неки онҳо сар шуд.

ШАРИАТ – (аз арабӣ – қонун, ҳукм) маҷмӯи қонунҳои динӣ, меъёрҳои ахлоқӣ ва ҷиноӣ мебошад. Сарчашмаи асосии шарият “Қуръон” мебошад.

Аҳкоми шариятро ба гурӯҳҳои зерин – ахлоқи динӣ ва ҳуқуқӣ ҷудо кардан мумкин аст. Ахлоқи динӣ аз калимаи шаҳодат, намоз, рӯза, закот ва ҳаҷ иборат аст. Дар маънои ҳуқуқии шарият ҳуқуқ ба молумулк, мерос, муносибатҳои оилавӣ, кафолати шаҳрвандон ва ғайра дохил мешавад.

То Инқилоби Октябр дар Осиёи Миёна аз фармудаҳои шарият истифода мекарданд. Баъд аз барқароршавии ҳокимияти шӯравӣ ба ҷои шарият қонунҳои нави сотсиалистӣ амал мекарданд.

«ШҶҶРОИ АМНИЯТ» - яке аз мақомоти муҳими доимоамалкунандаи Созмони Милали Муттаҳид мебошад. Вазифаи шӯро пойдор намудани сулҳу амният дар ҷаҳон аст. Шӯрои амният 15 аъзо дошта, 5 аъзои он – ИМА, Британияи Кабир, Фаронса, Хитой ва Россия аъзоёни доимӣ мебошанд.

«ШҶҶРОИ ИСЛОМИЯ» - 9-уми март соли 1917 дар Тошкент ҷун ташкилоти ақсулинқилобӣ ташкил ёфт ва дар ҳайати он ба ғайр аз рӯҳониёну бойҳо инчунин намояндагони буржуазияи миллӣ дохил

мешуданд. Ин ташкилот дар баъзе ноҳияҳои шимолии Тоҷикистон низ шӯъбаҳои худро дошт.

«Шӯрои исломия» муҳолифи муборизаи милли-озодихонаи меҳнаткашони кишвар баромад намуда, сиёсати пантуркистон ва панисломистони хориҷиро дастгирӣ мекард. Он музаффарияти Инқилоби Октябрро маъқул намедонист ва сиёсати ташкил намудани ҳаракати босмачигиро дар Осиеи Миёна тарафдорӣ мекард.

Шӯрои комиссарони халқи Туркистон амалиёти иртиқои «Шӯрои исломия»-ро ба ҳисоб гирифта, соли 1918 ҷаъолияти онро манъ намуд. Вале «Шӯрои исломия» ба тариқи гайрилегалӣ кори ақсулинқилобии худро давом меод.

«ШҶҶҶҶҶ УЛАМО» - чун ташкилоти миллатчиғии буржуазӣ ва панисломӣ моҳи июни соли 1917 ташкил ёфтааст. Ба ҳайати «Шӯрои уламо» рӯҳониёни олимартаба, намояндагони буржуазияи милли ва феодолони клерикалӣ дохил мешуданд.

Анҷумани «Шӯрои уламо», ки моҳи сентябри соли 1917 дар шаҳри Тошкент барпо гардид, барномаи амалиёти ин созмонро тасдиқ намуд. Мувофиқи ин барнома бояд пеши роҳи инқилоб дар Туркистон гирифта мешуд. Шӯро инчунин ташаббускори барпо кардани «Мухторияи Қўқанд» буда, саҳми худро дар ташкили босмачигӣ дар Осиеи Миёна гузошт. Дар натиҷаи торумор гардидани босмачигӣ ҷаъолияти «Шӯрои уламо» низ ба охир расид.

«ШҶҶҶҶҶ ИНҚИЛОБ» - аввалин рӯзномаи ҷамъиятиву сиёсӣ ва адабии шӯравии тоҷик буда, аз 10-уми апрели соли 1919 то 8-уми декабри соли 1921 ба забони тоҷикӣ дар шаҳри Самарқанд (91 шумора) нашр шудааст. Муҳаррири он Саидризо Ализода буда, рӯзнома ҳафтае як маротиба дар ҳаҷми 8 саҳифа чоп мешуд.

Рӯзнома ҳуҷҷатҳои Ҳизби коммунисти Туркистон, нутқу мақолаҳои В.И.Ленин, декретҳои Ҳокимияти Шӯравӣ, масъалаҳои барпошавӣ ва мустаҳкам гардидани ҳокимияти шӯроҳо дар Осиеи Миёна ва ғайраро чоп кардааст. Дар рӯзнома шеърҳои аввалини С. Айнӣ низ нашр шудаанд.

«ҚҶҶҶҶҶ» - ташкилоти деҳқонони камбағал буда, соли 1926 номи «Иттифоқи камбағалон»-ро гирифт. Дар 825 ячейкаи «Иттифоқи камбағалон» 62900 аъзо гирд омада, органи нашрии вай «Деҳқони камбағал» ном дошт.

Анҷумани 1-уми ҷумҳуриявии «Иттифоқи камбағалон» 24-уми декабри соли 1929 барпо гардида, вазифаи ташкилот оид ба мустаҳкам кардани иттифоқи байни синфи коргару деҳқон, коллективонии хоҷагии қишлоқ ва баланд бардоштани маданияти деҳотро муайян намуд. «Иттифоқи камбағалон» соли 1932 ҷаъолияти худро қатъ карда бошад ҳам, тавонист саҳми арзандаи худро дар дигаргунсозии деҳоти тоҷик гузорад.

МУНДАРИҶА

Сарсухан	3
----------------	---

ФАСЛИ ЯКУМ ХАЛҚИ ТОЧИК ДАР ЧОРЯКИ АВВАЛИ АСРИ ХХ

БОБИ 1

Халқи тоҷик дар солҳои 1900-1917

1. Вазъи иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва ҳаёти сиёсии халқи тоҷик дар ибтидои асри ХХ.....	6
2. Инқилоби рус ва таъсири он ба ҳаракати озодихонаи халқи тоҷик	14
3. Фарҳанги халқи тоҷик дар аввали асри ХХ	22

БОБИ 2

Инқилоби Октябр ва хусусиятҳои хоси барпошавии сохтори нави сиёсӣ дар Тоҷикистон

1. Ғалабаи инқилоби Октябр ва таъсири он ба Осиёи Миёна.....	25
2. Барпо шудани Ҳокимияти Шӯравӣ дар шимоли Тоҷикистон, Помир ва мустақкам намудани он	29
3. Сарнагун шудани аморати Бухоро. Пойдор ва мустақкам гардидани Ҳокимияти Шӯравӣ дар Тоҷикистони марказӣ ва ҷанубӣ	34

БОБИ 3

Ҷанги зидди шӯравӣ дар Тоҷикистон ва мустақкам намудани сохтори нав дар маҳалҳо

1. Саршавии ҷанги зидди шӯравӣ ва ташкилҳои дастаҳои босмаҷиён	42
2. Шикаст хӯрдани босмаҷиён	46
3. Тадбирҳои аввалин оид ба барҳам додани оқи- батҳои ҷанг ва оғози барқароркунии хоҷагии халқ	54

ФАСЛИ ДУЮМ
ТОЧИКИСТОН ДАР ДАВРАИ БАРПО НАМУДАНИ
ҶОМЕАИ СОТСИАЛИСТӢ (солҳои 1924-1941)

БОБИ 4

Вазъи ҷамъиятӣ-сиёсӣ ва иқтисодии
Тоҷикистон дар солҳои бистум

1. Тақсимоти милли-марзӣ дар Осиёи Миёна
ва ташкилҳои Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии
Сотсиалистии Тоҷикистон57
2. Ба амал омадани сохтори шӯравӣ61
3. Таъсисҳои созмонҳои ҷамъиятию сиёсӣ
дар Тоҷикистон63
4. Вазъи иқтисодиёт ва фарҳанг дар ҷумҳурӣ70

БОБИ 5

Сохтмони ҷомеаи сотсиалистӣ дар Тоҷикистон

1. Нақша ва саршавии сохтмони сотсиализм75
2. Ҳаёти ҷамъиятӣ-сиёсӣ95
3. Вазъияти байналхалқӣ дар охири солҳои
сиюм ва саршавии ҷанги дуҷуми ҷаҳон.....102

ФАСЛИ SEYOM
ҶУМҲУРИИ ТОЧИКИСТОН ДАР СОЛҲОИ 40-УМ
ВА 80-УМИ АСРИ XX

БОБИ 6

Тоҷикистон дар давраи Ҷанги Бузурги Ватанӣ
(солҳои 1941-1945)

1. Огози ҷанг ва сафарбарии қувваҳо барои мағлуб
гардонидани душман.....104
2. Корнамоии тоҷикистониён дар майдони ҷанг.....109
3. Меҳнати фидокоронаи шаҳрвандони ҷумҳурӣ
ва ёри онҳо ба фронт.....115
4. Ҳаёти маданӣ дар солҳои Ҷанги Бузургӣ Ватанӣ.....123

БОБИ 7

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи азнавбарқароркунии хоҷагии халқ (солҳои 1945-1950)

1. Ба охир расидани ҷанг ва огози
азнавбарқароркунии хоҷагии халқ.....126
2. Дар шароити нави осоишта
афзудани мақоми фарҳанг.....132
3. Ҳаёти ҷамъиятӣ-сиёсӣ.....136

БОБИ 8

Тоҷикистон дар давраи демократикунонии ҳаёти ҷамъиятӣ (солҳои 50-80-ум)

1. Вазъияти байналхалқӣ ва саҳми ИҶШС дар
мустаҳкам намудани сулҳ дар ҷаҳон.....139
2. Маҳкум карда шудани шахспарастӣ ва саршавии
ҷараёни демократикунонии ҷомеа143
3. Ҳаёти ҷамъиятӣ-сиёсӣ дар ҷумҳуриӣ.....145

БОБИ 9

Хоҷагии халқи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 50-80-ум

1. Нақши панҷсолаҳо дар пешрафти ҳаёти иқтисодӣ.....152
2. Инкишофи саноат. Комплекси ҳудудӣ-истехсолии
Тоҷикистони ҷанубӣ.....153
3. Сиёсати аграрӣ дар ҷумҳуриӣ.....158

БОБИ 10

Фарҳанг ва корҳои тарбиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 50-80-ум)

1. Пешравиҳо дар соҳаи маориф.....166
2. Илм, адабиёт, санъат ва идораҳои фарҳангӣ.....168
3. Корҳои тарбиявӣ дар байни шаҳрвандон.....174

БОБИ 11

Тоҷикистон дар солҳои фарорасии бӯҳрон ва оғози бозсозӣ дар ҷамъияти шӯравӣ

1. Ба амал омадани вазъи бӯҳронӣ дар мамлакат.....182
2. Пеш гирифтани роҳи бозсозӣ.....185

ФАСЛИ ЧОРУМ

ҶУМҲУРИИ СОҲИБИСТИҚЛОЛИ ТОҶИКИСТОН (СОЛҲОИ 1991-2010)

БОБИ 12

Ташкилҳои Ҷумҳурии соҳибистиклоли Тоҷикистон

1. Пош хӯрдани ИҶШС.....189
2. Шароити таърихии ташкилҳои
Ҷумҳурии соҳибистиклоли Тоҷикистон.....195
3. Иҷлосияи таърихии тақдирсоз.....198

БОБИ 13

Ҷанги шаҳрвандӣ. Сулҳ ва ваҳдат дар сарзамини тоҷикон

1. Сабабҳо ва ҷараёни ҷанги шаҳрвандӣ.....201
2. Ба итмом расидани ҷанг.....205
3. Мустақкам намудани ваҳдату ягонагӣ
дар ҷумҳурӣ.....210

БОБИ 14

Ислоҳоти сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

1. Ислоҳоти сиёсӣ ва роҳҳои татбиқи амалии он.....216
2. Ислоҳоти иқтисодӣ ва хусусиятҳои он.....224
3. Саноат ва кишоварзӣ.....229
4. Масъалаҳои иҷтимоӣ ва тандурустӣ237

БОБИ 15
Фарҳанг ва сатҳи маданияти умумӣ,
сиёсии шаҳрвандон

1. Фарҳанг ва мақоми он дар ҷумҳурӣ.....	241
2. Баланд бардоштани сатҳи маданияти умумӣ ва сиёсии шаҳрвандон.....	248
3. Қадршиносӣ дар Ҷумҳурии соҳибистиклоли Тоҷикистон.....	255

БОБИ 16
Саҳми Ҷумҳурии Тоҷикистон дар инкишофи ҷаҳони имрӯза

1. Афзудани мақом ва саҳми Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷаҳони имрӯза.....	264
2. Робитаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо давлатҳои хориҷӣ.....	267
3. Эҳё ва инкишофи робитаҳои Тоҷикистони соҳибистиклол бо тоҷикони бурунмарзӣ.....	271
Хулоса	274

ЗАМИМАҲО

1. Санаҳои муҳимтарини таърихи халқи тоҷик.....	277
2. Луғатномаи мухтасари таърихӣ	305

*Набиева Роҳат Абдуваҳҳобовна
Зикриёев Файзӣ Боқиевич
Зикриёева Малика Файзиевна*

ТАЪРИХИ ХАЛҚИ ТОЧИК

Муқарризон: *Абдуфаттоҳ Шарипов,*
доктори илми таърих, профессор

*Абдулло Ғафуров, мудири шӯъбаи таърихи
навтарини Пажушигоҳи таърих,
бостонишиносӣ ва мардумшиносии ба номи
А. Дониши АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон,
номзади илми таърих, дотсент*

Муҳаррир: *Шодӣ Шокирзода*

Муҳаррири техникӣ: *Ҳомид Самадов*

Муҳаррири ороиш: *Владимир Казберович*

Ба матбаа 09.06.2010 супорида шуд. Барои чоп 16.06.2010 имзо шуд.
Қоғази офсет. Чопи офсет. Андозаи 60x90 1/16. Ҷузъи чопӣ 20,5.
Адади нашр 2000 нусха. Супориши № 01.

Ҷамъияти Дорони Масъулияташ Маҳдуди «СОБИРИЁН»
734025, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 37; e-mail: sobiriyon@yahoo.com

420000

11

